

Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

VALODA: NOZĪME UN FORMA
9

Gramatika un pragmatika

Andra Kalnača, Ilze Lokmane
(krājuma sastādītājas un redaktors)

LANGUAGE: MEANING AND FORM
9

Grammar and pragmatics

Andra Kalnača, Ilze Lokmane
(editors)

Valoda: nozīme un forma 9. Gramatika un pragmatika = Language: Meaning and Form 9. Grammar and pragmatics: LU Humanitāro zinātņu fakultātes rakstu krājums; krājuma sastādītājas un redaktores Andra Kalnača, Ilze Lokmane. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 220 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma. 9. Gramatika un pragmatika* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Domes 2018. gada 5. marta lēmumu, protokola Nr. HZF-V12.2/152.

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Redaktore vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Ilze Auziņa, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts

Ina Druviete, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte,
Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Daiki Horiguchi, Iwate University

Magdalene Huelmann, Westfälische Wilhelms-Universität Münster

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Svetlana Polkovņikova, Daugavpils Universitāte

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti anonīmi / All articles are double-blind peer-reviewed

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *MLA International Bibliography*, *EBSCO*, *ERIH PLUS*, *CEEOL*, *Index Copernicus International*

Maketu un vāka noformējumu veidojusi **Andra Liepiņa**

© Latvijas Universitāte, 2018

© G. Bērziņa, A. Daina, D. Deksnē,
I. Indričāne, G. Judžentytė-Šinkunienė,
G. Junčytė, A. Kalnača, I. Karapetjana,
D. Kardelīte-Grinevičiene, V. Kardelis,
N. Kopoloveca, R. Kvašīte, L. Lauze,
K. Levāne-Petrova, I. Lokmane,
E. Mežale, G. Roziņa, 2018

ISSN 2255-9256

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-18-371-3

DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.9>

Saturs

Priekšvārdi	5
Gita Bērziņa	
Apstiprinājums sengrieķu dialogā <i>Affirmation in Ancient Greek dialogue</i>	7
Anete Daina	
Epistēmiskās modalitātes izteikšanas līdzekļi Latvijas Valsts prezidentu runās (1999–2014) <i>Epistemic modality in speeches of the Presidents of the Republic of Latvia (1999–2014)</i>	20
Daiga Deksnē	
Ar prefiksoīdiem darināti verbi latviešu valodā <i>Prefixoidal verbs in Latvian language</i>	38
Inese Indričāne	
Latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeņu <i>ķ</i> un <i>ġ</i> akustiskais raksturojums dažādās informantu vecuma grupās (salīdzinājumā ar alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem <i>č</i> un <i>dž</i>) <i>Acoustic characteristics of the Latvian palatal stops ķ and ġ produced by informants of different age groups (in comparison to the alveolar affricates č and dž)</i>	47
Gintarė Judžentytė-Šinkunienė	
The system of the demonstrative pronouns provided in the grammar of Modern Lithuanian: analysis of traditions <i>Norādāmo vietniekvārdu sistēma mūsdienu lietuviešu gramatikā: tradīciju analīze</i>	68
Giedrė Junčytė	
Lithuanian anticausative verb triads: form, semantics and functions <i>Antikauzativu verbu triādes lietuviešu valodā: forma, semantika un funkcijas</i>	80
Andra Kalnača, Ilze Lokmane	
Syntactic and pragmatic functions of the Latvian indeclinable participle in <i>-ot(ies)</i> <i>Nelokāmā divdabja -ot(ies) sintaktiskās un pragmatiskās funkcijas latviešu valodā</i>	96
Vītauts Kardelis, Daiva Kardelīte-Grīnevičiene	
Telpas un laika izteiksmes stratēģijas: <i>la. uz priekšu</i> un <i>pa priekšu</i> gadījums <i>Strategies of expressing spatial and temporal relations: the cases of Latvian <i>uz priekšu</i> 'ahead, forward' and <i>pa priekšu</i> 'fore'</i>	112

Regīna Kvašīte

Par Lietuvu latviski: sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumi
About Lithuania in Latvian: the names of public life realities 132

Nadežda Kopoloveca

Latviešu un čehu politiskā diskursa pragmatiskais konteksts
The pragmatic context of Latvian and Czech political discourse 152

Linda Lauze

Atbildes uz jautājumiem mutvārdu tekstā: pragmatiskais aspekts
Answers to questions in the spoken text: pragmatic aspect 168

Kristīne Levāne-Petrova

Passive constructions in Lithuanian and Latvian
Pasīva konstrukcijas lietuviešu un latviešu valodā 178

Emīlija Mežale

Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu
un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja
*Demonstrative pronouns as definite articles in Latvian
and Finnish online press: pragmatic approach* 191

Gunta Roziņa, Indra Karapetjana

Epistemic modality in professional communication
Epistēmiskā modalitāte profesionālajā saziņā 203

VALODA: NOZĪME UN FORMA. Izdošanas principi 214

LANGUAGE: MEANING AND FORM. Publishing principles 217

Priekšvārdi

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma. 9. Gramatika un pragmatika” ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkotās Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences sekcijas „Gramatika un pragmatika” (2017. gada 2. februārī) materiālu un vairāku atsevišķi tapušu pētījumu apkopojums 14 rakstu veidolā.

Latvijas Universitātes 2017. gada zinātniskās konferences sekcija „Gramatika un pragmatika” tika organizēta kā LU pētniecības projekta „Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” Humanitāro zinātņu fakultātes apakšprojekta „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” sadaļa sadarbībā ar Valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, kultūra, valodas, vērtības” apakšprojektu „Latviešu valodas gramatika / Latvian Grammar” (projekta vadītāja – Andra Kalnača).

LU 2017. gada zinātniskās konferences sekciju pārstāv septiņas autore – Viļņas Universitātes kolēģes Gintare Judžentīte-Šinkuniene (*Gintarė Judžentytė-Šinkunienė* „The system of the demonstrative pronouns provided in the grammar of Modern Lithuanian: analysis of traditions”) un Ģiedre Junčīte (*Giedrė Junčytė* „Lithuanian anticausative verb triads: form, semantics and functions”), Liepājas Universitātes kolēģe Linda Lauze („Atbildes uz jautājumiem mutvārdu tekstā: pragmatiskais aspekts”), Gita Bērziņa („Apstiprinājums sengrieķu dialogā”), Daiga Deksnē („Ar prefiksoīdiem darināti verbi latviešu valodā”) un Emīlija Mežale („Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja”) (visas – LU Humanitāro zinātņu fakultāte), kā arī Kristīne Levāne-Petrova („Passive constructions in Lithuanian and Latvian”) (LU Matemātikas un informātikas institūts).

Krājumā iekļauta arī virkne īpašu pētījumu, kas saistīti ar dažādiem gramatikas un pragmatikas jautājumiem, to autori – Vītauts Kardelis (*Vytautas Kardelis*, Viļņas Universitāte) un Daiva Kardelīte-Grinevičiene (*Daiva Kardelytė-Grinevičienė*, Lietuviešu valodas institūts) ar kopīgu rakstu „Telpas un laika izteiksmes stratēģijas: la. *uz priekšu* un *pa priekšu* gadījums”, Regīna Kvašīte (*Regina Kvašytė*, Šauļu Universitāte, „Par Lietuvu latviski: sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumi”), Inese Indričāne („Latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeņu *ķ* un *ģ* akustiskais raksturojums dažādās informantu vecuma grupās (salīdzinājumā ar alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem *č* un *dž*”) un Anete Daina („Epistēmiskās modalitātes izteikšanas līdzekļi Latvijas Valsts prezidentu runās (1999–2014)”) (abas – LU Latviešu valodas institūts), Gunta Roziņa un Indra Karapetjana („Epistemic modality in professional communication”), Andra Kalnača un Ilze Lokmane („Syntactic and pragmatic functions of the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)*”), Nadežda Kopoloveca („Latviešu un čehu politiskā diskursa pragmatiskais konteksts”) (visas – LU Humanitāro zinātņu fakultāte).

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma. 9. Gramatika un pragmatika” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studijuursos.

Krājuma sastādītājas pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, redkolēģijas un pieaicinātiem recenzentiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Rakstu krājuma izdošana tikusi finansēta par Latvijas Universitātes pētniecības projekta „Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” Humanitāro zinātņu fakultātes apakšprojekta „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” līdzekļiem. Īpaša pateicība pienākas Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātei un Latvistikas un baltistikas nodaļai un tās vadītājam Ojāram Lāmam, kā arī LU Akadēmiskajam apgādam.

Andra Kalnača, Ilze Lokmane,
krājuma „Valoda: nozīme un forma. 9.
Gramatika un pragmatika”
sastādītājas un redaktore

Apstiprinājums sengrieķu dialogā

Affirmation in Ancient Greek dialogue

Gita Bērziņa

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Klasiskās filoloģijas nodaļa
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: gita.berzina.hzf@lu.lv

Dialogiskajā saziņā svarīga ir sarunbiedru vienošanās, kopīgas pozīcijas rašana, un šajā ziņā būtiska nozīme ir apstiprinājumam. Dažādās valodās tam izmantojami daudzveidīgi valodas līdzekļi un paņēmieni.

Rakstā aplūkota apstiprinājuma izteikšana sengrieķu valodā, galveno uzmanību veltot biežāk lietotajām formām, kas kalpo tā paušanai īsos izteikumos, un dominējošām likumsakarībām to izmantošanā. Konkrētas formas izvēli nosaka dažādi faktori: jautājuma resp. iepriekšējā izteikuma semantiskā un sintaktiskā struktūra, konteksts, mērķtiecīgs sarunbiedru pozīciju akcentējums, komunikatīvās saiknes uzsvērums, atbildētāja piekrišanas intensitāte, pārliecība par sarunbiedra izteikuma patiesumu, kā arī literārā tekstā žanra raksturiezīmes un autora mākslinieciskie nolūki.

Ir apstiprinājuma formas, kas iederīgas dažādās situācijās, kas izsaka piekrišanu bez papildu niansēm, bet ir arī tādas formas, kas tiek lietotas noteiktā kontekstā un situācijā, kas līdzās apstiprinājuma semantikai ietver papildu nianses, piem., par tā intensitāti.

Atslēgvārdi: apstiprinājums; sengrieķu valoda; dialogs; semantika; intensitāte; persona.

Levads

Dialogs kā īpaša komunikatīva prakse ir divu (atsevišķos gadījumos vairāku) personu valodiska saziņa, kurā katrs izteikums tieši adresēts sarunbiedram (Skujiņa 2007, 90; Ahmanova 2012, 132). Abas dialogā iesaistītās personas pārmaiņus realizē runātāja un klausītāja lomas un ir vienlīdz atbildīgas par saziņas norisi (sk. Crystal 1998, 116). Katra izteikuma realizāciju raisa un motivē iepriekšējais, katrs nākamais parādās kā reakcija uz iepriekšējo. Dialogisko tekstu tādējādi veido regulāra abu sarunas partneru izteikumu, proti, repliku, mija (Jakubinskij 1986, 35; Krylova 2006, 301). Turklāt replikas nepastāv kā neatkarīgi veselumi, bet, savstarpēji mijoties, ir gan komunikatīvi, gan saturiski un strukturāli cieši saistītas savā starpā (sk. Moskal'skaja 1981, 42–48; Rozenbergs 1989, 205–208; Rozenbergs 1997, 227).

Dialogiskās saziņas risinājumā svarīga ir sarunbiedru vienošanās, kopīgas pozīcijas rašana, un šajā ziņā būtiska nozīme ir apstiprinājumam, sarunbiedra izteiktās domas atzīšanai par pareizu. Dažādās valodās tam izmantojami daudzveidīgi paņēmieni un valodas līdzekļi.

Sengrieķu valodā dialogu sastopam tikai rakstītās liecībās, literāros tekstos, un būtisks ir šo tekstu devums dialoga kā literāra žanra un plašāk – kā noteikta diskursa veida tradīcijai (Shalev 2003, 351). Tālab sengrieķu valoda minētā aspekta izpētei piedāvā nozīmīgu valodas faktu materiālu, kas salīdzinošā tvērumā var noderēt arī citu valodu dialogu pētniekiem.

Dialogiskā komunikācijā apstiprinājumu var izteikt dažādi – no īsa un viennozīmīga *jā* līdz izvērstiem apsvērumiem ar implicīti ietvertu niansētu piekrišanu. Visas iespējas un valodas līdzekļus nav iespējams aplūkot vienā rakstā, tāpēc šoreiz par sengrieķu valodā biežāk lietotajām formām, kas kalpo skaidra apstiprinājuma izteikšanai īsos, kodolīgos izteikumos, un dominējošām likumsakarībām to izmantošanā, norobežojoties no specifiskiem gadījumiem kontekstuāli atsevišķos tekstos, kā arī no implicīti izsacītiem apstiprinājuma veidiem.

1. Apstiprinājums

Līdzīgi kā latviešu valodā, sengrieķu valodā apstiprinājumu iespējams izteikt gan ar vienu vārdu, gan dažādiem savienojumiem, gan atbildē ietverot daļu no jautājuma, t. i., iepriekšējā izteikuma. Tam kalpo dažādi valodas līdzekļi. Apstiprinoši iespējams atbildēt, izmantojot, piem.:

- 1) apstākļa vārdu *vai*, līdzinieku latviešu valodas apgalvojuma partikulai *jā* (Paegle 2003, 212);
- 2) *vai* ar pievienotu zvēresta formulu *vai μὰ Δία* vai tikai zvēresta formulu *νῆ Δία* ‘Jā, zvēru pie Zeval!’;
- 3) atsevišķus citus apstākļa vārdus vai to savienojumus ar kādu partikulu: *πάνν γε, πάνν μὲν οὖν* ‘noteikti’, *οὕτω(ς)* ‘tā [ir]’, *οὕτω μὲν οὖν* ‘tā gan’, *σφόδρα γε* ‘jā gan / taisni tā’ (burt. ‘ļoti’), *εὖ γε* ‘labi’, *καὶ μάλα* ‘pat ļoti/taisni tā/jā, protams’, *μάλιστα* ‘visnotaļ’ (burt. ‘visvairāk’), *ὀρθῶς* ‘pareizi’, *ὀρθῶς γε* ‘pareizi gan’, *ἀληθέστατα* ‘ļoti patiesi’, *πάντως* ‘visādā ziņā’, *πάντως δήπου* ‘visādā ziņā, bez šaubām/protams’, *κομιδῆ* ‘taisni tā’ (burt. ‘ar rūpēm’), *εἰκότως* ‘dabiski’ u. c.;
- 4) adverbilizētu lietvārda nominatīva formu *ἀνάγκη*, ko pastiprinājumam var papildināt īpašības vārds, *πολλὴ ἀνάγκη* ‘neizbēgami/noteikti’;
- 5) atbilstīgu vietniekvārdu vai apstākļa vārdu ar verba *būt* vienskaitļa 3. personas formu *ἔστι ταῦτα, ἔστιν οὕτως* ‘tā ir’;
- 6) *φημί* kā fiksētu formu ar nozīmi ‘jā’ no verba *φάναι* ‘teikt’ vienskaitļa 1. personas formas ar nozīmi ‘es saku’;
- 7) vienskaitļa 1. personas vietniekvārda nominatīva vai datīva formas ar partikulu *γε*: *ἔγωγε, ἔμοιγε* burt. ‘es patiesi’, ‘man patiesi’;
- 8) runāšanas verbis (*verba dicendi*) vienskaitļa 2. personā savienojumā ar atbilstīgu lietvārdu vai apstākļa vārdu: *ἀληθῆ λέγεις* ‘tev taisnība’ (burt. ‘tu saki/runā taisnību’), *ὀρθῶς λέγεις* (burt. ‘tu saki/runā pareizi’), *εὖ λέγεις* (burt. ‘tu saki/runā labi’);
- 9) šķituma verbu formas *φαίνεται, ἔοικεν, κινδυνεύει* ‘[tā] liekas/šķiet’;

- 10) verba *būt* optatīva daudzskaitļa 3. personas formu *εἶεν* ‘Lai būtu!’ vai imperatīva vienskaitļa 3. personas formu *ἔστω* ‘Lai ir! / Lai notiek!’;
- 11) atkārtojot vārdu vai kādu citu iepriekšējā izteikumā uzsvērtu vārdu (ko var papildināt kāds apstiprinošs adverbs vai partikula), piem., .. *καὶ τοῦτο εἴρηται; εἴρηται γάρ.* ‘.. arī tas tika teikts? – Tika gan teikts.’ (Pl. Euth. 7b);
- 12) īsu vispārinātas nozīmes pretjautājumu, piem., *ἀλλὰ τί;* ‘Bet ko? / Ko gan [citu]?’; *πῶς γὰρ οὐ;* ‘Kā gan/nu ne?’, *πῶς δ’ οὐ;* ‘Kā tad ne?’.

2. Apstiprinājuma izvēle

Konkrētās iespējas izvēli un lietojumu nosaka dažādi faktori. Sengrieķu valodas gramatikās un atsevišķos pētījumos uzmanība tiem gan pievērsta maz, lai arī lielākoties tiek atzīmēts, ka pastāv dažādas iespējas izteikt apstiprinājumu (sk. Kühner, Gerth 1904, 591; Thesleff 1967, 38; Smyth 1984, 606). Apjomīgajā un autoritatīvajā Herberta Smita sengrieķu valodas gramatikā (*Herbert Smyth* 1984) šim jautājumam, piem., veltīts viens neliels punkts (2680. paragrāfs), konspektīvi uzskaitot sengrieķu valodā iespējamās atbilžu variantus uz t. s. *jā* un *nē* jautājumiem. Atbilžu klasifikācijā netiek komentēta noteiktas atbildes izvēle (t. i., kādā situācijā viena vai otra atbilde tiek izmantota).

Daži autori, runājot par apstiprinājuma izteikšanu sengrieķu dialogiskā tekstā, pievērsušies atsevišķiem aspektiem (sk., piem., Beversluis 2000, 37–58; Shalev 2003, 351–360 par apstiprinājumu Platona dialogos). Taču, kā norādījusi jau Donna Šaleva (*Donna Shalev* 2003, 351), trūkst detalizētu pētījumu par atbilžu *mehānismiem* un konkrētu formu lietošanas specifiku sengrieķu valodā.

Kādi ir faktori, kas nosaka noteiktas apstiprinājuma formas izvēli un lietošanu?

2.1. Iepriekšējā izteikuma semantiskā un sintaktiskā struktūra

Pirmkārt, apstiprinājuma forma atkarīga no jautājuma, proti, iepriekšējā izteikuma/replikas formas un specifikas.

Ierasti apstiprinājumu vai noliegumu (apstiprinošu vai noliedzošu atbildi) sengrieķu valodā, tāpat kā latviešu valodā, prasa t. s. vispārējie jautājuma izteikumi (Lokmane, Valkovska 2013, 778). Tie var ietvert atbilstīgu jautājuma partikulu (latviešu valodā partikulu *vai* izteikuma sākumā, sengrieķu valodā – piem., *ἄρα, ἦ, ἦ*), vai arī to komunikatīvo ievirzi var marķēt tikai intonācija.

Tāpat apstiprinājumu iespējams izteikt arī, atbildot uz sarunbiedra apgalvojumu un tā atbalstot viņa pozīciju, kā arī uz dažāda veida pamudinājuma izteikumiem, kas rosina klausītāju veikt kādu darbību (piem., pavēli, lūgumu, brīdinājumu).

Ir universālas apstiprinājuma formas, kas der dažādās situācijās, atbildot gan uz dažādiem jautājumiem, gan uz apgalvojumu. Tādas, piem., ir *vai* ‘jā’, *πάνυ γε, πάνυ μὲν οὐν* ‘noteikti’, *μάλιστα* ‘visnotaļ’ (burt. ‘visvairāk’), *ὀρθῶς* ‘pareizi’.

Ir arī atbildes, kas tiek lietotas noteiktā kontekstā un situācijā.

Te vispirms jāmin izplatītais paņēmiens sengrieķu valodā apstiprinājumu izteikt, atkārtotot verbu vai kādu citu jau iepriekšējā izteikumā (nosacīti dēvējamā par *jautājuma* repliku) ietvertu nozīmīgu vārdu. Proti, jautājumā var tikt uzsvērts kāds semantiski būtisks komponents, kuru nepieciešams precizēt. Un tas tiek izcelts arī atbildē, dažkārt papildinot ar vienu vai vairākiem apstiprinošiem adverbjiem vai partikulām. Šāda veida apstiprinājumi vērojami dialogos visu žanru tekstos. Piem., Aishila traģēdijā:

- (1) τήν μητέρ' εἰπέ πρῶτον εἰ
 tā.ART.ACC.SG māte.ACC.SG teikt.IMP.AOR.2SG vispirms vai
κατέκτονας.
 nogalināt.AOR.2SG
 ἔκτεινα' τούτου δ' οὔτις ἄρνησις
 nogalināt.AOR.1SG tas.GEN PRT nekāds.NOM noliegums.NOM
 πέλει.
 būt.PRS.3SG
 ‘ ‘Saki vispirms, vai māti tu **nogalināji**.
 “**Nogalināju**; tam nav nekāda nolieguma.” ’¹ (Aesch. Eum. 585–587)²

Ksenofonta dialogiskajā prozā:

- (2) ἄρ' οὖν .. τῶν δικαίων ἐστίν
 vai tad tas.ART.GEN.PL.M taisnīgs.ADJ.GEN.PL.M būt.PRS.3SG
 ἔργα ὥσπερ τῶν τεκτόνων;
 darbs.NOM.PL kā tas.ART.GEN.PL.M namdaris.GEN.PL
 ἔστι μέντοι.
 būt.PRS.3SG protams
 ‘ ‘Vai taisnīgajiem **ir** [raksturīgi] darbi tāpat kā namdariem?’
 “**Ir**, protams.” ’ (Xen.Mem. IV, 2, 12)

Lūkiāna satīriskajā dialogā:

- (3) πάντα ἔχεις τὰ ἐργαλεῖα καὶ
 viss.PRON.ACC.PL turēt.PRS.2SG tas.ART.ACC.PL.N rīks.ACC.PL un
 οὐδέν ἀπόλωλεν αὐτῶν;
 neviens.NOM.N zust.PRF.3SG viņš/tas.PRON.GEN.PL
πάντα, ᾧ Ἄπολλον.
 viss.PRON.ACC.PL INTJ Apollons.VOC
 ‘ ‘Vai tev **ir visi** rīki un neviens no tiem nav pazudis?’
 “**Visi**, Apollon!” ’ (DDeor. 7.2)

¹ Šeit un turpmāk, ja nav norādīts citādi, raksta autores tulkojums.

² Atsauces uz antīko avotu tekstvietām tiek dotas, izmantojot klasiskajā filoloģijā tradicionāli pieņemto atsauču sistēmu, sk. Liddell, Scott, Jones 1992.

Atbildē var būt tikai uzsvērtais vārds, to var papildināt atsevišķi elementi pastiprinājumam (piem., partikula, uzruna) vai var būt pievienots arī plašāks komentārs. Taču visos gadījumos apstiprinājuma atbildes repliku pamatā veido atkārtota jau iepriekšējā replikā ietverta leksēma ar identu vai vārdiem nepieciešamības gadījumā mainītu vien personas formu. Atkārtotā leksēma akcentē semantiski būtiskāko un apstiprinot īpaši tam pievērš uzmanību.

Tāpat konsituatīvi saistītas ir formas ar 1. personas vietniekvārda lietojumu. Sengrieķu dialogiskos tekstos ļoti plaši – sevišķi kā īsi, kodolīgi izteikumi – apstiprinājuma nozīmē lietotas atbildes *ἔγωγε*, *ἔμοιγε* – 1. personas vietniekvārda nominatīva vai datīva formas ar pastiprinājuma partikulu *γε*. Piem., Sofokla traģēdijā “Trahīnietes”:

- (4) *πράσσειν ἄνωγας οὖν με πανδίκως*
 darīt.INF pavēlēt.2SG tad es.PRON.ACC ļoti_taisnīgi.ADV
τάδε;
 šis.PRON.ACC.PL.N
ἔγωγε· τούτων μάρτυρας καλῶ θεούς.
 es_patiesi.NOM šis.PRON.GEN.PL liecinieks.ACC.PI saukt.1SG dievs. ACC.PI
 ‘ “Tu pavēli tad man šo darīt taisnīgi?”
 “Jā gan! / burt. **Es patiesi** [pavēlu]; tam dievus par lieciniekiem piesaucu.” ’
 (S. Tr. 1247–1248)

Platona un Ksenofonta dialogos:

- (5) *Γοργία οὐκ ἐνέτυχες ὅτε ἐνθάδε ἦν;*
 Gorgijs.DAT ne satikt.AOR.2SG kad šeit būt.IPFV.3SG
ἔγωγε.
 es_patiesi.NOM
 ‘ “Vai tu Gorgiju nesatiki, kad viņš šeit bija?”
 “Jā gan! / burt. **Es patiesi** [satiku]!” ’ (Pl. Men. 71c)
- (6) *εἰπέ μοι, ὦ Ἀριστόδημε, ἔστιν*
 teikt.IMP.AOR es.PRON.DAT INTJ Aristodēms.VOC būt.PRS.3SG
οὔστινας ἀνθρώπους τεθαύμακας ἐπὶ
 kurš.PRON.ACC.PL cilvēks.ACC.PL apbrīnot.PRF.2SG par/dēļ
σοφία;
 gudrība.DAT
ἔγωγε.
 es_patiesi.NOM
 ‘ “Saki man, Aristodēm, vai ir tādi cilvēki, kurus tu apbrīno par viņu gudrību?”
 “Jā gan! / burt. **Es patiesi!**” ’ (Xen. Mem. I, 4, 3)

Šādas apstiprinājuma atbildes lielākoties ir īsas, kodolīgas, veidotas tikai ar attiecīgo vietniekvārda formu nominatīvā. Tās vērojamas gadījumos, kad uzdots jautājums par sarunbiedra rīcību vai uzskatiem (*pavēli, nesatiki, apbrīno?* u. tml.).

Un atbilde veidota atbilstoši – ar akcentu uz runātāju, atbildētāja personīgo pozīciju. Tomēr komunikācijas risinājumam būtiskāka par atbildētāja pozīcijas uzsvērumu ir apstiprinājuma semantika, ko ietver ἔγωγε forma.

To apliecina arī fakts, ka šīs atbildes ar vietniekvārdu formām, kas sengrieķu dialogiskos tekstos tik bieži lietotas ar izteiktu apstiprinājuma nozīmi, konkrēto tekstvietu tulkojumos citās valodās, tostarp arī latviešu valodā, nereti atveidotas ar izteikumiem, kuros personas aspekts nav marķēts, bet kā galvenā iezīmēta tieši piekrišanas/apstiprinājuma nozīme (piem., *Jā gan! Jā, protams! Protams!* Ā. Feldhūna tulkojumos sk. Platons 1997, 31–32; Ksenofons 2005, 54 u. c.)

Nākas konstatēt, ka grūti tulkojumā tikpat īsā formā kā sengrieķu valodā līdzvērtīgi ietvert gan apstiprinājuma, gan akcentēto personas aspektu.

Savukārt, ja uzdots jautājums par sarunbiedra viedokli, izmantojot šķītuma verbus, atbildē izmantota vienskaitļa datīva forma ἔμοιγε ar partikulu γε:

- (7) ἰδέ γάρ, εἰ οὐκ ἀναγκαῖόν σοι
skatīties.IMP.AOR jo/taču vai ne nepieciešams tu.PRON.DAT
δοκεῖ δίκαιον εἶναι πᾶν τὸ
šķist.3SG taisnīgs.ADJ.NOM būt.INF viss.NOM tas.ART.NOM.N
ὄσιον. ἔμοιγε.
dievbijīgs.NOM es_patiesi.DAT
‘ ‘Taču skaties, vai **tev nešķiet** neizbēgami, ka viss dievbijīgais ir taisnīgs?’
‘Jā gan! / burt. **Man patiesi** [tā šķiet]!’ ’ (Plat. Euthyph. 11e)

Jautājuma izteikuma semantiskā un sintaktiskā struktūra nosaka atbilstošas apstiprinājuma atbildes formas lietojumu. Turklāt saistītais 1. un 2. personas vietniekvārdu lietojums šādā repliku mijā akcentē ciešo komunikatīvo saikni runātāja un adresāta starpā.

Akcentu uz adresātu (sākotnējo jautātāju) savukārt vērojams apstiprinājuma atbildēs ar 2. personas formām:

- (8) .. οὐ γάρ ἄν που ἐστασίαζον ἀλλήλοις,
ne jo/taču PRT droši_vien ķildoties.IPFV.3PL viens_ar_otru
εἰ μὴ περὶ τούτων διεφέροντο ἧ
ja ne par šis.PRON.GEN.PL būt_domstarpībās.IPFV.3PL vai / vai_ne
γάρ; ὀρθῶς λέγεις.
jo/taču pareizi.ADV runāt/teikt.PRS.2SG
‘ ‘.. [dievi] taču neķildotos savā starpā, ja viņiem nebūtu domstarpību par šo, vai ne?’
‘**Tev taisnība!** / burt. **Tu pareizi saki!**’ ’ (Plat. Euthyph. 7e)

- (9) *πῶς οὖν ἀκριβῆς ὁ Αἰακός*
 kā.ADV tad/gan precīzs.ADJ.NOM tas.ART.NOM.M Aijaks.NOM
ὦν .. παρεδέξατο ὑποβολιμαῖον Ἡρακλέα
 būt.PTCP.PRS.NOM.M pieņemt.AOR.MED.3SG neīsts.ADJ.ACC Hērakls.ACC
παρόντα; ὅτι ἐώκειν ἀκριβῶς.
 būt_klāt.PTCP.PRS.ACC.M jo būt_līdzīgam.INF precīzi.ADV
ἀληθῆ λέγεις' ..
 patiesi.ADJ.ACC.PL runāt/teikt.PRS.2SG
 ‘ ‘Kā gan Aiaks, uzmanīgs būdams, .. pieņēma neīsto Hēraklu?’
 ‘Jo precīzi līdzinos viņam.’
 ‘‘Tev taisnība! / burt. Tu saki/runā patiesu.’’ (Luc. DMort. 16.2)

Runātājs izklāsta savu domu (dažkārt turklāt ar uzsvērtu *es*) un gaida apstiprinājumu no sarunbiedra. Tas piekrīt izteiktajam un atzīst to, akcentējot šādā kontekstā ne savu (kā iepriekš minētajos gadījumos ar *ἔγωγε, ἔμοιγε*), bet adresāta pozīciju. Šajos gadījumos apstiprinājuma atbildi pamatā veido runāšanas verbs (*verbum dicendi*) vienskaitļa 2. personā ar piemērotas nozīmes papildinātāju (*ἀληθῆ*) vai adverbu (*ὀρθῶς*).

Literāros latviešu valodas tulkojumos šie izteikumi it bieži atveidoti ar savienojumu *Tev taisnība!* (sk. Platons 1997, 21; 23; Platons 2004, 31; 43; Platons 2006, 63; 100; 135; Lukiāns 1980, 151 u. c.), kas veiksmīgi ietver gan apstiprinājuma, gan izcelto attiecīgās personas pozīciju. Tomēr dažkārt, par būtiskāko uzskatot apstiprinājuma semantiku, norāde par sarunbiedra pozīciju netiek saglabāta, atbildes repliku tulkojot bez gramatiskās personas marķējuma, piem., *Tas tiesa!* (Lukiāns 1980, 123; 149), *Pareizi teikts!* (Lukiāns 1980, 94).

2.2. Apstiprinājuma intensitāte

Noteiktas apstiprinājuma formas izvēli un lietojumu nosaka arī piekrišanas intensitāte, atbildētāja pārliecība par jautātāja izteikuma patiesumu, kas atklājas dažādas gradācijas *jā* formās.

Ir apstiprinājumi, kas izsaka piekrišanu bez papildu niansēm. Piem., formas *vaί* ('jā'), *οὕτως* ('tā'), *ὀρθῶς* ('pareizi'), *ἔστι ταῦτα*, *ἔστιν οὕτως* ('tā ir'), *ἀληθῆ* ('patiesi').

Taču ir formas, kas līdzās apstiprinājumam atklāj papildu nianse par tā intensitāti – pastiprinātu vai – tieši otrādi – vājinātu.

Pastiprinātu, uzsvērtu piekrišanu izteiktajai domai pauž, piem., atbildes *ἀνάγκη* 'neizbēgami/noteikti', *πάντως δῆπου* 'visādā ziņā, bez šaubām/protams', *vaί μὰ Δία* 'Jā, zvēru pie Zeva!' vai atsevišķi zvēresta formula *νῆ Δία* '[Jā], zvēru pie Zeva!', atbildes ar vairākām pastiprinājuma partikulām. Piem., Platona dialogā:

- (10) ἦ οὐ τοῦτο λήθην λέγομεν, ᾧ
 vaine šis.PRON.ACC aizmiršana.ACC runāt/saukt.PRS.1PL INTJ
 Σιμμία, ἐπιστήμησ ἀποβολήν;
 Simmijs.VOC zināšana.GEN zaudēšana.ACC
 πάντως δήπου, ἔφη, ᾧ Σώκρατες.
 visādi.ADV bez šaubām / protams teikt.IPFV.3SG INTJ Sokrats.VOC
 ‘“Vai tad par aizmiršanu, Simmij, nesaucam zināšanas zaudēšanu?”
 “**Visādā ziņā, protams, Sokrat**”, viņš teica.’ (Plat. Phaedo 75de)

Adverbs πάντως, atsevišķi lietots, izsaka apstiprinājumu, kas šajā gadījumā pastiprināts vēl ar adverbu δήπου (‘bez šaubām, patiesi, protams’). Atbilde pauž spēcīgu runātāja pārliecību par sarunbiedra izteikto domu un uzsvērtu piekrišanu bez jebkādam šaubām, ko izmantotie valodas līdzekļi precīzi iezīmē.

Tāpat īpašu intensitāti atklāj apstiprinājuma izteikšana ar jautājumu, kas arī ir plaši izmantots paņēmiens dialogiskas komunikācijas atveidē dažādu žanru tekstos. Visbiežāk tam kalpo jautājumi πῶς γὰρ οὐ; ‘Kā gan/nu ne?’, πῶς δ’ οὐ; ‘Kā tad ne?’:

- (11) ἦ κάπ’ ἐμοὶ τρέποιτ’ ἄν αἰτίας τέλος;
 vaiun_uz es.PRON.DAT vērst.OPT.PRS.2PL PRT lieta.GEN lēmums.ACC
 πῶς δ’ οὐ; σέβουσαι γ’ ἄξιαν
 kā PRT ne godāt.PTCP.PRS.NOM.PL.F PRT cienījams.ADJ.ACC
 κάπ’ ἄξιων.
 un_no cienījams.ADJ.GEN.PL
 ‘“Vai man tad lietu izlemt uzticat?”
 “**Kā ne?** [Mēs] godājam [tevi] cienījamu.”’ (Aesch. Eum. 434–435)

- (12) καὶ τοὺς πένητας ἄρα οἶσθα;
 un tas.ART.ACC.PL.M nabags.ACC.PL tātat/tad zināt.PRS.2SG
 πῶς γὰρ οὐ;
 kā PRT ne
 ‘“Un tad tu zini, kas ir nabagi?”
 “**Kā nu ne?**”’ (Xen. Mem. 4.2.37)

Šādās atbildēs jautājuma forma līdzās apstiprinājuma semantikai būtiski marķē runātāja pozīciju ar emocionālo papildkomponenti. Tā atklāj spēcīgu atbildētāja pārliecību līdz ar zināmu izbrīnu par jautātāja pieļautu citu iespēju. Turklāt šāds izteikumu strukturējums īpaši pievērš arī teksta adresāta uzmanību konkrētajam komunikācijas momentam un tajā risinātajai domai.

Apstiprinājums pretjautājuma veidā ir ierasts sarunvalodas elements, un tas likumsakarīgi plaši vērojams sengrieķu dialogiskajā prozā – gan Platona filozofiskajos, gan Ksenofonta ētiski moralizējošajos, gan Lūkiāna satīriskajos dialogos, kas tiecas atveidot rakstītā formā neformālu, sadzīvisku komunikāciju tuvu sarunbiedru starpā. Tomēr, kā rāda piemērs no Aishila traģēdijas “Labvēlīgās”,

šādas apstiprinājuma formas sastopamas arī t. s. augsto žanru tekstos cildenas, formālas komunikācijas atspoguļojumā.

Turpretim, lai izteiktu vājinātu intensitāti, paustu nedrošu apstiprinājumu, sengrieķu valodā galvenokārt lietotas dažādas verbu, sevišķi šķituma verbu, formas: φαίνεται, εοικεν ‘[tā] šķiet’, κινδυνεύει ‘[tā] liekas’, vēl vājāka piekrišanas ziņā verba domāt vienskaitļa 1. personas forma οἶμαι ‘es [tā] domāju’, verba būt optatīva daudzskaitļa 3. personas forma εἶεν ‘Lai būtu!’ vai imperatīva vienskaitļa 3. personas forma ἔστω ‘Lai ir! / Lai notiek!’. Nedrošam apstiprinājumam izmantots arī adverbs ἰσως ‘varbūt’.

- (13) οὐκοῦν ἀποδέδεικται ὅτι ἀληθῆ
vai_tad_ne/tātdad pierādīt.PRF.MED/PASS.3SG ka patiess.ADJ.NOM.PL.N
ἐλέγετο;
teikt.IPFV.MED/PASS.3SG
φαίνεται.
šķist.PRS.MED/PASS.3SG
‘ ‘Tad vai nav pierādīts, ka tika teikta patiesība?’
‘**[Tā] šķiet.**’ ’ (Plat. Gorg. 479e)

- (14) οὐκοῦν ἀλλὰ τὸ διάδημα ἔασόν
tad bet tas.ART.ACC.SG.N diadēma.ACC.SG.N atļaut.IMP.AOR.2SG
με ἔχειν καὶ τήν ἐφεστρίδα.
es.PRON.ACC turēt.INF un tas.ART.ACC.SG.F apmetnis.ACC.SG.F
οὐδαμῶς, ἀλλὰ καὶ ταῦτα
nekādi / nekādā_ziņā bet un/arī šis.PRON.ACC.PL
ἄφες.
atlaist/nomest.IMP.AOR.2SG
εἶεν.
būt.OPT.3PL
‘ ‘Bet tad atļauj man paturēt diadēmu un apmetni!’
‘Nekādā ziņā! Arī šos nomet!’
‘**Lai būtu!**’ ’ (Luc. DMort. 10.4)

- (15) καὶ ἀληθῆ γε ἔλεγον, ὦ Σώκρατες.
un patiess.ADJ.ACC.PL.N patiesi teikt.IPFV.1SG INTJ Sokrats.VOC
ἰσως.
varbūt.ADV
‘ ‘Un patiesību es teicu, Sokrat.’
‘**Varbūt.**’ ’ (Plat. Euthyph. 6d)

Visas atbildes lakoniski veidotas no viena komponenta, kura pamatsemantika ir apstiprinājums, piekrišana sarunbiedra izteiktajam. Taču gan bezpersoniski lietotā šķituma verba forma φαίνεται, gan optatīva forma εἶεν un adverbs ἰσως apstiprinājumu sniedz vājinātā veidā. Šīs atbildes niansēti atklāj runātāja

nepārliecinātību un šaubas komunikatīvā situācijā, kad nav citas izvēles kā sekot sarunbiedra virzītai domai vai rosinātai rīcībai.

2.3. Žanra konteksts

Kā būtisks faktors, kas nosaka noteiktas apstiprinājuma atbildes izmantojumu, jāmin arī konteksts, literārā tekstā, kas sengrieķu valodā sniedz dialogu liecības, – žanra raksturiezīmes un nosacījumi.

Dažādos žanros ir atšķirīgas iezīmes kā atveidotās mākslinieciskās realitātes, tā teksta strukturējuma un izvērsuma ziņā. Citi nosacījumi ņemami vērā dzejas, citi prozas žanros, citi, piem., eposā, citi – drāmā, citi – dialogiskajā prozā.

Žanra specifika un autora apzināta izvēle noteiktiem teksta mērķiem – noteiktu raksturu, noteiktas domas risinājuma atainošanai – nosaka arī atbilstīgu dialogiskās saziņas atveidi un tostarp konkrētu apstiprinājuma formu lietošanu (izvērstāku vai lakoniskāku, niansētāku vai precīzāku u. tml.).

Piem., cildeno sengrieķu dzejas žanru – eposa vai traģēdijas – ritmizētajā un nereti metaforiskajā valodā dominē izvērsti izteikumi un plašas, netiešas atbildes arī apstiprinājuma gadījumos. Turpretim komēdiju tekstos vietām vērojami dinamiski īsu repliku mijas posmi ar daudzveidīgām, tostarp lakoniskām, viena vārda apstiprinājuma atbildēm.

Vislielākā daudzveidība gan vispār jautājuma un atbilžu repliku veidojumā, gan to skaitā apstiprinājuma izteikšanā – kā to rāda arī šajā rakstā minētie piemēri – neapšaubāmi vērojama dialogiskās prozas, resp., dialoga žanra darbos – Platona filozofiskajos, Ksenofonta ētiski moralizējošajos un Lūkiāna satīriskajos dialogos, kur viss teksts strukturēts savstarpēji mītu repliku veidā, bez papildu komentāriem no malas.

Precīzākām atziņām šai aspektā gan žanra specifika būtu tālāk vēl detalizētāk pētāma.

Secinājumi

Sengrieķu valodas iespējas apstiprinājuma izteikšanai sengrieķu dialogā ir plašas, tās daudzveidīgi ir izmantotas dažādu žanru tekstos. Konkrētas apstiprinājuma formas izvēli nosaka gan dialogiskās saziņas konteksts un jautājuma replikas semantiskā un sintaktiskā struktūra, gan komunikatīvās saiknes uzsverums un nepieciešamība (vai izvēle) akcentēt runātāja vai adresāta pozīciju, gan runātāja pārliecinātības un piekrišanas, kas neizbēgami atspoguļojas tā apstiprinājuma izteikumā, intensitātē, gan arī teksta, kura ietvaros veidota dialogiskā komunikācija, žanra raksturiezīmes un tā autora mērķi.

Saīsinājumi

1, 2, 3	persona
ACC	akuzatīvs
ADJ	īpašības vārds
ADV	apstākļa vārds

AOR	aorists
ART	artikuls
DAT	datīvs
F	sieviešu dzimte
GEN	ģenitīvs
IMP	pavēles izteiksme
INF	nenoteiksme
INTJ	izsaukšanas vārds
IPFV	vienkāršā pagātne
M	vīriešu dzimte
MED	vidējā kārta
N	nekatrā dzimte
NOM	nominatīvs
PASS	ciešamā kārta
PL	daudzskaitlis
PRON	vietniekvārds
PRF	perfekts
PRS	tagadne
PRT	partikula
PTCP	divdabis
SG	vienskaitlis
VOC	vokatīvs

Avoti

1. *Aeschylus*. 1926. Smyth, Herbert Weir (trans.). Cambridge: Cambridge, Mass., Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd.
2. Ksenofonts. 2005. *Atmiņas par Sokratu*. Feldhūns, Ābrams (tulk.). Rīga: Zinātne.
3. Lucianus. 1896. *Opera*. Vol. I. Jacobitz, Karl (ed.). Leipzig: in aedibus B. G. Teubneri.
4. Lukiāns. 1980. *Dievu, mirušo un hetēru sarunas*. Feldhūns, Ābrams (sast., tulk.). Rīga: Zinātne.
5. Plato. 1903. *Opera*. Burnet, John (ed.). Oxford: Oxford University Press.
6. Platons. 1997. *Eutifrons, Sokrata aizstāvēšanās, Kritons, Faidons*. Feldhūns, Ābrams (tulk., koment.). Rīga: Zinātne.
7. Platons. 2004. *Gorgijs*. Feldhūns, Ābrams (tulk., koment.). Rīga: Zinātne.
8. Platons. 2006. *Dialogi: Līsids, Harmids, Alkibiads pirmais, Hipijs mazākais*. Feldhūns, Ābrams (tulk., koment.). Rīga: Zinātne.
9. Platons. 1980. *Menons. Dzīres*. Lukstiņš, Gustavs (tulk.). Rīga: Zvaigzne.
10. *Sophocles*. 1912. Vol. 1. The Loeb Classical Library, 20. Storr, Francis (ed.). London; New York: William Heinemann Ltd.; The Macmillan Company.

11. Xenophon. 1970. *Opera omnia*. Vol. 4. Oxford: Clarendon Press. [pirmizdevums: Oxford: Clarendon Press, 1910].

Literatūra

1. Ahmanova, Ol'ga. 2012. *Slovar' lingvističeskikh terminov*. Moskva: Knižnyj dom „Librokom”.
2. Beversluis, John. 2000. *Cross-examining Socrates: A defence of the interlocutors in Plato's early dialogues*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Crystal, David. 1998. *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Jakubinskij, Lev. 1986. O dialogičeskoj reči. *Izbrannye raboty. Jazyk i ego funkcionirovanie*. Moskva: Nauka, 17–58.
5. Krylova, Ol'ga. 2006. *Lingvističeskaja stilistika*. Moskva: Vysshaja škola.
6. Kühner, Raphael, Gerth, Bernhard. 1904. *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*. Hannover, Leipzig: Hahn.
7. Liddell, Henry G., Scott, Robert, Jones, Henry S., Mackenzie, Roderick (eds). 1992. *A Greek-English lexicon*. Oxford: Oxford University Press [pirmizdevums: Oxford: Clarendon Press, 1968].
8. Lokmane, Ilze, Valkovska, Baiba. 2013. Vienkārša teikuma komunikatīvā struktūra. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 774–800.
9. Moskal'skaja, Ol'ga. 1981. *Grammatika teksta*. Moskva: Vysshaja škola.
10. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
11. Rozenbergs, Jānis. 1997. Par dažiem tekstveides paņēmieniem. *Linguistica Lettica*, 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 226–231.
12. Rozenbergs, Jānis. 1989. Teksts. *Latviešu valodas sintakse*. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. Rīga: Zvaigzne, 142–224.
13. Shalev, Donna. 2003. *Yes (and no) in Ancient Literary Greek. Dialogue analysis 2000: selected papers*. Bondi, Marina et al. (eds). Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH, 351–360.
14. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
15. Smyth, Herbert Weir. 1984. *Greek grammar*. Harvard University Press [pirmizdevums: Harvard University Press, 1956].
16. Thesleff, Holger. 1967. *Studies in the styles of Plato*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden kirjapaino.

Summary

Mutual agreement of communication partners, finding of a common position is of great significance in dialogical intercourse, the affirmation being most substantial in this regard. In different languages, various language means and ways of expression can be used for this purpose.

The present paper considers the expression of affirmation in the ancient Greek language mainly focusing the attention on the forms used most frequently in short utterances, as well as on dominating regularities in their usage. The choice of a specific form is determined by

various factors: the semantic and syntactic structure of the question, i.e., of the preceding utterance, the context, a purposeful stressing of the positions of communication partners, the emphasizing of communicative link, the intensity of respondent's consent, the confidence in the veracity of communication partner's utterance, as well as genre characteristics of the literary text and artistic purposes of the author.

There are affirmation forms suitable for different situations, forms which express affirmation without additional nuances, and there are definite forms used in specific contexts and situations which together with the semantics of affirmation comprise additional nuances, e.g., as regards its intensity.

Epistēmiskās modalitātes izteikšanas līdzekļi Latvijas Valsts prezidentu runās (1999–2014)

Epistemic modality in speeches of the Presidents of the Republic of Latvia (1999–2014)

Anete Daina

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1
Rīga, LV-1050
E-pasts: *anetedaina@inbox.lv*

Nozīmīgs jebkuras runas aspekts ir modalitāte, jo modalitāte izsaka teksta autora attieksmi un vērtējumu par izteikuma saturu vai situācijas norisi. Tradicionāli epistēmiskā modalitāte saistīta ar iespējamības, varbūtības un nepieciešamības izteikšanu. Modalitātes izteikšanas līdzekļu klāsts var būt ļoti daudzveidīgs – tie var būt fonoloģiski, gramatiski un leksiski. Raksta mērķis ir noskaidrot, kādi epistēmiskās modalitātes izteikšanas līdzekļi sastopami Latvijas Valsts prezidentu runās no 1999. gada līdz 2014. gadam un kādas modālās nozīmes tie pauž.

Atslēgvārdi: modalitāte; epistēmiskā modalitāte; modālā nozīme; modalitātes izteikšanas līdzekļi.

Ievads

Jebkurā publiskā runā svarīga ir modalitāte, jo tā parāda, kāda ir runātāja / teksta autora attieksme un vērtējums par izteikuma saturu vai konkrētās situācijas norisi, tā palīdz runas klausītājiem saprast runas teicēja viedokli par apspriesto tēmu. Modalitāti izsaka dažādi fonoloģiski, gramatiski, kā arī leksiski līdzekļi. Raksta mērķis ir apzināt šo modalitātes izteikšanas līdzekļu dažādību Latvijas Valsts prezidentu runās. Līdz šim atlasītas un tuvāk analizētas runas no 1999. gada līdz 2014. gadam, kas aptver triju prezidentu – Vairas Vīķes-Freibergas, Valda Zatlera un Andra Bērziņa – runas, tuvāk pievērsoties epistēmiskās modalitātes lietojumam, lai noskaidrotu, kā runās tiek paustas tādas modālās nozīmes kā iespējamība, varbūtība, nepieciešamība u. c. Analizētas Latvijas Valsts prezidenta kancelejas mājaslapā *www.president.lv* pieejamās runas¹. Izmantotas tās runas, kurās uzrunāta visa tauta vai tās daļa, piem., dažādu svētku, atceres dienu, pasākumu, atklāšanu runas/uzrunas, un kurās parādās attieksme pret izteikuma saturu – par kā iespējamību, nepieciešamību, pārliecinātību u. tml. Kopskaitā izmantotas 219 runas. Ekscerpētajos piemēros labojumi nav veikti, ir saglabāta teksta oriģinālrakstība.

¹ Sk. *www.president.lv > Jaunumi > Ziņas > sadaļā Birka* iespējams norādīt attiecīgo Valsts prezidentu, par kuru veikts ieraksts, tai skaitā runas/uzrunas, izvēlēties ieraksta mēnesi un gadu var sadaļās *Mēnesis* un *Gads*.

1. Modalitātes teorija

Modalitāte ir semantiska kategorija, kas izsaka teksta autora attieksmi, kā arī vērtējumu vai nu par sprieduma saturu, vai arī par situācijas norisi (Skujiņa 2007, 236). Šādu viedokli pārstāv arī Hadumoda Busmane (*Hadumod Bussmann* 2006, 754), Džons Laionss (*John Lyons* 1977, 452), Maikls A. K. Helidejs (*Michael A. K. Halliday*) un Džonatans Vebsters (*Jonathan Webster*), kuri modalitāti definē kā spriedumu par izteikuma saturu, – tas ir runātāja viedoklis, vērtējums par izteikuma saturu (Halliday, Webster 2002, 244). Rendolfa Kvirka (*Randolph Quirk*) un citu autoru sagatavotajā gramatikā „A comprehensive grammar of the English language” modalitāte raksturota kā veids, kādā pasniegts izteikuma saturs, lai atspoguļotu runātāja vērtējumu par izteiktā satura patiesības iespējamību (Quirk et al. 1985, 219). Interesants modalitātes skaidrojums ir Ferencam Kīferam (*Ferenc Kiefer* 1994) – veids, ar kā palīdzību cilvēki paskatās uz pasauli atšķirīgi, resp., modalitāte palīdz runātājam izteikt viņa skatījumu uz lietām, viedokli, vērtējumu par lietām un notikumiem, izmantojot dažādus modalitātes izteikšanas līdzekļus (sk. arī Mamedova 2013, 10).

Parasti tiek šķirti divi galvenie modalitātes paveidi – epistēmiskā un deontiskā modalitāte, lai gan literatūrā aprakstīti arī citi modalitātes veidi, piem., Frenks R. Palmers (*Frank R. Palmer* 2001, 8–9) runā arī par dinamisko modalitāti, Kajs von Fintels (*Kai von Fintel* 2006, 2) papildus jau nosauktajām min arī bulētisko un teleoloģisko modalitāti, un, kā pats arī norāda, – dažādos avotos ir arī citāds šķīrums. Epistēmiskā modalitāte norāda teksta autora attieksmi pret izteikuma (sprieduma, apgalvojuma) saturu, izsakot nepieciešamību, iespējamību, varbūtību, savukārt deontiskā modalitāte norāda teksta autora attieksmi pret situācijas norisi, parasti izsakot pavēli, aizliegumu, ieteikumu, prasību, atļauju (Skujiņa 2007, 84, 107; Kalnača 2007, 168–169; Crystal 2008, 136; Dawoud 2010, 70–72; Matthews 2014, 99, 126). Turpmāk rakstā tuvāk aplūkota tikai epistēmiskā modalitāte.

Jau minētās autores H. Busmanes vārdnīcā „Routledge dictionary of language and linguistics” (2006, 371) (oriģ. „Lexikon der Sprachwissenschaft” (1983)) netiek runāts par epistēmisko modalitāti, bet skaidrots jēdziens *epistēmiskā loģika*, kura skaidrojums gan vienādojams ar modalitātes kontekstā lietoto. Tā epistēmiskā loģika (*epistemic logic*) skaidrota kā īpašs filozofiskās loģikas tips, kas izmantots izteikumos, lai paustu ticību/pārliecību un zināšanu attiecībā pret īstenību (šeit arī minēts fakts, ka jēdziena *epistēmisks* pamatā ir grieķu valodas vārds *epistēmē* ar nozīmi ‘zināšanas’).

Pēc Abdula-Karēma Šerifa Davouda (*Abdul-Kareem Sherif Dawoud* 2010, 70–72) domām, epistēmiskā modalitāte saistīta ar runātāja sakaru/saikni ar izteikumu, ar īstenību kā tādu, kamēr deontiskā ar to, kā uzvedas cilvēki īstenībā, reālajā pasaulē, turklāt deontiskā modalitāte arī ir vērsta uz nākotni, savukārt epistēmiskā uz tagadni.

Jau minētais Dž. Laionss (1995, 254–255, 334) runā par modalitāti, tuvāk pievēršoties epistēmiskajai un deontiskajai modalitātei. Autors atzīmē, ka epistēmiskā modalitāte ir vairāk saistīta tieši ar iespējamības izteikšanu, plašāk – ar zināšanām par kaut kā patiesumu vai ticību tam, kamēr deontiskā – ar nepieciešamības izteikšanu, plašāk – atšķirībā no epistēmiskās modalitātes deontiskā paūz nevis teksta autora ticību kaut kā esamībai/patiesumam, bet gan autora gribu/

vēlmi (*will*), lai kaut kas tāds būtu. Autors arī piebilst, ka ne vienmēr sinhroniski ir iespējams nošķirt epistēmisko modalitāti no deontiskās, jo diahroniski tās laika gaitā ir satuvinājušās/saplūdušas. Piem., angļu valodā var novērot, ka izteikumi, kas sākotnēji bijuši deontiski, tagad tiek lietoti arī epistēmiskā modalitātē, piem., vārdu *must* un *have to* lietojums izteikumā *You must / have to be joking* ‘tu laikam joko’.

F. R. Palmers (2001, 24–25) šķir trīs epistēmiskās modalitātes tipus: spekulatīvo (*speculative*), deduktīvo (*deductive*) un pieņēmuma (*assumptive*). Attiecīgi spekulatīvais tips pauž nenoteiktību/nepārliecinātību (*Jānis varētu būt mājās*), deduktīvais – norāda uz slēdzienu, kas izdarīts no redzamiem pierādījumiem (*Jānim vajadzētu būt mājās* – spriežot, piem., pēc tā, ka darbu viņš jau ir beidzis, ka mājās ir ieslēgta gaisma u. tml.), pieņēmuma – norāda uz slēdzienu, kas balstīts uz vispārīgām zināšanām (*Jānis būs mājās* – spriežot pēc tā, kas zināms par Jāni, viņa ikdienas ritmu, piem., viņš šajā laikā vienmēr beidz darbu, pēc darba parasti uzreiz dodas mājās u. tml.).

Epistēmisko modalitāti tuvāk aplūko Elīze Kerkeina (*Elise Kärkkäinen*) darbā „Epistemic Stance in English Conversation: A Description of Its Interactional Functions, with a Focus on *I Think*” (2003, 18, 19). Autore min tādas epistēmiskās modalitātes paustās nozīmes kā iespējamība (*possibility*), varbūtība (*probability*) un noteiktība/pārliecinātība (*certainty*). E. Kerkeina arī min, ka visiem modalitātes paveidiem svarīgs ir subjektivitātes jēdziens. Subjektivitāte minēta kā viens no raksturīgākajiem modalitātes aspektiem, kas sasaucas ar galveno atziņu par modalitāti, – tā izsaka teksta autora attieksmi vai vērtējumu par izteikuma saturu vai situācijas norisi, kas ir subjektīvi. Ne velti ir arī autori, kas izšķir subjektīvo un objektīvo modalitāti. Piem., Jānis Rozenbergs (1986, 36–51) objektīvo modalitāti raksturo kā tādu, kas norāda uz ziņojuma attieksmi pret īstenību (realitāte – irealitāte, iespējamība – neiespējamība, nepieciešamība – varbūtība utt.), kamēr subjektīvā – uz teksta autora attieksmi pret runas objektu. Arī Aleksandrai Eihei (1983, 14) ir līdzīga izpratne par objektīvo un subjektīvo modalitāti – objektīvā modalitāte saistīta ar opozīciju *reāls/ireāls* (teiktā saturs ir reāls, iespējams, iedomāts, nereāls utt.) un ir obligāta jebkurā teikumā, savukārt subjektīvā modalitāte saistīta ar runātāja attieksmi pret izteikuma saturu, ko izsaka ar intonācijas, vārdu secības, modālo vārdu, partikulu, interjekciju u. c. palīdzību. Arī Dž. Laionss (1995, 330) runā par objektīvo un subjektīvo modalitāti. Objektīvā modalitāte izsaka ko tādu, kas pastāv neatkarīgi no tā, kurš to izsaka, t. i., teksta autors konstatē objektīvu faktu, neitrālu novērojumu, savukārt izteikumā subjektīvā modalitātē teksta autors pauž savu ticību un attieksmi vai gribu un autoritāti.

Modalitāti var izteikt ne tikai ar formālām gramatiskām kategorijām (darbības vārda izteiksmēm, vārdu secību, teikuma struktūru), bet arī ar leksiskām vienībām (modāliem vārdiem, partikulām, deminutīviem, neitrāliem vai pejoratīviem vārdiem) un fonētiskiem līdzekļiem (intonāciju, tembru u. tml.) (Eiche 1983, 14). „Latviešu valodas gramatikā” (2013) Andra Kalnača nodaļā „Darbības vārds (verbs)” (2013, 498–500) min, ka darbības vārda izteiksmēm ir īpaši svarīga nozīme modalitātes izteikšanā, tātad tās varētu uzskatīt par galveno modalitātes izteikšanas līdzekli latviešu valodā. Epistēmiskā modalitāte latviešu valodā visbiežāk saistāma ar vēlējuma izteiksmi, jo izteiksmes semantika ietver iespējamās, uz nākotni orientētas

darbības norādi. Vēl epistēmisku modalitāti latviešu valodā var izteikt arī īstenības, atstāstījuma un vajadzības izteiksme. Vajadzības izteiksmei epistēmiskā modalitāte nav tipiska, taču tā iespējama parasti ar stāvokļa darbības vārdiem *būt, sēdēt, gulēt, stāvēt* u. c.

Arī darbības vārda laika formu lietojums var būt saistīts ar modalitāti – īpaši vienkāršās un saliktās nākotnes formām, teksta autoram vēloties distancēties no teksta satura vai vēloties īpaši aktualizēt izsakāmo informāciju (Kalnača 2013, 475). Vienkāršajai nākotnei ir modāla funkcija kādas parādības pozitīvā vai negatīvā vērtējumā vai netieši izsakot aizliegumus (Kalnača 2013, 478). Savukārt saliktajai nākotnei modāls lietojums parādās, pirmkārt, pieklājības un atvairošanās frāzēs (saliktās tagadnes funkcijā); otrkārt, šauboties par kaut ko (saliktās tagadnes funkcijā) (Kalnača 2013, 481).

Kā modalitātes izteikšanas līdzekļi var minēt arī modālos darbības vārdus. Modāli darbības vārdi ir semantiska darbības vārdu grupa, jo modālās nozīmes tiem piemīt neatkarīgi no funkcijas teikumā. Tie ir, piem., *varēt, vajadzēt, gribēt, spēt, drīkstēt*. Latviešu valodniecībā lietots arī termins *modificētāji*, par kuriem runā, klasificējot darbības vārdus pēc sintaktiskajām funkcijām. Daļai modificētāju piemīt modālas nozīmes, taču citi izsaka fāzes vai nejausības nozīmi, kā arī daļa modālo darbības vārdu ir modificētāji, taču daļa veic citas funkcijas – tie var būt arī saitiņas vai patstāvīgi darbības vārdi (Ivulāne, Kalnača 2013, 468). Šajā rakstā lietots termins *modāls darbības vārds*, balstoties uz A. Kalnačas (2016, 42) pamatojumu, ka ar modificētāju sintaksē parasti saprot strukturāli atkarīgu vārdu, teikuma daļu vai teikumu neatkarīgi no modalitātes, savukārt termins *modāls darbības vārds* visplašākajā nozīmē ‘verbs, kas izsaka (deontisku vai epistēmisku) modalitāti’ precīzāk atbilst semantiskai latviešu valodas darbības vārdu grupai, kas izsaka dažādas modālas nozīmes.

Modalitāti latviešu valodā noteiktā konsituācijā var paust arī viens pats infinitīvs. Deontiskā modalitāte infinitīvam var piemist, izsakot kategorisku aizliegumu, rīkojumu vai norādījumu (piem., *Bez klauvēšanas neienākt!* (www.google.lv)), savukārt, norādot teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, infinitīvam ir epistēmiskā modalitāte (Kalnača 2013, 461).

Latviešu valodā var būt arī modālas nozīmes lietvārdi, retāk īpašības vārdi, piem., *vēlēšanās, iespēja, spēja, alkas, griba, nepieciešamība, pienākums, pamudinājums, aicinājums, cerība, lūgums, nodoms, paraša, paradums, spējīgs* u. tml. Lielākā daļa šo lietvārdu un īpašības vārdu ir darināti no darbības vārdiem, un to semantika ir tuva palīgnozīmē lietotu darbības vārdu semantikai, tāpat tie saglabā to pašu modālo nozīmi, ko attiecīgais darbības vārds (Lokmane 2013, 753–754). „Raksturīgi, ka minētie lietvārdi (un īpašības vārdi) ietilpst gramatiskajā centrā, tāpat tieši predikatīvā lietojumā parādās modālā vai vērtējuma nozīme. Tas liecina, ka infinitīvs nevis raksturo lietvārdu, bet ietilpst predikatīvā kompleksa sastāvā.” (Lokmane 2013, 754) Tas pats attiecināms arī uz apstākļa vārdiem. Var teikt, ka modificētāja funkcijā ir nevis darbības vārds vai lietvārds / īpašības vārds / apstākļa vārds, bet daļēji desemantizējusies un modālu nozīmi ieguvusi predikatīva vienība, ko veido darbības vārds *būt (nebūt)* un ar darbības vārdu derivatīvi saistīts lietvārds (*pienākties – pienākums*), īpašības vārds (*spēt – spējīgs*), apstākļa vārds (*būt – būtiski*) (Lokmane 2013, 737–738).

Modalitāti var paust arī modālās partikulas. Partikulas jau pēc būtības izsaka teksta autora attieksmi pret izteikuma saturu, piešķirot kādam teikumam loceklim vai visam teikumam modālas, emocionālas vai jēdzieniskas nozīmes niansi (Brenķe 2013, 669).

Modāla nozīme piemīt arī iespraudumiem. Iespraudumi var paust dažādas semantikas runātāja vai rakstītāja attieksmi, piem.,

- 1) prieku, atzinību, pārsteigumu vai neapmierinātību, pat sašutumu par kaut ko (*par laimi, gods kam gods, tavu brīnumu, kā par brīnumu, kā par spīti, par nelaimi* u. c.);
- 2) kādu vēlēšanos vai nepieciešamību pēc kaut kā (*cik vien iespējams* u. c.);
- 3) pārliecību vai ticību kaut kam (*bez šaubām, cerams, domājams, protams, visticamāk, saprotams, pavisam droši* u. tml.);
- 4) šaubas par kaut ko vai neticību informācijas patiesumam (*iespējams, šķiet, liekas, cik atceros* u. c.);
- 5) vai norādīt uz to, vai autors izteic savu vai kādas citas personas vai personu viedokli, vērtējumu (*manuprāt, pēc manām domām, tavuprāt, viņuprāt, viņaspēc, mūsaprāt* u. c.) (Nītiņa 2013, 824).

Tāpat modalitāti var izteikt arī ciešamās kārtas tagadnes divdabji predikatīvā lietojumā. Būdami sastata izteicēja pilnnozīmes jeb nominālā daļa, atkarībā no savas un visa izteikuma semantikas tie var izteikt iespēju/iespējamību (piem., *redzama gaisma* = gaisma, kuru ir iespējams redzēt) vai noteiktā kontekstā nepieciešamību (piem., *darāms darbs* = darbs, ko ir nepieciešams padarīt) (Nītiņa 2013, 577–578). Izsakot nepieciešamību, ciešamās kārtas tagadnes divdabju predikatīvs lietojums funkcionē kā vajadzības izteiksmes semantisks variants (Kalnača 2013, 489).

Apkopojot rakstā aplūkotajā literatūrā minētos modalitātes izteikšanas līdzekļus, kā tādi minami:

- 1) runas intonācija;
- 2) modāli afiksi;
- 3) deminutīvi;
- 4) darbības vārda izteiksmes;
- 5) darbības vārda laiks;
- 6) modāli darbības vārdi;
- 7) modālas nozīmes patstāvīgie darbības vārdi (piem., *atļaut, pavēlēt*);
- 8) infinitīvs;
- 9) divdabji predikatīvā lietojumā;
- 10) modālas nozīmes lietvārdi predikatīvā lietojumā;
- 11) modālas nozīmes īpašības vārdi predikatīvā lietojumā;
- 12) apstākļa vārdi predikatīvā lietojumā;
- 13) partikulas;
- 14) iespraudumi;
- 15) interjekcija;
- 16) vārdu secība;
- 17) sintaktiskas konstrukcijas.

2. Modālās nozīmes un to izteikšanas līdzekļi

Balstoties uz teorijā noskaidrotajām iespējamām modālajām nozīmēm un to izteikšanas līdzekļiem, tālāk rakstā aplūkots, kuras modālās nozīmes sastopamas Latvijas Valsts prezidentu runās no 1999. gada līdz 2014. gadam un kādi ir to izteikšanas līdzekļi.

2.1. Iespēja/(ne)iespējamība

Iespēju/iespējamību vai tai pretēju nozīmi – neiespējamību – aplūkotajās prezidentu runās galvenokārt pauž, izmantojot modālo darbības vārdu *varēt*, kura leksiskā pamatnozīme ir ‘būt tādām, kas spēj (ko darīt); būt iespējamam’ (Guļevska et al. 2006, 1151), piem.,

- (1) *Tagad, atjaunotā un brīvā Latvijā, mūsu Bruņotie spēki var atkal kalpot pašas tautas demokrātiski ievēlētai civilai varai un gādāt par valsts un tās iedzīvotāju drošību.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (2) *Pieejot pie šīs robežas var redzēt, ka Latvijai tā ir sakārtota, Latvija sargā savu robežu, bet aiz Latvijas robežzīmes seko aizaudzis ceļš.* (Valdis Zatlers)
- (3) *(..) tā ir tikai daļa no kultūras pasākumu spektra, ko varēs baudīt gan rīdzinieki, gan pilsētas viesi (..)* (Andris Bērziņš)

Darbības vārda *varēt* pausto iespēju/iespējamību paspilgtina arī tā lietojums vēlējuma izteiksmē, jo izteiksmes semantika arī ietver noteiktos apstākļos iespējamās vai neiespējamās, uz nākotni orientētas darbības norādi (Kalnača 2013, 499), piem.,

- (4) *(..) nav tādas vientuļas salas, uz kuras kāds varētu paslēpties (..)* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (5) *Tā mēs varētu skaitīt vēl un vēl.* (Valdis Zatlers)
- (6) *Gan tiešā, gan pārnēstā nozīmē ceļi ir jābūvē tā, lai pa tiem varētu braukt ne tikai vienu gadu, bet gadu desmitiem.* (Andris Bērziņš)

Otrs izplatītākais iespējas/iespējamības vai tai pretējas nozīmes izteikšanas līdzeklis ir ciešamās kārtas tagadnes divdabis *iespējams* izteicēja funkcijā kopā ar saitiņu. Būdams sastata izteicēja pilnnozīmes jeb nominālā daļa, atkarībā no savas un visa izteikuma semantikas ciešamās kārtas tagadnes divdabis var izteikt iespēju/iespējamību (Nītiņa 2013, 577–578). Šajā gadījumā nozīme ir arī vārda leksiskajai nozīmei – ‘tāds, kas var būt, var notikt; tāds, ko var paveikt; tāds, ko var pieļaut; tāds, kas pastāv’ (Bendiks et al. 3, 375), piem.,

- (7) *Ir iespējams atrast veidu, kā ieviest savā dzīvē veselīgu kustību bez lieliem naudas līdzekļiem.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (8) *Tos ideālus, ko simbolizē Latgales Māra, nav iespējams iznīdēt no cilvēku sirdīm.* (Valdis Zatlers)
- (9) *Cēsu kauju nozīmi nav iespējams novērtēt par augstu (..)* (Andris Bērziņš)

Paziņot, ka kaut kas ir iespējams vai neiespējams, var, izmantojot arī citus darbības vārdus ciešamās kārtas tagadnes divdabja formā izteicēja funkcijā (Nītiņa 2013, 577), piem.,

- (10) *Mūsu valsts rūpes un gādība par represētajiem, tomēr nespēs kompensēt cilvēkiem viņu sagandētos likteņus, sāpes par zaudētajiem bērniem, mātēm, sievām, vīriem un dēliem. Tas **nav nekā atmaksājams**.* (= to nav iespējams atmaksāt) (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (11) *Ir vispārzināma patiesība – grūtības **ir pārvaramas**, izvirzot īstermiņa uzdevumus un tos konsekvēnti izpildot.* (= ir iespēja/iespējams pārvarēt) (Valdis Zatlers)
- (12) *Minētā likuma nozīme **nav pārvērtējama**, jo tas noteica, ka Latvijas Republika de facto bija atjaunojusi neatkarību.* (= nav iespējams pārvērtēt) (Andris Bērziņš)

Iespēju var paust arī, izmantojot verbālas cilmes lietvārdu *iespēja* ‘1. Izdevība, izdevīgi apstākļi; rīcības veids, paņēmieni. 2. Tas, kas ir iespējams, var notikt.’ (Bendiks et al. 3, 375) predikatīvā lietojumā, piem.,

- (13) *Tagad **ir iespēja** kļūt par pilnvērtīgu Latvijas pilsoni.* (= ir iespējams kļūt) (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (14) *Mūsu neatkarības un valstiskuma simbols un balsts ir Satversme – Satversme, kas dod garantijas un rada **iespēju** nostiprināt demokrātiju.* (= ir iespējams nostiprināt) (Valdis Zatlers)
- (15) *Arī šodien mums **ir iespēja** sveikt tos stipros ļaudis, kas šajā svētku dienā ir saņēmuši valsts augstākos apbalvojumus un šobrīd atrodas Nacionālā teātra zālē kopā ar mums.* (= ir iespējams sveikt) (Andris Bērziņš)

Vienā gadījumā izmantots arī verbālas cilmes lietvārds *iespējamība* ‘stāvoklis, kad (ko) var veikt vai (kas) var īstenoties’ (Bendiks et al. 3, 376) predikatīvā lietojumā, piem.,

- (16) *(..) te **ir iespējamība** abām pusēm gūt savu labumu.* (Vaira Vīķe-Freiberga)

Minētajos piemēros ar lietvārdu *iespēja* un *iespējamība* lietojumu izteicēja funkcijā faktiski saglabājas modāla darbības vārda un nenoteiksmes konstrukcija, jo šie lietvārdi ir verbālas cilmes, darināti no darbības vārda *iespēt*.

Tāpat iespēju var paust ar verbālas cilmes lietvārdu *izdevība* predikatīvā lietojumā, kas ietverts arī vārda *iespēja* nozīmes skaidrojumā, tādēļ var uzskatīt, ka arī tas saistīts ar iespējas izteikšanu – ‘iespēja, izdevīgs gadījums, labvēlīgi apstākļi’ (Bendiks et al. 3, 408), piem.,

- (17) *Jums **būs izdevība** šajā mūžā izvēlēties, kam jūs veltāt savas pūles, kam jūs veltāt savu laiku.* (= būs iespējams izvēlēties) (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (18) *(..) Dziesmu svētki atkal mums **ir izdevība** apzināties to, kas mēs esam, kuru gribam doties, kādi vēlamies būt.* (= ir iespēja / ir iespējams apzināties) (Vaira Vīķe-Freiberga)

2.2. Spēja

Spēju galvenokārt pauž ar modālo darbības vārdu *varēt*, piem.,

- (19) *Ar kailām rokām, bez bruņojuma uzbrukumiem, zenītartilērijai un armijas šāvieniem tauta **nebūtu varējusi** turēties pretim* (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (20) *Tikai pēc godīgām atbildēm droši **varēsim** viens otram paskatīties acīs un piedošanas vārdā atrast ceļu vienam pie otra.* (Valdis Zatlers)
- (21) *Nemeklēsim ienaidniekus! Meklēsim domubiedrus! Atbalstīsim viens otru! Palīdzēsim tiem, kas paši sev vēl **nevar** un vairs **nevar** palīdzēt!* (Andris Bērziņš)

Spējas izteikšanai tiek izmantots arī modālais darbības vārds *spēt* 'būt tādām, kurām ir psihiska vai fiziska īpašība, šādu īpašību kopums (cilvēkam), kas (tam) rada iespēju ko sekmīgi darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko' (Bendiks et al. 7₂, 103), piem.,

- (22) *Tajā ziņā mums ir ļoti laimējies – mūsu mazā valsts **ir spējusi** dot pasaules līmeņa mūziķus, kuri ir cienīti un mīlēti tālu pāri savas valsts robežām.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (23) *Latvisko pašapziņu tautai **nav spējis** izdzēst nekas* (..) (Valdis Zatlers)
- (24) *(..) tā ir rūgtākā no mācībām, ko esam guvuši atjaunotās neatkarības laikā un kuras sekas vēl **neesam spējuši** pārvarēt.* (Andris Bērziņš)

Līdzīgi tiek izmantots ar modālo darbības vārdu *spēt* derivatīvi saistīts lietvārds *spēja* 'psihiska vai fizisku īpašība, šādu īpašību kopums (cilvēkam), kas (tam) rada iespēju ko sekmīgi darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko' (Bendiks et al. 7₂, 89) predikatīvā lietojumā, piem.,

- (25) *Tā prasa tikai **spēju** padomāt tālāk par rītdienu un **spēju** palūkoties tālāk par savas mājas sētu.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (26) *Šodien, kad grūtībās nonākušas tik daudzas valstis, izšķiroša **ir** mūsu **spēja** ieguldīt savu enerģiju un gudrību ekonomisko problēmu risināšanā, nevis jaunu problēmu radīšanā.* (Valdis Zatlers)
- (27) *(..) izcilākās pedagoga īpašības **ir spēja** aizraut un iedvesmot.* (Andris Bērziņš)

Spējas izteikšanai tiek izmantots arī ar modālo darbības vārdu *spēt* derivatīvi saistīts īpašības vārds *spējīgs* 'tāds, kam ir psihiska vai fiziska īpašība, šādu īpašību kopums (cilvēkam), kurš rada iespēju ko sekmīgi darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko' (Bendiks et al. 7₂, 89) predikatīvā lietojumā, piem.,

- (28) *Bet tā viena pati zināja vēl dziesmu, tā viena pati **bija spējīga** to nodot nākamām audzēm.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (29) *(..) lielākā vērtība ir izglītots un patstāvīgs lēmumus pieņemt **spējīgs** cilvēks!* (Valdis Zatlers)

2.3. Spēja/iespēja

Modālais darbības vārds *varēt* prezidentu runās tiek lietots arī tā, ka tas interpretējams gan kā iespēja/iespējamība, gan kā spēja, piem.,

- (30) *Ir tādi spēki, kas nav mūsu rokās, ko **nevaram** kontrolēt (..) (= nav iespējams kontrolēt un psihiski un fiziski nespējam to) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (31) *Es domāju, ka visi kopā mēs **varam** to izdarīt. (= visiem kopā ir iespējams un mēs spējam to izdarīt) (Valdis Zatlers)*
- (32) *Divdesmit neatkarības gadi ir apliecinājuši, ka Latvija **var** kļūt par valsti ar vienotu nāciju (..) (= ir iespējams un tā ir spējīga kļūt par valsti ar vienotu nāciju) (Andris Bērziņš)*

2.4. Iespēja/priekšlikums

Izmantojot modālo darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē, vienlaicīgi tiek pausta iespēja un priekšlikums jeb tiek ieteikta iespēja kaut ko darīt, piem.,

- (33) *Un varbūt mēs **varētu** izmantot šo datumu sakritību, lai šajā dienā padomātu arī par šķīstīšanos, par izlīgšanu ar savu pagātni, jo ne jau sveša vara vien bija atbildīga par šiem izsūtītajiem. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (34) *Tāpat katrs šajā gadu mijā **varētu** padomāt par savas dzīves gaitām pēdējos 15 gadus, pēdējā gada laikā, un padomāt par to, kas ir iegūts, kas ir zaudēts, bet galvenokārt priecāties par to, kas ir pie ieguvumiem. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (35) *(..) varam šobrīd izvirzīt sev jau citus nākotnes mērķus. Viens no tiem **varētu** būt – savstarpēji viens otram palīdzēt. (Vaira Vīķe-Freiberga)*

2.5. Iespēja/pieļāvums/varbūtība

Iespēja/pieļāvums/varbūtība var tikt izteikta ar modālo darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmes saliktās tagadnes konstrukcijā salikta verbāla izteicēja funkcijā, piem.,

- (36) *Viss karājās mata galā, vēstures rats **būtu varējis** pavērsties pavisam citādi. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (37) *Latvijas valstij ir pienākums noliekt galvas viņu ciešanu priekšā un atcerēties, ka viņi bija daļa no mūsu tautas, un ar jebkuru tas arī **būtu varējis** notikt. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (38) *Arī jūs, mīlie jaunieši, **būtu varējuši** būt starp tiem 10 000 zīdaiņu, bērnu un pusaudžu līdz 16 gadu vecumam (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (39) *Nolieksim galvas pateicībā tiem, kas toreiz krita, tie **būtu varējuši** būt jebkurš no mums, jebkurš no mūsu tuviniekiem. (Vaira Vīķe-Freiberga)*

2.6. Nepieciešamība

Nepieciešamību epistēmiskajā modalitātē var izteikt, izmantojot vajadzības izteiksmi, lai gan epistēmiskā modalitātē vajadzības izteiksmei nav tipiska (Kalnača 2013, 500), tāpēc arī atbilstošu piemēru prezidentu runās nav daudz:

- (40) *Toreiz mums viņa bija jāsarģā pret svešu varu (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (41) *Lai redzētu nākotni, ir jāpaskatās pagātnē, kas spēj parādīt, ka Latvijas brīvība būs mūžīgi. (Valdis Zatlers)*
 (42) *Šis ir brīdis, kad jāizšķiras, kādā Latvijā turpmāk dzīvosim: stiprā un pašapzinīgā vai viegli ievainojamā un nestabilā. (Andris Bērziņš)*

Nepieciešamību var izteikt arī ar ciešamās kārtas tagadnes divdabja formām izteicēja funkcijā, līdzīgi kā iespējas/iespējamības gadījumā. Šajā gadījumā šāds ciešamās kārtas tagadnes divdabja lietojums nereti izsaka to pašu nozīmi vai tās niansi, ko rāda vajadzības izteiksmes vārdformas (Kalnača 2013, 489; Nītiņa 2013, 578), piem.,

- (43) *Es zinu, ka mums ļoti daudz kas ir darāms, lai uzlabotu trotuārus, lai radītu pārbrauktuves u.t.t. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (44) *Bet tas nav tikai viena cilvēka darbs, kas ir tā darāms (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (45) *Šie fondi, kā SAPARD fondi, dotu pusi no tā, kas būtu ieguldāms. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (46) *Izglītība ir tas stingrais pamats, uz kura balstāma un būvējama arī Latvijas nākotne. (Andris Bērziņš)*
 (47) *Tādēļ šajā Lāčplēša dienā īpašs apsveikums un paldies sakāms štāba bataljona godasardzes rotai (..) (Andris Bērziņš)*

Attiecīgi šie piemēri varētu tikt lietoti ar vajadzības izteiksmes vārdformām – *mums ļoti daudz kas ir jādara; kas ir tā jādara; kas būtu jāiegulda; uz kura jābalsta un jābūvē arī Latvijas nākotne; paldies jāsaka.*

Nepieciešamību var izteikt arī ar ciešamās kārtas tagadnes divdabi nepieciešams izteicēja funkcijā kopā ar saitiņu. Līdzīgi kā vārda iespējams gadījumā, šeit nozīme ir arī vārda leksiskajai nozīmei ‘tāds, bez kā nevar iztikt, kas ir noteikti vajadzīgs’ (Guļevska et al. 2006, 684). Šeit, iespējams, var runāt par zināmu leksikalizēšanos – valodas gramatiskās sistēmas elementu pāreju leksiskajā sistēmā (Kalnača, Lokmane 2012, 5). Tā, piem., „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vārdam nepieciešams šķirtas divas nozīmes: pirmā – divdabja forma no darbības vārda *pieciest* – ‘nol. divd. *pieciest*’, otrā – ‘tāds, kas ir noteikti vajadzīgs, bez kā nevar iztikt’ (Bendiks et al. 5, 429), tāpēc rakstā vārds nepieciešams šķirts no citiem ciešamās kārtas tagadnes divdabjiem. Piem.,

- (48) *Brīvai Latvijai ir nepieciešama labi sakārtoti, profesionāli augsta līmeņa bruņotie spēki (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
 (49) *Tas būs smags un nepopulārs lēmums, bet tas ir nepieciešams valsts nākotnei. (Valdis Zatlers)*
 (50) *Varbūt tieši tādēļ mums ir nepieciešams tik daudz gaismas šī vārda tiešā un pārnestā nozīmē. (Andris Bērziņš)*

Tāpat tiek izmantots arī lietvārds *nepieciešamība* ‘stāvoklis, kad kas ir noteikti vajadzīgs, kad bez kā nevar iztikt’ (Bendiks et al. 5, 429) predikatīvā lietojumā, kas darināts no ciešamās kārtas tagadnes divdabja *nepieciešams*, piem.,

- (51) *Drošība nav lieka greznība, drošība ir nepieciešamība.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (52) *Atceros, kā 1988. gadā Tautas fronte dzima kā skaists zieds, kā nepieciešamība kaut ko mainīt.* (Valdis Zatlers)

Vēl pie modalitātes izteikšanas līdzekļiem var pievienot darbības vārdu *vajadzēt*, kas izsaka vajadzību, nepieciešamību (Ivulāne, Kalnača 2013, 469) un tiek uzskatīts par modālu latviešu valodas darbības vārdu (Kalnača 2013, 86). Lai gan darbības vārda *vajadzēt* modālā nozīme vairāk saistīta ar deontisko modalitāti, iespējams arī lietojums epistēmiskajā modalitātē (*nepieciešamība* kā fakta konstatējums, ne norādījums, prasība u. tml.), piem.,

- (53) *Latvijai vajag katru no Jums, visus, kas ir gatavi tai uzticīgi kalpot.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (54) *Eiropas Savienībai nevajag, lai Latvija iestājas eiro zonā, to vajag Latvijai.* (Andris Bērziņš)

Ar tādu pašu nozīmi lietots īpašības vārds *vajadzīgs* nomināla izteicēja funkcijā, kas derivatīvi saistīts ar darbības vārdu *vajadzēt*, piem.,

- (55) *Viens noiet īsāku ceļa posmu, cits – garāku, bet, kad visi ir nostājušies savās vietās, visi ķēdes locekļi kļūst līdztiesīgi un visi ir vajadzīgi (...)* (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (56) *Mums visiem visvairāk ir vajadzīga mīlestība.* (Valdis Zatlers)
 (57) *Arī šobrīd Latvijai ne mazāk kā agrāk ir vajadzīgi tādi cilvēki, kā toreiz – drosmīgi un godprātīgi, zinātkāri un strādāt griboši, patiesi un dzimteni mīloši.* (Andris Bērziņš)

Par nepieciešamību var uzskatīt arī izteikumus, kas izteikti, izmantojot apstākļa vārdus *svarīgi* un *būtiski* adverbīāla izteicēja funkcijā kopā ar saitiņu, piem.,

- (58) *Nav svarīgi būt pašam labākajam pasaulē, bet ir svarīgi būt pašam labākajam pēc savām spējām.* (= nav jābūt pašam labākajam pasaulē, bet jābūt pašam labākajam pēc savām spējām) (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (59) *Galvenais – mums ir būtiski izprast, kas ir tas cēlonis šāda veida necilvēcībām, kādas pagājušā gadu simtenī tika pastrādātas dažādu ideoloģiju vārdā (...)* (= ir jāizprot / ir nepieciešams izprast) (Vaira Vīķe-Freiberga)

Šeit, tāpat kā iepriekš minēto lietvārdu un īpašības vārdu gadījumā, tieši predikatīvā lietojumā parādās modālā nozīme.

2.7. Pieņēmums/pieļāvums

Pieņēmumu var izteikt gan ar gramatiskiem, gan leksiskiem līdzekļiem. Kā gramatisko modalitātes izteikšanas līdzekli var minēt darbības vārda vēlējuma izteiksmi, piem.,

- (60) *Daudz svarīgāk, nekā lietuviešiem vai igauņiem **varētu** likties.* (Valdis Zatlers)
 (61) *Lēmuma maiņa par eiro ieviešanu Latvijā **būtu** nepārprotams signāls pasaulei, ka mēs mainām savu politisko kursu.* (Andris Bērziņš)

Lai izteiktu pieļāvumu/pieņēmumu, arī norādītu uz nepārlicinātību, samērā bieži tiek lietotas attiecīgas semantikas partikulas, piem., partikula *varbūt*:

- (62) ***Varbūt** tieši tautā mēs nejutam vairs šīs dziļās kopības saites ar saviem Baltijas kaimiņiem.* (tiek izteikts pieņēmums, ka tieši tautā nejut kopības saites) (Vaira Vīķe-Freiberga)
 (63) *Daži **varbūt** ar savējiem ir kopā tikai domās, bet tomēr – kopā.* (tiek pieļauts/ pieņemts, ka daži ar savējiem kopā ir tikai domās) (Valdis Zatlers)
 (64) *Un **varbūt** tāpēc, ka Zemgalei ir maizes spēks, tieši jūsu novadā izauguši daudzi mūsu tautā godāti cilvēki.* (tiek izteikts pieņēmums, ka Zemgales maizes spēka dēļ šajā novadā izauguši tautā godāti cilvēki) (Valdis Zatlers)

Pieļāvumu/pieņēmumu var paust arī ar partikulu kopu *diezin vai*, piem.,

- (65) *Šis vienkāršais žests – pasniegt roku — atkārtots tūkstošiem un desmit tūkstošiem reižu, **diezin vai** maz ir redzēts kādreiz pasaules vēsturē.* (tiek izteikts pieņēmums, ka pasaules vēsturē nav maz redzēts konkrētais žests) (Vaira Vīķe-Freiberga)

Tāpat pieļāvumu/pieņēmumu var izteikt ar partikulu kopu *droši vien*, piem.,

- (66) *Kad pirmoreiz es ierados šeit, un **droši vien** līdzīgas sajūtas ir daudziem no jums, mēs kļūstam par daļu no Likteņdārza, mēs kļūstam par daļu no tautas likteņa.* (Valdis Zatlers)

Vēl pieņēmumu var izteikt ar darbības vārdu *šķīst* vienkāršajā tagadnē kopā ar personas vietniekvārdu *es* datīvā, resp., *man šķīst*, kas tiek lietots kā iespraudums, piem.,

- (67) *Man **šķīst**, ka mūsu valstī lēnām nostiprinās šī izpratne par to, ka valstij jāvalda pārticībai visos tās līmeņos (...)* (tiek pieņemts, ka nostiprinās konkrētā izpratne) (Vaira Vīķe-Freiberga)

2.8. Pārlicinātība

Lai norādītu, ka runātājs ir pārlicināts par izteikuma saturu un līdz ar to radītu arī klausītājos pārlicību, tiek izmantoti dažādi modalitātes izteikšanas līdzekļi. Pirmkārt, tas ir ciešamās kārtas pagātnes dīvdabis *pārlicināts* izteicēja funkcijā, kam šajā gadījumā tikpat kā nepiemīt ciešamās kārtas nozīme, tādējādi

semantiski funkcionālajā ziņā ciešamās kārtas pagātnes divdabis var tikt uzskatīts par nomināla izteicēja, nevis darbības vārda ciešamās kārtas vārdformas sastāvdaļu (Nītiņa 2013, 581). Šajā gadījumā noteicošais ir nevis vārdforma (ciešamās kārtas pagātnes divdabis), bet gan paša vārda semantika – ‘tāds, kam ir noteikti uzskati, uzskatu sistēma, par kuru pareizību tas nešaubās, aizstāv tos, rīkojas saskaņā ar tiem’ (Bendiks et al. 6, 359), kas faktiski ir kā sinonīms ‘es domāju’, ‘es uzskatu’, piem.,

- (68) *Es esmu pārliecināta, ka arī mēs tiksīm saviem grūtiem laikiem pāri, un esmu pilnīgi pārliecināta, ka mums ir visas iespējas to izdarīt daudz ātrāk nekā Īrija (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (69) *Un tomēr es esmu pārliecināts, ka atradīšu kandidātu, kas gūs sabiedrības atbalstu un kuram būs skaidrs, sabiedrībai saprotams mērķis. (Valdis Zatlers)*
- (70) *Vienlaikus esmu pārliecināts, ka eiro ieviešana jau 2014. gadā ļaus uzsākt progresīvā neapliekamā minimuma ieviešanu (..) (Andris Bērziņš)*

Kā var redzēt šajos piemēros, aiz frāzes *esmu pārliecināts/-a* galvenokārt seko darbības vārda nākotnes laiks, resp., izteikumi ar *esmu pārliecināts/-a* ir uz nākotni orientēti. Tas, iespējams, tādēļ, ka prezidentu runās tiek runāts par kādiem nākotnes notikumiem, plāniem, kas saistīti ar valsti, ar tautu, un prezidentam ir svarīgi paust pārliecību par to izdošanos, lai arī klausītājiem nerastos šaubas par gaidāmo. Taču izteikumi ar *esmu pārliecināts/-a* var attiekties arī uz ko pagātnē (piem., *esmu pārliecināts, ka paklāju saplosīja suns*), lai gan aplūkotajās prezidentu runās šāds gadījums netika fiksēts.

Otrkārt, pārliecinātības paušanai tiek izmantots arī īpašības vārds *drošs* ar nozīmi ‘pārliecināts, nešaubīgs’ (Bendiks et al. 2, 396) vai apstākļa vārds *droši* ‘pārliecināti, nešaubīgi’ (Bendiks et al. ibid.) kā nomināla izteicēja sastāvdaļa kopā ar saitiņu, piem.,

- (71) *Es esmu pilnīgi droša, ka mūsu brāļu tautas – igauņi un lietuvieši – būtu ne tikvien skumji, bet satriekti, ja mēs nebūsim šeit viņus vienojošā saite ne tikai ģeogrāfiski, bet arī psiholoģiski. (Vaira Vīķe-Freiberga)*
- (72) *(..) mēs vienmēr zinām pilnīgi droši, ka pēc tumsas nāk gaisma (..) (Vaira Vīķe-Freiberga)*

Apstākļa vārds *droši* pārliecinātību var izteikt arī kā veida apstāklis, piem.,

- (73) *Jā, šis gads pilnīgi droši paies ne tikai Latvijas 95 gadu un Latvijas Tautas Frontes dibināšanas 25 gadu jubilejas zīmē, bet arī strīdos un politiskās kaislībās par eiro ieviešanu. (Andris Bērziņš)*

Kā redzams, šajos piemēros nominālā izteicēja nozīmi gan ar īpašības vārdu *drošs/-a*, gan ar apstākļa vārdu *droši* un veida apstākļa *droši* nozīmi paspilgtina mēra apstākļa vārds *pilnīgi*, kas norāda uz pazīmes kvantitāti, pastiprinājumu (Smiltneiece 2013, 614). Tas var tikt lietots partikulas nozīmē, jo vārdu *pilnīgi* šādā funkcijā mēdz lietot, ‘lai pastiprinātu niansējamā vārda izteikto īpašību, pazīmi’ (Bendiks et al. 6₂, 184).

Treškārt, tiek lietots verba cilmes apstākļa vārds *noteikti* ‘droši, neapšaubāmi; nepārprotami’ (Guļevska et al. 2006, 732), lai paustu un radītu pārliecību, piem.,

- (74) *Bērni to darīs **noteikti**, bērniem par to atgādinās Salatētis jeb Ziemassvētku vecītis.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (75) *Tās, pavisam **noteikti**, netiek mainītas līdz ar katru jaunu valdību.* (Valdis Zatlers)
- (76) *Tā ir liela atbildība ne tikai mūziķu saimei, bet **noteikti** arī visiem tiem, kas lemj par valsts attīstību kopumā (...)* (Andris Bērziņš)

Arī šeit vienā gadījumā var redzēt, ka šī pārliecinātība tiek pastiprināta ar apstākļa vārdu *pavisam*, kas pēc semantikas ir tuvs iepriekš minētajam apstākļa vārdam *pilnīgi*, resp., tas ‘norāda uz kā augstu izpaušmes, intensitātes pakāpi’ (Bendiks et al. 6., 560; sk. arī Smiltnece 2013, 614).

Ceturtkārt, pārliecinātības paušanai izmanto īpašības vārdu *skaidrs*, kas lietots kā nomināla izteicēja sastāvdaļa, piem.,

- (77) ***Ir skaidrs**, ka tādai zemei kā Latvija ar to vēsturi, kas tai bija aiz muguras, tā bija vienīgā pareizā izvēle šajā vēstures brīdī.* (Vaira Vīķe-Freiberga)

Piektkārt, tiek lietots lietvārds *šaubas* ‘psihisks (emocionāls) stāvoklis, ko izraisa pārliecības, ticības trūkums par (kā) patiesumu, pareizību, iespējamību’ (Bendiks et al. 7., 338) kā nomināla izteicēja sastāvdaļa noliegumā, piem.,

- (78) *(...) ja Hitlera režīms paziņoja, ka visi ebreji kopš dzimšanas tikai tādēļ, ka viņi pieder pie ebreju tautas, ir iznīcināmi, tad tur **nav šaubu**, ka tas ir genocīds.* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (79) *Bet par to, ka Latvija ir stipra, man **šaubu nav**.* (Andris Bērziņš)

Sestkārt, tiek lietots verba cilmes apstākļa vārds *nešaubīgi*:

- (80) *Īsi atskatoties uz aizvadīto gadu un vērtējot Latvijas attīstību, to **nešaubīgi** varam saukt par veiksmīgu.* (Andris Bērziņš)

Septītkārt, adverbiāls nelokāmais divdabis *nešauboties*:

- (81) *Cilvēkus, kurus ne mirkli **nešauboties** varu saukt par savas tautas varoņiem.* (Valdis Zatlers)

Astotkārt, pārliecību var paust arī ar patstāvīgo darbības vārdu *zināt* ar nozīmi ‘saprast, apjēgt, būt pārliecinātam (par ko), arī būt tādām, kam ir skaidrība (par ko)’ (Bendiks et al. 8, 644), piem.,

- (82) *(...) es **zinu**, ka Latvijas vīri un zēni un, jā, arī sievietes ir gatavas saskatīt Bruņotos spēkus kā respektablu, cieņas pilnu vietu (...)* (Vaira Vīķe-Freiberga)
- (83) *Es **zinu**, – Jūsu ir daudz. Es **zinu**, ka saviem bērniem un skolniekiem tieši Jūs būsiet paraugs (...)* (Valdis Zatlers)

Secinājumi

Viens no biežāk izmantotajiem modalitātes izteikšanas līdzekļiem ir modāli darbības vārdi. Aplūkotajās prezidentu runās reģistrēti modālie darbības vārdi, kas izsaka iespēju/iespējamību (*varēt*), varbūtību (*varēt*), pieļāvumu (*varēt*), spēju (*varēt*, *spēt*) un nepieciešamību (*vajadzēt*) epistēmiskā lietojumā.

Jāmin arī darbības vārda izteiksmes, kuras „Latviešu valodas gramatikā” minētas kā galvenais modalitātes izteikšanas līdzeklis latviešu valodā (Kalnača 2013, 498). Prezidentu runās plaši sastopama vajadzības izteiksme un pavēles izteiksme, kas pārstāv deontisko modalitāti, taču vajadzības izteiksme var tikt lietota arī epistēmiskā nozīmē, lai gan vajadzības izteiksmei tā nav tipiska (Kalnača 2013, 500). Epistēmiskā lietojumā ar vajadzības izteiksmi tiek konstatēta nepieciešamība, bet tajā nav ietverta norāde, pamudinājums momentāni rīkoties, kā tas ir deontiskā lietojumā. Retāk tiek izmantota vēlējuma izteiksme, izsakot iespēju/iespējamību, pieļāvumu/pieņemumu, varbūtību epistēmiskā lietojumā, turklāt vairumā gadījumu vēlējuma izteiksme nav vienīgā modalitātes izteicēja, nozīme ir arī tam, kāds darbības vārds tiek lietots vēlējuma izteiksmē, piem., darbības vārds *varēt*, kas arī izsaka iespēju/iespējamību un citas modālas nozīmes.

Prezidentu runās modalitāte izteikta arī ar citiem darbības vārdiem, piem., ar darbības vārdu *zināt*, kas pauž runātāja pārliecinātību par teiktā saturu epistēmiskā lietojumā. Atsevišķi varētu izcelt darbības vārdu *šķīst*, kas, lietots vienkāršajā tagadnē kopā ar personas vietniekvārdu *es* datīvā, izsaka pieļāvumu/pieņemumu. Tas izceļams, jo daļēji var uzskatīt, ka tas šeit lietots kā iespraudums.

Prezidentu runās sastopams arī modālas nozīmes lietvārdu predikatīvs lietojums epistēmiskajā modalitātē, izsakot iespēju/iespējamību, spēju, pārliecinātību, nepieciešamību. Kā atzīmēts jau iepriekš, šie lietvārdi galvenokārt ir verbālas cilmes, tāpēc, veidojot izteicēju, faktiski saglabājas modālas nozīmes verba un nenoiekas konstrukcija.

Retāk prezidentu runās sastopami modālas nozīmes īpašības vārdu predikatīvs lietojums, izsakot spēju, nepieciešamību, pārliecinātību.

Lai izteiktu modalitāti, prezidentu runās lietoti arī apstākļa vārdi predikatīvā lietojumā. Epistēmiskā lietojumā, izsakot pārliecinātību, izmantoti apstākļa vārdi *droši*, *noteikti*, *nešaubīgi*, bet nepieciešamību – apstākļa vārdi *svarīgi*, *būtiski* adverbiāla izteicēja funkcijā.

Modalitātes izteikšanai izmantotas arī partikulas. Aplūkotajā materiālā tika konstatētas epistēmiski lietotas partikulas *varbūt*, *dieszin vai* un *droši vien*, kas izmantotas, lai izteiktu pieļāvumu/pieņemumu.

Visbeidzot, prezidentu runās modalitātes izteikšanai izmantoti divdabji izteicēja funkcijā. Pirmkārt, ciešamās kārtas tagadnes divdabji predikatīvā lietojumā, lai izteiktu iespēju/iespējamību un nepieciešamību epistēmiskajā modalitātē. Īpaši izceļami divdabji *iespējams* un *nepieciešams*, kur ne tik daudz divdabja formas predikatīvs lietojums, kā šo vārdu leksiskā nozīme signalizē par modalitāti. Otrkārt, pārliecinātību epistēmiskajā modalitātē var paust ar ciešamās kārtas pagātnes divdabi *pārliecināts* predikatīvā lietojumā. Jāsaka gan, ka divdabja predikatīvā lietojuma nozīme aplūkotajos piemēros nav primāra. Primāra ir vārda leksiskā nozīme ‘tāds, kam ir noteikti uzskati, uzskatu sistēma, par kuru pareizību

tas nešaubās, aizstāv tos, rīkojas saskaņā ar tiem’ (Bendiks et al. 6, 359). Treškārt, aplūkotajās prezidentu runās vienā gadījumā sastopams arī nelokāmā divdabja *nešauboties* adverbciāls lietojums.

Atskatoties uz rakstā aplūkotajiem modalitātes izteikšanas līdzekļiem ne tikai latviešu valodā, bet arī citās valodās, jāsecina, ka ne visi konstatēti analizētajās prezidentu runās. Pirmkārt, nav bijis iespējams spriest par runas intonācijas pausto modalitāti, jo runas ir pieejamas rakstveidā, kur runas intonācija neparādās. Taču arī runas intonācija spēj paust modālas nozīmes (Eiche 1983, 14; Auziņa 2013, 107; Kalnača 2013, 498). Otrkārt, prezidentu runās nav tikuši reģistrēti deminutīvi, kas literatūrā arī minēti kā modalitātes izteikšanas līdzekļi (Eiche 1983, 14), tāpēc nevar spriest, kādu modalitāti tie varētu paust. Treškārt, prezidentu runās lietotās darbības vārda laika formas turpmāk būtu jāaplūko arī modālā lietojuma aspektā (par verba laika formu modālu lietojumu sk. Downing, Locke 2006, 380–381; Kalnača 2013, 475; 478; 481). Varētu domāt par iespējas/pieļāvuma/varbūtības izteikšanu ar modālo darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmes saliktās tagadnes konstrukcijā (piem., (...) *vēstures rats būtu varējis pavērsties pavisam citādi*. (Vaira Vīķe-Freiberga)), taču šeit, pēc autores domām, modalitātes izteikšanā lielāka loma tomēr ir tieši vēlējuma izteiksmei un konkrētajam darbības vārdam, nevis saliktajai tagadnei. Ceturtkārt, prezidentu runās nav reģistrēti arī gadījumi, kur modalitāti paustu viens pats infinitīvs (Kalnača 2013, 461–462). Piektkārt, aplūkotajās prezidentu runās nav konstatētas interjekcijas (Eiche 1983, 14). Tam par iemeslu varētu būt prezidentu runu oficiālais raksturs, neraugoties uz to, ka tautai vēltītās runas ir mazāk oficiālas, nekā tas būtu citiem politiķiem vai augstāk stāvošām personām vēltītās runās. Interjekcijas raksturīgas neoficiālām sarunām. Sestkārt, nav novērots, ka kādu modālu nozīmi paustu vārdu secība (Eiche 1983, 14). Tomēr galvenie un biežāk sastopamie modalitātes izteikšanas līdzekļi latviešu valodā šajās runās ir konstatēti.

Avots

Latvijas Valsts prezidenta kancelejas mājaslapa – <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas?>

Literatūra

1. Auziņa, Ilze. 2013. Valodas suprasegmentālās jeb prosodiskās vienības. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 104–123.
2. Bendiks, Hermanis (red.) et al. 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne.
3. Breņķe, Ieva. 2013. Partikulas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 669–679.
4. Bussmann, Hadumod. 2006. *Routledge dictionary of language and linguistics*. London: Taylor & Francis. Pieejams: http://www.e-reading.club/bookreader.php/142124/Routledge_Dictionary_of_Language_and_Linguistics.pdf [skatīts 01.11.2017.]
5. Crystal, David. 2008. *A dictionary of linguistics and phonetics*. 6th ed. Oxford: Blackwell Publishing.

6. Dawoud, Abdul-Kareem Sherif. 2010. Modality. *Ahlulbait*. 10. Karbala: Ahlulbait University, 69–75. Pieejams: <https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=73950> [skatīts 10.10.2017.]
7. Downing, Angela, Locke, Philip. 2006. *English grammar: a university course*. 2nd ed. Abingdon: Taylor & Francis.
8. Eiche, Aleksandra. 1983. *Latvian declinable and indeclinable participles – their syntactic function, frequency and modality*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
9. Fintel, Kai von. 2006. Modality and language. *Encyclopedia of philosophy*. 2nd ed. Detroit: MacMillan. Pieejams: <http://web.mit.edu/fintel/fintel-2006-modality.pdf> [skatīts 10.10.2017.]
10. Guļevska, Dainuvīte (red.) et al. 2006. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
11. Halliday, Michael A. K., Webster, Jonathan. 2002. On grammar. *Collected works of M. A. K. Halliday*. 1. Continuum International Publishing Group.
12. Ivulāne, Baiba, Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārdu gramatiskās resp. sintaktiskās funkcijas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 462–470.
13. Kalnača, Andra. 2007. Modalitātes tipoloģija un latviešu valodas izteiksmes. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. 11. Liepāja: LiePA, 166–173.
14. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2012. Gramatizēšanās teorija un latviešu valodniecība. *Valoda: nozīme un forma*. 2. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 5–8.
15. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–595.
16. Kalnača, Andra. 2016. Nenoteiksme, modalitāte un verba nullformas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 7. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 41–49.
17. Kärkkäinen, Elise. 2003. *Epistemic stance in English conversation: a description of its interactional functions, with a focus on I think*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Pieejams: https://books.google.lv/books?id=_0qSrhgB34UC&printsec=frontcover&source=gbs_atb&hl=en#v=onepage&q&f=false [skatīts 10.10.2017.]
18. Kiefer, Ferenc. 1994. Modality. *The encyclopedia of language and linguistics*. Oxford: Pergamon Press.
19. Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–767.
20. Lyons, John. 1977. *Semantics*. 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press.
21. Lyons, John. 1995. *Linguistic semantics: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
22. Mamedova, Rugsara. 2013. *Modal verbs as an effective means in business speeches*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
23. Matthews, Peter H. 2014. *The concise Oxford dictionary of linguistics*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
24. Nītiņa, Daina. 2013. Divdabis (participis). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 564–595.
25. Nītiņa, Daina. 2013. Vienkārša teikuma vai salikta teikuma komponentu paplašinājumi (paplašinātājas struktūras). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 801–830.

26. Palmer, Frank R. 2001. *Mood and modality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Quirk, Randolph et al. 1985. *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.
28. Rozenbergs, Jānis. 1986. Teksta lingvistika un valodas prakse. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 22. Rīga: Liesma, 36–51.
29. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
30. Smiltnece, Gunta. 2013. Apstākļa vārds (adverbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 595–619.

Summary

An important aspect of every public speech is modality, since it expresses the attitude of the speaker and their evaluation of the subject of the speech and the whole situation. Traditionally epistemic modality is concerned with expressing possibility, probability and necessity. Means of expressing modality can be very various – they can be phonological, grammatical and lexical. The purpose of this article is to analyze the means of expressing epistemic modality and modal meanings in the presidents' speeches from 1999 till 2014. Epistemic modal meanings that are registered in analyzed speeches are possibility, ability, ability/possibility, possibility/proposal, possibility/probability, necessity, assumption/probability, certainty which are expressed by modal verbs, verbs, mood, predicate nouns, predicate adjectives, predicate adverbs, adverbs, participles and particles.

Ar prefiksoīdiem darināti verbi latviešu valodā *Prefixoidal verbs in Latvian language*

Daiga Deksne

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: *daigade@inbox.lv*

Mūsdienu latviešu valodā tiek lietoti iepriekš vārdnīcās neregistrēti verbi, kas darināti ar sintaktisko paņēmienu, lai gan valodas leksikona papildināšana ar jauniem vārdiem nav produktīva. Verba pirmajā daļā sastopami adverbi vai prievārdi, piem., *atpakaļ, caur, garām, klāt, līdz, pakaļ, pret, prom, šurp*. Sintaktiski darinātu verbu pirmās daļas apzīmēšanai dažādi autori lieto atšķirīgus nosaukumus – *salikteņa pirmā daļa, prefiksāls elements, puspriedēklis, prefiksoīds*. Aplūkojot ar sintaktisko paņēmienu darinātu verbu lietojumu mūsdienu tekstos, tiek secināts, ka šādu verbu finīto formu lietojums valodā pieaug. To motivē nepieciešamība izteikties īsi un arī precīzi atspoguļot visas nozīmes nianses, ja vārds tiek tulkots no svešvalodas. Visbiežāk verbu darināšanā ar sintaktisko paņēmienu tiek izmantoti prefiksoīdi *caur-* un *līdz-*. Aplūkojot lietojuma piemērus, konstatētas dažas kopīgas prefiksu un prefiksoīdu īpašības – sinonīmija, polisēmija, atvasinātu verbu valences maiņa, dubultā prefiksācija, perfektivitāte.

Atslēgvārdi: verbs; vārd darināšana; priedēklis; prefiksācija; puspriedēklis; prefiksoīds.

Ievads

Ir divas galvenās grupas, kurās var iedalīt verbus pēc formantiem, ar kuru palīdzību tie tiek darināti:

- 1) ar piedēkļiem vai izskaņām darinātu verbu grupa;
- 2) ar priedēkļiem darinātu verbu grupa.

Emīlija Soida (2009, 174) norāda, ka verbus var darināt arī ar divām morfēmām, priedēkli un piedēkli, taču šādi darinājumi sastopami retāk. Sintaktiskā paņēmiena izmantošana verbu darināšanā latviešu valodniecībā netiek uzskatīta par produktīvu. Tiek norādīts uz salikto celmu nenoturību, kā arī uz to, ka finitajās formās tie parasti nav lietojami. Salikto celmu noturība ir saistīta ar saliktā verba nozīmes nosacītību. Jo tā ir lielāka, jo celms ir noturīgāks. Vairāki autori (Soida 2009, 262; Vulāne 2013, 293) norāda uz to, ka saliktie celmi raksturīgāki divdabjiem un deverbāliem atvasinājumiem. Arī Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (1927, 39) var atrast šādu verbu piemērus, piem., *pakaļdarināt, pakaļdarīt, pakaļdrukāt*. Turpat redzams, ka šie vārdi ir kakli no vācu valodas, kur tie arī darināti ar sintaktisko paņēmienu – *nachmachen, nachdrucken*. Mūsdienu valodā, īpaši juridisko tekstu tulkojumos no angļu valodas, vērojama tendence vienā vārdā tiešā veidā atspoguļot citvalodas morfeimas latviešu valodas verbā. Šīs tendences iemesli – neko nepazaudēt no oriģinālā verba nozīmes niansēm un izteikties īsi. Piem., Eiropas Savienības

tiesību aktu tekstos angļu valodā lietotie verbi *to follow up, to share, to re-import* latviešu valodā tiek tulkoti par *līdzsekot, līdzdalīt, atpakaļievest* (eur-lex). Šie tulkojumi nesakrīt ar vārdnīcā atrodamajiem tulkojumiem *neatlaidīgi sekot* vai *vajāt, dalīties, ievest atpakaļ* (Belzēja et al. 1995).

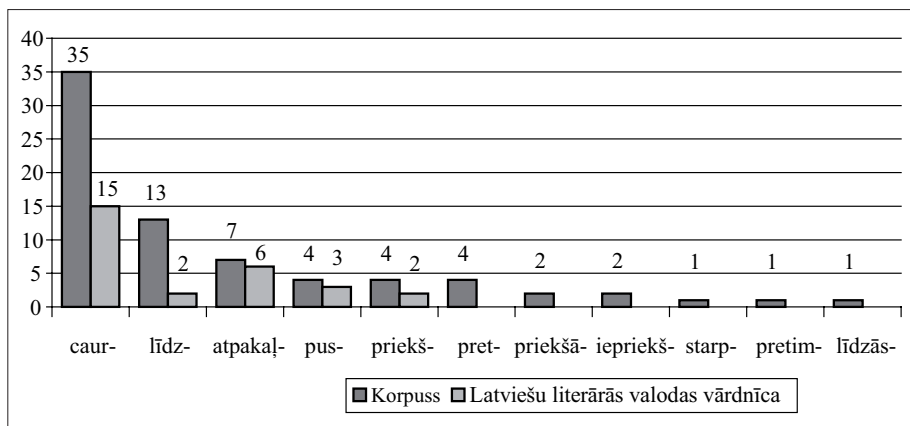
1. Terminoloģijas diskusija

Latviešu valodniecībā nav vienprātības, kā nosaukt sintaktiski darinātu verbu pirmo daļu. Emīlija Soida (2009, 262) īpašu terminu šādu vienību apzīmēšanai nelieto. „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972–1996) morfēmas *caur-, līdz-, pakal-* un citas tiek sauktas par salikteņa pirmo daļu. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959) tiek lietots termins *puspriedēklis*. „Puspriedēkli ir vārdi, kam var būt patstāvīgu vārdu nozīme un funkcijas, bet kas bieži sastopami arī savienojumos ar lietvārdiem, adjektīviem un verbiem, kur tie daļēji vai pilnīgi maina savu nozīmi un faktiski veic afiksu uzdevumus.” (Ahero et al. 1959, 84) Pret šādu nosaukumu iebilst Anna Vulāne (1992, 118), ar piemēriem parādot, ka vārdi *apakš-, ār-, caur-, iekš-, līdz-, pakal-, pret-, priekš-, starp-, virs-* kā salikteņu komponenti salikteņos saglabā savu semantiku. Savukārt prievārdi *pēc-, pirms-* un *zem-* tuvinās priedēkļu nozīmei. Anna Vulāne (2013, 147) norāda uz priedēkļu sistēmas paplašināšanos valodā. „Bieži lietotie salikteņu pirmie komponenti ar laiku var zaudēt savu leksisko nozīmi un gramatiskās attieksmes ar pamatvārdu un iegūt vispārinātu nozīmi, tā kļūstot par priedēkļiem.” Kamēr vēl minētās saknes morfēmas nav gramatizējušās un zaudējušās savu leksisko nozīmi, Anna Vulāne (2013, 148) tās dēvē par prefiksoīdiem. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” definēts tikai internacionālais prefiksoīds: „Prepozitīva vārddaļa, kuras sastāvā ir internacionāla saknes morfēma (vai celms) kopā ar vienotājfunkcijā lietotu patskani .. un kuru vārdam vai internacionālajam postfiksoīdam pievieno prepozitīvi, darinot salikteni.” (Skujiņa 2007, 161) Terminu darināšanas jomā Valentīna Skujiņa (2002) lieto jēdzienus *puspriedēklis* un *prefiksoīds elements*. Aplūkojot saliktu verbu pirmo daļu, Ruta Veidemane (2002, 502) *caur, līdz, pret(i), pakal* dēvē „par tā saucamajiem puspriedēkļiem”, bet *augšā, nost, atpakaļ, klāt* – par apstākļa vārdiem. Šajā rakstā lietots termins *prefiksoīdi*.

2. Ar prefiksoīdiem darinātu verbu skaita pārmaiņas

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972–1996) ir aptuveni 30 verbu, kas darināti, izmantojot prefiksoīdus (šādu skaitu min arī A. Vulāne (1992, 102)). Raksta autore korpusā apzinājusi aptuveni 70 ar prefiksoīdiem darinātus verbus (sk. 1. attēlu). „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” verbu skaitā iekļauti arī tie verbi, kuriem lieto tikai divdabja formas (Vulāne 1992, 95–120). Autores veidotajā verbu sarakstā iekļauti tikai tādi verbi, kuru nenoteiksme vai finītās formas atrodamas korpusā. Ar korpusu šajā rakstā tiek apzīmēta gan daļa no „Līdzsvarota mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (pieejams tīmekļa vietnē www.korpuss.lv), gan citas avotu sarakstā minētās tīmekļa vietnes.

Skaidrojumu ar prefiksoīdiem darinātu verbu skaita pieaugumam sniedz Irīnas Dimantes (2000) pētījums. Aplūkojot adverbu transpozīciju latviešu un krievu

1. attēls. Ar prefiksoīdiem darinātu verbu skaits „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstā”.

valodā, Irīna Dimante (2000, 15–18) parāda adverbu, adverbiālu prepozīciju un prefiksoīdu vēsturisko evolūciju. Sākotnēji latviešu valodā pievārdu bijis daudz mazāk. Nepieciešamība precīzāk izteikt plašu informācijas daudzumu rosinājusi papildināt pievārdu sistēmu. Šim nolūkam izmantoti valodā jau eksistējoši elementi – adverbi. Savukārt prefiksoīdu lietošanas pieaugums skaidrojams ar nepieciešamību izteikt vienotu jēdzienu, izmantojot viengabalainu formu. Tā prefiksāli vārdu savienojumi pārveidojas par nedalāmu veselumu. No adverba *cauri* radies pievārds *caur* un prefiksoīds *caur-*, no adverba *iekšā* radies pievārds *iekš* un prefiksoīds *iekš-*, no adverba *priekšā* radies pievārds *priekš* un prefiksoīds *priekš-*, no adverba *pretī* radies pievārds *pret* un prefiksoīds *pret-*.

Nākamās nodaļas veltītas biežāk sastopamo ar prefiksoīdiem darināto verbu lietojuma piemēru izpētei.

3. Prefiksoīds *caur-*

Pievārds *caur* norāda „virzību kam cauri, pārvarot šķēršļus” vai arī „uz realizēšanas līdzekli” (Paegle 2003, 192). Ruta Veidemane (2002, 502) par prefiksoīdu *caur(i)* saka: tas ir visproduktīvākais no verbu saliktenņu veidotājiem komponentiem. Arī raksta autore to konstatējusi, atrodot lietojuma piemērus 35 vārdiem ar prefiksoīdu *caur-*: *caurgriezt*, *caurkonektēties*, *caurkniebt*, *caurkliegt*, *caurkost*, *caurbrist*, *cauriet*, *caurlasīt*, *caurlauzt*, *caurmest*, *caursalt*, *caurskriet*, *caurspiest*, *cauršūt*, *caurskatīt*, *caurlūkot*, *caurstarot*, *caurstrāvot*, *cauršaut*, *caurvīt*, *caurbraukt*, *cauraust*, *caurlaist*, *cauraugt*, *caurdurt*, *caururbt*, *caurkrist*, *caurplūst*, *caurceļot*, *caurauklot*, *caurdegt*, *caurpūst*, *caursist*, *caurstaigāt*, *cauršķelt*.

Minot piemērus *caurstrāvot* un *strāvot cauri*, Ruta Veidemane (2002, 503) konstatē, ka saliktenim piemīt niansētāka un abstraktāka nozīme, saliktenī darbības vārds ir mazāk akcentēts, salīdzinot ar to, kā tas ir atbilstošā vārdu savienojumā.

Analizējot verbu ar *caur-* piemērus, var konstatēt vairākas semantiski līdzīgu pamatverbu apakšgrupas. Lielāko grupu veido kustības verbi, piem., *iet*, *skriet*, *staigāt*, *brist*, *braukt* (sk. piemērus (1), (2), (3)). Prefiksoīda *caur-* pievienošana

dažiem kustības vārdiem maina to valenci. Piem., vārdam *caurstaigāt* iespējams pievienot objektu akuzatīvā, šāda īpašība nepiemīt pamatvārdam *staigāt*. Līdzīga sintaktiskā lietojuma maiņa redzama arī starp prefiksalu vārdiem un tam atbilstošu pamatvārdu, piem., ‘staigāt (pa mežu)’ un ‘izstaigāt (mežu)’. Emīlija Soida (2007, 235) atzīmē, ka priekšējā pievienošana var pietuvināt vārdam kādu tālāku teikuma locekli, piem., pamatvārdam kontekstā eksistē ar prepozīciju lietots akuzatīvs, bet prefiksālajam atvasinājumam – objekts bez prepozīcijas.

- (1) *a mums te slapjš, ka ne caurbrist*. (timeklis-1.0)
- (2) *Man bija nepieciešamība caurskriet Valgu no robežas līdz autoostai un pēc tam atpakaļ*. (timeklis-1.0)
- (3) *Soda ekspedīcija caurstaigāja Latviju un sodīja ikvienu, kas bija izrādījis kaut vismazāko nepaklausību*. (timeklis-1.0)
- (4) *Lielā skaitā caurceļo arī bezdelīgas un čurkstes*. (timeklis-1.0)

Ir vārdi, kuri nosauc cilvēka veiktu rezultatīvu darbību, piem., *šūt, durt, lauzt* (sk. piemēru (5)).

- (5) *Paredzēts cauršūt papīra paku biezumā līdz 8 lapām*. (timeklis-1.0)

Vairāki vārdi saistīti ar procesiem dabā, piem., *cauraugt, caurdegt, caurplūst* (sk. piemērus (6), (7)).

- (6) *Jumta sistēma caurdeg 30 minūšu laikā, bet necaurdeg iepriekšējā liesmas pārbaudē*. (eur-lex.europa.eu)
- (7) *Metastāzes cauraug dzīvībai svarīgus orgānus un organisms iet bojā*. (timeklis-1.0)

Ir vārdi, kuri tiek izmantoti sporta terminoloģijā. Šķiet, ka tieši prefiksoīds *caur-* ir cieši saistīts ar sportam raksturīgu ātru darbību, turklāt šādu vārdu lietojums emocionāli paspīlgtina tekstu (sk. piemērus (8), (9)).

- (8) *Dembinskis ar precīzu sitienu caursita Romanovu*. (timeklis-1.0)
- (9) *Baldones metējs trīs reiz caurmet pretiniekus, laudams savējiem sākt uzbrukumu*. (timeklis-1.0)

Nereti vārdi tiek lietoti pārnēstā nozīmē (sk. piemērus (3), (10), (11)).

- (10) *kā zibens cauršauj doma kāds būs šis cilvēks*. (timeklis-1.0)
- (11) *Myst eposa otro daļu es tā arī neesmu spējis caurkost*. (timeklis-1.0)

Telpiskas orientācijas nozīmē prefiksoīds *caur-* apvieno priekšējo *ie-* un izsemantiku. Iespējams, ar to var skaidrot šī prefiksoīda popularitāti, jo ar vienu priekšējo darinātu priekšējvārdu nav iespējams apzīmēt darbību, kura vispirms virzās iekšā kādā objektā, bet pēc tam – ārā no tā. Vārdus ar prefiksoīdu *caur-* un priekšējo *pār-* mēdz lietot arī sinonīmiskā nozīmē. Piemēros (1) un (12) vārdi norāda uz darbības virzību telpā, lai pārvarētu šķērslus.

- (12) *beidzot sasniedzam grāvi tas ir ļoti plats, pārbrist nekādu cerību*. (timeklis-1.0)

4. Prefiksoīds *līdz-*

Prefiksoīds *līdz-* tiek lietots adverba *līdzī* nozīmē, kas apzīmē procesa vai darbības kopīgu norisi. Ar prefiksoīdu *līdz-* tiek lietoti verbi: *līdzspriest*, *līdzlemt*, *līdzdalīt*, *līdzzināt*, *līdzfinansēt*, *līdzpārdzīvot*, *līdzdarboties*, *līdzņemt*, *līdzizraisīt*, *līdzmarkēt*, *līdzparakstīt*, *līdzsadedzināt*, *līdzsekot*. Vairāku verbu darināšanu motivējusi vēlme vienā vārdā pārtulkot svešvalodā eksistējošu vārdu. To labi parāda Eiropas Savienības likumu tulkojumi (sk. piemērus (13), (14)).

- (13) *Komisija līdzsekos globālu un reģionālu saistību izpildei, veicinot jūras piedrazojuma apkarošanai veltītus rīcības plānus, kuros galvenā uzmanība vērsta uz RJK visā Eiropā.* Tulkots no angļu valodas: *The Commission will follow up on global and regional commitments by promoting marine litter action plans focusing on RSCs around Europe.* (eur-lex)
- (14) *Ja vajadzīgs, Komiteja izstrādā procedūras, lai Dalībvalstis varētu līdzdalīt attiecīgo informāciju un labu praksi par starptautisko standartu piemērošanu.* Tulkots no angļu valodas: *The Committee shall develop procedures for the sharing by Members of relevant information, and best practices, on the implementation of international standards, as appropriate.* (eur-lex)

Pretstatā no jauna darinātiem vārdiem, kuri atrodami tikai tulkojumos no angļu valodas un kuri dzimtās valodas runātājam šķiet nepierasti, piem., verbs *līdzsadedzināt*, verbi *līdzzināt* un *līdzspriest* latviešu literārajā valodā ir bijuši jau sen. Tie ir atrodami jau latviešu literatūras klasiķu darbos (sk. piemēru (15)). Mūsdienu valodā šie vārdi nav bieži sastopami, tomēr daži piemēri ir konstatēti (sk. piemēru (16)). „Latviešu valodas vārdnīcā” ir daudz verbu, kuri nenoteiksmē minēti kopā ar prefiksoīdu *līdz-*, piem., *līdzgavēt*, *līdziet*, *līdzjust*, *līdznākt*, *līdzstrādāt*, *līdzjust*, *līdzrunāt*, *līdzvest*, taču finītājās formās norādīts verbs ar tam sekojošu apstākļa vārdu, piem., ‘gavēju līdz’ (Mühlenbachs 1925, 480).

- (15) „Kādēļ?” viņš prasīja vēl, it kā gribēdams likt saprast, ka viņam arī ir tiesība *līdzzināt* un *līdzspriest* par iedzītā vezuma izdabūšanu. (Matīss un Reinis Kaudzītes. Mērnieku laiki, II nodaļa)
- (16) Šāda uzvedība neapšaubāmi ir gudra, jo tā atbrīvo no bezgala garlaicīgā apgrūtinājuma *līdzzināt* ausī iečukstētas atzīšanās. (rigaslaiks.lv)

5. Retāk lietoti prefiksoīdi

Vairumam prefiksoīdu piemīt virziena vai laika nozīme. Tiek lietoti šādi verbi: *pretnostātīt*, *pretstatīt*, *pretdarboties*, *pretimrunāt*, *priekšstatīt*, *līdzāspastāvēt*, *priekšsijāt*, *priekšskatīt*, *atpakaļizplatīt*, *atpakaļievest*, *atpakaļizvest*, *atpakaļsaisītīties*, *atpakaļsavienot*, *atpakaļkonvertēt*, *starpizmantot*, *priekšāstādīt*, *priekšāteikt*, *iepriekšplānot*, *iepriekšpasūtīt*. Verbi ar *pus-* apzīmē daļēji veiktu darbību vai procesu: *pustonēt*, *pussagrūt*, *pussapūt*, *pusaizmīgt*. Prefiksoīdus *pret-* un *pretim-* var uzskatīt par variantiem. Viena vai otra prefiksoīda izvēle saistīta ar verba labskanīgumu. Prefiksoīdiem *līdz-* un *līdzās-* ir atšķirīga nozīme. Prefiksoīds *līdzās-* verbam *līdzāspastāvēt* piešķir kopīgas eksistences nozīmi, bet *līdz-* verbiem

līdzdarboties, līdzzināt un citiem – tādas pašas darbības nozīmi. Verbi ar *atpakaļ-* apzīmē iepriekš veiktai darbībai pretēju darbību, verbi ar *priekš-* – laika ziņā iepriekš veicamu darbību, kurai sekos kāda cita. Prefiksoīdam *priekšā-* ir gan vietas (*priekšāstādīt*), gan laika (*priekšāteikt*) nozīme. Tāpat kā ar prefiksoīdu *caur-* darinātie verbi, arī verbi ar prefiksoīdiem *atpakaļ-* un *priekš-* ir darināti, tulkojot no angļu valodas (sk. piemērus (17) un (18)).

(17) *pārnēsājami mūzikas instrumenti, ko atpakaļieved ceļotāji un uz ko attiecas atbrīvojums no ievdmuitas nodokļa atpakaļnosūtītām precēm saskaņā ar Kodeksa 203. pantu.* (eur-lex)

(18) *Pārbaudiet vai priekšskatiet savas jaunās lapas.* (timeklis-1.0)

6. Prefiksoīdi un dubultā prefiksācija

Lai gan dubultā prefiksācija latviešu valodā nav izplatīta, Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi* 2015) apzinājis 211 dubulti prefiksētus verbus plašsaziņas līdzekļu datubāzē *www.news.lv*. Dubultajā prefiksācijā sekundārais priedēklis precizē darbības daudzumu vai marķē tās pabeigtību, tam nav telpiskas nozīmes (Horiguči 2015, 145). Verbā *pretnostatīt* darbības pabeigtību akcentē primārais priedēklis *no-*, savukārt prefiksoīdam ir telpiska nozīme. Priedēklis *no-* šajā verbā ir leksikalizējies. Pabeigtas darbības nozīme ir arī verbam *pretstatīt*, taču verbs *pretnostatīt* īpaši to akcentē. Tomēr šiem piemēriem ir tikai formāla līdzība ar dubulto prefiksāciju. Gan šajā, gan citos piemēros īstais priedēklis ir nevis vārda sākumā, bet gan tieši pirms saknes. Verbu sākumā ir prefiksoīdi. Tātad šie ir salikteņi, kuru pirmā daļa ir prefiksoīds, bet otrā daļa – priedēkļverbs.

Priedēklis *no-* nav vienīgais priedēklis, pirms kura tiek lietoti prefiksoīdi. Prefiksoīdam *atpakaļ-* var sekot kāds no priedēkļiem *ie-*, *iz-* vai *sa-*. Prefiksoīdam *līdz-* var sekot kāds no priedēkļiem *pa-*, *sa-*, *pār-* vai *iz-*. Prefiksoīdam *pus-* seko priedēklis *ai-* verbā *pusaizmigt*. Iespējams, eksistē citas prefiksoīdu un priedēkļu kombinācijas, kuras šim pētījumam izmantotajā korpusā nav konstatētas. Ierobežojums prefiksoīda kombinēšanai ar priedēkli ir nozīmes tipa sakritība. Ja prefiksoīds izsaka telpisku nozīmi, to nevar kombinēt ar telpiskā nozīmē lietotu priedēkli. Vairums primāro priedēkļu šajos verbos ir leksikalizējušies, piem., *atpakaļizplatīt, līdzpārdzīvot, līdzparakstīt, līdzāspastāvēt*.

Secinājumi

Lai gan sintaktiskā paņēmiena izmantošana verbu darināšanā latviešu valodniecībā netiek uzskatīta par produktīvu (Soida 2009, 262; Vulāne 2013, 293), saliktu verbu skaits mūsdienu valodā pieaug. Kā salikteņi tiek lietoti ne vien divdabji, bet arī verbu finītās formas. Juridisko tekstu tulkojumos no angļu valodas fiksējama tendence vienā vārdā tiešā veidā atspoguļot citvalodas morfēmas latviešu valodas verbā. Šīs tendences iemesli – neko nepazaudēt no oriģinālā verba nozīmes niansēm un izteikties īsi. Tiek lietoti jaundarinājumi, kuri līdz šim nav iekļauti vārdnīcās. Kādas citas valodas ietekme verbu darināšanā ar prefiksoīdiem nav jauna parādība. Par to liecina Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (Mühlenbachs 1927) iekļautie pēc vācu valodas parauga darinātie verbi.

Sintaktiski darinātu verbu pirmās daļas apzīmēšanai dažādi autori lieto atšķirīgus nosaukumus – *saliktena pirmā daļa*, *prefiksāls elements*, *puspriedēklis*, *prefiksoīds*. Ir neskaidrības, kā saukt šādu vārddarināšanas procesu. No vienas puses, līdzīgi priedēklim prefiksoīds atrodas vārda sākumā un tas var mainīt verba aspekta vērtību, piem., verbs *salt* ir imperfektīvs, bet verbs *caursalt* – perfektīvs. No otras puses, prefiksoīds saglabā savu semantisko nozīmi. Prefiksoīdu iespējams pievienot priekšā priedēklīverbam pat pirms priedēkļa, kura vieta ir vārda sākumā, piem., *atpakaļievest*. Tas liecina, ka šāds verbs ir saliktenis. Ir konstatētas vēl dažas priedēkļiem un prefiksoīdiem kopīgas īpašības. Gan priedēklīverba, gan ar prefiksoīdu darināta verba valence var atšķirties no pamatverba valences (atvasinājums tiek lietots ar objektu akuzatīvā: *izstaigāt mežu*, *caurstaigāt Latviju*). Gan ar prefiksoīdu darināts verbs, gan priedēklīverbs var būt sinonīmi kādā nozīmē (*caurbrist*, *pārbrist*). „Nav striktas robežas starp atvasināšanu ar afiksu palīdzību un saliktena darināšanu. Afiksi un leksiski vārdi atrodas vienas skalas pretējos punktos, tāpat arī šie divi vārddarināšanas procesi. Starp tiem esošiem darinājumiem piemīt abu pušu īpašības.” (Booij, Hūning 2014, 51)

Prefiksoīdu lietošanas pieaugumu var skaidrot ar nepieciešamību izteikt vienotu jēdzienu, izmantojot viengabalainu formu. Šim nolūkam tiek izmantoti valodā jau eksistējoši elementi, adverbi, kuri transpozīcijas gaitā pārtop par prefiksoīdiem (Dimante 2000, 15–18).

Lielāko grupu veido verbi ar prefiksoīdu *caur-*. Prefiksoīds *caur-* kustības vārdiem tiešāk raksturo veidu, kādā notiek kustība telpā, akcentē darbības pabeigtību vārdiem ar rezultējošu darbību, paspīlgtina abstraktu verbu un sporta nozarē lietotu verbu nozīmi. Nākamo lielāko grupu veido verbi ar prefiksoīdu *līdz-*. Šie verbi apzīmē procesa vai darbības kopīgu norisi. Vairums piemēru ekscerpēti no Eiropas Savienības likumu tulkojumiem. Šo verbu darināšanu motivējusi vēlme vienā vārdā pārtulkot svešvalodā eksistējošu vārdu. Piemēri ar citiem prefiksoīdiem konstatēti mazākā skaitā. Šiem vārdiem parasti piemīt virziena vai laika nozīme.

Ar prefiksoīdiem darinātu verbu analīze atspoguļo šo verbu īpašo vietu mūsdienu valodas leksikā. Lai gan jauni verbi valodā tiek darināti reti, krietni retāk par lietvārdiem, taču ar prefiksoīdiem darinātu verbu skaits un finīto formu lietojums pieaug. Arvien biežāk rodas nepieciešamība jau eksistējošam vārdam pievienot kādu nozīmes niānsi, radot iespēju izteikties īsi, precīzi un tēlaini.

Avoti

1. *Auto ziņu portāls*. iauto.lv
2. *Biedrības „Latvietis” tīmekļa vietne*. www.latvietis.com
3. *Eiropas Komisijas tīmekļa vietne*. www.ec.europa.eu
4. *Eiropas Savienības tiesību akti eur-lex*. www.eur-lex.europa.eu
5. *Latviešu literatūras interneta bibliotēka*. www.letonika.lv/literatura
6. *Latviešu valodas tīmekļa korpuss timeklis-1.0*. www.korpuss.lv
7. *„Latvijas Avīzes” tīmekļa vietne*. www.la.lv
8. *Latvijas Republikas Saeimas tīmekļa vietne*. www.saeima.lv
9. *Retro tehnikas vortāls*. www.retromoto.lv
10. *Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienests*. www.vugd.gov.lv

11. *Ziņu portāls*. www.kasjauns.lv
12. *Ķekavas pašvaldības portāls*. www.kekava.lv
13. *Žurnāla „Rīgas Laiks” tīmekļa vietne*. www.rigaslaiks.lv

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Belzēja, Zigrīda et al. 1995. *Angļu-latviešu vārdnīca*. Pieejams: www.letonika.lv.
3. Bendīks, Hermanis et al. 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*: 8 sējumos. Rīga: Zinātne. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv
4. Booij, Geert, Hüning, Matthias. 2014. Affixoids and constructional idioms. *Extending the scope of construction-based grammar*. Boogaart, Ronny, Colleman, Timothy, Rutten, Gijsbert (eds.). Berlin: De Gruyter Mouton, 77–105.
5. Dimante, Irīna. 2000. Adverbu transpozīcija un to evolūcija krievu un latviešu valodā kontrastīvā aspektā. *Baltu filoloģija*. IX. *LU Zinātniskie raksti*. 625. Rīga: Latvijas Universitāte, 5–20.
6. Horiguči, Daiki. 2015. Dubultā prefiksācija latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6. Kalnača, Andra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 138–146.
7. Mühlenbachs, Kārlis. 1925. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. II. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1925–1927.
8. Mühlenbachs, Kārlis. 1927. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. III. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1927–1929.
9. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. daļa. Rīga: Zinātne.
10. Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
11. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
12. Soida, Emīlija. 2009. *Vārdadarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
13. Veidmane, Ruta. 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–503.
14. Vulāne, Anna. 1992. Puspriedēkļi mūsdienu latviešu valodas derivatīvajā sistēmā. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. *LU Zinātniskie raksti*. 579. Bredīdaks, Antons (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 95–120.
15. Vulāne, Anna. 2015. Vārdadarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Although the use of a syntactic method when deriving the new verbs in Latvian language is not a very productive way, the number of compound verbs is increasing. The first part of derivations consists of an adverb or a preposition *atpakaļ* ‘back’, *caur* ‘through’, *garām* ‘past’, *klāt* ‘close’, *līdz* ‘up to’, *pakaļ* ‘after’, *pret* ‘towards’, *prom* ‘away’, *šurp* ‘here’ and some others. The contemporary texts contain not only the participles but also the finite forms of such verbs. In translations of the legal texts from the English language there is a tendency to transfer all morphemes from a foreign verb in a single verb, for example, *to follow up* is translated as ‘līdzsekot’. It could be explained by the need not to lose any shade of the original meaning and to express oneself in a short manner. The influence of a foreign

language in the verb derivation is not a new phenomenon. The Latvian dictionary published in the year 1927 contains verb compounds directly mimicking the syntactic structure of the German verb compounds.

There is no consensus between Latvian linguists how to call this way of verb creation – the prefixation or the compound derivation; and how to call this first morpheme of a verb – the prefixoid, the half-prefix, the first part of compound.

There are about 30 verbs with prefixoids included in the dictionary of the Latvian literary language published between the 1972 and 1996. In contemporary texts, in the balanced corpora and the different web sites, about 70 verbs with the prefixoids are detected. The most popular are derivations with the prefixoids *caur-* ‘through’ and *līdz-* ‘together’.

**Latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeņu
ķ un ģ akustiskais raksturojums dažādās informantu
vecuma grupās (salīdzinājumā ar alveolārajiem
afrikatīvajiem slēdžeņiem č un dž)**

***Acoustic characteristics of the Latvian palatal stops
ķ and ģ produced by informants of different age
groups (in comparison to the alveolar affricates
č and dž)***

Inese Indričāne

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1
Rīga, LV-1050
E-pasts: inese.indricane@lu.lv

Rakstā pēti latviešu standartvalodas provokāliskie palatālie eksplozīvie slēdžeņi ķ [c] un ģ [j] četrās informantu vecuma grupās (5–15, 16–39, 40–59 un 60–80 gadi). Šie līdzskaņi raisa interesi, jo to pareizrūna sagādā grūtības samērā plašam latviešu valodas lietotāju lokam, arī bērniem, kuru artikulārā bāze un ieradumi vēl nav pilnībā nostiprinājušies, un tāpēc viņu izrunā salīdzinājumā ar pieaugušajiem vērojams lielāks variatīvais. Jaunajā „Latviešu valodas gramatika” (2013) izdevumā iekļauta ortoepijas nodaļa, kurā aplūkotas būtiskākās neprecizitātes palatālo eksplozīvo slēdzeņu ķ [c] un ģ [j] izrunā, kas novērotas augšzemnieku dialekta izlokšņu runātājiem un latviešu valodas apguvējiem (kuru izlokšņi vai dzimtajā valodā šādu līdzskaņu nav). Joprojām trūkst plašāku pētījumu, kuros būtu analizēti, kā informantu vecuma ietekmē mainās latviešu valodas skaņu artikulācija, akustika un uztvere. Šajā rakstā palatālie eksplozīvie slēdžeņi ķ [c] un ģ [j] pētīti patskaņu *i* [i], *ī* [i:], *e* [e], *ē* [e:], *e* [æ], *ē* [æ:], *a* [a], *ā* [a:], *o* [ɔ], *o* [ɔ:], *u* [u], *ū* [u:] fonētiskā apkaimē. Analizēto materiālu veido CVC zilbes, piemēram, *ķik* [cic], *ķīķ* [ci:c], *ķek* [cec], *ķēķ* [ce:c] u. c., kuras ierunāja 20 vīriešu dzimuma informanti (5 katrā vecuma grupā). Šajā pētījumā aplūkotas divas palatālo eksplozīvo slēdzeņu ķ [c] un ģ [j] akustiskās pazīmes – trokšņa posma ilgums un spektrālās smailes frekvence. Iegūtie rezultāti salīdzināti ar alveolāro afrikatīvo slēdzeņu č [tʃ] un dž [dʒ] datiem, tā kā bērnu runā palatālie eksplozīvie slēdžeņi ķ [c] un ģ [j] var tikt aizstāti ar balsīguma ziņā atbilstīgo alveolāro afrikatīvo slēdzeni, t. i., ķ [c] ar č [tʃ] un ģ [j] ar dž [dʒ] (sk. Markus, Čeirane 2013). Lielākās atšķirības vērojamas jaunākā (5 gadus vecā) informanta datus salīdzinājumā ar vecāku informantu datiem. Pētījumu nepieciešams turpināt un analizēt vairāk bērnu runas datus, kā arī veikt statistiskās nozīmības testus, lai būtu iespējams precīzāk nošķirt informantu individuālās un noteiktai vecuma grupai raksturīgās iezīmes.

Atslēgvārdi: latviešu standartvaloda; palatālais eksplozīvais slēdzenis; alveolārais afrikatīvais slēdzenis; akustiskā fonētika; akustiskā pazīme; trokšņa posma ilgums; spektrālās smailes frekvence.

Ievads

Rakstā pēģta latviešu valodas prevokālisko palatālo eksplozīvo slēdzeņu – nebalsīgā *k* [c] un balsīgā *g* [j] – akustiskā realizācija četrās informantu vecuma grupās, kas kopā aptver vecuma posmu no 5 līdz 80 gadiem. 2016. gadā tika pabeigts četrus gadus ilgušais Latvijas Zinātnes padomes finansētais pētījumu projekts „Latviešu standartvalodas skaņu sistēmas akustisks raksturojums pa vecuma grupām (5–15, 16–39, 40–59, 60–80)” (Nr. 148/2012; vadītājs – *Dr. philol.* Juris Grigorjevs). Šis raksts sniedz ieskatu rezultātos un problēmu lokā, kas saistīts ar runas datu akustisko analīzi dažādās informantu vecuma grupās.

1. Teorijas apskats

Alises Lauas darbā „Latviešu literārās valodas fonētika”, kurā sniegts līdz šim plašākais latviešu valodas skaņu artikulācijas raksturojums, norādīts, ka palatālo eksplozīvo slēdzeni *k* [c] izrunā, izdarot slēgumu ar mēles muguras vidējo daļu. Mēles vidējā daļa pieskaras cietajām aukslējām to vidus daļā, bet mēles gals brīvi noslīd vienā līmenī ar apakšējiem priekšzobiem (dorsāla artikulācija). Balsīgo palatālo eksplozīvo slēdzeni *g* [j] artikulē līdzīgi *k* [c], atskaitot ar balsīgumu saistītās atšķirības. Mēles pieskares laukums slēdzenim *g* [j] ir mazāks nekā slēdzenim *k* [c] (Laua 1997, 50).

Tā kā līdzskaņu *k* [c] un *g* [j] pareizrūna sagādā grūtības gan daudzau augšzemnieku dialekta izlokšņu runātājiem, gan latviešu valodas apguvējiem, kuru izlokšnē vai dzimtajā valodā šādu līdzskaņu nav (Markus, Grigorjevs 2004; Strautiņa, Šulce 2004, 71), arī jaunajā gramatikas izdevumā „Latviešu valodas gramatika” iekļauta ortoepijas nodaļa, kurā aplūkotās atkāpes no normas palatālo eksplozīvo slēdzeņu *k* [c] un *g* [j] izrunā (Markus 2013, 134).

Ar dažādiem informantu vecuma posmiem saistītās līdzskaņu izrunas īpatnības un akustiskā realizācija jaunajā latviešu valodas gramatikas izdevumā nav aplūkota un latviešu valodas fonētikā kopumā ir maz pētīta. Daces Markus un Solveigas Čeiranes rakstā „Līdzskaņu *g* un *k* izrunas īpatnības bērnu un pieaugušo valodā”, izmantojot akustiskās fonētikas pētīšanas metodes, salīdzināti divu meiteņu (2,5 un 5 gadi) un pieaugušu sieviešu runas dati. Rakstā aplūkoti gadījumi, kad bērns savā runā palatālo eksplozīvo slēdzeni aizstāj ar balsīguma ziņā atbilstīgo alveolāro afrikatīvo slēdzeni: *k* [c] ar *č* [tʃ], bet *g* [j] ar *dž* [dʒ]. Autores norāda, ka nebalsīgo slēdzeņu *k* [c] un *č* [tʃ] izrunā mēles stāvoklis ir ļoti tuvs, bet atšķiras lūpu kustības: izrunājot palatālo eksplozīvo slēdzeni *k* [c], lūpas tiek atvilkta, bet, izrunājot alveolāro afrikatīvo slēdzeni *č* [tʃ], – pastieptas uz priekšu. Tāpat lūpu kustības atšķiras arī balsīgo slēdzeņu *g* [j] un *dž* [dʒ] izrunā. Bērni, kuri skaņas nejauc fonemātiski (atšķir balsīgo līdzskani no nebalsīgā), nebalsīgo eksplozīvo slēdzeni *k* [c] jauc ar nebalsīgo afrikatīvo slēdzeni *č* [tʃ], bet balsīgo eksplozīvo slēdzeni *g* [j] – ar balsīgo afrikatīvo slēdzeni *dž* [dʒ]. Tas, ka līdzīga slēdzeņa *k* [c] aizstāšana ar slēdzeni *č* [tʃ] un slēdzeņa *g* [j] aizstāšana ar slēdzeni *dž* [dʒ] notiek arī daļā augšzemnieku dialekta izlokšņu, „vedina domāt, ka aizstāšanas pamatā varētu būt fonētiskā līdzība” (Markus, Čeirane 2013, 57–58). Jāmin, ka latviešu valodas alveolāro afrikatīvo slēdzeņu *č* [tʃ] un *dž* [dʒ] artikulācija ietver mēles muguras tuvinājumu cietajām aukslējām, t. i., šiem

līdzskaņiem raksturīga papildartikulācija – palatalizācija (Grigorjevs, Indričāne 2013, 64), kaut arī tā ir tikai fonētiska. Palatālo eksplozīvo slēdzeni *k* [c] un *ġ* [j] akustiskā realizācija vecākās paaudzes runā iepriekš nav pētīta.

Sagaidāms, ka šajā – vecuma grupu – pētījumā lielākās atšķirības rezultātos būs vērojamas jaunāko un vecāko informantu grupā. Analizējot 5–15 gadus veco informantu datus, jāņem vērā augšana un ar to saistītās fizioloģiskās pārmaiņas. Savukārt 60–80 gadus veco informantu runu var būt ietekmējis novecošanas process.

2. Analizētais materiāls un programmatūra

Analizēto materiālu veido CVC zilbes, kurās latviešu valodas palatālie eksplozīvie slēdzeni *k* [c] un *ġ* [j] izrunāti latviešu valodas patskaņu *i* [i], *ī* [i:], *e* [e], *ē* [e:], *e* [æ], *ē* [æ:], *a* [a], *ā* [a:], *o* [ɔ], *o* [ɔ:], *u* [u], *ū* [u:] fonētiskā apkaimē: *ķik* [cic], *ķīķ* [ci:c], *ķek* [cec], *ķēķ* [ce:c], *ķek* [cæc], *ķēķ* [cæ:c], *ķak* [cac], *ķāk* [ca:c], *ķok* [cɔc], *ķok* [cɔ:c], *ķuk* [cuc], *ķūk* [cu:c]; *ġig* [ji:j], *ġīġ* [ji:j:], *ġeġ* [je:j], *ġēġ* [je:j:], *ġeġ* [jæ:j], *ġēġ* [jæ:j:], *ġaġ* [ja:j], *ġāġ* [ja:j:], *ġoġ* [jo:j], *ġoġ* [jo:j:], *ġuġ* [ju:j], *ġūġ* [ju:j:]. Rakstā palatālie eksplozīvie slēdzeni *k* [c] un *ġ* [j] pētīti prevokāliskā pozīcijā.

Zilbes ierunājuši 20 vīrieši un 20 sievietes vecumā no 5 līdz 80 gadiem. Rakstā analizēta tikai vīriešu dzimuma informantu (V1–V20) izruna. Visiem informantiem latviešu valoda ir dzimtā valoda. Viņu izrunā nav defektu, kā arī tajā nav vērojamas spilgtas izlokšņu iezīmes. Katrā no četrām vecuma grupām analizēta piecu vīriešu dzimuma informantu runa (sk. tabulu).

Vecuma grupa	5–15 gadi	16–39 gadi	40–59 gadi	60–80 gadi
Informants un tā vecums	V1 = 5 g.	V6 = 19 g.	V11 = 43 g.	V16 = 60 g.
	V2 = 7 g.	V7 = 24 g.	V12 = 48 g.	V17 = 68 g.
	V3 = 10 g.	V8 = 28 g.	V13 = 52 g.	V18 = 71 g.
	V4 = 13 g.	V9 = 35 g.	V14 = 53 g.	V19 = 73 g.
	V5 = 15 g.	V10 = 39 g.	V15 = 58 g.	V20 = 80 g.

Tabula. Informantu sadalījums pa vecuma grupām.

Tā kā rakstā aplūkoti rezultāti ir plašāka pētījuma daļa, paturēts projekta nosaukumā ietvertais informantu dalījums četrās vecuma grupās (5–15, 16–39, 40–59, 60–80 gadi). Dažos gadījumos vīriešu dzimuma informantu pārstāvētais vecuma posms ir mazāks nekā grupas kopējais vecuma posms (informantu vecuma grupā 16–39 gadi V6–V10 pārstāv vecuma posmu 19–39 gadi, bet informantu vecuma grupā 40–59 gadi V11–V15 pārstāv vecuma posmu 43–58 gadi).

Pētījums veikts ar runas analīzes datorprogrammu *Praat: doing phonetics by computer* (v. 5.3.60, Paul Boersma, David Weenink, 1992–2013), statistikas datorprogrammu *IBM SPSS Statistics* (v. 22, IBM Corporation, 2013) un datorprogrammu *Microsoft Excel* (v. 15, Microsoft Corporation, 2013).

Palatālie eksplozīvie slēdžeņi *k* [c] un *g* [j] raksturoti, salīdzinot tos ar alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem *č* [tʃ] un *dž* [dʒ].

3. Mērījumu metodika un pētījuma rezultāti

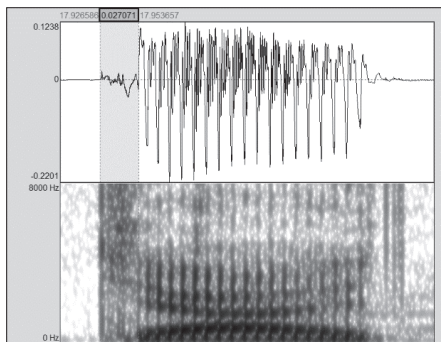
Latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdžeņu *k* [c] un *g* [j] raksturojums ietver divu akustisko pazīmju apskatu, kas saistītas ar pašu slēdžeņa segmentu: 1) trokšņa posma ilgums; 2) spektrālās smailes frekvence. Projekta laikā, izmantojot lokusa vienādojumus, pētīta arī prevokālisko līdzskaņu līdzartikulācija ar fonētisko apkaime veidojošiem patskaņiem (Čeirane, Indričāne, Taperte 2014; Taperte 2014; Indričāne 2016; Indričāne, Taperte 2016), taču rakstā apjoma dēļ šie dati nav iekļauti. Rakstā arī nav skatīts, kā mainās slēdžeņu trokšņa posma ilguma un spektrālās smailes frekvences vērtības dažādas kvantitātes un kvalitātes patskaņu ietekmē. Novērojumi liecina, ka fonētisko apkaime veidojošo patskaņu kvantitāte un kvalitāte slēdžeņu trokšņa posma ilgumu (prevokāliskā pozīcijā, izolētās CVC zilbēs) būtiski neietekmē. Dažkārt noapaļoto patskaņu *o* [ɔ], *o* [ɔ:], *u* [u], *ū* [u:] fonētiskā apkaimē salīdzinājumā ar nenoapaļotiem patskaņiem tiek iegūtas mazliet lielākas slēdžeņu trokšņa posma ilguma vērtības, kas saistīts ar lūpu noapaļojuma rezultātā iegūto rezonatora pagarinājumu. Turpretī fonētisko apkaime veidojošo patskaņu kvalitāte ievērojami ietekmē gan kopējo enerģijas sadalījumu, gan smailes frekvences vērtību slēdžeņu *k* [c], *g* [j] un *č* [tʃ], *dž* [dʒ] FFT spektros. Šis jautājums būtu detalizētāk jāskata kādā no turpmākajām publikācijām.

3.1. Trokšņa posma ilguma raksturojums

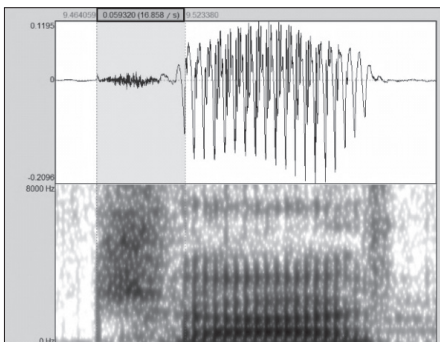
Slēdžeņa signālā var šķirt slēguma posmu, kas atbilst artikulārajam slēgumam, un trokšņa posmu, kas atbilst slēguma pārtraukumam jeb artikulārajam atbrīvojumam (Grigorjevs, Indričāne 2013, 59).

Rakstā slēguma posma ilgums netiek aplūkots, jo nebalsīgā eksplozīvā slēdžeņa *k* [c] (tāpat kā pārējo nebalsīgo slēdžeņu) slēgumu izolētu CVC zilbju sākumā nevar nošķirt no klusuma, kas ir pirms šo zilbju izrunas.

Latviešu valodas slēdžeņu trokšņa posmu veido eksplozija un berzes troksnis (Grigorjevs, Indričāne 2013, 59). Palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem *k* [c] un *g* [j] (tāpat kā pārējiem slēdžeņiem) trokšņa posms atbilst intervālam no slēguma pārtraukuma (eksplozijas) līdz patskaņa sākumam. Trokšņa posma ilgums rakstā analizētajiem slēdžeņiem noteikts ar datorprogrammu *Praat*. 1. attēlā redzama oscilogramma un dinamiskā spektrogramma, kurā iezīmēts prevokāliskā nebalsīgā palatālā eksplozīvā slēdžeņa *k* [c] trokšņa posms, bet 2. attēlā – prevokāliskā nebalsīgā alveolārā afrikatīvā slēdžeņa *č* [tʃ] trokšņa posms.

1. attēls. Trokšņa posma ilguma (s) noteikšana nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c].

2. attēls. Trokšņa posma ilguma (s) noteikšana nebalsīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *č* [ɟ].

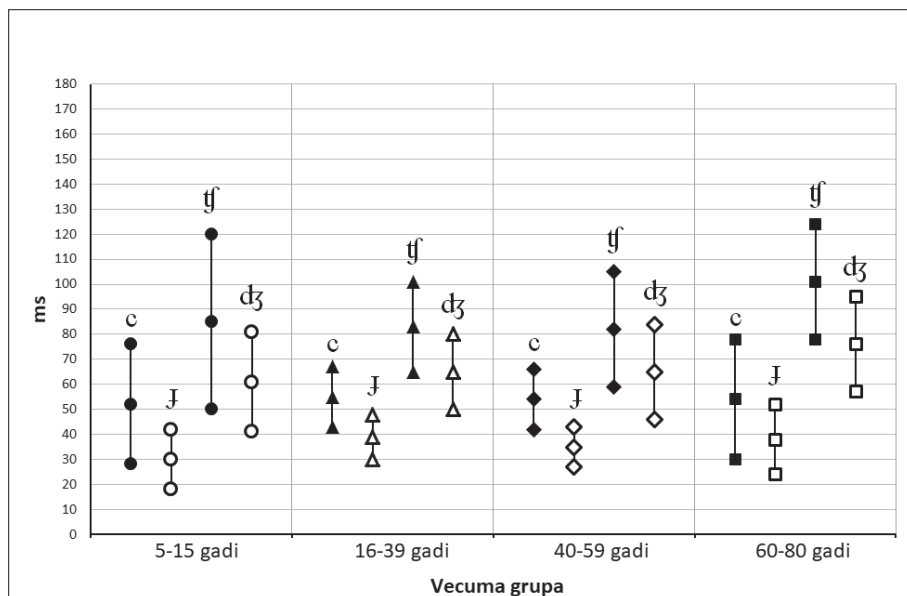
Ar datorprogrammu *SPSS* aprēķinātas palatālo eksplozīvo slēdzeņu *k* [c], *g* [ɟ] un alveolāro afrikatīvo slēdzeņu *č* [ɟ], *dž* [dʒ] trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes:

- 1) katrai no četrām informantu vecuma grupām (vidējā statistiskā vērtība aprēķināta no piecu katrā vecuma grupā analizēto informantu viena un tā paša slēdzeņa visiem atkārtojumiem);
- 2) katram no divdesmit informantiem (vidējā statistiskā vērtība aprēķināta no viena informanta visiem viena un tā paša palatālā eksplozīvā slēdzeņa atkārtojumiem).

Rakstā analizēto slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes apkopotas 1. tabulā (sk. raksta pielikumu).

Grafiki, kuros redzami palatālo eksplozīvo slēdzeņu *k* [c], *g* [ɟ] un alveolāro afrikatīvo slēdzeņu *č* [ɟ], *dž* [dʒ] trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi, izveidoti ar datorprogrammu *MS Excel*. Šajos grafikos katra nogriežņa centrs atbilst slēdzeņa trokšņa posma ilguma vidējai statistiskajai vērtībai, bet nogriežņa robežas nosaka vērtības, kas iegūtas, vidējai statistiskajai vērtībai pieskaitot vai no tās atņemot standartnovirzes vērtību (sk. 1.–5. grafiku).

Rakstā analizēto slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņu salīdzinājums četrās informantu vecuma grupās redzams 1. grafikā.

1. grafiks. Nebalsīgo slēdzeņu *k* [c], *č* [tʃ] un balsīgo slēdzeņu *ģ* [ʃ], *dž* [dʒ] trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi četrām informantu vecuma grupām (5–15, 16–39, 40–59, 60–80 gadi).

Pētījuma rezultāti rāda, ka nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] visās informantu vecuma grupās ir lielākas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes nekā balsīgajam eksplozīvajam slēdzenim *ģ* [ʃ], bet nebalsīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *č* [tʃ] – lielākas nekā balsīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ]. Var secināt, ka rakstā analizētajiem nebalsīgajiem slēdžeņiem salīdzinājumā ar artikulācijas veida un vietas ziņā atbilstīgajiem balsīgajiem slēdžeņiem raksturīgs garāks trokšņa posms.

Visās informantu vecuma grupās palatālo eksplozīvo slēdzeņu *k* [c] un *ģ* [ʃ] trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības ir mazākas nekā alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem *č* [tʃ] un *dž* [dʒ]. Tas liecina, ka rakstā analizētajiem palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem salīdzinājumā ar alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem raksturīgs īsāks trokšņa posms.

Nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības visās četrās informantu vecuma grupās ir līdzīgas, bet 40–59 un 60–80 gadus veco informantu grupās – vienādas (5–15 gadi: 52 ms; 16–39 gadi: 55 ms; 40–59 un 60–80 gadi: 54 ms). Standartnovirzes vērtības ir mazākas 16–39 un 40–59 gadus veco informantu grupām (abās – 12 ms), bet lielākas 5–15 un 60–80 gadus veco informantu grupām (abās – 24 ms). Lielāka standartnovirzes vērtība 5–15 un 60–80 gadus veco informantu grupās norāda uz lielākām izrunas atšķirībām starp informantiem vai arī liecina par kāda runātāja (vai vairāku runātāju) individuālu ietekmi uz grupas kopējiem datiem.

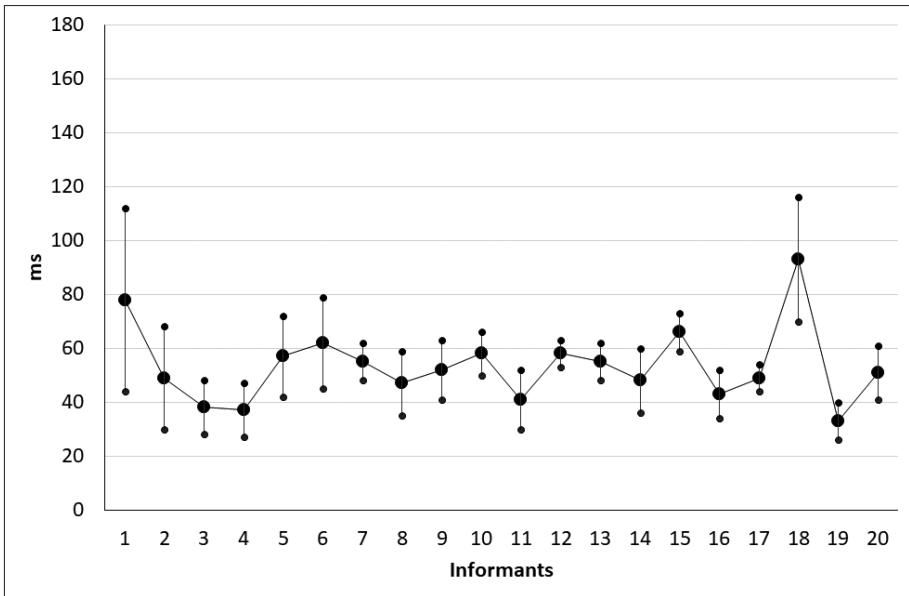
Nebalsīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *č* [tʃ] trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības trijās jaunāko informantu vecuma grupās ir

samērā līdzīgas (5–15 gadi: 85 ms; 16–39 gadi: 83 ms; 40–59 gadi: 82 ms), bet vecāko informantu grupai aprēķināta lielāka vidējā statistiskā vērtība (60–80 gadi: 101 ms). 16–39 gadus veco informantu grupai aprēķināta vismazākā (18 ms), bet 5–15 gadus veco informantu grupai – vislielākā (35 ms) standartnovirzes vērtība. Pārējām divām vecuma grupām (40–59 un 60–80 gadi) aprēķinātās standartnovirzes vērtības ir vienādas (23 ms).

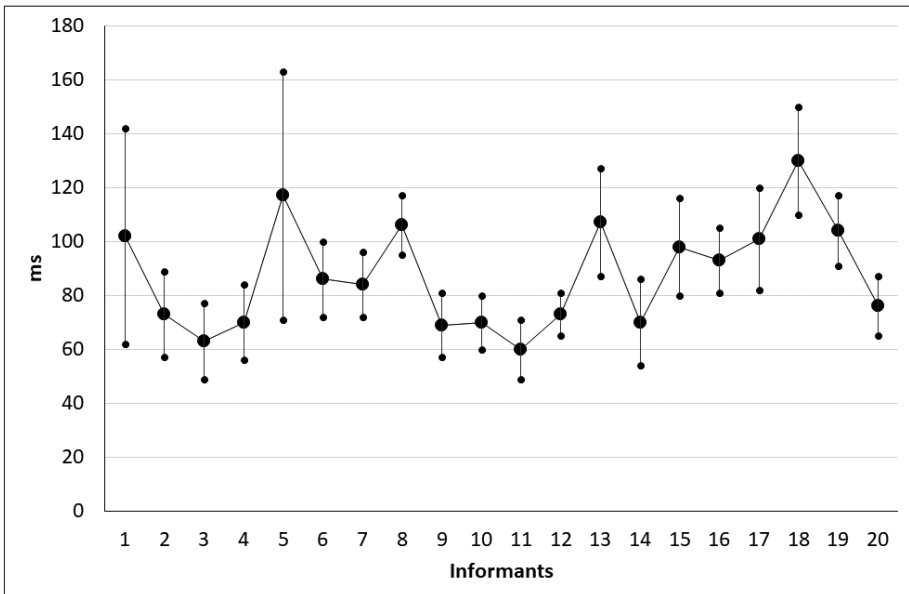
Balsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *ǰ* [j] aprēķinātās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības trijās vecāko informantu grupās ir samērā līdzīgas (16–39 gadi: 39 ms; 40–59 gadi: 35 ms; 60–80 gadi: 38 ms), un tās ir lielākas nekā jaunāko informantu vecuma grupā (5–15 gadi: 30 ms). Jaunāko un īpaši – vecāko informantu grupā palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *ǰ* [j] ir mazliet lielāka standartnovirzes vērtība (5–15 gadi: 12 ms un 60–80 gadi: 14 ms) nekā pārējās informantu vecuma grupās (16–39 gadi: 9 ms un 40–59 gadi: 8 ms).

Balsīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ], tāpat kā nebal-sīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *č* [tʃ], trijās jaunāko informantu vecuma grupās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības ir samērā līdzīgas (5–15 gadi: 61 ms; 16–39 un 40–59 gadi: 65 ms). Savukārt vecāko informantu grupā afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ] aprēķināta lielāka trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība (60–80 gadi: 76 ms). 16–39 gadus veco informantu grupai aprēķināta vismazākā (15 ms), bet 5–15 gadus veco informantu grupai – vislielākā (20 ms) standartnovirzes vērtība. Pārējām divām vecuma grupām (40–59 un 60–80 gadi) aprēķinātās standartnovirzes vērtības ir vienādas (19 ms). Atšķirībā no nebal-sīgā afrikatīvā slēdzeņa *č* [tʃ], balsīgajam afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ] aprēķinātā standartnovirzes vērtība 5–15 gadus veco informantu grupā ir tikai mazliet lielāka nekā 40–59 un 60–80 gadus veco informantu grupās (nebal-sīgajam *č* [tʃ] – attiecīgi 35 ms un 23 ms, bet balsīgajam *dž* [dʒ] – attiecīgi 20 ms un 19 ms).

Rakstā analizēto slēdzeņu trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņu salīdzinājums divdesmit informantu (V1–V20) individuālajos datos attēlots 2.–5. grafikā.

2. grafiks. Nebalsīgā palatālā eksplozīvā slēdzeņa *ķ* [c] trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi divdesmit informantiem (V1–V20).

3. grafiks. Nebalsīgā alveolārā afrikatīvā slēdzeņa *č* [č] trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi divdesmit informantiem (V1–V20).

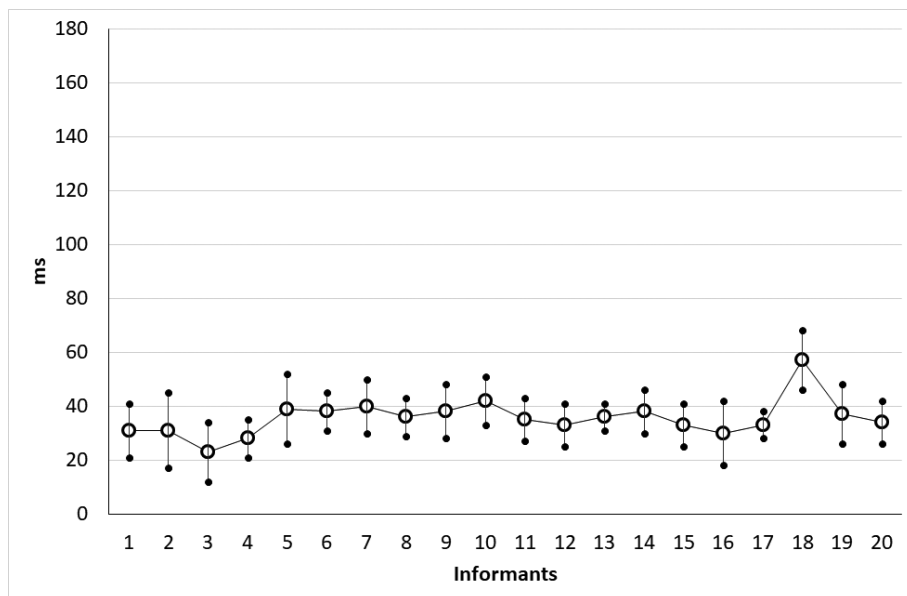
Nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *ķ* [c] izveidotajā grafikā (sk. 2. grafiku) no pārējo informantu datiem visvairāk atšķiras V1 un V18 dati.

Palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] šo informantu datos ir vislielākās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes (V1 vidējā statistiskā vērtība – 78 ms un standartnovirze – 34 ms, bet V18 vidējā statistiskā vērtība – 93 ms un standartnovirze – 23 ms).

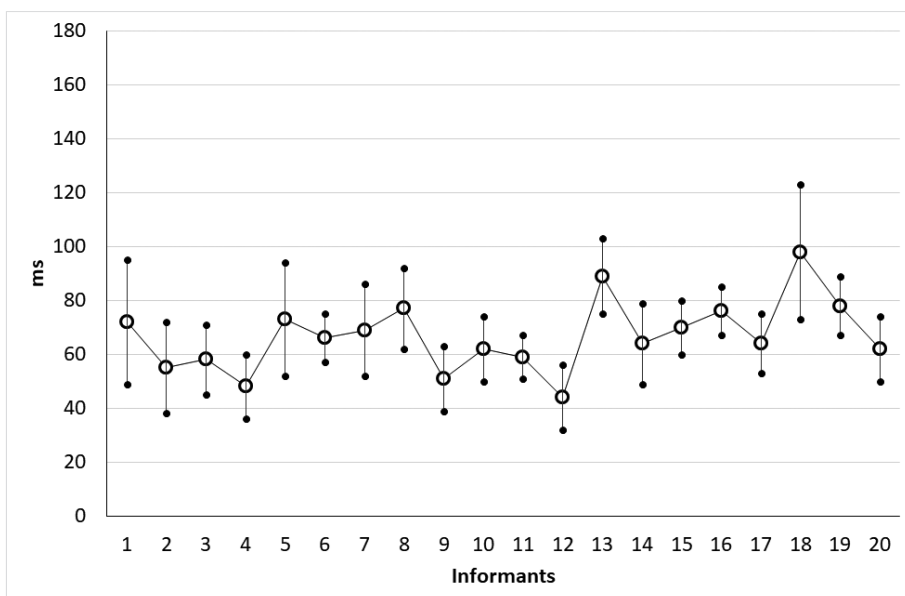
Nebalsīgā alveolārā afrikatīvā slēdzenī *č* [tʃ] grafikā (sk. 3. grafiku) no pārējo informantu datiem būtiskāk atšķiras V1, V5 un V18 dati. V18 aprēķināta vislielākā trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība (130 ms), bet V1 un V5 – vislielākās standartnovirzes vērtības (V1 – 40 ms un V5 – 46 ms). Samērā lielas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības afrikatīvajam slēdzenim *č* [tʃ] ir arī V1 (102 ms), V5 (117 ms), V8 (106 ms), V13 (107 ms), V17 (101 ms) un V19 (104 ms) datos.

Balsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *g* [j] izveidotajā grafikā (sk. 4. grafiku) no pārējiem informantiem visvairāk atšķiras V18 dati. Šā informanta datos eksplozīvajam slēdzenim *g* [j] ir vislielākā trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība (57 ms). Mazliet lielākas standartnovirzes vērtības šim eksplozīvajam slēdzenim konstatētas V2 (14 ms) un V5 (13 ms) datos, tomēr šo informantu dati būtiski neatšķiras no pārējo informantu datiem.

Balsīgā alveolārā afrikatīvā slēdzenī *dž* [dʒ] grafikā (sk. 5. grafiku) no pārējo informantu datiem visvairāk atšķiras V18 dati, kuram divdesmit informantu kopā aprēķināta vislielākā trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība (98 ms) un standartnovirze (25 ms). Samērā lielas trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības aprēķinātas arī V1 (72 ms), V5 (73 ms), V8 (77 ms), V13 (89 ms), V16 (76 ms) un V19 (78 ms), bet lielas standartnovirzes vērtības – V1 (23 ms) un V5 (21 ms).

4. grafiks. Balsīgā palatālā eksplozīvā slēdzenī *g* [j] trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi divdesmit informantiem (V1–V20).

5. grafiks. Balsīgā alveolārā afrikatīvā slēdzeņa *dž* [dʒ] trokšņa posma ilguma vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi divdesmit informantiem (V1–V20).

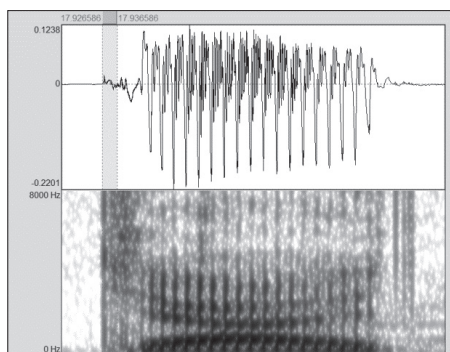
D. Markus un S. Čeiranes veiktajā pētījumā jaunākās meitenes (2,5 gadi) dotos salīdzinājumā ar vecākās meitenes (5 gadi) un arī pieaugušo datiem palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem *k* [c] un *g* [ɟ] ir izteikti garāks berzes posms¹. Norādīts, ka jaunākās meitenes dotos tas līdzinās afrikatīvo slēdžeņu *č* [tʃ] un *dž* [dʒ] spraudzeņa berzes posmam un ka arī palatālo eksplozīvo slēdžeņu izruna ir ļoti tuva afrikatīvo slēdžeņu izrunai (Markus, Čeirane 2013, 63–64).

Vecuma grupu pētījumā jaunākā informanta V1 dotos nebalsīgā palatālā eksplozīvā slēdžeņa *k* [c] trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība ir mazāka nekā V18 dotos (attiecīgi – 78 ms un 93 ms), bet standartnovirzes vērtība – ievērojami lielāka nekā citiem informantiem (vislielākā divdesmit informantu kopā – 34 ms). Pārējo šajā rakstā analizēto slēdžeņu trokšņa posma ilguma vērtības V1 dotos būtiski neatšķiras salīdzinājumā ar pārējo informantu datiem. Kaut gan V18 salīdzinājumā ar citiem informantiem (arī ar V1) nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] aprēķināta vislielākā trokšņa posma ilguma vidējā statistiskā vērtība, tā drīzāk vērtējama kā individuāla, V18 raksturīga izrunas iezīme, nevis kā šā slēdžeņa artikulācijas variēšanās, jo V18 dotos arī pārējiem slēdžeņiem ir vislielākās trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības divdesmit informantu kopā. Savukārt lielā palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] aprēķinātā standartnovirzes vērtība V1 dotos, kas ievērojami kontrastē ar pārējo slēdžeņu un pārējo informantu datiem, iespējams, norāda, ka arī V1 (tāpat kā 2,5 un 5 gadus veco meiteņu) izrunā palatālais eksplozīvais slēdzenis *k* [c] vēl nav nostiprinājies.

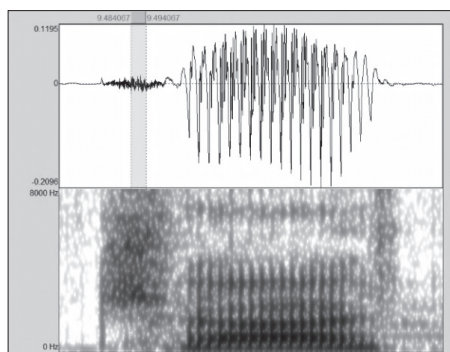
¹ Aptuveni atbilst trokšņa posmam.

3.2. Spektrālās smailes frekvences raksturojums

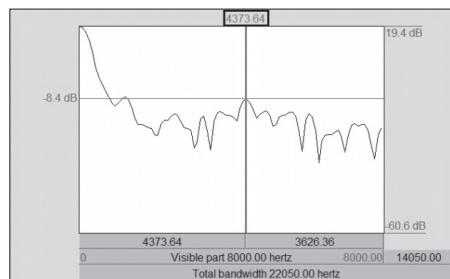
Latviešu valodas prevokāliskajiem palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem k [c], g [j] un alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem $č$ [ʧ], $dž$ [dʒ] ar datorprogrammu *Praat* izveidoti FFT spektri. Palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem k [c], g [j] tie iegūti, iezīmējot 0,01 s jeb 10 ms garu intervālu šo līdzskaņu trokšņa posmā – virzienā no slēguma pārtraukuma (eksplozijas) uz patskani, kas veido fonētisko apkaimi. Alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem $č$ [ʧ], $dž$ [dʒ] FFT spektri iegūti, 10 ms garo intervālu iezīmējot aptuveni šo slēdžeņu trokšņa posma vidus daļā. 3. attēlā redzama 10 ms garā intervāla iezīmēšana nebalsīgā palatālā eksplozīvā slēdžeņa k [c] segmentā, bet 4. attēlā – nebalsīgā alveolārā afrikatīvā slēdžeņa $č$ [ʧ] segmentā.

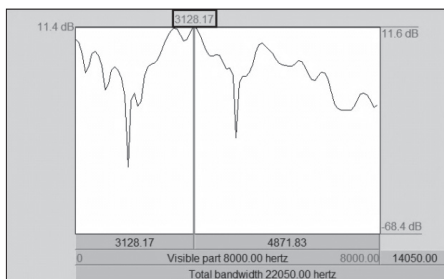
3. attēls. 0,01 s jeb 10 ms garā intervāla iezīmēšana prevokāliskajam nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdžeņim k [c].

4. attēls. 0,01 s jeb 10 ms garā intervāla iezīmēšana prevokāliskajam nebalsīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdžeņim $č$ [ʧ].

5. attēls. Smailes frekvences vērtības (Hz) noteikšana prevokāliskā nebalsīgā palatālā eksplozīvā slēdžeņa k [c] FFT spektrā.

6. attēls. Smailes frekvences vērtības (Hz) noteikšana prevokāliskā nebalsīgā alveolārā afrikatīvā slēdžeņa $č$ [ʧ] FFT spektrā.

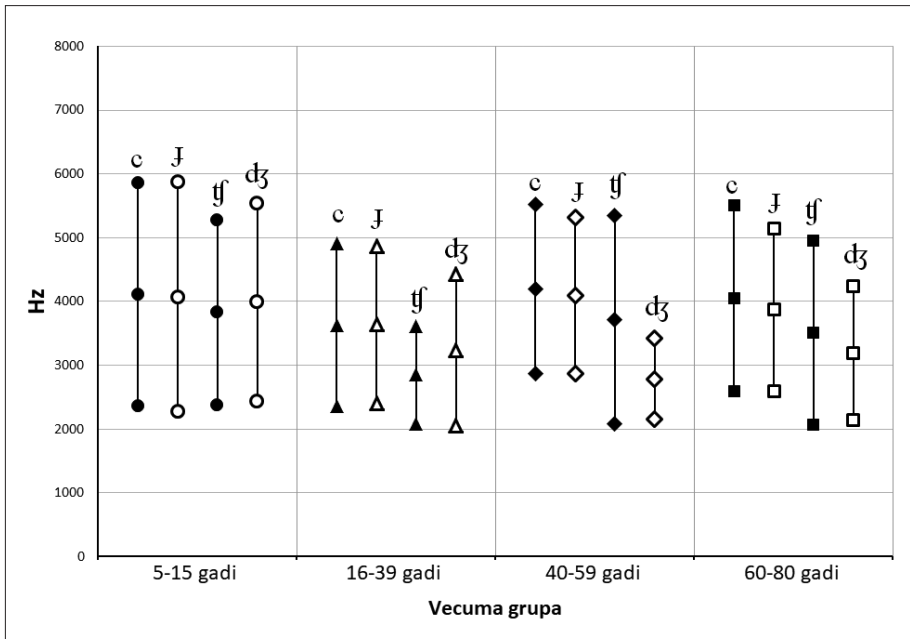
Šādi iegūtajos palatālo eksplozīvo slēdžeņu k [c], g [j] un alveolāro afrikatīvo slēdžeņu $č$ [ʧ], $dž$ [dʒ] FFT spektros enerģijas sadalījums pētīts 0–8000 Hz robežās. Frekvences vērtība (Hz) noteikta dominējošajai smaiļei FFT spektrā. 5. attēlā redzams nebalsīgā palatālā eksplozīvā slēdžeņa k [c] FFT spektrs, kurā dominējošās

smailes vērtība ir 4373,64 Hz, bet 6. attēlā – nebalssīgā alveolārā afrikatīvā slēdzenā č [tʃ] FFT spektrs, kurā dominējošās smailes vērtība ir 3128,17 Hz.

Palatālo eksplozīvo slēdzeņu k [c], ģ [j] un alveolāro afrikatīvo slēdzeņu č [tʃ], dž [dʒ] spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības un standartnovirzes, kas aprēķinātas katrai informantu vecuma grupai un arī atsevišķi katram informantam, norādītas 2. tabulā (sk. pielikumu).

Grafiki, kuros attēloti palatālo eksplozīvo slēdzeņu k [c], ģ [j] un alveolāro afrikatīvo slēdzeņu č [tʃ], dž [dʒ] spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi, izveidoti ar datorprogrammu *MS Excel*, ievērojot līdzīgu metodiku, kā trokšņa posma ilguma raksturojumā. Šajos grafikos katra nogriežņa centrs atbilst slēdzenā spektrālās smailes frekvences vidējai statistiskajai vērtībai, bet nogriežņa robežas nosaka vērtības, kas iegūtas, vidējai statistiskajai vērtībai pieskaitot vai no tās atņemot standartnovirzes vērtību (sk. 6.–10. grafiku).

Rakstā analizēto slēdzeņu spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņu salīdzinājums četrās informantu vecuma grupās redzams 6. grafikā.

6. grafiks. Palatālo eksplozīvo slēdzeņu k [c], ģ [j] un alveolāro afrikatīvo slēdzeņu č [tʃ], dž [dʒ] spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi četrām informantu vecuma grupām (5–15, 16–39, 40–59, 60–80 gadi).

Salīdzinot nebalssīgo un balssīgo slēdzeņu datus – k [c] ar ģ [j], bet č [tʃ] ar dž [dʒ] –, konstatēts, ka spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības balssīguma ziņā dažādiem, bet artikulācijas veida un vietas ziņā vienādiem

slēdžeņiem ir līdzīgas. Tas liecina, ka balsīguma ziņā atšķirīgu, bet artikulācijas veida un vietas ziņā vienādu slēdžeņu spektros lielākā enerģija vērojama līdzīgā frekvences vērtību zonā.

Visās informantu vecuma grupās palatālo eksplozīvo slēdžeņu *k* [c] un *g* [j] spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības ir lielākas nekā alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem *č* [ʧ] un *dž* [dʒ]. Tas norāda, ka palatālo eksplozīvo slēdžeņu *k* [c] un *g* [j] FFT spektros 0–8000 Hz zonā lielākā enerģija vērojama augstākās frekvencēs salīdzinājumā ar alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem, kuru izrunas laikā lūpas tiek pastieptas uz priekšu (Markus, Čeirane 2013, 57), tādēļ, iespējams, pazeminoties spektrālās smailes frekvences vērtībai.

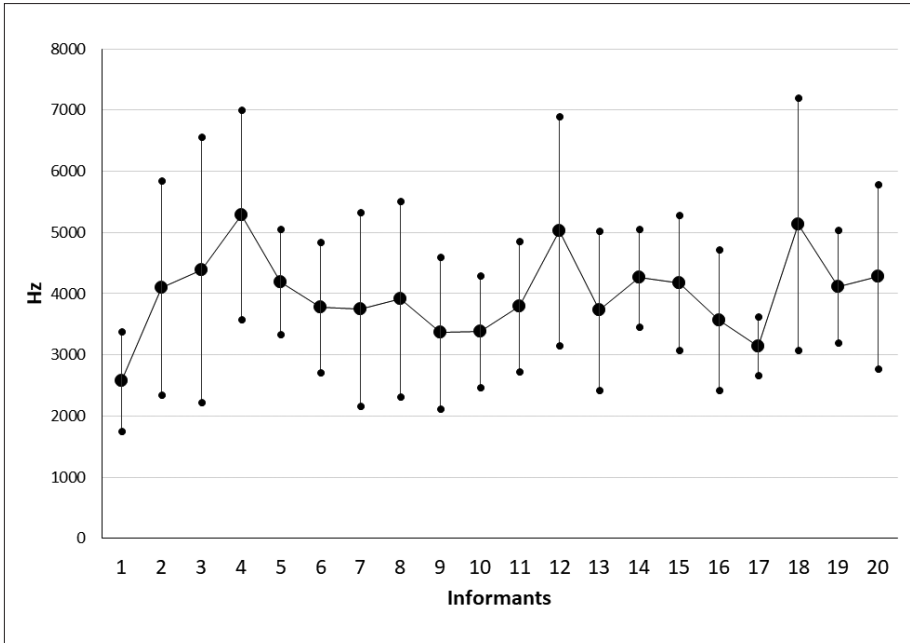
Nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] aprēķinātās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības trijās informantu vecuma grupās ir līdzīgas (5–15 gadi: 4109 Hz; 40–59 gadi: 4196 Hz; 60–80 gadi: 4047 Hz). 16–39 gadus veco informantu grupā salīdzinājumā ar pārējām informantu vecuma grupām eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] aprēķināta mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (3634 Hz). Šajā informantu vecuma grupā palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] ir arī vismazākā standartnovirzes vērtība (1282 Hz), bet 5–15 gadus veco informantu grupā – vislielākā (1744 Hz).

Arī nebalsīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *č* [ʧ] aprēķinātās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības trijās informantu vecuma grupās ir līdzīgas (5–15 gadi: 3825 Hz; 40–59 gadi: 3714 Hz; 60–80 gadi: 3516 Hz). 16–39 gadus veco informantu grupā salīdzinājumā ar pārējām informantu vecuma grupām afrikatīvajam slēdzenim *č* [ʧ] aprēķināta vismazākā spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (2852 Hz) un arī vismazākā standartnovirze (763 Hz). Vislielākā standartnovirzes vērtība afrikatīvajam slēdzenim *č* [ʧ] ir 40–59 gadus veco informantu grupā (1634 Hz).

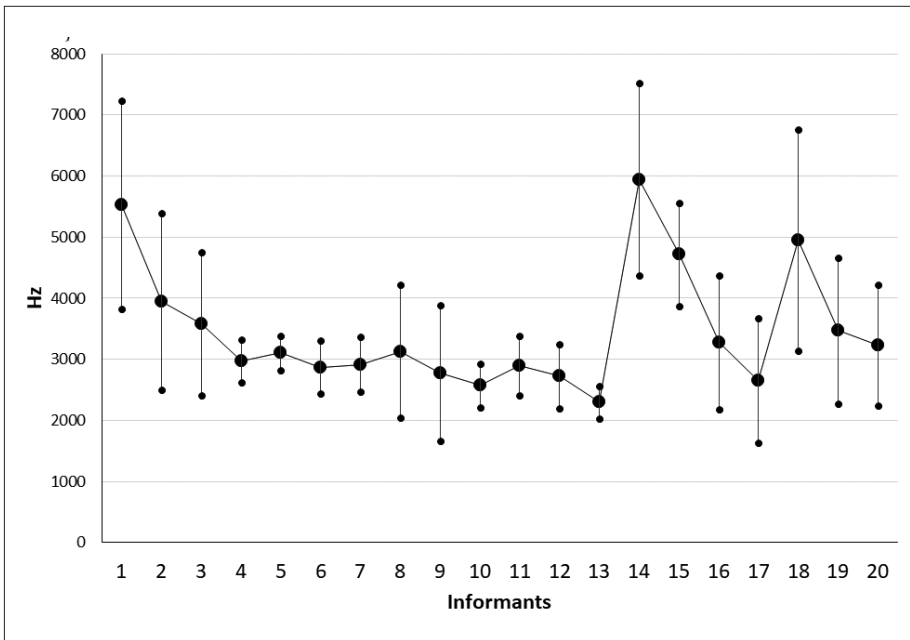
Balsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *g* [j] aprēķinātās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības ir mazākas 16–39 un 60–80 gadus veco informantu grupā (attiecīgi – 3639 Hz un 3869 Hz), bet lielākas – 5–15 un 40–59 gadus veco informantu grupā (attiecīgi – 4066 Hz un 4098 Hz). Vismazākā standartnovirzes vērtība eksplozīvajam slēdzenim *g* [j] ir 40–59 gadus veco informantu grupā (1225 Hz), taču tā ir tikai nedaudz mazāka salīdzinājumā ar 16–39 gadus veco informantu datiem (1230 Hz). Vislielākā standartnovirzes vērtība eksplozīvajam slēdzenim *g* [j] ir 5–15 gadus veco informantu grupā (1799 Hz).

Balsīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ] aprēķinātās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības 16–39 gadus un 60–80 gadus veco informantu grupās ir samērā līdzīgas (attiecīgi – 3239 Hz un 3193 Hz). 40–59 gadus veco informantu grupā afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ] salīdzinājumā ar pārējām informantu vecuma grupām aprēķināta mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (2789 Hz) un standartnovirze (639 Hz). 5–15 gadus veco informantu grupā afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ] salīdzinājumā ar pārējām informantu vecuma grupām ir mazliet lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (3987 Hz) un standartnovirze (1555 Hz).

Rakstā analizēto slēdžeņu spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņu salīdzinājums divdesmit informantu (V1–V20) individuālajos datos attēlots 7.–10. grafikā.

7. grafiks. Nebalsīgā palatālā eksplozīvā slēdzeņa ζ [c] spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi divdesmit informantiem (V1–V20).

8. grafiks. Nebalsīgā alveolārā afrikatīvā slēdzeņa ζ [ʃ] spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi divdesmit informantiem (V1–V20).

Nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] izveidotajā grafikā (sk. 7. grafiku) no pārējo informantu datiem visvairāk atšķiras V1 nogrieznis. Šā informanta datos palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] ir ievērojami mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (vismazākā divdesmit informantu kopā – 2569 Hz) un arī maza standartnovirzes vērtība (814 Hz). Lielākās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības konstatētas V4 (5287 Hz), V12 (5024 Hz) un V18 (5138 Hz) datos, bet lielākās standartnovirzes vērtības – V2 (1752 Hz), V3 (2171 Hz), V4 (1713 Hz), V12 (1874 Hz) un V18 (2064 Hz) datos.

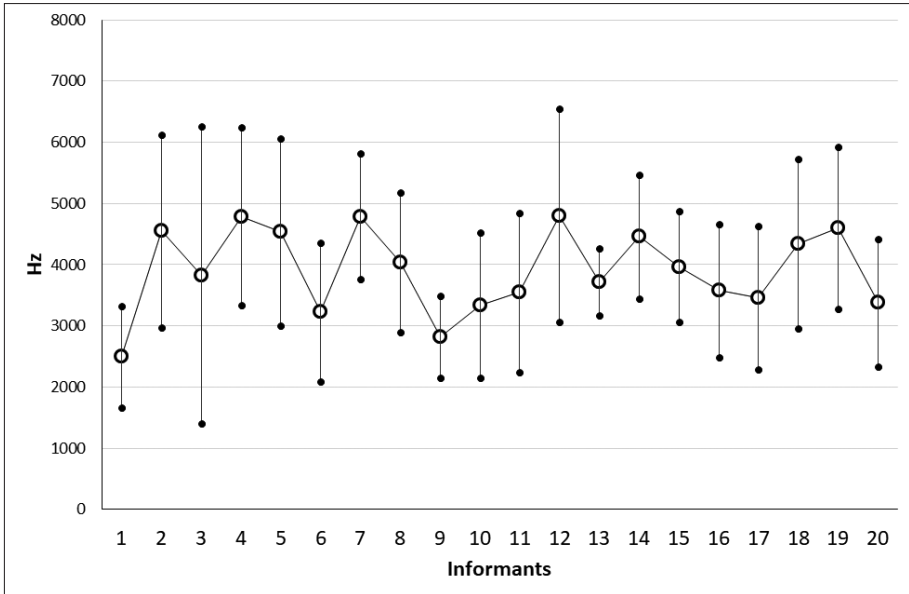
Nebalsīgā alveolārā afrikatīvā slēdzenī *č* [tʃ] grafikā (sk. 8. grafiku) V1 nogriezni raksturo viena no lielākajām spektrālās smailes frekvences vidējām statistiskajām vērtībām (5524 Hz) un standartnovirzēm (1708 Hz) divdesmit informantu kopā. Vislielākā spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir V14 datos (5946 Hz), bet vislielākā standartnovirzes vērtība – V18 datos (1808 Hz). Samērā lielas standartnovirzes vērtības ir arī V2 (1444 Hz) un V14 (1580 Hz) datos.

Gandrīz visu informantu individuālajos datos palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c] ir lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *č* [tʃ]. Izņēmums ir V1, V14 un V15, kuru datos vērojama pretēja tendence – lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *č* [tʃ]. Jaunākā informanta V1 datos palatālā eksplozīvā slēdzenī *k* [c] spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir ievērojami mazāka nekā alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *č* [tʃ] (sal. V1 *k* [c] – 2569 Hz, *č* [tʃ] – 5524 Hz).

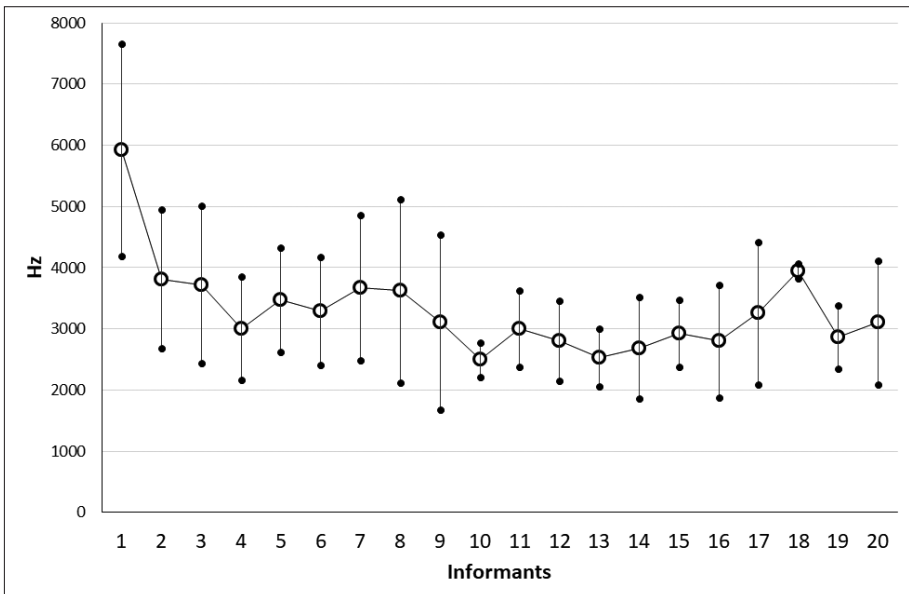
Arī balsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *g* [j] izveidotajā grafikā (sk. 9. grafiku) no pārējo informantu datiem visvairāk atšķiras V1 nogrieznis. Šā informanta datos salīdzinājumā ar citiem informantiem balsīgajam eksplozīvajam slēdzenim *g* [j] ir ievērojami mazāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (vismazākā divdesmit informantu kopā – 2492 Hz) un arī maza standartnovirzes vērtība (833 Hz) – tāpat kā nebalsīgajam eksplozīvajam slēdzenim *k* [c]. Vislielākās spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības aprēķinātas V4 (4788 Hz) un V12 (4804 Hz), bet vislielākās standartnovirzes vērtības – V3 (2425 Hz) un V12 (1738 Hz).

Balsīgā alveolārā afrikatīvā slēdzenī *dž* [dʒ] grafikā (sk. 10. grafiku) V1 nogriezni raksturo vislielākā spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (5926 Hz) un standartnovirze (1740 Hz) divdesmit informantu kopā. V18 datos afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ] ir samērā liela spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība (3942 Hz), bet divdesmit informantu kopā – vismazākā standartnovirze (122 Hz).

Gandrīz visu informantu individuālajos datos palatālajam eksplozīvajam slēdzenim *g* [j] ir lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība nekā alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ]. Izņēmums ir V1, V6 un V9, kuru datos lielāka spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ]. Jaunākā informanta V1 datos palatālā eksplozīvā slēdzenī *g* [j] spektrālās smailes frekvences vidējā statistiskā vērtība ir ievērojami mazāka nekā alveolārajam afrikatīvajam slēdzenim *dž* [dʒ] (sal. V1 *g* [j] – 2492 Hz, *dž* [dʒ] – 5926 Hz).

9. grafiks. Balsīgā palatālā eksplozīvā slēdzeņa *ǰ* [j] spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi divdesmit informantiem (V1–V20).

10. grafiks. Balsīgā alveolārā afrikatīvā slēdzeņa *dʒ* [dʒ] spektrālās smailes frekvences vidējo statistisko vērtību un standartnoviržu nogriežņi divdesmit informantiem (V1–V20).

D. Markus un S. Čeiranes (2013, 62–63) pētījumā slēdzeņu *k* [c], *ǰ* [j] un *č* [tʃ], *dʒ* [dʒ] FFT spektri iegūti, izmantojot līdzīgu metodiku – no 10 ms gara

posma, bet enerģijas sadalījums frekvencē tajos skatīts 0–5000 Hz robežās un tie klasificēti atbilstīgi Romana Jakobsona (*Roman Jakobson*), Gunnara Fanta (*Gunnar C. Fant*) un Morisa Halles (*Morris Halle*) izstrādātajai fonoloģisko šķīrējapzīmju teorijai (Jakobson, Fant, Halle 1969). Autores secina, ka bērnu un pieaugušo runai izveidotajos FFT spektros neparādās atšķirīgas palatālo eksplozīvo slēdzeņu *k* [c] un *g* [j] izrunas īpatnības, jo gan šo eksplozīvo slēdzeņu, gan afrikatīvo slēdzeņu *č* [tʃ] un *dž* [dʒ] spektri ir kompakti (spektram raksturīga enerģijas koncentrēšanās vienotā laukumā) un akūti (enerģijas koncentrēšanās vērojama spektra augšējās frekvencēs), kas apliecina palatālo eksplozīvo slēdzeņu un alveolāro afrikatīvo slēdzeņu līdzību.

Vecuma grupu pētījumā no pārējo informantu datiem būtiski atšķiras jaunākā informanta V1 dati, kuros palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem *k* [c] un *g* [j] ir vismazākās, bet alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem *č* [tʃ] un *dž* [dʒ] – vienas no lielākajām spektrālās smailes frekvences vidējām statistiskajām vērtībām divdesmit informantu kopā (nebalsīgajam *č* [tʃ] – otrā lielākā pēc V14, bet balsīgajam *dž* [dʒ] – vislielākā). V1 datos alveolārajiem afrikatīvajiem slēdžeņiem *č* [tʃ] un *dž* [dʒ] divdesmit informantu kopā aprēķinātas arī vislielākās standartnovirzes vērtības. Šā informanta datos palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem *k* [c] un *g* [j] ir lielākas, bet vairumam pārējo informantu – mazākas spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības nekā balsīguma ziņā atbilstīgajam alveolārajam afrikatīvajam slēdžeņim (izņemot *k* [c] vs. *č* [tʃ] V14, V15 datos un *g* [j] vs. *dž* [dʒ] V6, V9 datos).

Secinājumi un diskusija

Abu rakstā aplūkoto akustisko pazīmju – trokšņa posma ilguma un spektrālās smailes frekvences – raksturojums rāda atšķirības jaunākā informanta V1 (5 gadi) runā salīdzinājumā ar pārējiem informantiem.

Šā informanta datos nebalsīgajam palatālajam eksplozīvajam slēdžeņim *k* [c] ir garš trokšņa posms, kas tomēr ir īsāks nekā afrikatīvajam slēdžeņim *č* [tʃ]. Lielā standartnovirzes vērtība (ievērojami lielāka nekā pārējiem runātājiem divdesmit informantu kopā) norāda uz eksplozīvā slēdžeņa *k* [c] artikulācijas variēšanos. Iespējams, tas liecina, ka V1 izrunā eksplozīvais slēdžeņis *k* [c] vēl nav nostiprinājies.

Teorētiskajā literatūrā norādīts, ka salīdzinājumā ar pieaugušajiem bērnu runai raksturīgi garāki segmenti (lēnāks runas temps) un lielāks variatīvums runas vienību atkārtojumos (piem., Kent, Read 1992, 162). V1 izrunu iespējams salīdzināt tikai ar vecāku informantu datiem, jo vecuma grupu pētījumā nav iekļauti citi V1 vecuma informanti. Lai varētu nošķirt individuālas informantu izrunas iezīmes no tām, kas saistītas ar noteiktu vecuma posmu, nākotnē nepieciešams ierakstīt un analizēt vairāk viena vecuma informantu, īpaši – bērnu, runas datu, kā arī veikt statistikas testus nozīmīgo atšķirību konstatēšanai.

V1 izveidotajos palatālo eksplozīvo slēdžeņu *k* [c] un *g* [j] FFT spektros salīdzinājumā ar citiem informantiem lielākā enerģija koncentrēta zemākās frekvencēs. Pretēji pārējo informantu datos samērā konsekventi vērojamai tendencei, V1 datos palatālajiem eksplozīvajiem slēdžeņiem *k* [c] un *g* [j] galvenā spektrālā enerģija vērojama zemākās frekvencēs arī salīdzinājumā ar balsīguma ziņā atbilstīgo alveolāro afrikatīvo slēdžeņi (šāda atkāpe no informantu vairākumam raksturīgās

tendences vērojama vēl tikai V6, V9 – ģ [j] vs. dž [dʒ] un V14, V15 – ķ [c] vs. č [tʃ] datos, kur alveolārā afrikatīvā slēdzeņa FFT spektrā, iespējams, dominējusi otrā – augstākā frekvences vērtību zonā novietotā – smaile vai arī šo slēdzeņu izrunas laikā lūpas pastieptas uz priekšu minimāli, kas rezultējies zemākās spektrālās smailes frekvences vērtībās). Zēnu balsīm pirmspubertātes vecumā raksturīgs augstāks pamattonis un augstākas formantu frekvences vērtības, ko nosaka īsāks balss trakts un balss saites, salīdzinājumā ar pieaugušajiem (Kent, Read 1992, 158). Iespējams, V1 izveidotajos palatālo eksplozīvo slēdzeņu ķ [c] un ģ [j] FFT spektros enerģijas maksimums vērojams augstāk par tajos ietverto 8000 Hz augšējo robežu, kas, tāpat kā 5000 Hz robeža, bieži tiek izmantota, analizējot pieaugušo runu. Pēc Henninga Rīca (*Henning Reetz*) un Allarda Džongmana (*Allard Jongman*) norādēm, skaņas signālu raksturojošā enerģija skaņas spektrā ir izvietota zem 8000 Hz (Reetz, Jongman 2009, 160). Savukārt Reimonds Kents (*Raymond Kent*) un Čārlzs Rīds (*Charles Read*) norāda, ka bērniem dažu akustisko parametru frekvences vērtības var būt ievērojami augstākas nekā pieaugušajiem (piem., mazu bērnu izrunātiem frikatīvajiem spraudzeņiem galvenā enerģija var būt izvietota frekvencēs, kas pārsniedz tradicionālajā spektrogrāfijā pieņemto 8000 Hz augšējo robežu), tāpēc rūpīgi jāapsver analīzes iestatījumu izvēle (Kent, Read 1992, 159). Šai nolūkā akustisko pētījumu dati būtu jāpārbauda uztveres eksperimentos, lai noskaidrotu, vai enerģija, kas spektrogrammās vērojama virs 5000 Hz vai 8000 Hz robežas, ir būtiska arī skaņas uztverei.

Vērtīgi dati tiktu iegūti, ja rastos iespēja latviešu valodas skaņas pētīt vienlaikus ar artikulārajām un ar elektroakustiskajām metodēm, iegūstot informāciju gan par šo skaņu izrunu, gan akustisko realizāciju.

Literatūra

1. Čeirane, Solveiga, Indričāne, Inese, Taperte, Jana. 2014. Locus equations for Latvian consonants. *Linguistica Lettica*. 22. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 29–47.
2. Grigorjevs, Juris, Indričāne, Inese. 2013. Latviešu valodas līdzskaņi. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 57–79.
3. Indričāne, Inese. 2016. Latviešu valodas balsīgo un nebalsīgo troksneņu akustisko pazīmju salīdzinājums. *Linguistica Lettica*. 24. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 66–89.
4. Indričāne, Inese, Taperte, Jana. 2016. Locus equations for the Latvian consonants produced by informants of different age groups (5–15, 16–39, 40–59, and 60–80). *3rd International scientific conference “Contemporary research in phonetics and phonology: methods, aspects and problems”*. Abstracts. May 12–13, 2016. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 24. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/CRiPaP_2016_abstracts.pdf
5. Jakobson, Roman, Fant, C. Gunnar, Halle, Morris. 1969. *Preliminaries to speech analysis. The distinctive features and their correlates*. Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology Press.
6. Kent, Raymond D., Read, Charles. 1992. *The acoustic analysis of speech*. San Diego, California: Singular Publishing Group, Inc.

7. Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
8. Markus, Dace. 2013. Galvenās latviešu valodas pareizrūnas jeb ortoepijas problēmas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 123–137.
9. Markus, Dace, Čeirane, Solveiga. 2013. Līdzskaņu *ġ* un *ķ* izrunas īpatnības bērnu un pieaugušo valodā. *Baltistica*. XLVIII (1). Vilnius: Vilniaus universitetas, 57–67.
10. Markus, Dace, Grigorjevs, Juris. 2004. Līdzskaņi /*ķ*/ un /*ġ*/: akustika, pareizrūna, mācību metodika. *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 59–67.
11. Reetz, Henning, Jongman, Allard. 2009. *Phonetics. Transcription, production, acoustics, and perception*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell, A John Wiley & Sons, Ltd.
12. Strautiņa, Vaira, Šulce, Dzintra 2004. *Latviešu literārās valodas fonētika, ortoepija, un ortogrāfija*. Liepāja: LiePA.
13. Taperte, Jana. 2014. Locus equations and the place of articulation for the Latvian sonorants. *Baltistica*. XLIX (1). Vilnius: Vilniaus universitetas, 71–99.

Summary

The current paper deals with acoustic cues of the prevocalic palatal stops *ķ* [c] and *ġ* [j] in the Standard Latvian produced by informants of the four age groups (5–15, 16–39, 40–59, and 60–80). These consonants become a theme of interest, as their correct pronunciation causes difficulties for a quite wide range of speakers, including children whose articulatory basis and habits are still in the process of development and thus are more variable in comparison to adults. The new edition of *The Latvian Grammar* (2013) contains the chapter of orthoepics, where the most important inaccuracies in the pronunciation of the palatal stops *ķ* [c] and *ġ* [j], observed for speakers of the High Latvian subdialects and for the Latvian as a foreign language learners (having no such consonants in their subdialect or native language), are discussed. There are still lack of wider studies for speakers' age impact on the articulation, acoustics, and perception of the Latvian speech sounds. In the current paper the palatal stops *ķ* [c] and *ġ* [j] are studied in the phonetic context of the monophthongs *i* [i], *ī* [i:], *e* [e], *ē* [e:], *e* [æ], *ē* [æ:], *a* [a], *ā* [a:], *o* [ɔ], *o* [ɔ:], *u* [u], *ū* [u:]. The analyzed material consists of CVC syllables, e. g. *ķiķ* [ci:c], *ķīķ* [ci:c:], *ķek* [cec], *ķēķ* [ce:c] etc., pronounced by 20 male speakers (5 within each age group). In the framework of this study two acoustic cues of the palatal stops *ķ* [c] and *ġ* [j], a duration of release phase and a frequency of spectral peak, are discussed. The results are compared to the data of the alveolar affricates *č* [tʃ] and *dž* [dʒ], since the palatal stops *ķ* [c] and *ġ* [j] in children's speech can be mixed or substituted by the alveolar affricate that is similar in its voicing, i. e. *ķ* [c] by *č* [tʃ] and *ġ* [j] by *dž* [dʒ] (see Markus, Čeirane 2013). The most markable differences are found in the results displayed by the youngest (5 years old) speaker in comparison to older speakers. Further research, more data for children's speech and the Tests for Statistical Significance are required to be able better distinguish between individual and age related effects.

PIELIKUMS

C		c		j		tʃ		dʒ	
Vērtība (ms)		VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN
Vecuma grupa / informants	5–15 gadi	52	24	30	12	85	35	61	20
	V1	78	34	31	10	102	40	72	23
	V2	49	19	31	14	73	16	55	17
	V3	38	10	23	11	63	14	58	13
	V4	37	10	28	7	70	14	48	12
	V5	57	15	39	13	117	46	73	21
	16–39 gadi	55	12	39	9	83	18	65	15
	V6	62	17	38	7	86	14	66	9
	V7	55	7	40	10	84	12	69	17
	V8	47	12	36	7	106	11	77	15
	V9	52	11	38	10	69	12	51	12
	V10	58	8	42	9	70	10	62	12
	40–59 gadi	54	12	35	8	82	23	65	19
	V11	41	11	35	8	60	11	59	8
	V12	58	5	33	8	73	8	44	12
	V13	55	7	36	5	107	20	89	14
	V14	48	12	38	8	70	16	64	15
	V15	66	7	33	8	98	18	70	10
	60–80 gadi	54	24	38	14	101	23	76	19
	V16	43	9	30	12	93	12	76	9
V17	49	5	33	5	101	19	64	11	
V18	93	23	57	11	130	20	98	25	
V19	33	7	37	11	104	13	78	11	
V20	51	10	34	8	76	11	62	12	

1. tabula. Latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdzeņu *k* [c], *g* [j] un alveolāro afrikatīvo slēdzeņu *č* [tʃ], *dž* [dʒ] trokšņa posma ilguma vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN).

C		c		J		tʃ		dʒ	
Vērtība (Hz)		VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN	VSV	SN
Vecuma grupa / informants	5–15 gadi	4109	1744	4066	1799	3825	1444	3987	1555
	V1	2569	814	2492	833	5524	1708	5926	1740
	V2	4103	1752	4550	1572	3949	1444	3812	1134
	V3	4390	2171	3831	2425	3580	1174	3724	1288
	V4	5287	1713	4788	1459	2971	352	3006	845
	V5	4195	864	4536	1532	3103	280	3469	852
	16–39 gadi	3634	1282	3639	1230	2852	763	3239	1188
	V6	3777	1063	3223	1129	2872	434	3296	882
	V7	3744	1579	4786	1027	2914	449	3672	1191
	V8	3911	1601	4035	1137	3126	1087	3623	1499
	V9	3362	1238	2816	666	2777	1114	3110	1435
	V10	3378	912	3336	1188	2570	356	2492	275
	40–59 gadi	4196	1321	4098	1225	3714	1634	2789	639
	V11	3794	1064	3544	1303	2895	494	3002	624
	V12	5024	1874	4804	1738	2721	522	2802	658
	V13	3725	1295	3721	545	2295	272	2524	472
	V14	4260	799	4456	1007	5946	1580	2688	830
	V15	4179	1107	3965	910	4714	841	2930	546
	60–80 gadi	4047	1459	3869	1272	3516	1441	3193	1046
	V16	3572	1143	3576	1086	3273	1098	2799	925
V17	3139	479	3456	1176	2652	1020	3255	1159	
V18	5138	2064	4339	1390	4952	1808	3942	122	
V19	4115	920	4596	1320	3466	1195	2861	514	
V20	4274	1507	3381	1042	3235	987	3106	1011	

2. tabula. Latviešu valodas palatālo eksplozīvo slēdžu *k* [c], *g* [j] un alveolāro afrikatīvo slēdžu *č* [tʃ], *dž* [dʒ] spektrālās smailes frekvences vidējās statistiskās vērtības (VSV) un standartnovirzes (SN).

The system of the demonstrative pronouns provided in the grammar of Modern Lithuanian: analysis of traditions

Norādāmo vietniekvārdu sistēma mūsdienu lietuviešu gramatikā: tradīciju analīze

Gintarė Judžentytė-Šinkunienė

Vilnius University, Faculty of Philology
The Institute of Applied Linguistics
The Department of Lithuanian Language
Universiteto St. 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania
E-mail: gintare.judzentyte@gmail.com

Abstract. The aim of this paper is to discuss the system of the demonstrative pronouns provided in the “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (*A grammar of Modern Lithuanian*) (Ambrasas 2006): to comment on it from the perspective of pragmatics and to compare it to the system of demonstrative pronouns used in spoken Lithuanian. The object of the current research is the demonstrative pronouns *tas* (M), *ta* (F) ‘this/that’, *šis* (M), *ši* (F) ‘this’, *šitas* (M), *šita* (F) ‘this’, *anas* (M), *ana* (F) ‘that’ (semantics and pragmatics). The paper focuses on dealing with several issues: 1) examples with the demonstrative pronouns in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” from the perspective of pragmatic uses; 2) understanding of the term ‘three-way contrast’ in general and the one that is represented in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika”; 3) the meaning of the demonstrative pronoun *tas* ‘that’ in the exophoric use. The paper consists of several parts. First, a brief overview of the system of the demonstrative pronouns in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” is given. Next, the theoretical background is presented and some issues of the system in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” are revealed. Finally, the system in spoken Lithuanian is discussed and conclusions are drawn.

Keywords: demonstrative pronouns; Lithuanian; semantics; spatial deixis; pragmatic uses; principles of description.

Introduction

The aim of this paper is to discuss the system of the demonstrative pronouns provided in the work “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (*A grammar of Modern Lithuanian*) (Ambrasas 2006), to comment on it from the perspective of pragmatics and to compare it to the system of demonstrative pronouns used in spoken Lithuanian. “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” is the grammar aimed to describe consistently the internal structure of the **present** Lithuanian language and, at the same time, to define the most important norms for the formulation and use of words, their forms and sentences. This is not a textbook, but rather a grammar guide covering phonology, morphology (along with word building), and

syntax. This grammar was chosen for the research as it represents the so-called present modern Lithuanian. The latest edition was used for the research.

The following objectives have been identified to achieve the aim:

- 1) to present the system of the demonstrative pronouns according to Ambrazas 2006;
- 2) to discuss the given system from the perspective of pragmatics;
- 3) to compare the system to the one used in spoken Lithuanian.

The object of the current research is the demonstrative pronouns *tas* (M), *ta* (F) ‘this/that’, *šis* (M), *ši* (F) ‘this’, *šitas* (M), *šita* (F) ‘this’, and *anas* (M), *ana* (F) ‘that’. In the paper, the demonstrative pronouns *šis* (M), *ši* (F) ‘this’, *šitas* (M), *šita* (F) ‘this’ are treated as absolute synonyms (used in different regions of Lithuania). The analysis excludes the demonstrative pronouns *tas pats* ‘the same’ (M), *ta pati* ‘the same’ (F), since they refer to already known subjects/objects/places (Rosinas 1996, 94), as well as the demonstratives *toks* (M), *-ia* (F) ‘of this kind’, *šioks* (M), *-ia* (F) ‘of this kind’, *šitoks* (M), *-ia* (F) ‘of this kind’, *anoks* (M), *-ia* (F) ‘of that kind’, *pats tas* ‘just the kind’ (M), *pati ta* ‘just the kind’ (F), which refer to a property (Ambrazas 2006, 262).

The paper consists of several parts. First, a brief overview of the system of the demonstrative pronouns in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” is given. Later on, the theoretical background is presented and some issues of “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” system are revealed. Next, the system in spoken Lithuanian is discussed. The data for the discussion is taken from the paper “Spatial deixis in Lithuanian: demonstrative pronouns” (Judžentytė 2017), which was aimed by means of experiment to determine the meaning of the pronoun *tas* (M) in current spoken Lithuanian and to verify whether the Lithuanian system of demonstratives is ternary as stated earlier (Ulvydas 1965, 678–679; Rosinas 1988, 50–51; Rosinas 1996, 57–59). Finally, conclusions are drawn and references are given.

1. The system of the demonstrative pronouns in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika”

1.1. Semantic specification

According to “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika”, demonstrative pronouns usually refer to:

1. A definite thing (person, phenomenon): *tas* (M), *ta* (F) ‘this/that’, *šis* (M), *ši* (F) ‘this’, *šitas* (M), *šita* (F) ‘this’, *anas* (M), *ana* (F) ‘that’ (Ambrazas 2006, 262).
2. A situation: *tai* ‘it’ (N), *šita(i)* ‘it’ (N).

Demonstrative pronouns express reference from the perspective of the speaker (Ambrazas 2006, 262). They exhibit/express contrast between the ‘near’ (*šis* (M), *ši* (F), *šitas* (M), *šita/šita* (F)) and ‘distant’ (*anas* (M), *ana* (F)) reference:

1. *šis* (M), *ši* (F) ‘this’ (Samogitian dialect) = *šitas* (M), *šita* (F) ‘this’ (Aukštaitian dialect); a proximal demonstrative; near to the speaker (Ambrazas 2006, 263).

2. *anas* (M), *ana* (F) ‘that’, a distal demonstrative; in a distance from a speaker (Ambrazas 2006, 263).

They are also used when no contrast between the near and distant reference is implied (Ambrazas 2006, 263), e.g.

- (1) *Geriau* *pirkim* *šitą* *paveikslą,* *anas*
 better buy.IMP.1PL this.ACC.M picture.ACC.M that.ACC.M
man *nepatinka*
 I.DAT not_like.PRS.3
 ‘Let’s better buy this picture, I don’t like that one.’

Šis (M), *ši* (F), *šitas* (M), *šita* (F) correlate with *anas* (M), *ana* (F), *tas* (M), *ta* (F) ‘this/that’ in three-way contrast (Ambrazas 2006, 263).

Tas (M), *ta* (F) are the neutral members of the near-distant opposition: they can be contrasted both to *šis* (M), *ši* (F), *šitas* (M), *šitą/šita* (F) and *anas* (M), *ana* (F). In other words, *tas* (M), *ta* (F) ‘this/that’ have a neutral meaning; they can be used to indicate both – ‘proximal’ (‘near to the speaker’) and ‘distal’ (‘not near to/far from the speaker’) in different contexts (Ambrazas 2006, 264).

According to the same grammar, the demonstrative pronouns can be used both in the nominal and adjectival positions:

1. NP: usually they express anaphoric reference to the antecedent noun:

- (2) *Iš tėvo* *jis* *gavo* *šiek* *tiuk*
 from father.GEN.M he.NOM.M get.PST.3 some
pinigų, *tie* *jam* *labai* *pravertė*
 money.GEN.PL.M that.NOM.PL.M he.DAT.M very come in useful.PST3
 ‘He got some **money** from his father, **it** came in very handy to him.’

2. AP (before a noun): they attribute the definite status to the noun. *Tas* (M), *ta* (F) sometimes lose their demonstrative meaning:

- (3) *Tie* *daržai* *vis* *nebaigti* *ravėti*
 that.NOM.PL.M garden.NOM.PL.M still not_finish.INF weed.INF
 ‘The weeding of **those gardens** is never finished.’

When *tas* (M), *ta* (F), *šis* (M), *ši* (F), *šitas* (M), *šita* (F), *anas* (M), *ana* (F) are used in nominal positions, they usually have anaphoric reference to the antecedent noun, although the latter function is more characteristic of the personal pronouns *jis* (M), *ji* (F) ‘he, she’. By the frequency of their use as nominal demonstratives with anaphoric reference, demonstratives could be arranged in the following sequence: *tas* (M), *ta* (F) (most frequent), *šis* (M), *ši* (F), *šitas* (M), *šita* (F) (less frequent), *anas* (M), *ana* (F) (rare) (Ambrazas 2006, 264).

1.2. Source of the ternary tradition

The ternary system of the demonstrative pronouns for the first time was presented in “Lietuvių kalbos gramatika” (*A Grammar of Lithuanian*) (Ulvydas 1965). According to it, the demonstrative pronouns *šis* ‘this’ (M), *tas* ‘that’ and *anas* ‘that’ (M) refer to known things in the speaker’s respect. The demonstrative pronoun *tas* ‘that’ (M) distinguishes a more or less distant known object (Ulvydas 1965, 678–679), the demonstrative pronouns *šis*, *šitas* ‘this’ (M) distinguish a very close object to the speaker in perspective of space and time (Ulvydas 1965, 679), and the demonstrative pronoun *anas* ‘that’ (M) distinguishes the most distant thing (from the speaker) in perspective of space and time (Ulvydas 1965, 679).

Later on, Rosinas gave his semantic explanation of it. According to Rosinas (1988, 50–51; 1996, 57–59), the Lithuanian system of demonstratives (deictic pronouns) is ternary. He states that the pronoun *šis* (M) is a proximal deictic, *anas* (M) – distal, however *tas* (M) can be used to indicate both – a proximal (‘near the speaker’) and distal (‘not near the speaker’) object in Lithuanian (Rosinas 1996, 58–59).

It is quite clear, that the system has changed during 31 years: the opposition of distance became binary, but the number of system-belonging members remained (*šis*, *tas*, *anas* (M)). The Rosinas’ system was presented in the first edition of “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (Ambrasas 1994), and some changes were made in next editions (Ambrasas 1996, 1997), as well as in the fourth edition of “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika”, which is used as a source for this research. The current research is as highly relevant as Rosinas’ researches that were developed in different editions of the grammar within 30 years.

2. The systems of demonstrative pronouns from the perspective of pragmatics

2.1. Pragmatic uses of demonstratives

As is it commonly known, demonstrative pronouns represent space deixis, which is part of reference, whereas reference is a part of pragmatics.

Pragmatic uses can be twofold (Diessel 1999, 19) – exophoric and endophoric. The *exophoric* use means that the speaker refers directly to something that is physically evident in his/her surroundings, e.g.

- (4) *tas* *namas* *gražus*
 that.NOM.M house.NOM.M beautiful.NOM.M
 ‘That house is beautiful.’

The *endophoric* use is understood as a use when the demonstrative refers to a referent that exists in the ongoing discourse (in written text or spoken language) (Diessel 1999, 19). There are several subcategories of the endophoric use:

1. It can be *anaphoric*. Anaphoric demonstratives are co-referential with a noun phrase in the preceding discourse, e.g.

- (5) *O karalaitē padovanojo jam kalavijā,*
 and princess.NOM.F give.PST.3 he.DAT.M sword.ACC.M
nusagstyta auksiniais pinigais, tie
 stud.PTCP.M golden.INSTR.PL.M coin.INSTR.PL.M that.NOM.PL.M
jam labai praverē.
 he.DAT.M very help.PST.3
 ‘And a princess gave him a sword, studded with gold **coins**, **that** were very helpful to him.’

2. It can be *discourse deictic*. Discourse deictic demonstratives refer to a chunk of the surrounding discourse, e.g.

- (6) *Žmogus susirgo staiga ir visiškai*
 man.NOM.M become_ill.PST.3 suddenly and absolutely
netikėtai. Jis buvo gydomas kelerius
 unexpectedly he.NOM.M be.PST.3 treat.PTCP several.ACC.PL.M
metus ir pagaliau įveikė ligą.
 year.ACC.PL.M and eventually overcome.PST.3 disease.ACC.F
Tai pakeitė jo gyvenimą
 that.N change.PST.3 he.GEN.M life.ACC.M
 ‘The **man** became ill suddenly and unexpectedly. He was treated for several years and eventually overcame the disease. **That** changed his life.’

3. It can be *recognitional*. Recognitional demonstratives have a function to indicate that the speaker and the hearer are familiar with the referent due to shared experience:

- (7) *Ar dar tebēr ta troba, kur*
 Does still exist.PRS.3 that.NOM.F house.NOM.F where
seniau gyvenom?
 earlier live.PST.3
 ‘Does **that** house where we lived earlier still exist?’

When demonstrative pronouns are used exophorically, they focus the hearer’s attention on entities in the speech situation and very often are used in combination with a deictic/pointing gesture) (Diessel 1999, 2).

2.2. Deictic systems

From the perspective of relative distance, according to Huang (2014, 192–197), deictic systems can be *one-term systems*, *two-term systems*, *three-term systems* and *four-term systems*. Some languages have demonstratives with five-way distinctions on the proximal-distal dimension (Huang 2006, 154–156).

In languages with the three-term systems a three-way contrast between ‘proximal’, ‘medial’ and ‘distal’ (extremely far from the speaker and/or the addressee) members exists (Huang 2006, 152–154; Huang 2014, 195). In this

system, a medial member specifies the location related to the deictic centre (the speaker). For instance, Scottish English has a three-way contrast: *this* ‘proximal’, *that* ‘medial’, *yon* ‘distal’ (Huang 2014, 196). Malotki (1982, 234), alternatively terms this system as ‘proximal’, ‘mid-distance’ and ‘extreme-distal’.

2.3. More than a distance

There are many cases, when the ‘proximal’ demonstrative can refer not just to closer things, but event to further things commonly referred to by the ‘distal’ demonstrative in different contexts.

Yule (1996) discussed the term *psychological distance*. According to him, a speaker will generally treat psychically close objects as psychologically close; something that is psychically distant will commonly be treated as psychologically distant. However, a speaker may also wish to mark something that is psychically close as psychologically distant (Yule 1996, 13). For instance, the utterance *that girl* instead of *this girl* could express the speaker’s opinion upon the object of discussions.

Einfield (2003, 115) explains in his paper that several factors are important in the use of demonstratives: “such as distance of referent from speaker, location of addressee with respect to referent, and visibility of referent to speaker and/or addressee”. Each of them can play an important role. After researching choices of Lao speakers between the two available demonstratives (‘proximal’ and ‘distal’), he highlighted that these choices are “influenced by conceived extensions of *here-space*” (Einfield 2003, 116): “These conceptions are determined, in turn, on the basis of pragmatic factors emergent in the dynamic interactional situation, including physical barriers, perimeters of engagement area created by interlocutors’ manual and attentional focus, and conceived ‘gravitational pull’ between interlocutors and objects, among other things.” In addition, given the omnipresence of an interactional maxim of RECIPIENT DESIGN, speakers also take into account their addressees’ presumed access to information relevant for inferring the extension of the speaker’s conceived here-space. In this way, ALL demonstratives are BOTH speaker-anchored and addressee-anchored.

2.4. Issues to be discussed

Summing up the earlier in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” provided system of demonstratives and basics of deictic usage, several issues may be listed:

- 1) deixis is a link between semantics and pragmatics;
- 2) the given examples do not illustrate all pragmatic uses (see section 2);
- 3) the given examples are outdated (all taken from XX century fiction);
- 4) the term *three-way contrast* is confusing;
- 5) there are not enough arguments to state that the pronoun *tas* (M) has a neutral meaning;
- 6) there is no proof in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” to confirm the ternary system of demonstrative pronouns in standard Lithuanian.

3. Comments on “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” from the perspective of pragmatics

3.1. Pragmatic uses of the Lithuanian demonstrative pronouns

Firstly, it is quite confusing that the Lithuanian demonstrative pronouns in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (Ambrazas 2006) are discussed mostly from the perspective of semantics, but not pragmatics. In other words, a merely semantic opposition ‘proximal’/‘non-proximal, distal’ is discussed¹. That means, the given analysis is not complete and there are enough arguments to state that demonstrative pronouns “are also used when no contrast between near and distant reference is implied” (see section 2). The (8) example (Ambrazas 2006, 263), e.g.

- (8) *Geriau pirkim šitą paveikslą, anas man nepatinka*
 better buy.IMP.1PL this.ACC.M picture.ACC.M, that.NOM.M me.DAT
 not_like.PRS.3
 ‘Let’s better buy **this** picture, I don’t like **that** one.’

would not be proper to illustrate the statement, since in actual contexts (e.g. the exophoric use) in combination with deictic gestures it could express a ‘proximal’ and ‘distal’ object, e.g. ‘the picture near/closer to me’ / ‘the picture in a distance/further’. As space deixis (deixis in general) is a link between semantics and pragmatics, to provide common meanings of the Lithuanian demonstrative pronouns a two-fold approach is needed and frames of analysis should be given as well.

Another great problem is that the reader should distinguish by himself, when the usage is exophoric or endophoric, e.g.

- (9) *O ši tavo šeimininkė (jauna žmona) – juk nejos bestovinti!*
 and this.NOM.F you.GEN housewife.NOM.F – after all
 not_ride.FUT.3 stand.PTCP
 ‘And **this** your hostess (young wife) – after all, she won’t ride in the upright position.’

Implications it is exophoric use could be made from the fact a piece of dialog is given. However, it is difficult to understand if the referent is in the surroundings of interlocutors (exophoric use), or they talk about subject known from the previous context (recognition demonstratives).

¹ Semantics deals with the study of meaning of word without the context, when pragmatics understands the language meaning but keeping the context in mind. In other words semantic opposition ‘proximal’/‘non-proximal, distal’ can be pragmatic as well, but here I have in mind that given contexts are not interpreted and commented, on the contrary - the given meanings are illustrated by examples (and these meanings are clear from the demonstrative pronouns themselves, not from the contexts).

Moreover, it seems that the main attention is paid to the endophoric use in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika”:

1) *Anaphoric*, e.g.

- (10) *Ji kalbina Vilių, – šis tuo tarpu*
 she.NOM.F talk.PRS.3 Vilius.ACC.M this.NOM.M meanwhile
nieko neatsako
 nothing.GEN not_answer.PRS.3
 ‘She tries to talk to **Vilius** – while **he** does not answer’ (Ambrasas 2006, 264).

2) *Discourse deictic*, e.g.

- (11) *Kad žmogus savo laimės atspėti*
 as man.N.M he.GEN.M happiness.GEN.F guess.INF
nemoka ir todėl vargsta, irgi
 not_can.PRS.3 and therefore suffer.PRS.3 as well
iš senų laikų žmonių esi
 from old.GEN.PL.M time GEN.PL.M man.GEN.PL.M is.PRS.2
girdėjęs? – Ne, kam meluosiu, šita
 hear.PTCP no why lie.FUT.1 this.N
gal girdėjau, gal ir ne.
 perhaps hear.PST.1 perhaps and no
 ‘Have you heard people from ancient times saying, **that a man fails to guess his happiness, and therefore he get tired?** – No to whom I lie, I may have heard **this**, maybe not.’ (Ambrasas 2006, 264).

3) *Recognitional*, e.g.

- (12) *O šitos dainos ar nemoki,*
 and this.GEN.F song.GEN.F whether not_know.PRS.2
Katrytė?
 Katrytė.VOC.F
 ‘Don’t you know **this** song, Katrytė’ (Ambrasas 2006, 263).

Although Rosinas (1996, 57) stated that demonstrative pronouns are the main tool to express anaphoric relations and deictic pointing, “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” does not provide a clear distinction between the deictic and anaphoric uses. Moreover, the term *deictic pointing* is excluded completely.

As all the examples to interpret are taken from the fiction of XX c. Lithuanian authors, not just that there is a great lack of the exophoric use, it is quite clear that they are outdated and do not represent the current Lithuanian language. Thus, the data does not reflect the current system of demonstrative pronouns in the Lithuanian language; it resembles the system, which existed in the XX c.

3.2. Three-way contrast

According to “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (Ambrasas 2006), the pronouns *šis* (M), *ši* (F), *šitas* (M), *šita* (F) correlate with *anas* (M), *ana* (F),

tas (M), *ta* (F) ‘this/that’ in a three-way contrast (see section 2). The classification of the Lithuanian demonstrative pronouns in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” is based on the research of Rosinas (1996), who uses the definition of the ternary system according to Kuryłowicz (1964). Kuryłowicz (1964, 148–148) claims that a ternary system consists of a ‘proximal’ pronoun, which is marked and positive, a ‘distal’ member that is negative, and a ‘neutral’ member, which is neutral. Based on that proximity / distance can be expressed by the opposition which is marked, neutral / negative, neutral, e.g. *šis*, *tas* (M) ‘proximal’ / *anas*, *tas* (M) ‘distal’. In “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” the demonstrative pronouns *tas* (M), *ta* (F) are the neutral members of the near-distant, therefore, in the given example it is used as a synonym of a ‘proximal’ or ‘distal’ member.

As it was stated before, languages with a three-way contrast have a proximal member, a medial member, and a distal member (see section 3). In this system, the medial member locates the place, related to the deictic center (mostly the speaker) (Huang 2006, 152–154). From this point of view, if we call Lithuanian a language with a three-way contrast of demonstrative pronouns, the system should look like this: *šis* ‘proximal’ (M) / *tas* ‘medial’ (M) / *anas* ‘distal / extreme distal’ (M).

The fact is that the system of demonstrative pronouns in Standard Lithuanian has a two-way contrast ‘proximal’ / ‘distal’, but it consists of three members: *šis*, *tas* and *anas* (later on this question will be reviewed).

Moreover, when we analyze contexts with demonstrative pronouns, according to Yule (Yule 1996), or later – Einfield (Einfield 2003), the psychological aspect should be taken into consideration. From this perspective, it is quite common to use ‘proximal’ demonstratives instead of ‘distal’ and *vice versa*. This could be a new insight into re-evaluating the statement “*tas* (M), *ta* can be used to indicate both – proximal (‘near to a speaker’) and distal (‘not near to/far from a speaker’) in different contexts” (Ambrasas 2006, 264).

3.3. The demonstrative *tas* in current spoken Lithuanian

A couple more claims that are dubious are: 1) the demonstrative pronoun *tas* (M) has a neutral meaning; and 2) the system of demonstrative pronouns in standard Lithuanian reveals a three-way contrast.

In previous research (Judžentytė 2017) there are enough arguments to ground the statement that the Lithuanian demonstrative pronouns express physical distance (in combination with pointing gestures) (for more examples see Judžentytė 2017, 182–183), e.g.

- (13) S1: *O kaip tau tas bokštas?*
 and how you.DAT that.NOM.M tower.NOM.M
 ‘And how do you find **that** tower?’
- S2: *Tas bokštas tikrai atkreipia dėmesį.*
 that.NOM.M tower.NOM.M certainly attract.PRS.3
 attention.ACC.M
 ‘**That** tower certainly attracts attention.’

In almost all cases (except one) physical distance was lexicalized by means of the Lithuanian pronoun *tas* (M) and specified by different gestures.

Usually the two-way contrast ‘proximal’/‘distal’ is expressed by the demonstrative Lithuanian pronouns *šis* (M) and *tas* (M) (for more examples see Judžentytė 2017, 185–186), where *šis* (M) acts like a ‘proximal’ demonstrative and *tas* (M) – as a ‘distal’ demonstrative. e.g.

- (14) S1: *O tas baltas?*
and that.NOM.M white.NOM.M
‘And what about **that** white one?’
- S2: *Tas man patinka. Bet dėmesį*
that.NOM.M me.DAT like.PRS.3 however attention.ACC.M
vis tiek labiausiai atkreipčiau į šią
still mostly pay.CON.2 to this.ACC.F
varpinę. Ir į tą pastatą.
bell tower.ACC.F and to that.ACC.M building.ACC.F
‘I like **that** one. However, I would pay attention mostly to **this** bell tower. And to **that** building.’

Just one dialog in previous research reveals lexicalization of a ‘distal’ object or subject by the demonstrative pronoun *anas* (M): it happens when the interviewer asks to repeat which hill is the object of discussion (see Judžentytė 217, 187), e.g.

- (15) S1: *O už katedros, yra kalnas.*
‘And behind the cathedral, there is a hill.’
- S2: *Kuris kalnas?*
‘Which hill?’
- S1: *Va, anas. Tai ten yra*
over there that.NOM.M it there be.PRS.3
Gedimino pilis viršuje.
gediminas.GEN.M castle.NOM.F top.LOC.M
‘Over there, **that one**. There is Gediminas Castle on the top of it.’

Moreover, if we consider that the choice of demonstrative pronouns is influenced by conceived extensions of *here-space*, as Einfield (2003, 115) claimed, the fact, that the demonstrative pronoun *tas* (M) sometimes can gain the meaning of ‘close object/subject’, is logically argued. When the speaker extends *here-space*, he/she points to objects/subject by the demonstrative pronoun *šis* (M). However, sometimes he/she excludes close objects/subjects from his/her *here-space*, and no matter whether it is a close entity, the choice is the demonstrative pronoun *tas* (M). This would explain, why the pronoun *tas* (M) is sometimes used instead of the *šis* (M).

Finally, this analysis shows, that almost in all cases the demonstrative pronoun *tas* (M) is used as ‘distal’ and, namely, it opposes the ‘proximal’ demonstrative pronoun *šis* (M), not the demonstrative pronoun *anas* (M). The causes of this usage should be researched further.

Conclusion

To sum up the given comments, the system of demonstrative pronouns provided in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (2006) is outdated and does not reflect the current situation of the spoken/current Lithuanian language, as well as it does not reveal the pragmatic side of demonstratives discussed which are crucial in the analysis of deictic words.

It seems that the question due to the neutral meaning of the demonstrative pronoun *tas* (M) is discussible itself, as well as the question of the term ‘ternary opposition’.

The three-way contrast is not relevant in the Lithuanian system:

- 1) the system of demonstrative pronouns in Lithuanian tend to be binary, not just from the perspective of distance, but also the number of members as well (*šis* ‘proximal’ (M) / *tas* ‘distal’ (M);
- 2) *tas* (M) should be the true member of the binary opposition ‘proximal’/‘distal’, not the demonstrative pronoun *anas* (M);
- 3) the question of the third member *anas* (M), and specifically causes of its loss, needs to be researched further.

“Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” provides functions of the demonstrative pronouns in Lithuanian rather than their meanings: 1) they can substitute nouns; 2) they can define nouns; 3) they refer to reality. Almost all examples reveal senses of demonstratives which are quite clear without any context (they carry their own semantic meaning, but not a pragmatic one).

As the main function of demonstratives is to refer/point to things, persons, etc., examples of exophoric usage are necessary, therefore, the analysis given in “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (2006) should be revised.

Abbreviations

1, 2, 3	person
ACC	accusative
AP	adjectival position
DAT	dative
F	feminine
FUT	future
GEN	genitive
IMP	imperative
INF	infinitive
INSTR	instrumental
M	masculine
N	neutrum
Neutr.	neutrum
NOM	nominative
NP	nominal position
PL	plural

PRS	present
PTCP	participle
PST	past
S	speaker
VOC	vocative

References

1. Ambrazas, Vytautas (ed.). 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Diessel, Holger. 1999. Demonstratives: form, function, and grammaticalization. *Typological studies in language*. 42. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
3. Einfield, Nick J. 2003. Demonstratives in space and interaction: Data from Lao speakers and implications for semantic analysis. *Language*. 79(1), 82–117.
4. Huang, Yan. 2006. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
5. Huang, Yan. 2014. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
6. Judžentytė, Gintarė. 2017. Spatial deixis in Lithuanian: demonstrative pronouns. *Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvs*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (eds). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 173–193.
7. Kuryłowicz, Jerzy. 1964. *The inflectional categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter.
8. Malotki, Ekkehart. 1982. Hopi person deixis. *Here and there. Cross-linguistic studies on deixis and demonstration. Pragmatics and beyond*. III, 2/3. Weissenborn, Jürgen, Klein, Wolfgang (eds). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 223–252.
9. Rosinas, Albertas. 1988. *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslo.
10. Rosinas, Albertas. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
11. Ulvydas, Kazimieras (ed.). 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. 1. Vilnius: Mintis.
12. Yule, George. 1996. *Pragmatics*. New York: Oxford University Press.

Kopsavilkums

Rakstā tiek analizēta *Mūsdienu lietuviešu gramatikā* (“Dabartinės lietuvių kalbos gramatika”) (Ambrazas 2006) aprakstītā norādāmo vietniekvārdu sistēma. Aplūkojot šo vietniekvārdu sistēmas cilmi, kā arī apskatot teorētisko literatūru, rakstā tiek izvirzītas šādas problēmas: deikss kopumā ir semantikas un pragmatikas saikne, tāpēc deiktiski vārdi būtu jāanalizē gan semantiski, gan pragmatiski. “Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” esošie piemēri neilustrē visus pragmatiskā lietojuma gadījumus, turklāt piemēri ņemti no 20. gs. daiļliteratūras, tāpēc tie ir daļēji novecojušies un neatspoguļo reālo norādāmo vietniekvārdu sistēmu lietuviešu valodā. Termins *triju locekļu sistēma* neatspoguļo īsto lietuviešu valodas situāciju. Šobrīd runātā lietuviešu valoda apliecina, ka vietniekvārds *tas* reālā dialogā iegūst dažādas nozīmes, tādēļ nav pamata teikt, ka tam ir neitrāla nozīme. Jāatzīst, ka triju locekļu sistēma ir kļuvusi par divu locekļu sistēmu visos aspektos: gan attāluma, gan locekļu skaita ziņā.

Lithuanian anticausative verb triads: form, semantics and functions

Antikauzatiūvū verbū triādės lietuviėšū valodā: forma, semantika un funkcijas

Giedrė Junčytė

Vilnius University, Faculty of Philology
Department of Baltic Linguistics
Universiteto st. 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania
E-mail: giedre.juncyte@ff.stud.vu.lt

In Lithuanian, a considerable number of infixed/*sta*-presents, causal verbs (basic or with the suffix *-(d)inti/- (d)yti*), and middle marked verbs form the so-called verb triads (cf. Ambrasas 1997, 231; see also Geniušienė 1987). Functionally these triads are not homogeneous because the first and the third members may be either synonyms or not, depending on the function of the middle marker of the triad's third member, which may be a body action (indirect/reciprocal/cognition/emotion) middle (e.g. *lenktis* 'bend (MM)', as in *Aš lenkiuosi* 'I bend (myself)') or an anticausative (*lenktis* 'bend (MM)' = *linkti* 'bend (INTR)', as in *Šaka lenkiasi/linksta nuo vėjo* 'The branch bends in (lit. from) the wind'). The subject *aš* 'I' in the former example is agentive and *šaka* 'the branch' in the latter example is non-agentive, therefore it is proposed here that the main defining property is agentivity (control, volition, animacy, see DeLancey 1984, 181) of the subject. This paper aims at characterising each of these triad types and defining the formal, semantic, and functional differences between them.

Keywords: verb triad; *n/sta*-present; middle marked verb; causal/noncausal; anticausative; body action middle.

1. Introduction

In Lithuanian, a considerable number of infixed/*sta*-presents, causal verbs¹ (basic or with the suffix *-(d)inti/- (d)yti*), and middle marked verbs form the so-called verb triads (cf. Ambrasas 1997, 231; see also Geniušienė 1987). This is determined by the fact that *n/sta*-presents and middles have some overlapping functions:

1. Infixed/*sta*- presents form a limited group of anticausative/inchoative verbs in Lithuanian². The main functions of the marker *n/st* (cf. Ulvydas 1971; Pakalniškienė 1993; Ambrasas 1997) are the following:

¹ In this paper, the term *causal verb* is used as a semantic description because there is no formal causativity marker in basic verbs; the term *causative verb* refers to the verbs with the suffix *-(d)inti, -(d)yti* (cf. Haspelmath et al. 2014, 589).

² According to Pakalniškienė (1993), in Lithuanian there are about 1100 *n/sta*-presents in total but considerably less are used in contemporary Lithuanian (e.g. *dvok-sta* 'starts stinking', *skamb-sta* 'starts sounding' are replaced with the phrases with *pradėti* 'start', *imti* 'start' (*pradeda dvokti* 'starts stinking') or *su-* prefixed verbs (*su-skamba* 'starts

- (i) inchoative
- (1) a. *su-skausti, su-skausta* ‘start aching’: *skaudėti, skauda* ‘ache’
 b. *švisti, švinta* ‘start shining’: *šviesti, šviečia* ‘shine’
- (ii) anticausative
- (2) a. *džiūti, džiūsta/džiūna* ‘dry (INTR)’: *džiauti, džiauna* ‘hang out (the wash)’
 b. *linkti, linksta* ‘bend (INTR)’: *lenkti, lenkia* ‘bend (TR)’

In case of inchoative meaning, verb triads are rare but in case of anticausative *n/sta*-presents, they are a prevailing phenomenon.

2. The middle voice in Lithuanian forms a productive group of verbs with the middle marker *-si-* (more than 3300 attested in eDCL). The main functions of the middle marker *-si-* (cf. Geniušienė 1987; Holvoet et al. 2015) are the following:

- (i) body action (‘reflexive like’) middles
- (3) a. *praustis* ‘wash (oneself)’: *prausti* ‘wash (TR)’
 b. *gintis* ‘protect (oneself)’: *ginti* ‘protect (TR)’
 c. *lenktis* ‘bend (down)’: *lenkti* ‘bend (TR)’
 d. *sėstis* ‘sit (down)’ ~ *sėsti* ‘idem’
- (ii) indirect (benefactive) middles
- (4) *užsidėti kepurę* ‘put on a hat (for oneself)’ : *uždėti kepurę* ‘put on a hat (for someone else)’
- (iii) cognition/emotion middles
- (5) a. *rūstintis* ‘be angry’: *rūstinti* ‘make angry’
 b. *ramintis* ‘calm down (INTR)’: *raminti* ‘calm down (TR)’
- (iv) reciprocal middles
- (6) a. *bučiuotis* ‘kiss each other’: *bučiuoti* ‘kiss’
 b. *muštis* ‘beat each other’: *mušti* ‘beat’
- (v) anticausative middles³
- (7) a. *atsidaryti* ‘open (INTR)’: *atidaryti* ‘open (TR)’
 b. *baigtis* ‘end up’: *baigti* ‘end (TR)’
- (vi) facilitative middles
- (8) *šaka lengvai lenkiasi* ‘the branch bends easily’

As far as earlier treatment of verb triads is concerned, they have already been recognised in the literature (see Ambrazas 1997, 231) but have not received any dedicated attention. So far, the most extensive analysis has been offered by Geniušienė (1987, 89, 106–109).

sounding’); *slipti, slimpa* ‘hide (INTR)’ is replaced by the middle marked *slėptis, slepiasi* ‘hide (MM)’.

³ In Geniušienė (1987) and Ambrazas (1997), the term *decausative* is used to describe this group of Lithuanian middles.

This paper aims at describing Lithuanian verb triads according to their form, syntax and function, highlighting the differences determined by the agentivity of the subject.

The paper is organized as follows: section 2 gives a theoretical description of the subject and an overview of the data used for this paper; section 3 is devoted to the analysis of Lithuanian verb triads: in section 3.1 the triads are classified according to their form, in section 3.2 the semantics of the triads is discussed, section 3.3 is devoted to the identical and different functions of the marker *n/st* and the middle marker in verbs with the same root in contemporary Lithuanian, in section 3.4 the polysemy of the middle marker is highlighted; section 4 provides the conclusions.

2. Theoretical prerequisites. Data

The concept *verb triad* is used here to name a set of three verbs that have a common root (with a vowel alternation or without it) and are semantically related. This term is not very well-known but it is already used in the literature (e.g. Geniušienė 1987; Ambrazas 1997).

As regards their function, the verb triads are:

- 1) inchoative
- (9) a. *sužvingti, sužvingsta* ‘start neighing, neigh (shortly) (ANIM)’ : *sužvengti, sužvengia* ‘neigh, laugh heavily (ANIM; HUM)’ : *susižvengti* ‘start neighing (ANIM), laughing heavily (HUM)’
- b. *suvimti, suvimsta* ‘start vomiting’ : *vemti, vemia* ‘vomit’ : *susivemti* ‘start vomiting’

It must be noted that the function of the prefix *su-* plays a key role in the inchoative semantics. However, there are only a few middle marked verbs that have inchoative meaning, like *n/sta*-present inchoatives.

- 2) anticausative
- (10) *virsti, virsta* ‘tumble down/over (INTR)’ : *versti, verčia* ‘tumble, turn (TR)’ : *verstis* ‘tumble, turn (MM)’

This paper is devoted to anticausative verb triads that have the following features:

1. The first member of an anticausative verb triad formally is an infixal/*sta*-present; semantically it is a noncausal/spontaneous verb, i.e. it has the same meaning as a causal verb but lacks the ‘cause’ component.
2. The second member formally is a basic verb (mostly the *ia*-present / *ė*-preterit, except for *lieti, lieja, liejo* ‘pour, water’; *sieti, sieja, siejo* ‘link’; *šlieti, šlieja, šliejo* ‘abut’; *griauti, griaua, griovė* ‘destroy’; *regzti, rezga, rezgė* ‘weave’; also a few verbs with a mixed root, e.g. *taikyti, taiko, taikė* ‘apply, conciliate’) or a causative with the derivational suffix *-(d)inti/- (d)yti*; semantically it is a causal verb. The causal verb is a verb that includes a ‘cause’ meaning component but has no specific marking for it (Haspelmath et al. 2014, 589). Causal verbs are transitive and have the cause and the

causee overtly expressed (e.g. *Jonas lenkia šaką* ‘John bends the branch’). In case of a basic causal verb, synchronically both the first and the second members are basic⁴.

3. The third member of a triad is a *si*-middle; semantically it may be either body action/indirect/reciprocal/cognition/emotion middle or anticausative. Anticausative in this case is a formal and semantic definition of a noncausal intransitive verb with a special marker of anticausativity (e.g. *Šaka lenkiasi* ‘The branch bends (MM)’ (cf. Haspelmath 1987).

The main features of anticausatives (cf. Kemmer 1993, 142–144) are the following:

- 1) they express spontaneous events, i.e. changes of the state of an entity:
 - a) autonomous events happen absolutely spontaneously, e.g. *bananai pajuodo* ‘bananas got black’;
 - b) non-autonomous events are usually initiated by the causer in some way, e.g. *langas sudužo* ‘the window broke’ (cf. Geniušienė 1987, 107);
- 2) no agent entity receives encoding;
- 3) the entity undergoing the change of state is the chief nominal.

Data

The main object of this paper is anticausative verb triads in Lithuanian. At the first stage of analysis, all the infixed/*sta*-present verbs with noncausal meaning were collected from the verb list given in Pakalniškienė 1993. Later their usage was investigated based on eDCL and CCL in order to select the ones that were still actively used in contemporary Lithuanian. Finally, they were grouped and analysed according to their form, semantics, and the function of the marker *n/st* and the middle marker *-si-*.

3. Verb triads

3.1. Form

As mentioned above, *infixe*/*sta*-presents as noncausal verbs enter into an opposition with causal verbs that may be either basic or derived by means of suffixation with the suffix *-(d)inti/-*(*d*)*yti*. Therefore, according to the verb form these triads may be classified as follows:

(A) *n/sta-V* : *V* : *V + MM*

- (11) a. *virsti, virsta* ‘tumble down/over (INTR)’ : *versti, verčia* ‘tumble, turn (TR)’ : *verstis* ‘tumble, turn (MM)’

⁴ However, in some studies causal verbs are treated as derivatives (e.g. Ambrazas 1997, 224). Also, according to Geniušienė (1987, 16), a *-n/-sta*-present (e.g. *plisti* ‘spread (INTR)’) is a base word for the *derivation* of a causal word (e.g. *plėsti* ‘spread (TR)’) which in its turn is a base for the *derivation* of a middle marked verb (e.g. *plėstis* ‘spread, widen’).

b. *kisti, kinta* ‘change (INTR)’ : *keisti, keičia* ‘change (TR)’ : *keistis* ‘change (MM)’

- (B) *n/sta-V* : - : *V + -(d)inti/-(d)yti* : *V + -(d)inti/-(d)yti + MM*
 (11) a. *misti, minta* ‘feed (INTR)’ : *maitinti, maitina* ‘feed (TR)’ : *maitintis* ‘feed (oneself) (MM)’
 b. *tolti, tolsta* ‘recede, move away (INTR)’ : *tolinti, tolina* ‘move away (TR)’ : *tolintis* ‘move away (MM)’

- (C) *n/sta-V* : *V* : *V+MM* : *V + -(d)inti/-(d)yti* : *V + -(d)inti/-(d)yti + MM*
 (12) a. *visti, vysta* ‘breed (INTR)’ : *veisti, veisia* ‘breed (TR)’ : *veistis* ‘breed (MM)’ : *vaisinti, vaisina* ‘fertilize (TR)’ : *vaisintis* ‘get fertilized (MM)’
 b. *išklypti, išklypsta* ‘become slipshot (INTR)’ : *iškeipti, iškleipia* ‘make slipshot (TR)’ : *išsikleipti* ‘become slipshot (MM)’ : *išklaipyti, išklaipo* ‘make slipshot (TR)’ : *išsiklaipyti* ‘become slipshot (MM)’

In the latter case, the difference in the meaning of the *-n/sta*-present and the middle marked verbs depends on the difference between the basic causal verbs and the derived causatives.

3.2. Semantics

First of all, some *n/sta*-presents and middle marked verbs have different lexical meaning in contemporary Lithuanian, despite the fact that they have the same root. They are formally related but cannot be considered as triads in terms of causativity, e.g.

- (13) a. *stygti, stygsta* ‘calm (INTR)’ : *steigti, steigia* ‘establish (TR)’ : *steigtis* ‘establish itself (e.g. about a company) (MM)’
 b. *tįsti, tįsta* ‘stretch (INTR)’ : *tęsti, tęsia* ‘continue; stretch (TR)’ : *tęstis* ‘continue; stretch (MM)’

This paper is aimed at the infixed/*sta*-presents and middle marked verbs with the same lexical meaning, e.g.

- (14) a. *virsti, virsta* ‘tumble down/over (INTR)’ : *versti, verčia* ‘tumble, turn (TR)’ : *verstis* ‘tumble, turn (MM)’ (formal type A)
 b. *vargti, vargsta* ‘weary (INTR), get worn’ : *varginti, vargina* ‘wear, fatigue (TR)’ : *vargintis* ‘wear, fatigue (MM)’ (formal type B)
 c. *išklypti, išklypsta* ‘become slipshot (INTR)’ : *iškeipti, iškleipia* ‘make slipshot (TR)’ : *išsikleipti* ‘become slipshot (MM)’ : *išklaipyti, išklaipo* ‘make slipshot (TR)’ : *išsiklaipyti* ‘become slipshot (MM)’ (formal type C)

3.3. Function

When the *n/sta*-present and the middle marked verb have the same (similar) lexical meaning, according to the function of the marker *n/st* and the middle marker *-si-* the relation between the two can be twofold: either both of them belong to the category of noncausal events and have similar distribution (cf. section 3.3.1) or they have different functions: the *n/sta*-present denotes a spontaneous event,

whereas the middle marked counterpart belongs to the domain of body action middles (cf. section 3.3.2). The main difference comes from the agentivity (that comprises of control, volition, animacy; cf. DeLancey 1984, 181) of the subject: in case of a noncausal/anticausative event, the syntactic subject is patient-like and most often inanimate (or at least unvolitional and does not have any control over the event) whereas in case of a body action/indirect/reciprocal/cognition/emotion middle, the subject is agentive and most often animate.

As the middle marker is highly polysemous in Lithuanian, the same lexical item may denote anticausative, body action, indirect, reciprocal, cognition/emotion middle, therefore polysemy also plays a role in the analysis of the function of anticausative verb triads (cf. section 3.3.3).

3.3.1. SPONTANEOUS : CAUSAL : ANTICAUSATIVE

As mentioned above, *n/sta*-presents and middles have at least one overlapping function, i.e. both may denote noncausal events. The major difference between these two is formal: *n/sta*-presents are considered to be basic verbs correlating with causal basic verbs whereas the middle marker *-si-* is added to the causal verb (basic or derived) in order to form an anticausative middle, e.g.

- (15) a. *plisti, plinta* ‘spread (INTR)’ : *plėsti, plečia* ‘spread (TR)’ : *plėstis* ‘spread, widen (MM)’
 b. *kisti, kinta* ‘change (INTR)’ : *keisti, keičia* ‘change (TR)’ : *keistis* ‘change (MM)’
 c. *klišti, klyšta* ‘become slipshot’ : *klišinti, klišina* ‘make slipshot (TR)’ : *klišintis* ‘become slipshot (MM)’

As the first and the third member of a triad have the identical function, they can be used in similar syntactic environments, as in (16) and (17), e.g.

- (16) *Sulig amž-iumi kint-a mityb-os savitum-ai.*
 with age- INS.SG change-PRS.3 nutrition- GEN.SG trait-NOM.PL
 ‘With age the traits of nutrition change.’ (CCL)

(INANIMATE SUBJECT)

- (17) *Didži-ausi-as mityb-os žinov-o darb-as yra*
 big-SUPL-NOM.SG nutrition-GEN.SG expert-GEN.SG task-NOM.SG be.PRS.3
padė-ti žmog-ui supras-ti, kad keiči-a-si
 help-INF person-DAT.SG understand-INF that change-PRS.3-MM
jo mityb-os poreiki-ai <...>
 3.GEN.SG nutrition- GEN.SG need-NOM.PL

‘The biggest task for a nutritionist is to help a person to understand that his/her nutritional needs change <...>’ (CCL)

(INANIMATE SUBJECT)

- (18) *Rašytoj-ai kint-a su kiekvien-a nauj-a knyg-a.*
 writer-NOM.PL change-PRS.3 with every-INS.SG new-INS.SG book-INS.SG
 ‘Writers change with every new book.’ (CCL)

(ANIMATE, NON-VOLITIONAL SUBJECT)

As shown in the examples above, the subjects of both *n/sta*-presents and middle marked verbs commonly are inanimate (examples 16 and 17), therefore non-agentive, and the denoted events are spontaneous. The middle marked counterpart of the triad here denotes an anticausative situation type which is a common function of the middle marker *-si-* in Lithuanian (cf. Geniušienė 1987, 98–104; Haspelmath 1987; Holvoet et al. 2015). Animate subjects (example 18) may be used with inchoative *n/sta*-presents in order to show that the subject has no volition or control over the event but the change of state is a result of some other action.

Figure 1 shows that transitive clauses correlate with spontaneous and anticausative clauses in the same way.

SPONTANEOUS	ANTICAUSATIVE
<p>Vėjas lenkia šaką ‘The wind bends a branch’</p> <p>S V O</p> <p>Šaka ← linksta nuo vėjo ‘The branch bends in (lit. <i>from</i>) the wind.’</p> <p>S <i>sta</i>-present OBL (EXTERNAL CAUSE)</p>	<p>Vėjas lenkia šaką ‘The wind bends a branch’</p> <p>S V O</p> <p>Šaka ← lenkiasi nuo vėjo ‘The branch bends in (lit. <i>from</i>) the wind.’</p> <p>S V-MM OBL (EXTERNAL CAUSE)</p>
SUBJECT = PATIENT	SUBJECT = PATIENT

Figure 1. Correlation with the transitive clause - spontaneous events vs. anticausative middles.

In contrast to the triads with body action middles (cf. section 3.3.2), both *n/sta*-presents and middle marked anticausatives may denote a non-autonomous event, i.e. they may be supplemented with an external cause, e.g.

- (19) *Eksperimentin-iai tyrim-ai parad-ė, kad žuv-ų*
 experimental-NOM.PL studies-NOM.PL show-PST.3 that fish-GEN.PL
biomas-ė kint-a nuo vand-ens druskingum-o.
 biomass-NOM.SG change-PRS.3 from water-GEN.SG salinity-GEN.SG
 ‘Experimental studies have shown that the biomass of fishes changes depending on the salinity of water.’

- (20) <...> *vis-ų aplinkini-ų valstybi-ų požiūr-is į*
 all-GEN.PL surrounding-GEN.PL country-GEN.PL approach-NOM.SG to
tave keiči-a-si nuo to, koki-q turi
 you.ACC.SG change-PRS.3-MM from that.GEN.SG what-ACC.SG have-PRS.3
pil-į.
 castle-ACC.SG
 ‘<...> the approach to you of all the surrounding countries changes depending on what castle you have.’

However, the full synonymy is not a prevalent phenomenon:

1. In the majority of verb triads the middle marked counterpart greatly differs in frequency from the infixed/*sta*-present counterpart, cf. the usage of some verbs in CCL (the 3rd person Present, Past, Past Frequentative, Future tense, and Conditional forms were counted):
 - (21) a. *gesti, genda* ‘deteriorate, rot-INTR’ (899) : *gadintis* ‘deteriorate, rot-MM’ (3)
 - b. *plyšti, plyšta* ‘tear, split-INTR’ (790) : *plėštis* ‘tear, split-MM’ (9)
 - c. *įsmigti, įsminga* ‘stick-INTR’ (343) : *įsismeigti* ‘stick-MM’ (3)
 - d. *drikti, drinka* ‘extend-INTR’ (6) : *driektis* ‘extend-MM’ (1344)
 - e. *mišti, myšta* ‘mix-INTR’ (33) : *maišytis* ‘mix-MM’ (473)
2. Infixes/*sta*-presents differ from middles in combinability. For example, the subjects of the noncausal *drikti, drinka* ‘extends-INTR’ and anticausative *driektis, driekiasi* ‘extends-MM’ are the following:

drikti, drinka ‘extends-INTR’ + *plaukai* ‘hair’, *mintis* ‘thought’ (23);
driektis, driekiasi ‘extends-MM’ + *kelias* ‘road’, *maršrutas* ‘route’, *šešėlis* ‘shadow’ (24).

- (22) <...> *taip plauk-ai iš-si-liej-o per gili-us*
 thus hair-NOM.PL PREF-MM-overflow-PST.3 through deep-ACC.PL
Omi-o pažast-ų krant-us ir tiršt-ai drik-o
 Omis-GEN.SG armpit-GEN.PL shore-ACC.PL and dense-ADV extend-PST.3
krūtin-ės link.
 chest-GEN.SG towards
 ‘<...> thus the hair overflowed through the deep shores of Omis’ armpits and densely extended towards the chest’ (CCL)

- (23) *Per dykum-as driek-ė-si karavan-ų keli-ai,*
 through desert-ACC.PL extend-PST.3-MM caravan-GEN.PL road-NOM.PL
kuri-ais keliau-davo tik drąs-ūs pirkli-ai <...>
 which-INS.PL travel-FREQ.3 only brave-NOM.PL merchant-NOM.PL
 ‘The roads for caravans extended through the deserts, and only brave merchant used to travel there.’ (CCL)

This difference in combinability is closely related with the distinct semantic features of the synonyms involved. For example, infixed *plisti, plinta* ‘spread’ means expanding as a dispersion in some environment and the usual subjects are *virusas* ‘virus’, *žodis* ‘word’, *liga* ‘disease’, *idėja* ‘idea’, etc., whereas *plėštis, plečiasi* ‘expand’ means that the entity gets bigger by itself and the usual subjects are *rinka* ‘market’, *tinklas* ‘network’, *kraujagyslė* ‘blood vessel’, etc.

To sum up, markers of both noncausal members of the anticausative triads have the same function but languages do not tend to retain full synonymy, therefore semantic differences occur, even though in some contexts both noncausal

and anticausative verbs may be used identically. This aspect should be analysed in more detail taking into account the data from the actual usage of contemporary Lithuanian.

3.3.2. SPONTANEOUS : CAUSAL : BODY ACTION MIDDLE

There is another type of anticausative verb triads in Lithuanian, where triads consist of a noncausal verb, a causal verb and a body action middle (or a different middle marked verb, see section 3.3.3). Strictly speaking, these verb triads are not ‘anticausative triads’ because the middle marker here does not function as a marker of anticausativity, therefore the first and the second members differ depending on their function, and this distinction is closely related to the agentivity of the subject. However, these triads are treated as anticausative here because, in comparison to the causal verb, body action middles are also in a way noncausal; besides the two verbs are clearly related formally and semantically, e.g.

- (24) a. *čiurti, čiūra* ‘get dirty’: *čiurinti, čiurina* ‘make dirty’: *čiurintis* ‘make oneself dirty’
 b. *linkti, linksta* ‘bend (INTR)’: *lenkti, lenkia* ‘bend (TR)’: *lenktis* ‘bend oneself (MM)’
 c. *nirti, nyra* ‘get submerged’: *nerti, neria* ‘submerge, dive’: *nertis* ‘submerge oneself (MM)’
 d. *tolti, tolsta* ‘recede, move away (INTR)’: *tolinti, tolina* ‘move away (TR)’: *tolintis* ‘move away (MM)’
 e. *virsti, virsta* ‘become’: *versti, verčia* ‘convert, transform (TR)’: *verstis* ‘transform oneself (MM)’

In these triads, *n/sta*-presents and middles take different kind of subjects, e.g.

- (25) <...> *sužino-jus-i apie sav-o vyr-o mirt-į,*
 know-APTCP-NOM.SG.F about own-GEN.SG husband-GEN.SG death-ACC.SG
Eglė pat-i pasiverči-a ir sav-o
 Eglė-NOM.SG self-NOM.SG transform-PRS.3 and own-GEN.SG
vaik-us paverči-a medži-ais.
 child-ACC.PL transform-PRS.3 tree-INS.PL
 ‘<...> after learning about her husband’s death, Eglė transforms herself and transforms her children into trees’ (CCL)
 (ANIMATE AND VOLITIONAL SUBJECT)

- (26) “*Vikšr-el-iai pavirst-a į drugeli-us. Tai ir*
 caterpillar-DIM-NOM.PL become-PRS.3 to butterfly-ACC.PL thus and
aš pavir-s-iu į maž-ą mergait-ę? – Ne. – Kodėl?”
 I.NOM.SG become-FUT-1SG to little-ACC.SG girl-ACC.SG no why
 ‘Little caterpillars become butterflies. Thus I will also become a little girl? – No. – Why?’ (CCL)

(ANIMATE BUT NON-VOLITIONAL SUBJECT)

- (27) *Jo kūnas gul-i žem-yje kol*
 3.GEN.SG body-NOM.SG lie-PRS.3 ground-LOC.SG until
sunykst-a ir pavirst-a dulk-ėmis.
 decay-PRS.3 and become-PRS.3 dust-INS.PL
 ‘His body lies in the ground until it decays and becomes dust.’ (CCL)
 (INANIMATE, NON-VOLITIONAL SUBJECT)

As shown in the examples above, the subject of the *n/sta*-present may be both animate (*vikšreliai, aš* in 26) or inanimate (*kūnas* in 27)⁵ but always non-volitional, whereas the subject of the middle marked verb is animate and volitional (*Eglė* in 25). Therefore, the event denoted by the verb is spontaneous in the former cases and ‘reflexive like’ in the latter case. The causal verb *paverčia* (25) has a prototypical agentive and volitional causer and a causee (resp. *Eglė* and *vaikus* in 26) (cf. DeLancey 1984, 181-185). The subject of the middle marked verb coincides with the subject of the causal verb (*Eglė* in 25), and this fact allows to conclude that subject of a ‘reflexive like’ middle is equal to the subject of the causal verb in terms of agentivity.

Furthermore, in case of the spontaneous event (28), an external causer may be also expressed (but not in case of the body action middle, cf. 29 and 30), e.g.

- (28) *Kai bu-v-au jaun-as – merg-os dreb-ėj-o, dabar*
 when be-PST-1SG young-NOM.SG girl-NOM.PL tremble-PST-3 now
pat-s linkst-u nuo vėj-o <...>
 self-NOM.SG bend(INTR)-PST.1SG from wind-GEN.SG
 ‘When I was young – girls used to tremble, now myself I bend in (lit. *from*)
 the wind <...>’ (CCL)

- (29) *Kai bu-v-au jaun-as – merg-os dreb-ėj-o, dabar*
 when be-PST.1SG young-NOM.SG girl-NOM.PL tremble-PST-3 now
*pat-s *lenki-uo-si nuo vėj-o <...>*
 self-NOM.SG bend-PRS.1SG-MM from wind-GEN.SG
 ‘idem’ (CCL)

- (30) *Saul-ė švieči-a - juoki-uo-si, vėj-as puči-a -*
 sun-NOM.SG shine-PRS.3 laugh-PRS.3-MM wind-NOM.SG blow-PRS.3
prie žem-ės lenki-uo-si.
 to ground-GEN.SG bend-PRS.3-MM
 ‘The sun shines - I laugh, the wind blows - I bend (myself) to the ground.’
 (CCL)

⁵ Therefore the statement in Ambrasas 1997 (p 231) that the difference between *-n/sta*-presents and middle marked verbs in the triads is based on the category of animacy should be further elaborated and supplemented.

Figure 2 shows that the spontaneous verb and the body action middle correlates differently with the transitive clause. Therefore, according to Geniušienė (1987, 108), in such cases the middle marker serves as a means of formally differentiating between the two situation types.

SPONTANEOUS EVENT	BODY ACTION MIDDLE
Vējas lenkia mane ‘(The) wind bends me’ S V O	Aš lenkiu (šakā) ‘I bend a branch’ S V O
↙ Aš linkstu nuo vējo ‘I bend in (lit. <i>from</i>) the wind’ S <i>sta-present</i> OBL (EXTERNAL CAUSE)	↓ Aš lenkiuosi ‘I bend (myself)’ S V-MM
SUBJECT = PATIENT	SUBJECT = AGENT

Figure 2. Correlation with the transitive clause - spontaneous events vs. body action middles.

Example (28) illustrates external causation, which is allowed with spontaneous *n/sta*-presents but not with middle marked forms. According to Kemmer (1993, 67–74), body action middles are ‘reflexive like’ verbs and their main feature is the *relative participant distinguishability*, i.e. these verbs are semantically intermediate between one- and two-participant events, as their initiator and endpoint are necessarily the same entity. In our case (*lenkiuosi* in example 31), the cause and the causee are merged into one referent, therefore no other cause may be syntactically expressed, despite the fact that the verb is still noncausal (no cause is encoded separately).

Furthermore, body action middles may form the construction “*lenktis + DAT*” (as in 31) or “*lenktis + prieš ACC*” where the subject acts volitionally and purposefully in order to show his/her gratitude/respect. The *n/sta*-present form is ungrammatical here (32).

- (31) *Lenki-uo-si žemdirbi-ų darb-ui ir j-ų*
 bend-PRS.3-MM cultivator-GEN.PL work-DAT.SG and they-GEN.PL
didži-ajai meil-ei, kuria j-ie myl-i sav-o
 big-DAT.SG love-DAT.SG which they-NOM.PL love-PRS.3 own-GEN.PL
žem-ę.
 land-ACC.SG
 ‘I bend to the work of cultivators and their big love, which they give to their land.’ (CCL)

- (32) **Linkst-u žemdirbi-ų darb-ui ir j-ų*
 bend-PRS.3 cultivator-GEN.PL work-DAT.SG and they-GEN.PL
didži-ajai meil-ei, kuri-a j-ie myl-i sav-o
 big-DAT.SG love-DAT.SG which they-NOM.PL love-PRS.3 own-GEN.PL
žem-ę.
 land-ACC.SG
 ‘idem’ (CCL)

In typical cases, the subject of the *-n/-sta*-present is inanimate and the subject of the middle marked verb is animate. Anyway, semantical-functional differences are identical when the subjects of both forms are animate, e.g. *žūsta* ‘perishes’ : *žudo* ‘kills’ : *žudosi* ‘kills oneself’.

- (33) *Ne-maž-ai kolaborant-ų nu-si-žud-ė pat-ys*
 not-little-ADV collaborator-GEN.PL PREF-MM-kill-PST.3 self-NOM.PL
arba žuv-o dėl alkoholi-o.
 or die-PST.3 from alcohol-GEN.SG
 ‘Quite a few collaborators killed themselves or died from the alcohol.’ (CCL)

- (34) *Ne-maž-ai kolaborant-ų *žuv-o pat-ys*
 not little-ADV collaborator-GEN.PL die-PST.3 self-NOM.PL
*arba *nu-si-žudė dėl alkoholi-o.*
 or PREF-MM-kill-PST.3 from alcohol-GEN.SG
 ‘idem’ (CCL)

In (33), the subject is animate but in case of middle marked form *nusižudė patys* it is agentive and its agency is strengthened by the pronoun *patys*, whereas in case of *sta-present žuvo nuo alkoholio* the event is conceptualized as spontaneous and for this reason an external cause may be added.

To sum up, body action middles enter into anticausative verb triads with infixed/*sta*-presents because these middles are also semantically noncausal. However, the functional difference is of utmost importance: infixed/*sta*-presents denote spontaneous events, i.e. either there is no cause at all/it is of no importance or the cause is external, while body action middles denote events with internal causation, i.e. the subject itself is the cause.

3.3.3. Polysemy

As regards polysemy, two aspects must be taken into account:

1. So far only examples of body action middles have been given. However, the middle marker is highly multifunctional in Lithuanian (see Geniušienė 1987). Therefore, the same middle marked verb, as the third member of a triad, may have more functions, namely, it can denote not only body action (35) but also indirect (36), reciprocal (37) situation type and cognition/emotion middle (38).

- (35) *Vairuotoj-ai nuolat skundži-a-si, kad vaik-ai*
 driver-NOM.PL constantly complain-PRS.3-MM that child-NOM.PL
kabin-a-si ant automobili-ū, lend-a po kauš-u <...>
 hang-PRS.3-MM on car-GEN.PL get(under)-PRS.3 under scoop-INS.SG
 ‘Drivers constantly complain that children hang onto the car, get under the scoop <...>’
- (36) *<...> ant kaklo j-os kabin-a-si kažk-q*
 on neck-GEN.SG they-NOM hang-PRS.2-MM something-ACC.SG
panāš-aus ī grandin-es, ant rank-ū - kažkoki-us
 similar-GEN.SG to collar-ACC.PL on hand-GEN.PL some-ACC.PL
žied-us.
 ring-ACC.PL
 ‘<...> on the neck they hang something similar to the collars, on the hands - some kind of rings.’
- (37) *Ap-si-kabin-o laiming-i, kad išveng-ē grēsm-ēs.*
 PREF-MM-embrace-PST.3 happy-NOM.PL that avoid-PST.3 danger-GEN.SG
 ‘They embraced happy, that [they] avoided the danger.’
- (38) *Kai žmog-us nu-si-ramin-a, tuomet praded-am-a*
 when person-NOM.SG PREF-MM-calm.down-PRS.3 then start-PPTCP-DF
klausinē-ti dalyk-ū, kur-ie parody-tū žini-as.
 ask-INF thing-GEN.PL that- NOM.PL show-COND.3 knowledge-ACC.PL
 ‘When the person calms down, then [they] start asking the questions (lit. things) that would show [his/her] knowledge.’

However, the difference between the *n/sta*-present and indirect/reciprocal/cognition middle is the same as between the *n/sta*-present and body action middles, therefore they are not analysed separately.

2. Due to the multifunctionality of the middle marker, the same lexical item may also denote an anticausative (39) or body action event (40) (also an indirect/reciprocal/cognition/emotion middle).

- (39) *Skris-kit skris-kit Per tiršt-q debes-j,*
 fly-IMP.2PL fly-IMP.2PL through dense-ACC.SG cloud-ACC.SG
Ne-nukris-kit, Kai rūk-as keli-a-si.
 not_fly-IMP.2PL when mist-NOM.SG rise-PRS.3-MM
 ‘Fly fly Through the dense cloud, Do not fall, When the mist rises.’ (CCL)
- (40) *Jis anksti keli-a-si ir važiuoj-a ī miest-q*
 3.NOM.SG early get up-PRS.3-MM and drive-PRS.3 to town-ACC.SG
už dvidešimt penki-ū kilometr-ū.
 away twenty.NOM.SG five-GEN.PL kilometre-GEN.PL
 ‘He gets up early and drives to the town twenty five kilometres away.’ (CCL)

Here the difference is attributable to the subject - if it is animate and agentive as *jis* 'he' (example 40), then the denoted event is a body action (indirect/reciprocal/cognition/emotion) middle; and if the subject is inanimate and therefore non-agentive, the verb denotes a spontaneous event (e.g. *rūkas* 'mist' in 39).

Conclusions

Middle marked verbs that formally enter into triads with *n/sta*-presents and causal verbs, can be either body action/indirect/reciprocal/cognition/emotion middles or anticausatives depending on the agentivity of the subject:

- 1) If the subject is animate, agentive and acts volitionally/purposefully, the verb denotes body action situation type (also it can be an indirect/reciprocal/cognition/emotion middle). In this case the functional difference is of utmost importance in the triads: infixed/*sta*-presents denote spontaneous events, while body action middles denote events with internal causation; however, these triads may be treated as anticausative because, in comparison to the causal verb, body action middles are also noncausal and the two verbs clearly related formally and semantically.
- 2) If the subject is inanimate (in most cases), lacks control and volition, the verb denotes a spontaneous/anticausative situation type. Therefore, both noncausal verbs with different markers may be used in identical syntactic environments but their full synonymy is not a prevalent phenomenon: usually *n/sta*-presents differ from the middle marked counterparts in the frequency of usage, combinability, semantic features or stylistic facets.
- 3) As the middle marker is highly multifunctional in Lithuanian, the same lexical item may denote anticausative, body action, indirect, reciprocal, cognition/emotion situation type, therefore polysemy must be addressed while analysing anticausative triads.

Abbreviations

1, 2, 3	person
ACC	accusative
ANIM	animate (subject)
APTCP	active participle
CCL	The Corpus of Contemporary Lithuanian
COND	conditional mood
DAT	dative
DF	definite
DIM	diminutive
eDCL	The Dictionary of Contemporary Lithuanian
F	feminine
FREQ	frequentative
GEN	genitive

HUM	human being (subject)
INF	infinitive
IMP	imperative mood
INS	instrumental
INTR	intransitive
LOC	locative
M	masculine
MM	middle marker
NOM	nominative
PL	plural
PPTCP	passive participle
PRS	present
PST	past
SG	singular
SUPL	superlative
TR	transitive

Sources

1. *The corpus of contemporary Lithuanian* (“Vytauto Didžiojo universiteto Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas”). Available at: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>.
2. *The dictionary of contemporary Lithuanian* (“Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, elektroninis”). Stasys Keinys (ed.). 7th edition. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, XXVI; electronic version, 2015 (updated version, 2017). Available at: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>.

References

1. Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
2. DeLancey, Scott. 1984. Notes on agentivity and causation. *Studies in language*. 8(2), 181–213.
3. Geniušienė, Emma. 1987. *The typology of reflexives*. Berlin: Mouton de Gruyter.
4. Haspelmath, Martin. 1987. *Transitivity alternations of the anticausative type*. Arbeitspapiere. Neue Folge. 5. Köln: Institut für Sprachwissenschaft, Universität zu Köln.
5. Haspelmath, Martin, Andreea Calude, Michael Spagnol, Heiko Narrog, Elif Bamyacı. 2014. Coding causal-noncausal verb alternations: a form-frequency correspondence explanation. *Journal of Linguistics*. 50(3), 587–625.
6. Holvoet, Axel, Grzybowska, Marta, Rembiałkowska, Agnieszka. 2015. Middle voice reflexives and argument structure in Baltic. *Voice and argument structure in Baltic*. 2. Axel Holvoet, Nicole Nau (eds). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 181–211.
7. Kemmer, Suzanne. 1993. *The middle voice*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

8. Pakalniškienė, Dalia. 1993. *Lietuvių kalbos intarpiniai ir sta-kamieniai veiksmažodžiai* (Doctoral dissertation). Vilnius: Vilniaus universitetas.
9. Ulvydas, Kazys (ed.). 1971. *Lietuvių kalbos gramatika. 2. Morfologija: veiksmažodis,rieveiksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, ištiktukas*. Vilnius: Mintis.

Kopsavilkums

Lietuviešu valodā liels skaits infiksa/*sta-* tagadnes celmu, kauzātīvo darbības vārdu (pirmatnīgu vai atvasinātu ar sufiksu *-(d)inti/- (d)yti*) un mediāli marķētu darbības vārdu veido tā saucamās verbu triādes (sk. Geniušienė 1987; Ambrazas 1997, 231). Funkcionāli šīs triādes nav homogēnas, jo pirmais un trešais loceklis var būt vai nebūt sinonīmi atkarībā no triādes trešā locekļa mediālā marķiera funkcijas. Triādes trešais loceklis var būt ķermeņa darbības (netiešas/reciprokas darbības/izziņas/emocijas) izteicējs (piem., *lenktis* 'liekties (MM)', kā *Aš lenkiuosi* 'Es liecos (resp. liecu sevi)') vai akuzatīvs (*lenktis* 'liekties (MM)' = *linkti* 'liekties (INTR)', kā *Šaka lenkiasi/linksta nuo vējo* 'Zars liecas vējā'). Subjekts *aš* 'es' iepriekšējā piemērā ir darītājs, bet *šaka* 'zars' otrajā piemērā ne, tāpēc šajā publikācijā ierosināts, ka galvenā noteicējpazīme ir subjekta darītspēja (kontrolē, griba, dzīvums, sk., piem., DeLancey 1984, 181). Šīs publikācijas mērķis ir raksturot katru darbības vārdu triādes tipu un definēt tā formālo, semantisko un funkcionālo atšķirību.

Syntactic and pragmatic functions of the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)*

Nelokāmā divdabja -ot(ies) sintaktiskās un pragmatiskās funkcijas latviešu valodā

Andra Kalnača, Ilze Lokmane

University of Latvia, Faculty of Humanities

Department of Latvian and Baltic Studies

Visvalža 4a, LV-1050 Riga, Latvia

E-mail: andra.kalnaca@lu.lv, ilze.lokmane@lu.lv

Although the semantic, syntactic and especially pragmatic functions of the participles constitute a significant aspect of the sentence structure and also play a role in the area of stylistics, in Latvian linguistics, they have not yet sufficiently explored. Traditional Latvian grammars provide descriptions of the tense, aspect and voice meanings of the participles, while their pragmatic aspects largely remain unexplored. This study attempts to describe and classify syntactic constructions that involve the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)*. The description of such constructions enables one to see whether the participle in *-ot(ies)* can be used in subjecthood tests to determine the subject of the sentence, especially in the cases of the non-canonical subject (e.g. the dative). With regard to pragmatics, it is important to understand why there is an increase in the use of the constructions involving the participle in *-ot(ies)* in Modern Latvian in various texts types and styles.

The participle in *-ot(ies)* is sometimes used against the principles of efficient language use because it renders the link between the action and its subject unclear and thereby hinders the perception of the content of the sentence. The possible reasons are clumsy translations from other languages (especially in the mass media and various applied texts), also the linguistic skills of the native speakers concerned, for instance, an insufficient mastery or careless use of syntactic constructions.

Keywords: indeclinable participle; linking; raising; control; agent; subject; object.

Introduction

The syntactic functions of the participles are quite significant in several aspects of the sentence structure. The participles as non-finite verbal forms can participate both in the formation of the grammatical center of the sentence and in secondary predication constructions which involve the other components of the sentence (on the syntactic functions of the participles and their semantics from a typological point of view, see Shagal 2017).

The action expressed by the participle always has an agent therefore the participle linking regularities (in addition to other tests, for instance, the reflexive pronoun test) are often used in determining the grammatical subject, especially in the case of the non-canonical subjects (among others, Svenonius 2001; Sigurðsson 2004; Holvoet 2013).

This article attempts provide a systematic description of the syntactic and pragmatic functions of the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)* in the sentence, to understand the link between the participles and subjecthood and also to clarify the question whether the indeclinable participles in Latvian are at all usable as subject indicators.

Latvian has two indeclinable participles which are formed by means of the affixes *-ot(ies)* and *-am(ies)/-ām(ies)*, respectively. This article mainly focuses on the participle in *-ot(ies)* which is one that is most frequently used in Latvian (among others, Pokrotņiece 2005, 37–38; Lokmane 2006). The other indeclinable participle in *-am(ies)/-ām(ies)* is only mentioned sporadically in the context of the constructions involving both participles. There is a more detailed study on the syntactic constructions involving the participle in *-am(ies)/-ām(ies)*, their semantic and pragmatic aspects and the analysis of their link to subjecthood (Kalnača, Lokmane 2018), therefore this indeclinable participle will not be examined here in more detail.

It must be emphasized that traditional grammars of Latvian mainly focus on the tense, aspect and voice meanings of the participles (also of the indeclinable ones), while their syntactic and, especially, pragmatic properties remain largely unstudied (see, e.g., Ahero et al. 1959, 661–664; Eiche 1983; Paegle 2003, 150–151; Nītiņa 2013, 585–592).

As it has been mentioned before, non-finite forms of verbs (participles and the infinitive) do not have overt subject and are therefore used for subjecthood tests in syntax and semantics (see Keenan 1976; Svenonius 2001; Kroeger 2004, 103–119; Sigurðsson 2004). With regard to the Baltic languages, this approach was applied by Seržant (2013, 292–293) who described the role of the indeclinable participle in *-nt* and the participle in *-dam-* in subjecthood tests in Lithuanian (for a typological analysis of language material from various Indo-European (including Latvian and Lithuanian) languages and also Finno-Ugric data, see also Menchi 2009). In Lithuanian, the agent of the indeclinable participle in *-nt* is normally different from the subject of the sentence unlike the agent of the participle with the suffix *-dam-* (Ambrasas 1996, 380–382).

Therefore, in Lithuanian, it is always clear that the agent of the participle in *-dam-* coincides with the subject, while the indeclinable participle in *-nt-* does not refer to the subject (see *ibidem* Ambrasas and also Ambrasas 2006, 358, 368–369).

Neither subjecthood tests nor the role of the participles in them has been applied to the Latvian language material, thus we adapted the approach by Ilja Seržants, initially applied to Lithuanian, re-applying it to Latvian, starting with the indeclinable participles, in particular with the participle in *-ot(ies)*.

Certainly, it is important to bear in mind the statements by Rūķe-Draviņa (1989, 397 and 399): “The syntactic models involving participles [...] usually are not the same in Latvian and Lithuanian, although the forms of the participles as such are known in both languages,”¹ and “While comparing Lithuanian and Latvian, it

¹ The original in Latvian: “Sintaktiskie modeļi, kuros ietilpst divdabji, .. nav vienādi parasti latviešu un lietuviešu valodā, kaut arī divdabju formas pašas par sevi būtu pazīstamas abās valodās.”

should not be forgotten that the participles that might be formally consistent in both languages might differ in their function and in their semantic connotations.”²

The mere fact that Latvian and Lithuanian are related does not mean the identity of the syntactic constructions and their functions in both languages (also in the case of the participles). Instead of comparing the indeclinable participles in Latvian and Lithuanian, this research rather focuses on the description of the syntactic functions of a Latvian indeclinable participle. Although the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)* is similar in origin to the Lithuanian participle in *-nt* (Endzelīns 1951, 933–935; Ambrazas 2006, 351–357), it has different semantic and syntactic functions – in some constructions involving *-ot(ies)* the agent of the participle coincides with the subject of the sentence (see Paegle 2003, 150).

The participle in *-ot(ies)* from the active declinable present participle and is formed on the basis of the present stem of the verb by means of the affix *-ot* (non-reflexive verbs, see examples (1a-b)) and *-oties* (reflexive verbs, see examples (1c-d)) (see, among others, Nītiņa 2013, 585):

- (1) a. *domā-t : domāj-u : domāj-ot*
 ‘to think : I am thinking : while thinking’
 b. *lasī-t : las-u : las-ot*
 ‘to read : I am reading : while reading’
 c. *smie-ties : smeļ-os : smeļ-oties*
 ‘to laugh : I am laughing : while laughing’
 d. *sveicinā-ties : sveicin-os : sveicin-oties*
 ‘to greet : I am greeting : while greeting’

The indeclinable participle in *-am(ies)/-ām(ies)*, which has no counterpart in Lithuanian (Endzelīns 1951, 926; Rūķe-Draviņa 1989, 396), is likewise used in various syntactic constructions (see in more detail Kalnača, Lokmane 2018). It needs to be emphasized that there are several constructions showing a parallelism of both indeclinable participles (see, for instance, Paegle 2003, 151; Kalnača 2013, 97; Nītiņa 2013, 591), but the paper does not focus on this issue, only briefly mentions it.

Therefore the paper focuses on the use of the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)* to establish:

- 1) the types of syntactic constructions involving this participle;
- 2) whether this participle can be used in subjecthood tests;
- 3) the pragmatics of the participle.

The examples have been taken from various sources: fiction, public media, websites, *The Balanced Corpus of Modern Latvian* (“Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas korpuss”, available at www.korpuss.lv), as well as *google.lv* search hits. The statistical analysis of the examples has not yet been carried out, as *The Balanced Corpus of Modern Latvian* has not yet been syntactically parsed.

² The original in Latvian: “Salīdzinot lietuviešu valodu ar latviešu, nav jāizmirst arī, ka divdabji, kas pēc formas saskan abās valodās, tomēr var atšķirties savā funkcijā un nozīmes niansē.”

In Latvian, the indeclinable participle in *-ot(ies)* is found in two basic types of constructions: raising constructions and control constructions.

1. Raising constructions

Raising is “a syntactic process by which a noun phrase or another element is moved from a subordinate clause into the structure of the larger clause that includes it” (Matthews 1997, 307) or, in other words, “any of various phenomena in which a linguistic element appears in a higher clause than is semantically appropriate” (Trask 2005, 25; similar definitions also in Bussmann 1996, 396; Brown, Miller 2013, 370; on participial complementation in Lithuanian, see Arkadiev 2012).

1.1. Raising to object or subject-to-object raising

The first type of raising constructions is *raising to object* or *subject-to-object raising* (e.g., Crystal 1997, 320). The participle in *-ot(ies)* is used in *subject-to-object raising* constructions with lexical verbs. The matrix verb in this case is usually a sense perception verb:

- (2) *Kapos redzēju viņu atkāpjoties aiz*
 graveyard.NOM.PL.M see.PST.3 he.ACC retire.PTCP.IND behind
priedēm.
 pine.DAT.PL.M
 ‘In the graveyard, I saw him retire behind the pines.’ (www.korpuss.lv)

At one level, *viņu* ‘him’ is considered to be the subject of the clause marked by the participle: *Es kapos redzēju [viņu atkāpjoties]*. But its form is that of an object, namely, accusative, therefore it is raised to the object position in the main clause. The agent of the participial clause (*viņu* ‘he’ in the example (2)) plays no semantic role in the matrix clause. Although *viņu* ‘him’ is the grammatical object of the predicate *redzēju* ‘saw’, the theme of *redzēju* ‘saw’ consists of the whole clause *viņu atkāpjoties*, and thus *viņu* ‘him’ only performs the semantic role of an agent in relation to the participle.

1.2. Raising to subject or subject-to-subject raising

In *subject-to-subject raising* constructions, the subject of a subordinate clause is raised to the position of the subject in the main clause (Crystal 1997, 320). The matrix verb here is the verb of appearance:

- (3) *Viņš likās ejot tālāk.*
 he.NOM.M seem.PST.3 go.PTCP.IND further
 ‘He seemed to be going further.’ (www.luteranudraudze.lv)

The explicit construction would be: *Likās, ka viņš iet tālāk* ‘It seemed that he was going further’. Although *viņš* ‘he’ is the grammatical subject of *likās* ‘seemed’, it does not fill any semantic role with respect to it. Instead, the predicate *likās* ‘seemed’ refers to a whole clause *Viņš iet tālāk* ‘He is going further’.

Subject-to-subject raising construction is also formed when the matrix verb is a sense perception verb forming the predicate with the help of the present participle in passive:

- (4) a. *Viesi bija redzami gan*
 guest.NOM.PL.M be.AUX.PST.3 see.PTCP.NOM.PL.M CONJ
uz sarkanā paklāja un aplūkojot izstādi,
 on red.GEN.M carpet.GEN.M and visit.PTCP.IND show.ACC.F
gan pievienojās [apģērbu veikala] H&M pārstāvjiem pie galda labdarības
pasākuma laikā.
 ‘The guests were seen both on the red carpet and visiting the show, and [they] joined the representatives of the [clothing shop] H&M at the table during the charity event.’ (www.korpuss.lv)
- b. *Jau 8. martā uzzīvētāji manīti*
 already 8 March.LOC.M boozers.NOM.PL.M see.PTCP.NOM.PL.M
klaigojot pa apkārtni un strīdoties.
 wander.PTCP.IND around neighborhood.ACC.F and quarrel.PTCP.IND
 ‘Already in March 8, the boozers were seen wandering around and quarreling loudly.’ (Latvijas Neatkarīgā Televīzija)

An interesting subject-to-subject raising construction can be formed if the matrix verb is a reflexive verb of speaking or pretending (*teikties* ‘to claim’, *sacīties* ‘to state something be the case’, *izlikties* ‘to pretend’). In this case the subject of the matrix clause unites the two roles of the agent – the attitude to both the action of saying or pretending and the action of not seeing (example 5a) or taking care (example 5b):

- (5) a. *Agra izlikās to neredzot.*
 Agra.NOM.F pretend.PST.3-REFL it.ACC see.PTCP.IND
 ‘Agra pretended not to see it.’ (www.korpuss.lv)
- b. *Ir, par ko aizdomāties vismaz vienam koalīcijas partnerim,*
kas sakās īpaši rūpējoties
 who.NOM claim.PRS.3-REFL particularly concern.PTCP.IND
par demogrāfijas jautājumiem.
 about demography.GEN.F issue.DAT.PL.M
 ‘There is some food for thought at least for one partner of the coalition who claims to be particularly concerned about demography issues.’ (www.korpuss.lv)

Participle in *-ot(ies)* is also used as predicative with the verb *palikt* ‘to stay’ which, partly grammaticalised can be found in as copular verb:

- (6) a. *Vīrieti palika stāvēt.*
 man.NOM.M remain.PST.3 stand.PTCP.IND
 ‘The man remained standing.’ (www.delfi.lv)
- b. *Indra vēl kādu brīdi*
 Indra.NOM.F PART some.ACC.M moment.ACC.M
paliek stāvēt durvīs.
 remain.PST.3 stand.PTCP.IND door-frame.LOC.PL.M
 ‘Indra stayed in the door-frame for a while longer.’ (www.korpuss.lv)

The matrix clause of the participial clause can itself be non-finite: the indeclinable participle is dependent on another (usually declinable) participle:

- (7) *Suns, atpazinis nākot*
 dog.NOM.M recognize.PTCP.PST.NOM.M come.PTCP.IND
savu saimnieku, priecīgi rēja.
 own.ACC.M master.ACC.M joyfully bark.PST.3
 ‘The dog, having recognized the steps of its master, barked joyfully.’
 (www.delfi.lv)

In all these raising constructions the other indeclinable participle in *-am(ies)* is also possible. Both indeclinable participles can even be used in a parallel fashion within the same sentence, which suggests that there is no semantic difference between the participles in the raising construction:

- (8) *Vaboles redzamas rāpojam pa augiem*
 beetle.NOM.PL.F see.PTCP.PRS.NOM.F crawl.PTCP.IND on plant.DAT.PL.M
vai dodoties pāri ietvei.
 or go.PTCP.IND across pathway.DAT.F
 ‘Beetles are seen crawling on plants or crossing the side-walk.’ (Uzzini)

However, in raising constructions contemporary Latvian tends to prefer the participle in *-am(ies)/-ām(ies)*. The reasons for this trend need to be studied in more detail but one of them might be the fact that the participle in *-ot(ies)* is mainly and widely used in control constructions which are examined further.

2. Control constructions

Participle in *-ot(ies)* is widely used in another type of syntactic constructions, where the participle with *-am(ies)/-ām(ies)* is not used, namely, in the control constructions.

Control may be defined as “a coreference relation between the understood subject of a non-finite clause and some other element that provides its interpretation. This element is called its controller” (Lyngfelt 2009, 33). In other words, the control is “the phenomenon in which a verb phrase with no subject is interpreted as having some subject” (Trask 2005, 54).

The controller may be syntactically realized, for instance, in infinitive constructions:

- (9) *Tieši šīs īpašības ļāvušas mums*
 PART this.NOM.PL.F quality.NOM.PL.F allow.PTCP.PST.NOM.F we.DAT
izdzīvot līdz jaunajam gadu tūkstošim.
 survive until new.DAT.M millenium.DAT.M
 ‘It is these qualities that allowed us to survive until the new millennium.’
 (www.korpuss.lv)

This phenomenon is usually called *complement control*, where the controller is the object of the matrix clause (*mums* ‘us’). The controller fills two semantic roles, both as a patient of *ļaut* ‘to let’ in the matrix clause and as an implied agent of *izdzīvot* ‘to survive’ in the infinitive clause.

2.1. Adjunct control constructions

There is a subtype of control constructions, called *adjunct control constructions*, where the controller of adverbial adjuncts and free modifiers usually has the function of the matrix subject (Lyngfelt 2009, 38–40). In Latvian, we can find the indeclinable participle in *-ot(ies)* exactly in the adjunct control constructions. There are several types of adjunct control constructions.

Most often the performer of the participial action is the subject of the matrix clause:

- (10) *Ejot tumsā viņš svilpoja.*
walk.PTCP.IND dark.LOC.F he.NOM whistle.PST.3
 ‘He was whistling, while walking in the dark’ (www.korpuss.lv)

It must also be stressed that the exemplified adjunct control constructions are frequently discussed in normative grammars of Latvian and are undoubtedly accepted as grammatical (see, e.g., Freimane 1993, 216–217; Lokmane 2006). With regard to the English participles in *-ing*, “..we could expect the unexpressed subject of the participial clause to be coreferential with that of the superordinate clause. ... Breaking this rule is considered an error, leading to the so-called unattached, dangling, hanging or misrelated participle” (Malá 2004, 72), for example, in the sentence:

- (11) *Having paid our bill, the waiter brought our hats.*

The Latvian language data suggest that the participle with *-ot(ies)* is often – and more and more widely – used for other adjunct type control constructions. For example, it would often appear in predicate nominal constructions, where, although the controller is the syntactic subject of the matrix clause, the predicate is a copular verb and a nominal that is used instead of a verb, therefore normative grammars recommend to avoid this kind of constructions:

- (12) *Tautastērpi ir gana smagi,*
 national_costume.NOM.PL.M be.COP.PST.3 rather heavy. NOM.PL.M
esot slapji.
be.PTCP.IND whet.NOM.PL.M
 ‘National costumes are rather heavy, when whet.’ (www.tvnet.lv)

In passive sentences, the controller can take the grammatical subject in the semantic role of the patient, and not the agent of the matrix clause:

- (13) *Ārsts tika turēts aizdomās*
 doctor.NOM.M get.AUX.PST.3 keep.PTCP.PST.NOM.M suspicion.LOC.PL.F
par 250 cilvēku nogalināšanu,
 on 250 people.GEN.PL.M killing.ACC.F
iešļircinot viņiem heroīnu.
inject.PTCP.IND they.DAT.PL.M heroin.ACC.M
 ‘The doctor was suspected of killing 250 people by injecting them with heroin.’ (Neatkarīgā Rīta Avīze)

Thus, in the adjunct control constructions, the performer of the participial action is often the subject of the sentence, although it does not always have the semantic role of the agent.

2.2. Pragmatic control constructions

The performer of the participial action may be present in the sentence but not as its subject in what are sometimes called *pragmatic control constructions* (e.g., Keenan 1976; Lyngfelt 2009) because the agent can be inferred from the meaning of the sentence and one's background knowledge:

- (14) *Ir svarīgi neļaut elitei glābt savu*
 be.PRS.3 important prevent.INF elite.DAT.F save.INF own.ACC.F
ādu, novirzot sabiedrības uzmanību uz
 skin.ACC.F divert.PTCP.IND public.GEN.F attention.ACC.F to
 „grēkāžiem”.
 scapegoats.DAT.PL.M

‘It is important not to let the elite save their skin by their diverting focusing public attention to the “scapegoats”.’ (Nedēļa)

In this sentence, the agent of the participial action is the object of the matrix clause *elite* ‘the elite’, which the addressee can infer from his or her general knowledge, although the sentence structure admits other candidates for the role of the agent, namely those who ‘do not let the elite save their skin’. This particular ambiguity makes the grammatical constructions, where the agent of the participial clause is other than syntactic subject of the matrix clause, undesirable from the point of view of the normative grammar.

We can see similar discussions about the acceptability of the pragmatic control construction also in normative grammars of other languages, for example, English grammar (see, among others, Biber et al. 2000, 829–830). Lyngfelt (2009, 39) states: “Pragmatic control is way too common and too widely accepted to be simply regarded as ungrammatical. At most, it may be considered a fault of style. The acceptability issues regarding pragmatic control are not typical in English but also concern the Scandinavian languages and, to varying degrees, presumably all languages with similar constructions.”

The controller in pragmatic control constructions in Latvian can be used in different syntactic functions in the matrix clause.

For instance, as a complement of the matrix clause:

- (15) *Reakcija vairākumam bija vienaldzīga,*
 reaction.NOM.F majority.DAT.F be.COP.PST indifferent.NOM.F
apgalvojot, ka politiķu sarunas
 claim.PTCP.IND that politician.GEN.PL.M conversation.NOM.PL.F
nav lasītas.
 not_be.AUX.PRS read.PTCP.PST.NOM.PL.F

‘The majority reacted with indifference, claiming that they had not read the politicians’ conversations.’ (Neatkarīgā Rīta Avīze)

In example (15) it is understood that it is the majority claiming that they had not read the politicians' conversations, thus manifesting their indifference.

The controller can be used as an attribute of a noun phrase in the matrix clause:

- (16) a. *Tajā dienā Mārtiņš darba diena*
 this.LOC.F day.LOC.F Mārtiņš.GEN.M work.GEN.M day.NOM.F
beidzās, tiekot pie vairāk nekā 400 tūkstošiem
 end.PST.3 get.PTCP.IND to more than 400 thousand.DAT.M
euro.
 euro
 'That day Mārtiņš'workday ended with him cashing in more than 400 thousand euro.' (Diena)
- b. *Summā Latvijas [bobsleja] ekipāžas rezultāts bija 3:16.91,*
atliekot gaidīt konkurentu rezultātus.
 remain.PTCP.IND await.INF competitor.GEN.PL.M result.ACC.PL.M
 'In sum, the Latvian bobsleigh team result was 3:16.91 and it remained [for it] to await the results of its competitors.' (Latvijas Neatkarīgā Televīzija)

It follows from example (16a) that Mārtiņš is the one to have obtained the cash but example (16b) suggests that the team had to wait for the results of its competitors.

Frequently the agent of the participial action is not mentioned but can be inferred from the context and from our general background knowledge:

- (17) a. *Ierodoties viesnīcā,*
 arrive.PTCP.IND hotel.LOC.F
organizatori bija uz vietas un sagaidīja.
 organiser.NOM.PL.M be.PST.3 on place.GEN.F and meet.PST.3
 'Arriving at the hotel, the organisers were present and met us.' (Kandavas Novada Vēstis)
- b. *Šķērsojot Latvijas robežu,*
 cross.PTCP.IND Latvia.GEN.F border.ACC.F
kravu aizturējis veterinārais dienests.
 cargo.ACC.F stop.PTCP.PST.NOM.M veterinary.NOM.M service.NOM.M
 'While crossing the Latvian border, the cargo was stopped by the veterinary service.' (Neatkarīgā Rīta Avīze)
- c. *Pie pieminekļa skanēs uzruna un*
 by monument.GEN.M resound.FUT.3 speech.NOM.F and
muzikālais pavadījums, atskaņojot
 musical.NOM.M accompaniment.NOM.M perform.PTCP.IND
dažas dziesmas.
 several.ACC.PL.F song.ACC.PL.F
 'By the monument, a speech will be delivered, accompanied by several songs' (Neatkarīgā Rīta Avīze)

We can work out from example (17a) that the participants of an event have arrived at a hotel where they were met by the organizers, example (17b) suggests that a cargo truck has crossed the border of Latvia but in example (17c) some musicians will play some songs by the monument.

Due to syntactic irregularities and the uncertainty of the agent, the participle in *-ot(ies)* in pragmatic control constructions may cause ambiguity, for example:

- (18) a. *Tiesā supermodeli apsūdzēja par uzbrukumu*
 court.LOC.F supermodel.ACC.F accuse.PST.3 of attack.ACC.M
asistentei,
 assistant.DAT.F
sagrābjot viņu aiz rīkles
grabb.PTCP.IND she.ACC.F by throat.GEN.F
un sitot pa galvu ar telefonu.
 and **hitt.PTCP.IND** on head.ACC.F with telephone.INS.M
 ‘In court, the supermodel was accused of attacking the assistant by grabbing her by the throat and hitting her head with a telephone.’ (Marta)
- b. *Pētījuma mērķis ir apzināt*
 research.GEN.M aim.NOM.M be.COP.PRS.3 find.INF
cittautiešu latviešu valodas prasmī,
 foreigner.GEN.PL.M Latvian.GEN.PL.M language.GEN.F knowledge.ACC.F
veicot profesionālus pienākumus Liepājā.
fulfill.PTCP.IND professional.ACC.PL.M duty.ACC.PL.M Liepaja.LOC.F
 ‘The aim of the research is to check the foreigners’ Latvian language skills when fulfilling professional duties in Liepāja.’ (Neatkarīgā Rīta Avīze)

In example (18a), the agent is the supermodel, but the syntactic make-up of the construction allows us to presume that the judges and the accusers could also be the attackers. In example (18b), the presumed agents are the foreigners, although they could also be the researchers.

Quite frequent pragmatic control participial constructions are the ones that use verbs of saying to signal that the speaker is the agent of verb contained in the main clause:

- (19) a. *Atklāti sakot, mums pašiem*
 frankly **sakot**, we.DAT self.DAT.PL.M
speak.PTCP.IND
nebija īstas skaidrības.
 not_be.COP.PST.3 real.GEN.F clarity.GEN.F
 ‘Frankly speaking, we did not quite know.’ (www.korpuss.lv)
- b. *Taisnību sakot, viņš bija*
 truth.ACC.F **sakot**, he.NOM be.COP.PST.3
speak.PTCP.IND
diezgan viduvējs rakstnieks.
 rather mediocre.NOM.M writer.NOM.M
 ‘To tell the truth, he was a rather mediocre writer.’ (www.korpuss.lv)

Thus, in pragmatic control constructions, the controller is typically either realised as a complement or an attribute in the matrix clause, or can be inferred from the context and/or our background knowledge.

2.3. Arbitrary control constructions

The performer of the participial action may be abstract, it might be performed by anyone in general, and such constructions are referred to as *arbitrary control constructions* (see, e.g., Matthews 1997, 74; Lyngfelt 2009, 40–43).

Arbitrary control refers to the cases where there is no controller and the agent receives a generic or arbitrary interpretation. In other words, there is no controlling referent (see Lyngfelt 2009, 34).

- (20) a. **Braucot** *uz Rīgu,*
drive.PTCP.IND to Riga.ACC.F
ceļmalā *top* *liela* *ēka.*
 roadside.LOC.F build.PST.3 big.NOM.F building. NOM.F
 ‘When **driving** to Rīga, there’s a large being built by the roadside.’
 (www.korpuss.lv)
- b. **Satiekot** *uzņēmējus,* *šie* *cilvēki*
meet.PTCP.IND entrepreneur.ACC.M.PL this.NOM.PL.M people.NOM.PL.M
aizrāda, ka vajag *aplūkot* *tādas* *tēmas*
 say.PRS.3 that need.PRS.3 discuss.INF such.ACC.PL.F topic.ACC.PLF
kā inflācija.
 as inflation.NOM.F
 ‘When meeting entrepreneurs, they suggest addressing such topics as inflation.’ (Nedēļa)
- c. *Bojā gājušo* *skaitis* *ir* *divi* *simti,*
 persih.GEN.PL.M number.NOM.M be.COP.PRS.3 two.NOM.PL hundred.PL.M
precīzi **neatbildot,** *kāpēc tā notika.*
 precisely **not_answer.PTCP.IND** why so happen.PST.3
 ‘The number of the fatalities reaches two hundred, without providing the exact answer to why this happened.’ (www.korpuss.lv)

In example (20a), it can be gathered that anyone sees a large construction site by the road to Riga. In example (20b), however, it can be inferred from the context, that the agent of the participial action is generalized, namely, *If one meets entrepreneurs, they are likely to suggest such topics*. Similarly, in example (20c), the agent is generalized, implying that there is no one to provide the exact answer.

2.4. The absolute dative construction

Participial clauses with overt agents are also present in other languages and are called the absolutes (Malá 2004, 72). The participle in *-ot(ies)* in Latvian is widely used in the absolute dative construction where it takes a separate agent in the dative (among others, Endzelīns 1951, 933–934; Paegle 2003, 150; Ambrasas 2006, 425; Lokmane 2007; Nītiņa 2013, 586).

Such constructions are not only found in fiction (21a) but, in recent years, are increasingly met in the language of the media (21b-d):

- (21) a. *No rīta, saulei lecot,*
 in morning.GEN.M sun.DAT.F rise.PTCP.IND
pārgāju pār Bruklinas tiltu.
 cross.PST.1 over Brooklyn.GEN.F Bridge.ACC.M
 ‘In the morning, at the sunrise, I crossed the Brooklyn Bridge.’ (N. Ikstena)
- b. *Miers reģionā iespējams,*
 peace.NOM.M region.LOC.M possible.PTCP.PRS.NOM.M
esot politiskai gribai.
 be.PTCP.IND political.DAT.F will.DAT.F
 ‘Peace in the region is possible, if there is political will.’ (www.tvnet.lv)
- c. *Gadiem ejot,*
 year.DAT.PL.M pass.PTCP.IND
kredītu izsniegšanas kultūra mainās.
 loan.GEN.PL.M approval.GEN.F culture.NOM.F change.PRS.3
 ‘With the passing of time, the culture of loan provision has changed.’
 (www.korpuss.lv)
- d. *Izdevuma atvēršanas svētki*
 issue.GEN.M opening.GEN.F festivity.NOM.PL.M
notiks sestdien,
 take_place.FUT.3 Saturday
piedaloties autoriem un interesentiem.
 take_part.PTCP.IND author.DAT.PL.M and interested_person.DAT.PL.M
 ‘The book (etc.) opening festivities will take place on Saturday, with the participation of the authors and other interested parties.’ (www.korpuss.lv)

The absolute dative construction is not ambiguous because it has an explicit agent. From a pragmatic point of view its increasing popularity in the texts of various styles and genres is interesting and needs to be researched in more detail.

To conclude

The Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)* cannot be used in syntactic subjecthood tests. Despite the prescriptive norms stipulating efficient language use, the participle in *-ot(ies)* is widely used not only in adjunct control constructions, but also in pragmatic control and arbitrary control constructions. The controller is mostly interpreted semantically, its syntactic structure playing a less prominent role, which often results in ambiguous constructions.

Both indeclinable participles function in raising constructions involving different lexical group matrix verbs without any semantic differences, therefore they can be used in a parallel fashion within the same sentence. Nevertheless, the participle in *-am(ies)/-ām(ies)* tends to be preferred. It might be explained by the rather wide use of the participle in *-ot(ies)* in control constructions, besides it

is possible that the syntactic use of both indeclinable participles will continue to differentiate in the future.

The contemporary use of the participle in *-ot(ies)* in pragmatic control constructions is increasing. This fact could be explained by the developmental trends of the Latvian language itself (e.g., the constructions with *-ot(ies)* are shorter and more compact than subordinate clauses and many language users consider them stylistically more appropriate in the formal register), as well as it might be the influence of other languages, (to wit, English), owing to clumsy translations in the mass media as well as various applied texts.

Abbreviations

1, 3	person
ACC	accusative
AUX	auxiliary
CONJ	conjunction
COP	copula
DAT	dative
F	feminine
FUT	future
GEN	genitive
IND	indeclinable
INF	infinitive
LOC	locative
M	masculine
NOM	nominative
NP	noun phrase
PART	particle
PASS	passive
PL	plural
PRS	present
PST	past
PTCP	participle
REFL	reflexive
SG	singular

Sources

1. *Diena* (newspaper)
2. Ikstena, Nora. 2011. *Vīrs zilajā lietusmēteliī*. Rīga: Dienas Grāmata.
3. *Kandavas Novada Vēstis* (informative publication of the municipality of a region)
4. *Latvijas Neatkarīgā Televīzija* (TV channel)

5. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas korpuss* (“The Balanced Corpus of Modern Latvian”). Available at: www.korpuss.lv.
6. *Marta* (weekly)
7. *Neatkarīgā Rīta Avīze* (newspaper)
8. *Nedēļa* (weekly)
9. *Uzzini* (monthly)
10. www.delfi.lv (news portal)
11. www.google.lv (internet search engine)
12. www.luteranudraudze.lv (information platform for Lutheran parishes)
13. www.tvnet.lv (news portal)

References

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Ambrazas, Vytautas (ed.). 1996. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir eniklopediju leidykla.
3. Ambrazas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
4. Arkadiev, Peter. 2012. Participial complementation in Lithuanian. *Clause linkage in cross-linguistic perspective*. Gast, Volker, Diesel, Holger (eds). Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 285–334.
5. Biber, Douglas et al. 2000. *Longman grammar of spoken and written English*. Longman.
6. Brown, Keith, Miller, Jim. 2013. *The Cambridge dictionary of linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Bussmann, Hadumod. 1996. *Routledge dictionary of language and linguistics*. London & New York: Routledge.
8. Crystal, David. 1997. *A dictionary of linguistics and pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishers.
9. Eiche, Aleksandra. 1983. *Latvian declinable and indeclinable participles: their syntactic function, frequency, and modality: a synchronic study based on Latvian fiction of the 1960s and 1970s*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
10. Endzelīns, Jānis. 1981. Latviešu valodas skaņas un formas. *Darbu izlase. IV*₁. Rīga: Zinātne, 303–525.
11. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
12. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
13. Holvoet, Axel. 2013. Obliqueness, quasi-subjects and transitivity in Baltic and Slavonic. *The diachronic typology of non-canonical subjects*. Seržant, Ilja A., Kulikov, Leonid (eds). Studies in language companion series. 140. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 257–282.
14. Kalnača, Andra. 2013. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (ed.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
15. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018. Latvian indeclinable participle in *-am(ies)/-ām(ies)* and raising vs. control constructions. *Verbs, clauses and constructions*.

- Functional and typological approaches*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing (forthcoming).
16. Keenan, Edward L. 1976. Towards a universal definition of 'Subject'. *Subjects and topic*. C. N. Li (ed.). New York: Academic Press, 303–333.
 17. Kroeger, Paul R. 2004. *Analyzing syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
 18. Lokmane, Ilze. 2006. Divdabju semantika un sintaktiskās funkcijas plašsaziņas līdzekļos. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 223–229.
 19. Lokmane, Ilze. 2007. Datīva funkciju paplašināšanās mūsdienu latviešu valodā. *Valoda–2007. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XVII. Daugavpils: Saule, 272–278.
 20. Lyngfelt, Benjamin. 2009. Control phenomena. *Grammar, meaning and pragmatics*. Brisard, Frank, Östman, Jan-Ola, Verschuren, Jef (eds). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 33–49.
 21. Malá, Markéta. 2004. The subject in participial adverbial clauses. *Linguistica Pragensia*. 14, 2, 72–89.
 22. Matthews, Peter Hugoe. 1997. *Concise dictionary of linguistics*. Oxford/New York: Oxford University Press.
 23. Menchi, Maddalena. 2009. Considerations on European converbs based on a parallel corpus. *Transalpine typology meeting*. Bern: University of Bern. Available: http://attach.matita.net/caterinamauri/sitovecchio/349139030_ttmMenchi.pdf.
 24. Nītiņa, Daina. 2013. Divdabis (participis). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 554–594.
 25. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
 26. Pokrotiece, Kornēlija. 2005. Latviešu valodas nelokāmo divdabju liktenis. *Linguistica Lettica*. 14. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 16–44.
 27. Rūķe-Draviņa, Velta. 1989. Divdabju lietojums latviešu un lietuviešu literāros tekstos. *Baltistica*. III(2). *Priedas*, 395–407.
 28. Seržant, Ilja A. 2013. Rise of canonical subjecthood. *The diachronic typology of non-canonical subjects*. Seržant, Ilja A., Kulikov, Leonid (eds). Studies in language companion series. 140. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 28–310.
 29. Shagal, Ksenia. 2017. *Towards a typology of participles*. Academic dissertation. Helsinki: University of Helsinki.
 30. Sigurðsson, Halldór Ármann. 2004. Icelandic non-nominative subjects. Facts and implications. *Non-nominative subjects*. Bhaskararao, Peri, Subbarao, Karumuri V. (eds). 2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 137–159.
 31. Svenonius, Peter. 2001. Subjects, expletives, and the EPP. Introduction. *Subjects, expletives, and the EPP*. Svenonius, Peter (ed.). Oxford: Oxford University Press, 3–28.
 32. Trask, Robert Lawrence. 2005. *Key concepts in language and linguistics*. London/New York: Routledge.

Kopsavilkums

Lai gan divdabju sintaktiskās, semantiskās un jo īpaši pragmatiskās funkcijas ir nozīmīgs teikuma struktūras izveides un arī valodas kultūras aspekts, to izpēte latviešu valodniecībā nav līdz šim bijusi pietiekama. Divdabju aprakstā latviešu gramatikas tradicionāli vairāk orientējušās uz laika, aspekta un kārtas nozīmju aprakstu, mazāk – uz divdabju saistāmības un pragmatikas aprakstu. Šis pētījums ir mēģinājums aprakstīt un klasificēt sintaktiskās konstrukcijas, kurās var iesaistīties latviešu valodas nelokāmais divdabis *-ot(ies)*. Šādu konstrukciju apraksts savukārt ļauj pārliecināties, vai divdabis *-ot(ies)* ir izmantojams teikuma subjekta noteikšanā, īpaši netipiskos, piem., datīva sintaktisko funkciju, gadījumos. Pragmatiskā aspektā divdabja *-ot(ies)* konstrukcijas ir svarīgas, lai saprastu, kāpēc mūsdienu latviešu valodā pieaug šī divdabja lietojums dažāda stila tekstos. Ne vienmēr divdabja *-ot(ies)* lietojums atbilst latviešu literārās principiēm, jo padara neskaidru teikuma satura uztverei nepieciešamo darbības un tās subjekta saikni – te iemesls var būt gan neveikli tulkojumi no citām valodām (īpaši preses un lietišķos tekstos), gan arī dzimtās valodas runātāju lingvistiskās iemaņas, piem., pavirša attieksme pret teikumā lietojamām sintaktiskajām konstrukcijām un to funkcijām.

Telpas un laika izteiksmes stratēģijas: la. uz priekšu un pa priekšu gadījums

Strategies of expressing spatial and temporal relations: the cases of Latvian uz priekšu ‘ahead, frontward’ and pa priekšu ‘fore’

Vītauts Kardelis

Viļņas universitāte, Filoloģijas fakultāte
Lietuviešu valodas katedra
Universiteto g. 5, LT-01513 Viļņa, Lietuva
E-pasts: vytautas.kardelis@ff.vu.lt

Daiva Kardelīte-Grinevičiene

Lietuviešu valodas institūts, Ģeolingvistikas centrs
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Viļņa, Lietuva
E-pasts: daiva.grineviciene@lki.lt

Pamatojoties uz referenes un kognitīvās semantikas metožu sintēzi, rakstā skatīta telpas un laika attieksmju daļa – sagitāle – un tās realizācijas diskursā. Pētījuma objekts ir sagitāles īstenošanās ar adverbīāli *priekin* ‘uz priekšu’ lietuviešu valodas ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē salīdzinājumā ar latviešu valodas adverbīālu *uz priekšu* un *pa priekšu* realizācijām diskursā. Minētajā lietuviešu valodas izloksnē tiek fiksēts gan prototipisks, gan neprototipisks adverbīāla *priekin* ‘uz priekšu’ lietojums. Prototipiski tas nosauc kustēšanos telpā ‘tālāk kustības virzienā, uz priekšu’. Diskursā, pārceļot laika ainās, minētais adverbīālis tiek lietots arī neprototipiski – norādot senāku notikumu laiku un iegūstot nozīmi ‘iepriekš’ vai ‘agrāk’. Latviešu valodas materiāls analizēts, lai noskaidrotu, vai līdzīgs adverbīāla prototipiska un neprototipiska lietojuma modelis eksistē arī latviešu valodā. Rakstā tāpat sniegts telpas un laika attieksmju konceptualizācijas stratēģiju pārskats un izvirzīts mērķis noteikt, vai latviešu valodā adverbīālu *uz priekšu* un *pa priekšu* realizācijās diskursā tiek piemērota gan ārējā, gan iekšējā origo stratēģija.

Latviešu valodas vārdnīcās un korpusā sastopamo adverbīālu *uz priekšu* un *pa priekšu* lietojuma analīze ir parādījusi, ka to prototipiskās realizācijas diskursā ir balstītas uz ārējā origo stratēģiju un atbilst lie. *priekin* ‘uz priekšu’ realizācijām. Neprototipiskais lietojums, kurā, izvēloties iekšējā origo stratēģiju, minētie adverbīāli apzīmēto senāku notikumu laiku, iegūstot nozīmi ‘agrāk’, latviešu valodā netika fiksēts. Līdz ar to, pamatojoties uz analizēto latviešu valodas materiālu, var apgalvot, ka adverbīālim lie. *priekin* ar nozīmi ‘agrāk’ paralēlu latviešu valodā nav.

Adverbīāla *pa priekšu* neprototipisko realizāciju laika ainās analīze ļauj izteikt pieņēmumu, ka latviešu valodā var tikt piemērota gan iekšējā, gan ārējā origo stratēģija. Taču, lai šāds pieņēmums būtu pilnīgi pamatots, ir jāveic atsevišķs pētījums, kurā tiktu analizēti plašāki materiālu avoti nekā šajā rakstā.

Atslēgvārdi: telpa; laiks; uz priekšu; pa priekšu; iekšējais origo; ārējais origo.

Šajā rakstā, salīdzinot lietuviešu un latviešu valodas datus, tiek turpināts telpas un laika adverbīaļu¹ lietojuma pētījums, kas ir balstīts uz kognitīvas paradigmas analīzes stratēģiju. Pamudinājums tā uzsākšanai bijis lietuviešu valodas ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē fiksētā adverbīaļa *priekin* ‘uz priekšu’ neprototipiskais lietojums (plašāk sk. Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016). Prototipiskos gadījumos ar šo adverbīāli izsaka lokalizāciju telpā, tam iegūstot nozīmi ‘tālāk kustības virzienā, sev priekšā, uz priekšu’ (atbilstoši “Lietuvių kalbos žodynas” elektroniskajai versijai). Taču laika ainās *priekin* ‘uz priekšu’ tiek lietots ne tikai prototipiski, norādot virzību uz turpmāko laikposmu, nākotni (atbilstīgi LKŽe), taču arī neprototipiski, kad tas apzīmē senāku notikumu laiku, iegūstot nozīmes ‘agrāk, pirms’ vai ‘iepriekš’. Pētot adverbīaļa *priekin* ‘uz priekšu’ lietojumu ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē, pamanīts, ka neprototipiskam šā adverbīaļa lietojumam ir tipoloģiskas paralēles slāvu un romāņu valodās. Latviešu valodas dati iepriekš minētajā rakstā netika analizēti, taču acīmredzams, ka radniecīgas baltu valodas datu analīze ir ļoti svarīga un nepieciešama. Tādēļ tika nolemts izpētīt lie. *priekin* ekvivalentu latviešu valodā – adverbīaļu *uz priekšu*, *pa priekšu* – lietojumu un, salīdzinot tos ar ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnes datiem, noskaidrot, kādas ir lie. *priekin* ‘uz priekšu’ un la. *uz priekšu*, *pa priekšu* lietojuma līdzības un atšķirības diskursā un vai šo adverbīaļu lietojumā pastāv paralēles.

Šā pētījuma objekts ir viena no telpas un laika attieksmju modeļa dimensijām – sagitāle – un šās dimensijas realizācijas diskursā ar latviešu valodas adverbīāļiem *uz priekšu* un *pa priekšu*, kam atbilst ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē lietotā adverbīaļa *priekin* nozīme ‘uz priekšu’, piem.:

(1) lie.

<i>Anas</i>	<i>joja</i>	<i>tiesiai</i>	<i>priekin.</i>
viņš.NOM.SG	jāt.PRS.3	taisni.ADV	priekša.ADV

‘Viņš jāj taisni uz priekšu.’ (LKŽe)

(2) la. *Pabraukt uz priekšu.* (LLVV)

(3) lie.

<i>Dabar</i>	<i>anas</i>	<i>priekin</i>	<i>apsdabotų,</i>	<i>a</i>
tagad.ADV	viņš.NOM.SG	priekša.ADV	apskatīties.COND.3	vai
<i>ten</i>	<i>yr</i>	<i>pas</i>	<i>tave</i>	<i>kas,</i>
tur.ADV	būt.PRS.3	pie	tu.ACC	kas.NOM
				vai

nēr.
nebūt.PRS.3

‘Tagad viņš uz priekšu apskatītos, vai tur tev kaut kas ir vai nav.’ (RAVt)

¹ Rakstā tiek lietots *adverbīaļa* jēdziens. *Adverbīālis* tiek saprasts kā atvērta semantiski funkcionāla klase, kurai piemīt dažādas morfosintaktiskās realizācijas un kas tiek izteikta ar apstākļa vārdiem, prievārdiskiem savienojumiem, kā arī ar finītajiem un infinītajiem teikumiem un netiek identificēta „ar apstākļa vārdiem kā tradicionālo vārdšķiru gramatikā vai apstākļiem kā tradicionālo teikuma locekli sintaksē” (Smetona, Usonienė 2012, 124; Makauskaitė 2016). Adverbīaļa jēdziens ir īpaši ērti izmantojams, salīdzinot un analizējot vairāku valodu datus, kad tā pati semantiskā vienība dažādās valodās tiek nosaukta, izmantojot atšķirīgus izteiksmes līdzekļus.

(4) la. *Sagādāt kurināmo uz priekšu.* (MLVV)

Šajā pētījumā izvirzīti trīs galvenie mērķi. Pirmkārt, aprakstīt telpas un laika attiecsmju konceptualizācijas stratēģiju. Otrkārt, pamatojoties uz to, pārbaudīt, kādas ir ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē lietojamā adverbiāļa *priekin* ‘uz priekšu’ paralēles latviešu valodā. Tā kā konstatēts, ka ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē temporālās attieksmes norādošā adverbiāļa *priekin* ‘uz priekšu’ prototipisko lietojumu nosaka runātāja izvēlētā iekšējā origo stratēģija laika ainas konceptualizācijai, šā pētījuma trešais mērķis ir noteikt, vai arī latviešu valodā telpisko un laika attiecsmju izteikšanai var piemērot ne tikai ārējā, bet arī iekšējā origo stratēģiju (par terminiem plašāk sk. Grabowski 1998, 11–41).

Pētījuma materiāls ekscerpēts no latviešu valodas izloksņu vārdnīcām *Vaiņižu izloksnes vārdnīca* (Ādamsons, Kagaine 2000), *Kalupes izloksnes vārdnīca* (Reķēna 1998), *Ērgemes izloksnes vārdnīca* (Kagaine 1983) un no latviešu valodas elektroniskajiem resursiem *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*, *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, *Latviešu valodas vārdnīca* un *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*.

Raksta teorētiskās daļas pamatā ir references un kognitīvās semantikas metožu sintēze. Empīrisku datu interpretācija veikta, pamatojoties uz kognitīvās lingvistikas nozares – kognitīvās semantikas – konceptualizācijas un nozīmes interpretācijas teorijām.

1. Telpas un laika konceptualizācija

Lingvisti jau sen ir ievērojuši, ka telpa un laiks ir īpaši cieši saistīti gan fiziskajā pasaulē, gan cilvēku mentālās domāšanas līmenī, gan arī valodas izteiksmē. Izsmeltoši neanalizējot telpiskās un laika attieksmes, kas patiesībā ir ļoti sarežģītas, šeit tikai jāpiebilst, ka mūsdienu lingvistikā par pamatu ir pierasts uzskatīt telpas konceptu un no tā „atvasināt” laiku. Citiem vārdiem, visbiežāk fiziskā telpa ir atskaites punkts, un tas nozīmē, ka laiks var būt atkarīgs no telpas; šī koncepcija mūsdienu pētījumos ir sevišķi populāra. Piem., Martins Haspelmaths (*Martin Haspelmath* 1997, 6) apgalvo, ka tā ir ne tikai populāra, bet arī ļoti plaši izplatīta teorija, kas postulē, ka laika izteiksmes pamatā ir fiziskā telpa. Pēc būtības laika un telpas konceptualizācijas attieksmes ir metaforiskas. Tādā pašā veidā, kādā valodā, izmantojot telpas nosaukšanas izteiksmes līdzekļus, tiek īstenoti laika koncepti, abstraktajā laika uztverē metaforiski tiek pārceļta telpas konkrētā pieredze (Tenbrink 2007, 12–13). Vēl var minēt dažas Toras Tenbrinkas (*Thora Tenbrink* 2007, 13) idejas, kas pamato domu, ka cilvēku laika uztveres pamatā var būt telpas koncepts:

- a) laiks neeksistē pats par sevi, tas ir atkarīgs no telpas konceptualizācijas un reprezentācijas;
- b) laiks tiek mērīts, izmantojot telpiskus līdzekļus;
- c) laiks tiek nosaukts, izmantojot telpā izvietoto notikumu izteiksmes līdzekļus;
- d) ja atskaites punkts ir *tagadnes brīdis*, pagātne tiek uztverta kā esoša *pirms mums*, bet nākotne – kā tas, kas ir *pēc mums*.

Vēl jāpiebilst, ka telpas un laika konceptualizācijas līdzības un atšķirības, kā arī telpas un laika valodas izteiksmes līdzekļus ir pētījis Dīters Vunderlihs (*Dieter Wunderlich* 1985, 66–89), kurš pamanījis, ka, neraugoties uz līdzīgu telpas un laika izteiksmes līdzekļu strukturēšanu, tiem piemīt arī vairākas atšķirības. Galvenās no tām ir šādas:

- a) telpiskās izteiksmes līdzekļi ir plašāk un sarežģītāk strukturēti;
- b) lokālie izteicieni ir senāki par temporālajiem;
- c) lokālie izteicieni tiek lietoti, nosakot laiku, nevis otrādi².

Tādēļ, izvēloties laika izteiksmes aprakstīšanas stratēģiju, uz laiku ir iespējams skatīties caur telpas konceptualizācijas mehānismu. Aplūkojot šo mehānismu, visizdevīgāk ir pamatoties uz kognitīvās semantikas jēdzieniem un terminu kopumu, kas tālāk arī tiks īsi aprakstīts.

References nolūkā veikta konceptualizācijas procesa rezultāts valodas izteiksmē jeb diskursā ir attiecīgais modelis objektu sakārtojumam telpā vai objektu sakārtojuma telpiskā aina (angl. *spatial scene*; Evans 2007, 180, 203). Telpiskā aina tiek raksturota kā asimetriska attieksme starp diviem tās galvenajiem dalībniekiem (Langacker 1987, 217–220):

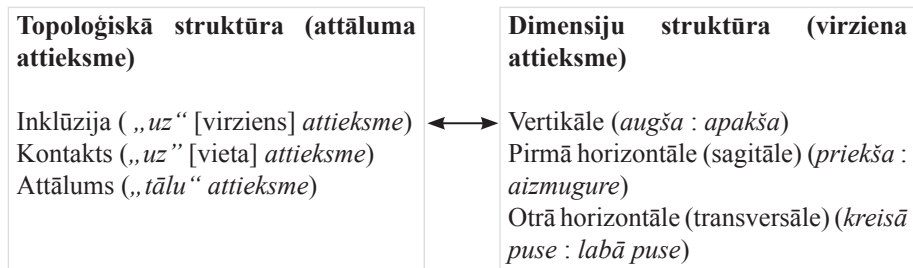
- a) figūru (angl. *trajector; figure*) – nosacīti izcilāku telpiskās ainas dalībnieku, uz kuru tiek centrēta galvenā uzmanība; norāda jebkāda veida kustību vai darbību;
- b) fonu (angl. *landmark; ground*) – nosacīti mazāk izcilu telpiskās ainas dalībnieku, pēc kura tiek noteikts figūras stāvoklis; nosauc, uz kuriem virzās vai kur atrodas lokalizējamā figūra.

Analizējot telpiskās ainas un to dalībnieku attieksmes, bieži vien ļoti svarīgs ir vēl viens telpiskās ainas aspekts – skata punkts (angl. *vantage point; viewpoint*). Uz telpiskās ainas dalībniekiem ir iespēja lūkoties dažādi (no priekšas : no aizmugures; no augšas : no apakšas; no kreisās puses : no labās puses), un no katra atšķirīga skata punkta telpiskā aina var tikt uztverta un interpretēta citādi (sal. Langacker 1987, 122–126). Taču pretēji nekā telpiskajās ainās, modelējot laika ainas, skata punkts nav tik svarīgs. Konceptualizējot laika attieksmes, būtisks kļūst atskaites punkts (angl. *reference point*). Notikums laika gaitā bieži vien ir salikts un kodē dažas vai vairākas laika ainas. Atskaites punkts palīdz uztvert saliktā notikuma atsevišķas daļas un laika plūsmas virzienu (sal. tagadne → nākotne, pagātne → tagadne u. tml.).

² Taču vēlāk lingvisti sāka izvirzīt hipotēzi, ka laiks valodā varētu eksistēt kā autonomš koncepts (izsmeļošāku šās teorijas pārskatu sk. Železauskaitē 2017, 17 ff). Šāds uzskats, protams, nenoliedz telpas un laika savstarpējo atkarību, taču šajā gadījumā lielāka uzmanība tiek vērsta nevis uz laika pakļauību telpai, bet uz šo abu konceptu konceptuālo (kognitīvo) sakaru (Tenbrink 2007, 1–2). V. Evanss (*Ijvyan Evans* 2013, 55) apgalvo, ka savā būtībā laiks ir īpaši komplekss un tā uztvere saistīta ar sarežģītiem smadzeņu procesiem, tāpēc, veidojot laika izteiksmi, laiks var piedalīties kā patstāvīgs koncepts.

2. Telpas un laika attieksmju izteikšanas stratēģija valodā

Apkārt esošajā telpā savstarpēji iedarbojas divas galvenās struktūras, nosakot un radot atbilstīgas telpiskās attieksmes, kas rodas starp telpā izvietotajiem objektiem. Lingvistiskajā literatūrā šīs struktūras ir pieņemts dēvēt par dimensiju struktūru un topoloģisko struktūru, bet no tām izrietošās telpā izvietoto objektu attieksmes – par dimensiju attieksmēm un topoloģiskajām attieksmēm (Levelt 1986; Herrmann 1989; Grabowski 1998; Tarasevic 2003; Vater 2005; Weiß 2005). Īsumā šīs struktūras var attēlot tā, kā parādīts 1. shēmā.

1. shēma. Topoloģiskā struktūra un dimensiju struktūra (shēma pēc Weiß 2005, 34; sal. arī Tarasevic 2003, 58).

Ja vajadzētu veidot diskursu par šķietami vienkāršu telpisko ainu, kas ir atspoguļota 1. attēlā, izrādītos, ka aprakstīt tipoloģiskās un dimensiju struktūras, kā arī attiecīgās topoloģiskās un dimensiju attieksmes nebūtu tik vienkārši.

1. attēls. Telpiskā aina. Mākslinieka Arvīda Gureviča zīmējums.

Viens no svarīgākajiem jautājumiem būtu – kādi konkrēti izteiksmes līdzekļi ir jāizvēlas diskursa veidošanai (sal. Grabowski 1998, 11–17)? Turklāt minētajā

telpiskajā ainā vēl figurētu deiktiskā apakšsistēma, ko realizē adverbiāļi *šeit, tur* (personas deikses gadījumā – personvārdi *viņš, šis, tas*), piem.: *šeit ir māja, bet tur ir koks; šeit sēž šis cilvēks, bet tur sēž tas kaķis* u. tml. Minētajā telpiskajā ainā ar topoloģiskajām attieksmēm (kontakts un inklūzija) ir saistīts cilvēks un krēsls, kaķis un koks, kaķis un pīpe, dūmi, skurstenis un pīpe, cilvēks un māja, koks, kaķis (attālums). Šajā telpiskajā ainā skaidri redzama arī dimensiju struktūra un no tās izrietošās objektu dimensiju attieksmes: vertikāle, transversāle un sagitāle. Diskursā tās var tikt realizētas, izmantojot adverbiāļus *viršū, apakšā, kreisajā pusē, labajā pusē, priekšā, aizmugurē (augšā, lejā, pa kreisi, pa labi, uz priekšu, atpakaļ)*.

Turklāt 1. attēlā redzamajā telpiskajā ainā atspoguļota ne tikai fiziskā, bet arī metafiziskā pasaule (reālajā apkārtējā pasaulē kaķi nepīpē pīpi, bet dūmus nevar pienaglot), tādēļ telpisko attieksmju apraksts un diskursa veidošana kļūst vēl sarežģītāki.

3. Telpas dimensiju struktūra

Tā kā galvenais šā raksta pētījuma objekts ir lietuviešu valodas adverbiāļa *priekīn* 'uz priekšu' ekvivalenti latviešu valodā, tālāk koncentrēti tiks raksturotas telpas dimensiju struktūras galvenās iezīmes.

Kā jau redzams 1. shēmā, telpai piemīt triju dimensiju struktūra. Šādu struktūru un tās uztveri nosaka nevis telpas fiziskā uzbūve, bet cilvēka uztvere, kas balstās uz cilvēka ķermeņa asimetriju. Tas ir arī telpas kognitīvās uztveres pamatā, jo šāda uztvere ir pamatota antropomorfiski: cilvēks (viņa ķermenis) tiek traktēts kā primārā telpa, instance, kas strukturē un ierindo objektus telpā (Grabowski 1998, 11–22; Weiß 2005, 37). Par šo pamatinterpretāciju lingvisti parasti ir vienprātīgi. Daudz sarežģītāks jautājums ir dimensiju struktūras realizācija konkrētajā diskursā. Raksturojot 1. attēlā redzamo telpisko ainu, runātājam no sistēmas modelī esošā valodas izteiksmes līdzekļu inventāra ne tikai jāizvēlas piemēroti līdzekļi, bet tie arī jāsaista savā starpā, izmantojot dimensiju (vai topoloģiskās) attieksmes.

Lingvisti, īpaši pamatojoties uz tipoloģiskajiem telpas izteiksmes līdzekļu pētījumiem, jau sen ir pamanījuši, ka runātājs, veidojot diskursu, kurā rodas arī telpiskās ainas, var izmantot vairāk nekā vienu telpas dimensiju struktūras konceptualizācijas stratēģiju, kas attiecīgi nosaka arī izteiksmes līdzekļu izvēli. Lai paskaidrotu, kādā veidā tiek konceptualizēta un realizēta dimensiju struktūra, kā arī telpā esošo objektu attieksmes, ir izstrādātas vairākas teorētiskas pieejas. Svarīgākās un interesantākās no tām ir šīs (sniegtas hronoloģiskā kārtībā):

- 1) Vilema J. M. Levelta (*Willem J. M. Levelt* 1986) deiktiski intrinsiskā dihotomija;
- 2) Teo Hermaņa (*Theo Hermann* 1989) 6H modelis;
- 3) Joahima Grabovska (*Joachim Grabowski* 1998) antropomorfiskais origo modelis.

DI dihotomijas būtība ir tā, ka runātājs, veidojot diskursu, kurā viņam ir jāraksturo telpiskās ainas, var izvēlēties vienu no divām stratēģijām objektu lokalizēšanai telpā:

- a) deiktisko stratēģiju;
- b) intrinsisko stratēģiju.

Deiktiskajai telpisko ainu konceptualizācijas stratēģijai ir raksturīgas šādas pazīmes:

- a) deiktisko stratēģiju runātājs izmanto tad, kad telpiskās attieksmes tiek konceptualizētas no viņa paša perspektīvas. Raksturojot objektus dimensiju modeļa telpiskajās ainās, lielāka nozīme, visticamāk, ir ķermeņa stāvoklim. Ja veidojamā diskursā runātājs izvēlas deiktisko stratēģiju, objektus pamata (vai prototipiskajā) dimensiju modelī viņš konceptualizē, pamatojoties uz sava ķermeņa modeli un stāvokli: pēc kreisās un labās rokas, pēc sejas un pakauša, pēc galvas un kājām;
- b) ļoti svarīga deiktiskās stratēģijas iezīme ir tā, ka deiktiskajai konceptualizācijai ir raksturīga transivitāte. Visskaidrāk tas ir redzams transversālē (kreisajā pusē : labajā pusē). Atbilstīgi deiktiskajai stratēģijai, konceptualizējot divus objektus un norādot to kreisās puses : labās puses attieksmes, viss ir atkarīgs no runātāja pozīcijas. Piem., 1. attēlā uz krēsla sēdošais cilvēks (varam nosaukt viņu par Jāni) sev priekšā redz māju un kaķi kokā. No Jāņa perspektīvas māja ir pa kreisi, kaķis kokā – pa labi. Kaķis kokā ir mājas kreisajā pusē, bet māja – pa labi no kaķa, kas sēž kokā. Ja Jānis raudzītos uz māju un uz kaķi kokā no to mugurpuses, attieksme mainītos pilnīgi pretēji;
- c) ja runātājs balstās uz konceptualizācijas deiktisko stratēģiju, lokalizējot objektus, viņš izvēlas perspektīvu, kas lingvistiskajā literatūrā angļu valodā tiek saukta par *facing*, vācu tradīcijā – *Vis-à-vis-Perspektive* (ekvivalents latviešu valodā varētu būt *aci pret aci perspektīva*). Runātājs rīkojas tā, it kā lokalizējamie objekti skatītos uz viņu, citiem vārdiem, runātājam priekšā vienmēr būtu objekta priekšpuse.

Savukārt telpisko ainu intrinsiskajai konceptualizācijas stratēģijai ir raksturīgas citādas iezīmes:

- a) svarīgas ir nevis runātāja (kā atskaites punkta) un objekta attieksmes, bet pašu objektu savstarpējās iekšējās attieksmes;
- b) intrinsiskajai konceptualizācijai vispār nepiemīt transivitāte. Ja skatīsimies uz jau minēto 1. attēlu un horizontāli, intrinsiskajā modelī galvenā būs pašu objektu (cilvēka, mājas, koka u. tml.) pozīcija. Atkarā no tā, kā tie ir sakārtoti – viens otram blakus, viens otram pretī vai citādi –, tie var atrasties arī viens no otra pa labi;
- c) izvēloties intrinsisko perspektīvu, runātājs veido diskursu, izmantojot perspektīvu, kas angļu tradīcijā tiek saukta par *aligned*, bet vācu – par *Tandem-Perspektive* (latviešu valodā to varētu dēvēt par *tandēma perspektīvu*). Šajā gadījumā runātājs rīkojas tā, it kā lokalizējamie objekti būtu no viņa aizgriezušies un viņš skatītos uz to mugurām, taču objektu lokalizācija ir atkarīga nevis no runātāja pozīcijas, bet no objektu savstarpējām attieksmēm;
- d) intrinsiskā stratēģija lielā mērā ir atkarīga no pašiem telpiskajiem objektiem – ne katram no tiem var būt intrinsiskās dimensiju asis (vertikāle, sagitāle, transversāle), piem., *bumba, kvadrāts, koks* u. tml.).

Vēl jāpiemin, ka prototipiskos gadījumos, it īpaši indoeiropiešu valodās, tiek izmantota deiktiskā dimensiju modeļa konceptualizācija. Intrinsiskā konceptualizācija galvenokārt ir raksturīga Āfrikas valodām, piem., tipologu plaši analizētajai hausu valodai. Taču ir arī izņēmumi. Indoeiropiešu valodās intrinsiskā perspektīva tiek izmantota, aprakstot kustīgus objektus. Šādā gadījumā būtiskākais faktors ir kustības virziens. Arī Āfrikas valodās mēdz būt gadījumi, kad piemērota ir deiktiskā stratēģija, it īpaši, ja situācija ir statiska, bet objekti nav redzami vienlīdz labi, vai arī tie nav tāda paša lieluma (Hill 1982; Levelt 1986, 198 ff; Grabowski 1998, 33 ff).

Taču DI dihotomija ir tikusi kritizēta, jo kļuvis skaidrs, ka sarežģītāku objektu lokalizācijas gadījumu aprakstīšanai ar to nepietiek. T. Hermanis ir piedāvājis 6H lokalizācijas modeli, kur vienu no asīm veido skata punkts, bet otru – lokalizējamo objektu skaits. Skata punkts ir trinomāls: runātājs, klausītājs, trešā persona (vai objekts), bet lokalizējamo objektu struktūra – binoma vai trinomāla (divu objektu lokalizēšana un triju objektu lokalizēšana). No elementu attieksmēm, kuri atrodas uz abām asīm, tiek iegūti seši galvenie lokalizācijas varianti. T. Hermanis (1989, 22) sniedz šādu 6H modeli:

- 1.1. Sprecherbezogene Dreipunktlokalisationen: S: O_i - A
- 1.2. Hörerbezogene Dreipunktlokalisationen: H: O_i - A
- 1.3. Drittbbezogene Dreipunktlokalisationen: O: O_i - A
- 2.1. Sprecherbezogene Zweipunktlokalisationen: S: O_i
- 2.2. Hörerbezogene Zweipunktlokalisationen: H: O_i
- 2.3. Drittbbezogene Zweipunktlokalisationen: O: O_i

2. attēls. 6H modelis (Hermann 1989, 22).

Grafiskā veidā 6H modeli ir iespējams atspoguļot arī citādi – tabulā, kur sniegti ne tikai skata punkta un lokalizējamo objektu skaita elementi, bet arī ilustratīvie piemēri (sk. 1. tabulu).

Vērotājs	Divu objektu lokalizēšana	Trīs objektu lokalizēšana
Runātājs	<i>atslēga atrodas man pretī</i>	<i>atslēga atrodas mašīnas priekšā (skatoties no manas pozīcijas)</i>
Klausītājs	<i>atslēga atrodas tev pretī</i>	<i>atslēga atrodas mašīnas priekšā (skatoties no tavas pozīcijas)</i>
Trešais	<i>atslēga atrodas mašīnai pretī</i>	<i>atslēga atrodas mašīnas priekšā (skatoties no mājas pozīcijas)</i>

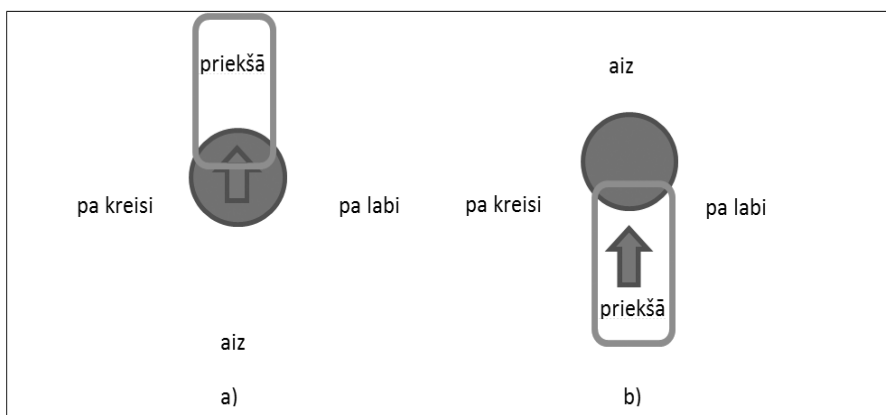
1. tabula. 6H modelis (tabula veidota un piemēri sniegti pēc Vorweg 2001, 83).

Norādot, ka iespējas, ko sniedz DI dihotomijas interpretācija, nav pietiekamas, lai dimensiju modeļa apraksts būtu pilnīgs, kā arī diskutējot par 6H modeli,

Joahims Grabovskis (1998, 11–41) ir piedāvājis antropomorfiskā origo modeli. Šā modeļa centrā ir antropomorfiskā ideja (telpisko situāciju dimensiju struktūra un objektu polarizēšana pēc būtības ir veidota, pamatojoties uz telpu uztverošā cilvēka ķermeņa asimetrijas) un origo projekcija. Origo, pēc J. Grabovska domām, ir dimensiju modeļa galvenā daļa³. Lingvists origo definē kā funkcionālu abstrahētu antropomorfisko objektu „es”, kas regulē telpas dimensiju un polarizēšanas attieksmes. Lai saprastu dimensiju situāciju, parasti pietiek ar antropomorfiskā „es” orientāciju. J. Grabovskis izšķir divas origo galvenās klases:

- 1) iekšējo origo (vācu *Innen-Origo*);
- 2) ārējo origo (vācu *Außen-Origo*).

Šīs divas origo klases ietilpst piecās telpas dimensiju attieksmju projekcijās un kopā veido origo stāvokļu alternatīvo struktūru, kas sastāv no desmit apakšklasēm. Arī šajā rakstā datu analīze pārsvarā tiks balstīta uz J. Grabovska teorētiskajiem pieņēmumiem. Tie šeit vispusīgi netiks aplūkoti, bet galvenās idejas, kas ir nepieciešamas adverbijaļu *uz priekšu* un *pa priekšu* telpisko ainu analīzei, var koncentrēti attēlot paša autora sniegto shēmu sintēzē (Grabowski 1998, 29, 33; sk. 2. shēmu).

2. shēma. Ārējais un iekšējais origo.

Shēmā skaidri redzamas dimensiju struktūras un sagitāles interpretācija, ievērojot origo projekciju – a) iekšējo origo, b) ārējo origo.

³ „Ich habe oben eingeführt, daß für die Raumdimensionierung und -polarisierung nur die Orientierung der – ggf. projizierten – Origo wesentlich ist.” (Grabowski 1989, 28)

4. Telpa un laiks: lie. *priekin* gadījums

Pirms latviešu valodas datu analīzes rakstā sniegts īss lietuviešu valodas pētījuma rezultātu apkopojums. Kā jau minēts, pētot diskursu lietuviešu valodā, tika analizēti tikai ar sagītāli saistītie piemēri. Sagītāles ar adverbīāli *priekin* ‘uz priekšu’ realizāciju analīze ziemeļaustrumaukštaišu viņniešu izloksnē (Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016) liecina, ka *priekin* ‘uz priekšu’ prototipiskos gadījumos nosauc lokalizēšanu telpā; laika ainās var būt:

- prototipiskas, kad tiek koordinētas laika attiecības, kas ir virzītas “uz priekšu”, piem., lie. *Metai bēga į priekį* ‘Gadi skrien uz priekšu’⁴;
- neprototipiskas, kad tiek koordinēts senāku notikumu laiks, iegūstot nozīmi ‘iepriekš’, un kad tiek koordinēts jau bijušu notikumu laiks, iegūstot nozīmi ‘agrāk’.

Šo modeli ilustrē turpmāk rakstā sniegtie piemēri.

Telpiskajās ainās adverbīālim *priekin* ‘uz priekšu’ ir nozīme ‘tālāk kustības virzienā, sev priekšā, uz priekšu’ (pēc LKŽe), piem.:

- (5) *Tai šitam miškely darēm su*
tātad šis.LOC.SG mežs.LOC.SG gatavot.PST.1PL ar
vyru malkas, nu i
vīrs.INS.SG malka.ACC.PL nu un
nupjovēm alksni, kai davē,
nozāģēt.PST.1PL alksnis.ACC.SG kā sist.PST.3
ne priekin griuvo, o atgal davē.
nevis priekša.ADV gāzties.PST.3 bet atpakaļ.ADV sist.PST.3
‘Tātad šinī mežā gatavojām ar vīru malku, nu un nozāģējām alksni, alksnis kā sita, nevis uz priekšu gāzās, bet atpakaļ.’ (RAVt)

- (6) *Tai šitas, sako, mūsiškis kunigas*
tātad šis.NOM.SG sacīt.PRS.3 mūsējais.NOM.SG mācītājs.NOM.SG
atlēkē priekin i stovi prie bažnyčiai⁵
aizskriet.PST.3 priekša.ADV un stāvēt.PRS.3 pie baznīca.DAT.SG
‘Tātad šis, saka, mūsējais mācītājs aizskrējis uz priekšu un stāv pie baznīcas.’ (RAVt)

- (7) *Veda žmogus ožka, a anys girioj.*
vest.PRS.3 cilvēks.NOMS.SG kaza.ACC.SG bet viņš.NOM.PL gārša.LOC.SG
Dabar anas paēmē, pasilēkėjo priekin
tagad viņš.NOM.SG paņemt.PST.3 paskriet.PST.3 priekša.ADV
to žmogaus, nusiavē čebatą,
tas.GEN.SG cilvēks.GEN.SG noauties.PST.3 zābaks.ACC.SG
pastatē i vēl nubēgo toliau.
nolikt.PST.3 un atkal skriet.PST.3 tālāk.ADV
‘Ved cilvēks kazu, bet viņi gāršā. Tagad viņš paņēmis, paskrējis pa priekšu tam cilvēkam, noāvies zābaku, nolīcis un atkal skrējis tālāk.’ (RAVt)

⁴ Minētajā rakstā šādi gadījumi netiek plaši analizēti.

⁵ Informante stāsta par mācītāja un popa sacīkstēm – kurš pirmais ar zirgu sasniegs baznīcu.

Minētajos gadījumos runātāji ir izvēlējušies ārējā origo stratēģiju, proti, notikumi tiek konceptualizēti un diskursā projektēti, izvēloties vērotāja pozīciju, kas ir balstīta uz cilvēka ķermeņa asimetriju (priekša : aizmugure).

Kā jau tika minēts, tad, kad diskursā tiek pārvietotas laika ainas, adverbīālis *priekin* ‘uz priekšu’ tiek lietots neprototipiski, iegūstot nozīmi ‘iepriekš’, piem.:

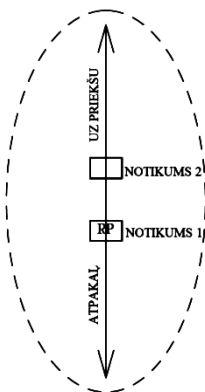
- (8) *Pametēm verpt, pametēm aust*
 pārstāt.PST.1PL vērpt.INF pārstāt.PST.1PL aust.INF
jau tada jau. Šitai katrie dar
jau tad jau šitā kurš.NOM.PL vēl
buvo priekin užsivarē, [...] iš seniau
 būt.PST.3 priekša.ADV parūpēties.PST.PTCP no agrāk.ADV
kurie buvo, tai jau, tai jau,
 kas.NOM.PL būt.PST.3 tad jau nu jau
na, iš seniau katrie buvo, tai sunešiojom.
 nu no agrāk.ADV kurš.NOM.PL būt.PST.3 tad novalkāt.PST.1PL
 ‘Pārstājām vērpt, pārstājām aust jau, tad jau. Šitā, kuri vēl bija iepriekš parūpējušies, [...] no agrākiem laikiem, kas bija, tad jau, tad jau, nu, no agrākiem laikiem, kas bija, tad novalkājām.’ (RAVt)

Laika ainās minētais adverbīālis koordinē arī senāku notikumu laiku un tiek lietots ar neprototipisko nozīmi ‘agrāk, iepriekš, senāk’, piem.:

- (9) *Aš kaip atamenu, tai priekin*
 es.NOM kā atcerēties.PRS.1SG tad priekša.ADV
du zlotai buvo už pūdq va
 divi.NOM zlots.NOM.PL būt.PST.3 par puds.ACC.SG lūk
išėjo priekin, o jau paskui, kaip
 iznākt.PST.3 priekša.ADV bet jau vēlāk.ADV kad
traktorių užsivedē, mašinu jau, jau
 traktors.GEN.PL iegādāties.PST.3 mašīna.GEN.PL jau jau
baiki jau, svietai kiek pradē mokēt,
 labi.ADV jau ļaudis.DAT.PL mazliet.ADV sākt.PST.3 maksāt.INF
ē priekin nuėjai, dykai pakrutėjai.
 bet priekša.ADV iet.PST.2SG velti.ADV strādāt.PST.2SG
 ‘Kā es atceros, tad iepriekš divi zloti bija par pudu, lūk, iznāca iepriekš, taču jau vēlāk, kad traktoros iegādājās, mašīnas jau, tad jau labi, ļaudīm mazliet sāka maksāt, bet senāk gāji, par velti strādāji.’ (RAVt)

- (10) *O priekin metais šitai buvo, priekin*
 bet priekša.ADV gads.INS.PL tā būt.PST.3 priekša.ADV
mano sulaužymo kojos.
 es.GEN salaušana.GEN.SG kāja.GEN.SG
 ‘Bet pirms gadiem tā bija, pirms manas kājas salaušanas.’ (RAVt)

Adverbiāļa *priekin* ‘uz priekšu’ neprototipisko lietojumu laika ainu diskursā nosaka runātāja izvēlētā iekšējā origo stratēģija, kas ir grafiski atspoguļota 3. attēlā.

3. attēls. Iekšējais origo laika ainā.

Laika konceptualizācijai piemērojot iekšējā origo stratēģiju, ierastā laika ass, kas virzās no pagātnes uz nākotni, vairs nav relevanta, līdz ar to attēlotajā laika shēmā tiek izvēlēts universālāks vertikālais notikumu izvietoējuma virziens. Ar punktēto līniju iezīmētais ovāls apkārt asij norāda, ka šis virziens nav galīgs un nemainīgs. Ievērojot to, kādā notikumā tiek lokalizēts iekšējais origo un ar kādu valodas izteiksmes līdzekļu palīdzību diskursā tiek reprezentētas laika attieksmes, laika plūsmas virziens var mainīties. Šī pazīme apvieno laika un telpas ainas, kurās, runātāja vai vērotāja ķermeņa stāvoklim mainoties, mainās arī figūras un fona attieksme, kā arī to lokalizēšana. Tādēļ shēmu klāj enciklopēdisko zināšanu un konceptualizācijas mehānisma aplis. No šā mehānisma ir atkarīga telpas un laika attieksmes realizēšana diskursā.

5. Telpa un laiks: la. *uz priekšu* un *pa priekšu* gadījums

Tā kā sagitāles realizācija ar adverbiāli *priekin* ‘uz priekšu’ ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē ir devusi rezultātus, kas koncentrēti izklāstīti un grafiski vispārināti 3. attēlā, jānoskaidro, vai šīm shēmām jeb, citiem vārdiem, telpas un laika konceptualizācijas modeļiem ir paralēles latviešu valodā. Analizējot latviešu valodas materiālu, tikuši piemēroti tādi paši analīzes modeļi, kādi lietoti, aprakstot adverbiāli *priekin* ‘uz priekšu’ ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē.

Viens no lietuviešu valodas adverbiāļa *priekin* ‘uz priekšu’ ekvivalentiem latviešu valodā ir prievārdiskais savienojums *uz priekšu*. Pēc latviešu valodas vārdnīcu datu analīzes var secināt, ka šā adverbiāļa telpiskajās ainās prototipiskā sfēra ir identiska lie. *priekin* ‘uz priekšu’ – abās valodās adverbiāļu funkcija diskursā ir koordinēt telpiskās ainas dalībnieku attieksmi. Latviešu valodas vārdnīcu eksplikācijās pirmā adverbiāļa *uz priekšu* nozīme rāda lokalizāciju telpā – ‘tālāk, prom no iepriekšējās (arī parastās) vietas, stāvokļa (virzīties, virzīt ko)’ (MLVV; LLVV), piem.:

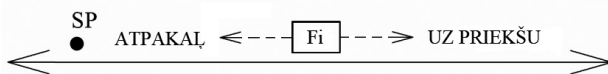
- (11) *Pabraukt uz priekšu.* (MLVV)
 (12) *Skriet uz priekšu neatskatoties.* (MLVV)
 (13) *Annele ne soli uz priekšu, suns ne soli atpakaļ.* (LLVV)
 (14) *Zirks iēt us priekšu, nevar apturēt.*⁶ ‘Zirgs iet uz priekšu, nevar apturēt’.
 (ĒIV 132)

No latviešu valodas korpusā fiksētajiem gadījumiem, kuru telpiskajās ainās piedalās adverbiālis *uz priekšu*, šajā rakstā tiks analizēti daži prototipiskākie (sk. 15.–16. piemēru).

- (15) *Adžis jūta, ka braukšana nenotiek ne uz priekšu, ne atpakaļ.* (KORP)
 (16) *Viņa viegli šūpojas. Uz priekšu un atpakaļ.* (KORP)

15. piemērs ilustrē parastu prototipisku telpisko ainu. Par parastu jeb elementāru tiek uzskatīta telpiskā aina, kuras dalībnieki ir viena vai vairākas figūras, kas atrodas vai kustas vienā fonā (plašāk sk. Kardelytē-Grinevičienē 2016).

Kaut gan nav teikts, vai vērotājs (Adžis) un figūra (kāds transportlīdzeklis, ko metonīmiski nosauc vārds *braukšana*) atrodas tajā pašā pozīcijā, telpiskā aina šajā gadījumā tiek projektēta no vērotāja (Adža) pozīcijas – tātad tiek piemērota ārējā origo stratēģija. Tā kā cilvēkam piemīt intrinsiskas īpašības, kas tiek identificētas, ņemot vērā viņa ķermeņa stāvokli, telpiskās ainas projektēšana notiek, balstoties uz šīm īpašībām (šajā konkrētajā gadījumā aktuālas ir intrinsiskās īpašības *priekša* un *aizmugure*) (sk. 4. attēlu).

4. attēls. *Uz priekšu*: ārējā origo stratēģija

No vērotāja skata punkta figūra nekustas ne uz priekšu (t. i., uz turieni, kurp ir vērstā vērotāja Adža seja), ne atpakaļ (uz turieni, kur ir Adža pakausis vai mugura).

16. piemērā atspoguļotā telpiskā aina diskursā arī tiek projektēta, pamatojoties uz ārējā origo stratēģiju. Atšķirībā no 15. piemēra šajā gadījumā tiek skaidri pateikts, ka telpiskajā ainā vērotājs un figūra ir atšķirīgi subjekti. Tomēr figūra tiek identificēta kā cilvēks (uz to norāda personvārds *viņa*), tas nozīmē, ka tai piemīt tādas pašas intrinsiskas īpašības, kādas jau bija minētās, analizējot 15. piemēru. Tātad sagitāle šādā gadījumā varētu tikt projektēta gan pēc figūras, gan pēc runātāja ķermeņa stāvokļa. Taču 16. piemērā telpiskā aina diskursā tiek realizēta, raugoties no runātāja skata punkta, kas notikumu vēro no malas, tāpēc varam izteikt pieņēmumu, ka arī projektēšana notiek, ņemot vērā runātāja ķermeņa stāvokli. Runātājam, vērojot un projektējot telpisko ainu, figūra (*viņa*) kustas runātāja virzienā (to norāda adverbiālis *uz priekšu*), t. i., uz turieni, kurp tiek virzīts runātāja skatiens, un attālinās no runātāja, kustoties pretējā virzienā (to nosauc

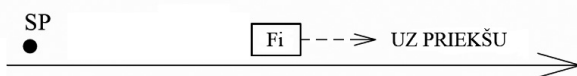
⁶ Piemēri no izlokšņu vārdnīcām tiek sniegti oriģinālrakstībā.

adverbiālis *atpakaļ*). Šādā gadījumā ārējais origo ir runātājs, kas projektē figūras kustības virzienu pēc sava ķermeņa stāvokļa.

Tāpat kā lie. *priekin* ‘uz priekšu’ latviešu valodas adverbiālis *uz priekšu* diskursā apzīmē ne tikai telpiskās, bet arī prototipiskās laika attieksmes – ‘norāda, ka laikposms turpinās’ (MLVV; LLVV), piem.:

- (17) *Gadi nepielūdzami iet uz priekšu.* (MLVV)
 (18) *Laiks gāja uz priekšu, vajadzēja sākt zīmēt.* (LLVV)
 (19) *Dzīve rit strauji uz priekšu – uz augšu.* (LLVV)
 (20) *Mān būs tagad us priekšu divi čeri* [sirdspukīšu]. ‘Man būs tagad uz priekšu divi ceri [sirdspukīšu]’. (VIV 132)
 (21) *Moš is prišku pa vysam naturiēšu vušku.* ‘Varbūt uz priekšu pavisam neturēšu vušku?’. (KIV 262)

Minēto piemēru temporālās attieksmes ir veidotas pēc jau pārrunāto lokālo attieksmju modeļa parauga, citiem vārdiem, ir atvasinātas no lokālā modeļa (sal. Wunderlich 1985). Tāpat kā telpiskajā triju dimensiju modelī tiek ierindoti objekti, bet adverbiālim ir telpiskā koordinātorā loma, tāpat arī vienas dimensijas laika modelī (pēc telpiskā modeļa parauga) tiek izvietoti notikumi (procesi), kurus koordinē adverbiālis. 17.–21. piemērs atspoguļo diskursā projektēto prototipisko temporālo attieksmju realizēšanas modeli, kad, piemērojot ārējā origo stratēģiju, subjekti (kas 17.–19. piemērā ir konceptuālās metaforas realizācijas) no tagadnes brīža, kas izvēlēts par atskaites punktu, tiek orientēti nākotnē (sk. 5. attēlu).

5. attēls. Ārējā origo stratēģija, kopēja telpiskajām un laika ainām.

Pēc lietuviešu valodas ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu un latviešu valodas materiālu analīzes var secināt, ka, salīdzinot abu valodu prototipiskos telpisko un laika ainu modeļus, kuros piedalās adverbiālis *uz priekšu*, būtiskas atšķirības nav vērojamas. Rodas jautājums – kādi ir rezultāti, salīdzinot neprototipisko laika ainu gadījumus.

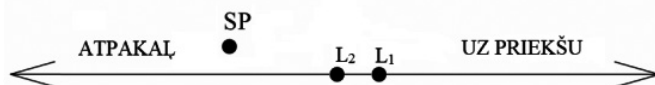
Tādu latviešu valodas datu analīze, kas reprezentē neprototipisku laika ainu ar adverbiāļa *uz priekšu* lietojumu, liecina, ka ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē fiksētajam modelim latviešu valodā atbilst adverbiāļa *uz priekšu* lietojuma gadījumi, kad šis adverbiālis diskursā ne tikai apzīmē 17.–21. piemērā minētos gadījumus, bet arī norāda, ka ‘kas ko dara, kas tiek darīts pirms noteiktā laika, termiņa’ (LLVV; LVV), piem.:

- (22) *Tava māte esot galīgi nabaga un ņemot naudu uz priekšu.* (LLVV)
 (23) *Kantora grāmatas visas bija savestas kārtībā, alga saņemta par mēnesi uz priekšu.* (LLVV)

⁷ Aitas.

- (24) [...] *samaksāšot būvniekiem piecus miljonus latu uz priekšu, lai viņi paspētu* [...]. (KORP)⁸

22.–24. piemērā laika ainās pastāv divi būtiski laika punkti jeb laika robežas, no kuru izvietojuma uz iedomātas laika ass ir atkarīga laika ainas īstenošanās: L_1 – laiks, kad nauda ir jāmaksā, un L_2 – naudas saņemšanas vai maksāšanas īstais laiks. Sniegtajos piemēros par notikumiem stāsta runātājs, kas vēro tos no malas, izvietojot notikumus hronoloģiski – no pagātnes uz nākotni. Minētajos gadījumos *uz priekšu* koordinē divu secīgu notikumu laika attieksmes, taču no prototipiskajām laika ainām šīs atšķiras ar to, ka notikumi it kā apdzēn galapunktu, kas ir paredzēts to norisei (sk. 6. attēlu).

6. attēls. Laika aina ‘kas ko dara, kas tiek darīts pirms noteiktā laika, termiņa’.

22.–24. piemēra struktūras pamatā ir ārējā origo stratēģija: notikumi laika asī tiek izvietoti, ievērojot antropomorfsko principu un telpiskās ainas modeli, – runātāja skatiena virzienā. Piemēri, kuros laika ainas tiktu konstruētas, pamatojoties uz iekšējā origo stratēģiju, nav fiksēti. Tātad var apgalvot, ka analizētajā latviešu valodas materiālā adverbiāļa *uz priekšu* lietojums ir balsīts tikai uz ārējā origo stratēģiju.

Taču latviešu valodā, diskursā projektējot temporālās attieksmes neprototipiskās izteiksmes shēmas (kam piemīt nozīme ‘ kaut kas tiek darīts pirms noteiktā laika’), tās var tikt īstenotas, lietojot ne tikai adverbiāli *uz priekšu*, bet arī adverbiāļus *priekšā* ‘norāda, ka kas tiek veikts agrāk, ātrāk par citiem’ (LVV; LLVV) un *pa priekšu* ‘vispirms; iepriekš, agrāk’ (LVV). La. *priekšā* gadījums šajā rakstā netiks plašāk analizēts, jo šis pētījums ir balstīts uz lietuviešu valodas ziemeļaustrumaukštaišu viņņiešu datu analīzi un tās rezultātiem. Minētajā izloksnē la. *priekšā* ekvivalents ir nevis *priekin* ‘uz priekšu’, bet *prieky* ‘priekšā’, un šis adverbiālis lietuviešu valodai veltītajā rakstā nav ticis analizēts. Tāpēc turpmāk minēti tikai daži piemēri latviešu valodā, kas ilustrē, ka viena no adverbiāļa la. *priekšā* funkcijām ir realizēt diskursā neprototipisko temporālo attieksmju modeli, kas tika aprakstīts, analizējot 22.–24. piemēru, – kad notikumi it kā apdzēn galapunktu, kas ir paredzēts to norisei (sal. 6. attēlu), piem.:

- (25) *Kad mēs ieradīsimies, citi jau tur būs priekšā.* (MLVV)

- (26) *Nemt priekšā.* (VIV 207)

- (27) *Aizsteigties noteikumiem priekšā.* (KORP)

Minētajos piemēros notikumi (25. piemērā N_1 – citu klātbūtne/ierašanās, N_2 – stāstītāja ierašanās, bet 27. piemērā N_1 – notikumi, kas notiek pašlaik, N_2 – subjekta kustēšanās) uz laika ass tiek izvietoti, pamatojoties uz telpiskās ainas

⁸ Sal. lie. *užmokēti priekin* ‘samaksāt uz priekšu’; *apsižiūrēti priekin* ‘palūkoties uz priekšu’.

modeli un antropomorfsko principu – runātāja skatiena virzienā. Tātad šie, kā arī citi vārdnīcās fiksētie piemēri tiek modelēti, pamatojoties uz ārējā origo stratēģiju⁹.

Vēl jāaplūko, kāda situācija atklājas, analizējot adverbīaļa *pa priekšu* lietojumu. Vispirms jāievēro, ka aplūkotajās latviešu valodas vārdnīcās (LLVV; LVV; MLVV) minētais adverbīālis atrodams nevis šķirkļa pamatdaļā, bet frazeoloģismu daļā. Tomēr, tāpat kā la. *uz priekšu* gadījumā, vārdnīcās tiek norādītas divas galvenās adverbīaļa *pa priekšu* nozīmes: lokālā un temporālā. Lokālā nozīme – ‘priekšgalā, sākumā (virzīties, ko virzīt)’ (LLVV; LVV), piem.:

(28) *Pa priekšu jāj dragūni, tad kustas sodāmie, kuriem seko vesels kareivju vads un virsnieki ragavās.* (LLVV)

(29) *„Iesim atpakaļ. Jūs no peldētavas?” – „Jā,” es atbildu un gribu viņam sekot, bet viņš mani bīda pa priekšu.* (LLVV)

28. un 29. piemērā figūru izvietojums telpā ir balstīts uz intrinsiskajām pazīmēm *priekša* un *aizmugure*, kuras runātājs nosaka pēc sava ķermeņa stāvokļa. Tātad abi šie piemēri ir modelēti, pamatojoties uz ārējā origo stratēģiju.

Otrā vārdnīcās norādītā adverbīaļa *pa priekšu* nozīme ir temporālā – ‘iepriekš, agrāk’ (LLVV; LVV), piem.:

(30) *Ko jūs skrienat notikumiem pa priekšu.* (LVV)

(31) *Otrajā Latvijas Republikā vēsturnieki un dokumentālisti kā tautas pieredzes revizionisti skrējuši literatūrai pa priekšu.* (KORP)

Kaut gan, balstoties uz vārdnīcu eksplikācijām, adverbīaļa *pa priekšu* nozīme šajos piemēros atbilst iepriekš analizētā adverbīaļa *uz priekšu* nozīmei, t. i., apzīmē darbību, kas ir notikusi iepriekš, taču pēc uzmanīgākas šo teikumu semantiskās struktūras analīzes redzams, ka tie pēc būtības atšķiras no analizētajiem *uz priekšu* gadījumiem, kur notikumi iedomātajā laika asī tiek izvietoti no izvēlēta brīža tagadnē, orientējot tos nākotnē, t. i., izmantojot iekšējā origo stratēģiju. 30. un 31. piemērā notikumi laika asī tiek izvietoti, neievērojot intrinsiskās runātāja pazīmes. Minētajās laika ainās diskursa veidotājs vai figūra netiek uzskatīti par atskaites punktiem. Šeit svarīgāki kļūst paši notikumi un to secība. Runātāja uzdevums ir nevis atrast sev vai figūrai vietu uz laika ass, bet secīgi sarindot notikumus. Šāda uzdevuma īstenošanai nav iespējams izvēlēties ārējā origo stratēģiju, līdz ar to runātājam ir tikai viena alternatīva iespēja – balstīties uz iekšējo origo. Tāpat kā telpiskā ainā iekšējais origo sakrīt ar objektu, tā laika ainā – ar notikumu. Tātad 30. piemērā iekšējais origo tiek identificēts kā notikumi, kas netiek konkretizēti (tos varam apzīmēt ar N_1), tāpēc to attieksmes nosaukšanai ar figūru darbībām (N_2) tiek izmantots adverbīālis *pa priekšu* (sal. (10) piemēru lie. *O priekin metais šitaip buvo, priekin mano sulaužymo kojoes* (RAVt) ‘Bet pa priekšu gadā šādi ir bijis, pa priekšu manas kājas salaušanai’). Līdzīgu stratēģiju, visticamāk, runātājs izvēlēties arī 31. piemērā, kur, veidojot notikumu virkni (literatūras rašanos (N_1) un figūru

⁹ Lai varētu droši pamatot vai noliegt iekšējā origo stratēģijas piemērošanas pieņēmumu lie. *prieky* un la. *priekšā* gadījumā, kad šie adverbīāļi tiek lietoti, valodā projektējot laika ainās, ir nepieciešams atsevišķs pētījums.

(vēsturnieku un dokumentālistu) darbību (N_2)), iekšējais origo tiek identificēts kā N_1 . Tātad, pamatojoties uz analizētajiem piemēriem, var piesardzīgi izteikt pieņēmumu, ka atsevišķos gadījumos (resp. la. *pa priekšu* gadījumā) latviešu valodā, tāpat kā lietuviešu valodas ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē, var tikt piemērota iekšējā origo stratēģija¹⁰.

6. Secinājumi

Analizētajās latviešu valodas vārdnīcās un korpusā fiksēto adverbiāļu *uz priekšu* un *pa priekšu* lietojuma gadījumu analīze apliecina, ka to prototipiskā īstenošanās diskursā ir balstīta uz ārējā origo stratēģiju un atbilst lie. *priekin* ‘uz priekšu’ realizācijām. Neprototipiskā lietojumā, kurā, izvēloties iekšējā origo stratēģiju, minētie adverbiāļi iezīmē senāku notikumu laiku, iegūstot nozīmi ‘agrāk’, nav fiksēti. Šādi gadījumi nav konstatēti arī latviešu valodas izlokšņu vārdnīcās. Tāpēc, pamatojoties uz analizētajiem latviešu valodas datiem, var apgalvot, ka lietuviešu valodas ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē laika attieksmju izteikšanai lietotajam lie. *priekin* ‘uz priekšu’, kad tas apzīmē senāku notikumu laiku, iegūstot nozīmi ‘agrāk’, paralēlu latviešu valodā nav.

Pamatojoties tikai uz 30. un 31. piemēra analīzi, nevar droši apgalvot, ka latviešu valodā diskursā īstenošanās laika attieksmes var tikt modelētas, izvēloties arī iekšējā origo stratēģiju – tā, kā tas notiek lietuviešu valodas ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē. Turklāt uzmanība jāpievērš minēto stratēģiju izvēles un īstenošanās apstākļiem abās valodās. Pēc lietuviešu valodas adverbiāļa *priekin* ‘uz priekšu’ lietojuma analīzes ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē tika konstatēti divi nosacījumi, kuri ir svarīgi, runājot par izvēloties iekšējā origo stratēģiju:

- a) stāstījuma laiks – pagātne (vecākās paaudzes informanti, kas laika ainās ir lietojuši adverbiāli *priekin* ‘uz priekšu’, stāstīja par savu jaunību un tad piedzīvotiem, bet nu jau pagājušiem notikumiem);
- b) stāstījumam ir jāsastāv vismaz no diviem notikumiem.

Uz iekšējā origo stratēģiju balstīto latviešu valodas piemēru analīze apliecina, ka latviešu valodas datiem kopīgs ir tikai (b) nosacījums, bet pagātnes laiks šādos gadījumos iekšējā origo izvēlē nav obligāts. Lai precīzi noteiktu minēto nosacījumu saikni ar ārējā origo vai iekšējā origo stratēģiju izvēles motīviem, ir nepieciešama dziļāka lietuviešu un latviešu valodas materiāla analīze.

Balstoties uz šā pētījuma rezultātiem, var izteikt pieņēmumu, ka latviešu valodā, tāpat kā lietuviešu valodas ziemeļaustrumaukštaišu viļņiešu izloksnē, ir iespējams izmantot iekšējā origo stratēģiju. Šajā rakstā gan analizēti tikai latviešu valodas vārdnīcās un korpusā iekļautie dati, tāpēc nākotnē būtu vērts veikt arī latviešu valodas izlokšņu ierakstu un tekstu analīzi.

¹⁰ Iekšējā origo stratēģiju latviešu valodā var izvēlēties, temporālo attieksmju nosaukšanai izmantojot arī citus adverbiāļus, piemēram, *aiz*: *Rastorgujevs paliek 0,6 sekundes aiz Eiropas čempionāta medaļām* (delfi.lv 27.01.2017.); *Futbola kluba «Jelgava» meistarkomanda šajā sezonā Latvijas futbola Virslīgas čempionātā palika soli aiz medaļām un ieguva ceturto vietu* (jelgavasvestnesis.lv 12.12.2015.). Šajos piemēros notikumi tiek secīgi sakārtoti, par atskaites punktu izvēloties godalgotas vietas – zelta, sudraba un bronzas medaļas. Dziļākai šāda veida piemēru analīzei ir vajadzīgs atsevišķs pētījums.

Saīsinājumi

1, 2, 3	persona
ACC	akuzatīvs
ADV	adverbiālis
COND	kondicionālis
DAT	datīvs
ĒIV	<i>Ērgemes izlokšnes vārdnīca</i>
FI	figūra
GEN	ģenitīvs
INF	nenoteiksme
INS	instrumentālis
KIV	<i>Kalupes izlokšnes vārdnīca</i>
KORP	<i>Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus</i>
L ₁ , L ₂	laika ainas
LKŽe	<i>Lietuvių kalbos žodynas</i>
LLVV	<i>Latviešu literārās valodas vārdnīca</i>
LOC	lokātīvs
LVV	<i>Latviešu valodas vārdnīca</i>
MLVV	<i>Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca</i>
NOM	nominatīvs
PL	daudzskaitlis
PRS	tagadne
PST	pagātne
PTCP	divdabis
RAVT	<i>Rytų aukštaičių vilniškių tarminės medžiagos duomenų bazė</i>
RP	runātāja pozīcija
SG	vienskaitlis
SP	skata punkts
VIV	<i>Vainižu izlokšnes vārdnīca</i>

Avoti

1. Ādamsons, Eduards, Kagaine, Elga. 2000. *Vainižu izlokšnes vārdnīca*. N-Ž. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
2. Kagaine, Elga. 1983. *Ērgemes izlokšnes vārdnīca*. 3. sēj. Rīga: Zinātne.
3. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Elektroniskā versija. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv/
4. *Latviešu valodas vārdnīca*. Elektroniskā versija. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv/
5. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. Pieejams: www.korpuss.lv
6. *Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroniskā versija. Pieejams: www.lkz.lt
7. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Elektroniskā versija. Pieejams: www.tezaurs.lv/mlvv/

8. Reķēna, Antoņina. 1998. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts.
9. Rytų aukštaičių vilniškių tarminės medžiagos duomenų bazė. Pieejams: <http://www.baze.vilniskiai.eu/>

Literatūra

1. Evans, Vyvyan. 2007. *A Glossary of cognitive linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
2. Evans, Vyvyan. 2013. *Language and time: a cognitive linguistics approach*. New York: Cambridge University Press.
3. Grabowski, Joachim. 1998. Ein psychologisch-anthropomorphologisches Modell der einheitlichen semantischen Beschreibung dimensionalen Präpositionen. *Lexikalische Semantik aus kognitiver Sicht: Perspektiven im Spannungsfeld linguistischer und psychologischer Modellierungen*. Ludewig, Petra, Geurts, Bart (eds). Tübingen: Narr, 11–40.
4. Haspelmath, Martin. 1997. *From space to time: temporal adverbials in the world's languages. Lincom studies in theoretical linguistics*. 3. München: Lincom Europa.
5. Herrmann, Theo. 1989. *Von, hinter, rechts und links: das 6H-Modell. Psychologische Studien zum sprachlichen Lokalisieren*. Heidelberg: Universität, Psychologisches Institut.
6. Hill, Clifford. 1982. Up/down, front/back, left/right. A contrastive study of Hausa and English. *Here and there: cross-linguistic studies on deixis and demonstration*. Weissenborn, Jürgen, Klein, Wolfgang (eds). Austin: John Benjamins, 13–42.
7. Kardelis, Vytautas, Kardelytė-Grinevičienė, Daiva. 2016. Priekin – per erdvę ir laiką. *Lietuvių kalba*. 10. Pieejams: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/188>
8. Kardelytė-Grinevičienė, Daiva. 2016. Lokalizācijas raiška lietuviškojoje Georgo Wenkerio medžiagoje. *Kalbotyra*. 68. Pieejams: <http://www.zurnalai.vu.lt/kalbotyra/article/view/10319>
9. Langacker, Ronald. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Theoretical prerequisites*. 1. Stanford: Stanford University Press.
10. Levelt, Willem, Johannes, Maria. 1986. Zur sprachlichen Abbildung des Raumes: Deiktische und intrinsische Perspektive. *Perspektiven auf Sprache. Interdisziplinäre Beiträge zum Gedenken an Hans Hörmann*. Bosshardt, Hans-Georg (Hrsg.). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 187–211.
11. Makauskaitė, Indrė. 2016. Lietuvių kalbos laiko adverbialai: pozicija laiko raiškos priemonių sistemoje ir semantinių tyrimų apžvalga. *Lietuvių kalba*. 10. Pieejams: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/209>
12. Smetona, Antanas, Usonienė, Aurelija. 2012. Autoriaus pozicijos adverbialai ir adverbializacija lietuvių mokslo kalboje. *Kalbotyra*. 64 (3). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 124–139.
13. Tarasevic, Larisa. 2003. Präpositionen aus der Sicht der Kategorisierung (am Beispiel von *vor* und *neped*). *Das Wort. Germanistisches Jahrbuch GUS*. Moskau: DAAD, 123–144.
14. Tenbrink, Thora. 2007. *Space, time, and the use of language. An investigation of relationships*. Berlin, New York: Morton de Gruyter.
15. Vater, Heinz. 2005. *Referenz-Linguistik*. München: Wilhelm Fink Verlag.

16. Vorweg, Constanze. 2001. *Raumrelationen in Wahrnehmung und Sprache*. Wiesbaden: DUV/ GWV Fachverlage.
17. Weiß, Petra. 2005. *Raumrelationen und Objekt-Regionen: psycholinguistische Überlegungen zur Bildung lokalisationspezifischer Teilräume*. Wiesbaden: DUV/ GWV Fachverlage.
18. Wunderlich, Dieter. 1985. Raumkonzepte. Zur Semantik der lokalen Präpositionen. *Nach-Chomskysche Linguistik. Neuere Arbeiten von Berliner Linguisten*. Ballmer, Thomas, Posner, Roland (eds). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 340–351.
19. Železauskaitė, Asta. 2017. *Erdvės ir laiko konceptualizacija lietuvių kalboje: prielinksnių po ir per atvejai*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Summary

Based on the combination of methods of referential and cognitive semantics, the article deals with one part of the model of the expression of spatial and temporal relations, namely the saggital and its realisation in discourse. The study compares the realisations of saggital relations expressed by the adverbial *priekin* ‘ahead, frontward’ in the Vilniškiai subdialect of Northeast Aukštaitija with the realisation of such relations by Latvian adverbials *uz priekšu* ‘ahead, frontward’ and *pa priekšu* ‘fore’ in discourse. The Vilniškiai subdialect of Northeast Aukštaitija features a prototypical and non-prototypical use of the adverbial *priekin*. In its prototypical use, it refers to spatial movement (‘forward in the direction of movement’, ahead / frontward’). When the meaning of the adverbial is transferred to the temporal domain, the adverbial *priekin* is used in its non-prototypical meaning to refer to an earlier time of events (‘in advance’ or ‘earlier, previously, before’). The main goal of the analysis of Latvian data was to find out whether a similar model of prototypical and non-prototypical uses of the adverbial also exists in the Latvian language. Having reviewed the strategies of conceptualising spatial and temporal relations, the paper also aimed at determining whether the realisations of Latvian adverbials *uz priekšu* and *pa priekšu* in discourse feature strategies of text-external and text-internal origo.

The analysis of the use of Latvian adverbials *uz priekšu* and *pa priekšu* found in dictionaries and corpora revealed that their prototypical realisations in discourse are based on the strategy of the text-external origo and they correspond to the realisations of *priekin* in Lithuanian. Examples of non-prototypical uses of these adverbials which, applying the strategy of text-internal origo, refer to an earlier time of events (‘in advance’, ‘earlier, previously, before’) were not identified. As a result, based of the analysis of Latvian data, it is fair to state that the Lithuanian adverbial *priekin* in its sense of ‘in advance’, ‘earlier, previously, before’) has no parallel in Latvian.

A hypothesis that Latvian features the uses of text-internal origo can be proposed on the basis of the analysis of the non-prototypical realisations of the adverbial *pa priekšu* in temporal scenes. However, this hypothesis needs to be tested and can only be verified by carrying out a separate study by drawing on more extensive linguistic data than that used in the present paper.

Par Lietuvu latviski: sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumi

About Lithuania in Latvian: the names of public life realias

Regīna Kvašīte

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38, Šiauliai LT-76352, Lietuva

E-pasts: kvasyte@hu.su.lt

Par Lietuvas ekonomisko, politisko, sociālo un kultūras dzīvi latviešu valodā raksta, lietojot tekstos dažādus reāliju nosaukumus. Pētījuma mērķis – izanalizēt Lietuvas kultūrvidē raksturīgo sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumus (rakstā sauktus par *bezekvivalenta leksiku*, reizēm – par *kultūraizguvumiem*) latviešu valodā. Lai noskaidrotu atveides likumsakarības, sastatījumam izmantotas gan tulkojošās, gan pašvalodas vārdnīcas. Publikācijās par Lietuvu un tās tautas vēsturi, pārsvarā enciklopēdijās, arī populārzinātniskajos, informatīvajos un preses izdevumos, visbiežāk sastopami dažādu laikposmu vēsturisko un aktualizēto reāliju nosaukumi. Pēc semantikas šos nosaukumus var iedalīt vairākās grupās: 1) valsts simboli – valsts nosaukums un pamatdokuments, ģerbonis, institūcijas, apbalvojumi, 2) personas pēc to statusa, pienākumiem vai nodarbošanās, 3) administratīvi teritoriālās vienības un to pārvaldības iestādes, 4) naudas vienības, 5) partijas un sabiedriskās kustības. Nosaukumu atveide latviešu valodā atkarīga no avota, kurā šīs leksikas vienības fiksētas, kā arī no autoru skatījuma uz bezekvivalenta leksikas lietošanu. Pārsvarā minētie lietuviešu nosaukumi tiek latviskoti, kaut gan reizēm tekstā konstatēti arī paskaidrojumi. Savāktā materiāla analīze liecina, ka praksē vērojama liela, ne vienmēr pārdomāta sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumu atveides dažādība. Īpaša uzmanība ir jāpievērš reāliju nosaukumu, kas veic vēstures terminu funkcijas, lietošanai. Lai komunikācija mērķvalodā būtu veiksmīga, ir jānovērtē, cik labi adresāts pazīst Lietuvu, zina Lietuvas kultūrvides reālijas vai prot avotvalodu u. tml.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; lietuviešu valoda; bezekvivalenta leksika; sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumi; avotvaloda; mērķvaloda.

Ievads

Valsts tēla veidošana un tā popularizēšana, uzmanības piesaistīšana un vēlēšanās būt atpazīstamiem pasaulē ir jebkuras valsts mērķis. Lai iepazītu valsti un/vai tautu, izprastu tās kultūru un novērtētu specifiku, uzmanību saista ekonomiskās, politiskās, sociālās un kultūras dzīves reālijas. „Cilvēku veidota un kopta sabiedriskā telpa, kurā noteikta sabiedrība vēsturiski attīstījusi savu saimniecisko darbību un kultūru, radījusi materiālās un garīgās vērtības, piekopusi noteiktu dzīvesveidu, veidojusi uzvedības, attiecību un saskarsmes normas. Vide, kas rosina kultūras vērtību, normu un dzīvesziņas apguvi ..” (Skujiņa 2011, 49) jeb kultūrvidē ir jāņem vērā, nodrošinot veiksmīgu komunikāciju un izvēloties piemērotus valodas izteiksmes līdzekļus. Radniecīgo lietuviešu un latviešu tautu valsts un sabiedrības dzīves struktūrā, valsts simbolikā un sabiedriski vēsturiskajās

reālījās var atrast priekšstatus, parādības, priekšmetus u. tml., kas raksturīgi tikai vienai no tām, savukārt otra šīs reālījas nepazīst. Tāpēc ir svarīgi domāt par to nosaukumu lietošanu (atveidi) otrajā baltu valodā. Publikācijās par Lietuvu latviešu valodā sastopami dažādi sabiedriskās dzīves reālīju nosaukumi. Pētījuma mērķis – izanalizēt Lietuvas sabiedriskās dzīves reālīju nosaukumus un to lietošanu latviešu valodā. Izmantojot semantiskās analīzes, sastatījuma un aprakstošo metodi, izanalizēti vārdnīcu un enciklopēdiju dati, kā arī dažādi oriģinālvalodā rakstītie vai no latviešu valodas tulkotie populārzinātnisko un preses izdevumu teksti (sk. saīsinājumu un avotu sarakstu).

1. Reālījas, to nosaukumi un semantika

Lai vispārināti apzīmētu pētījumam izvēlēto reālīju nosaukumus, lingvokulturoloģijas, etnolingvistikas un saskarnozaru teorijā joprojām nav vienota viedokļa. Latviešu valodniecības terminu vārdnīcā *reālīja* definēta samērā vispārīgi: „[Ī] tenības priekšmets, parādība, dzīva būtne, abstrakts jēdziens, ko nosauc valodas vienība” (Skujiņa 2007, 321), savukārt lietuviešu valodā (tās tulkošanas teorijā) uzsvērts šo vienību kultūrspecifiskais raksturs: „[V]ārdi vai vārdkopas, kas apzīmē noteiktus jēdzienus, priekšmetus, parādības, kuras raksturīgas tautas, valsts, cilts ģeogrāfiskajai videi, kultūrai, sadzīvei un atspoguļo tautisko, vietējo vai vēsturisko koloŗītu. Reālījas (precizitātes labad vēl sauktas par reālīju nosaukumiem) var atveidot kalkējot, aizgūstot, aprakstoši tulkojot un citos līdzīgos veidos...” (Pažūsis et al. [b. g.], 90)¹. Saikni ar kultūrvīdi atspoguļo arī Kazimiera Ambrasas-Sasnavas (*Kazimieras Ambrasas-Sasnavas* 1978, 135) sniegtā definīcija: „oriģināla valodā sastopamais vārds vai vārdkopa, kas nosauc sadzīves, vēstures, kultūras vai citu sabiedriskās dzīves jomu tādus priekšmetus, parādības, faktus vai notikumus, kādu tulkojuma valodā parasti nemēdz būt vai tos sauc citādi”. Lietuviešu definīcijā lietots termins *originalo kalba* (sal. angļu *source language*), lai gan mūsdienās latviešu valodā blakus atbilstošajam terminam *oriģināla valoda* lieto terminu *avotvaloda*. Līdzīgi arī citu šīs definīcijas terminu – *vertimo kalba* (sal. angļu *target language*) resp. *tulkojuma valoda* – mūsdienu terminoloģijā biežāk sauc par *mērķvalodu*.

Pētījuma kontekstā svarīgākais ir tieši tas, ka šīs vienības raksturīgas konkrētai kultūrvīdei un to nosaukumu lietošana (tulkošana vai atveidošana) var radīt grūtības resp. tiem nav leksisko ekvivalentu mērķvalodā. Šādus vārdus vai vārdu savienojumus gan latviešu, gan lietuviešu valodnieki nereti sauc par *bezekvivalenta leksiku*. Lietuviešu valodā līdzās terminam *beekvivalentē leksika* („Vienas valodas leksiskās vienības, kurām nav atbilstmes citas valodas leksikā. Bezekvivalenta leksikai parasti pieskaita citas valodas runātājiem nezināmus (vai maz zināmus) īpašvārdus (personvārdus un vietvārdus), tā sauktās reālījas (jeb reālīju nosaukumus) un leksiskos robus (liet. *leksinė spraga*)” (Pažūsis et al. [b. g.], 27)) lieto arī ar piedēkli *ne-* un izskaņu *-inē* darināto terminu *neekvivalentinē leksika* (Ambrasas-Sasnavas 1978, 132). Šajā sakarā būtu jāmin samērā jaunais latviešu termins *lingvokulturēma* „[V]alodas vienība (vārds, vārdu savienojums, teikums,

¹ Visus citātus no lietuviešu avotiem – gan teorētiskās literatūras, gan vārdnīcām – tulkojusi raksta autore. Tie citēti avotvalodā, ja ir bijis nepieciešams pievērst uzmanību lietuviešu tekstam.

teksts), kurā ietverta verbāla un kultūras informācija, kas ļauj uztvert un izprast tautas vērtību sistēmu, tautas domāšanas, psiholoģijas, pasaules izziņāšanas pieredzi” (Skujiņa 2011, 53). Uz daļu no vārdiem, ar kuriem apzīmē garīgās un materiālās kultūras reālijas, varētu attiecināt terminu *kultūraižguvums*. Tā definīcija „[A]votteksta vārds, izteiciens, frazeoloģisms, kas, nerodot piemērotu mērķteksta ekvivalentu, tiek burtiski pārcelts .. mērķtekstā ..” (Skujiņa 2007, 198) ļauj to lietot samērā plaši, taču pareizāk šķiet šo terminu attiecināt tikai uz patiešām aizgūtiem vārdiem, nevis okazonālu (individuālu vai situatīvu) viena vai otra reālijas nosaukuma lietojumu (plašāk par tautas kultūrvidei raksturīgo reāliju nosaukumu terminoloģiju sk. Kvašīte 2005; Kvašytė 2009; Kvašytė 2012).

Konkrētas valsts kultūrvidei raksturīgo leksiku var iedalīt 1) tautas jeb etnogrāfisko reāliju nosaukumos un 2) valsts jeb sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumos. Lietuviešu etnolingvists Aloīzs Gudavičs (*Aloyzas Gudavičius* 2009, 93–94) izšķir šādas reāliju nosaukumu lietošanas jomas: nacionālā virtuve, apģērbi, mūzikas instrumenti, tautasdejas, tradīcijas un paražas, folklorā un mitoloģijā, tautas vēstures lietas, kā arī tautas dzīvesvidi – ģeogrāfiskos objektus, dzīvniekus un augus, klimatiskās dabas parādības. Tieši tautas vēstures lietas, precīzāk, daļa no tām – sabiedriski politiskās dzīves reālijas –, tiek minētas kā vienas no svarīgākajām.

Rakstos par Lietuvu latviešu valodā sastopamas divas sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumu apakšgrupas:

- 1) vēsturiskā leksika (historismi²);
- 2) aktualizētā resp. mūsdienās aktīvajā vārdu krājumā sabiedrība attīstības gaitā notikušo pārmaiņu dēļ atgriezies leksika³.

Savukārt pēc semantikas šo reāliju nosaukumi ir:

- 1) personas pēc statusa, pienākumiem vai nodarbošanās (*kunigaikštis, didysis kunigaikštis, knygnešys, šaulys, sribas, seniūnas, seniūnaitis, sąjūdininkas*);
- 2) valsts simbolika – valsts nosaukums, apbalvojumi, dokumenti un institūcijas (*Lietuvos Didžioji kunigaikštystė, Vytis, Vỹcio kryžius, Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinas, seimas, Lietuvos Statutas*);
- 3) naudas vienības (*auksinas, litas, centas*);
- 4) administratīvi teritoriālās vienības un to pārvaldības iestādes (*apylinkė, seniūnija, seniūnaitija*);
- 5) partijas un sabiedriskās kustības (*tautininkai, liaudininkai, Sąjūdis*).

Šādas semantiskās grupas ir gan vēsturisko, gan mūsdienās lietojamo bezekvivalenta vārdu grupā. Piederība pie vēsturiskās vai aktualizētās leksikas jūtami neietekmē atveides paņēmieni izvēli. Ja arī vērojamas kādas atšķirības, tās saistītas galvenokārt ar to, ka aktualizēto leksiku lieto biežāk un dažādos tekstos,

² *Historisms* – ‘vēsturiski ierobežota lietojuma vārds, kas nosauc mūsdienās neaktuālu vai zudušu reāliju un kam nav sinonīma mūsdienu valodā’ (Skujiņa 2007, 145).

³ Sal. 20. gs. beigu krievu valodas skaidrojošajā vārdnīcā aktualizācijas procesu atspoguļo attiecīgas norādes par leksikas aktivitāti vai pasivitāti – līdzās norādēm *aiziešana pasīvā* un *atgriešanās aktīvā* izmanto arī norādi *aktualizācija* (Skljarevskaia 2000, 32), turpat procesa nozīmē lietots termins *aktualizācija*.

tāpēc tās atveide ir stabilāka un mazāk variē. Ņemot vērā, ka sabiedriskās dzīves reāliju (personu, organizāciju, sabiedrisko un politisko kustību u. tml.) nosaukumi visbiežāk tiek lietoti kā vēstures termini, jāpievērš uzmanība ne vien to korektai lietošanai avotvalodā, bet arī atveidošanai mērķvalodā. Īpaši svarīgi korekti lietot (atveidot) šos reāliju nosaukumus Lietuvas vēstures, politikas, kultūrvēstures u. tml. tekstos, lai adresātam būtu saprotams teksts, bet netiktu zaudēta kultūrspecifika.

2. Vēsturisko reāliju nosaukumi

Lietuvas vēstures, politikas, kultūrvēstures u. tml. kontekstā nozīmīga loma ir senās Lietuvas valsts reālijām, kas veido lietuviešu vēsturisko reāliju kopu, turklāt daļa no tām ir semantiski saistītas. Viens no latviešu tekstos visdažādāk atveidotajiem nosaukumiem ir personas nosaukums *kunigaikštis* – ‘1. vēst. karavadonis un apgabala valdnieks senajā Lietuvā un citās zemēs; 2. augsts mantojams vai par sasniegumiem piešķirams bajāru tituls; persona, kam pieder šis tituls’ (Keinys 2012, 342). Lietuviešu-latviešu vārdnīcā tā ekvivalenti ir četri vārdi – *kunigaitis*, *kņazs*, *kunigs*, *firsts* (Balkevičs et al. 1995, 250), taču analizētajos latviešu tekstos konstatēti pirmie divi⁴:

- (1) *Krīvu vecākais Lizdeika ņēmies to izskaidrot šādi: k u n i g a i t i m šajā vietā jāceļ pils, tā būšot tik stipra kā dzelzs, un tās slava izplatīsies tālu un tuvu AKL 5*; (2) *Bīskaps [Motiejs Valančus] jau tika dēvēts par Ž e m a i t i j a s k u n i g a i t i LV 121*; (3) *Visinteresantākais no tiem [rituālu aprakstiem] sniegts Dubnicas hronikā, par miera līguma slēgšanu (1351) starp Lietuvas kunigaiti Kēstuti un Ungārijas karali Ludviku MitE 1994, 241*; (4) *Lietuvas kunigaitis Ģedimins (sk. tālāk didysis kunigaikštis – dižkunigaitis Ģedimins) kādā 1323. gada vēstulē, lūgdams viņam atsūtīt sprediķotājus, norāda, ka tiem ir jāprot viena no trim valodām – lietuviešu, poļu vai zemgaļu MB 91*; (5) *9–12. gs. visā Lietuvas terit[orijā]⁵ izplatījās tīrumu zemk[opība], atdalījās amatn[iecība] un tirdzn[iecība], izveidojās feod[ālas] attiecības; radās pirmie valstiskie veidojumi (zemes) – Deltuva, Karšuva, Lietuva u. c., kuru priekšgalā bija k u n i g a i š i (k ņ a z i) LPE 157 (sal. tālāk galvenokārt lietots tikai kņazi – (6) 13. gs. 30.–60. gados Mindaugs pakļāva citu k ņ a z u zemes LPE 157).*

Vēstures grāmatas, enciklopēdijas, informatīva, tūristiem adresēta izdevuma tekstu autori visbiežāk izvēlas pirmo tulkojošajā vārdnīcā minēto leksēmu *kunigaitis* (arī vārdkopās *Žemaitijas kunigaitis* [2], *Lietuvas kunigaitis* [3; 4]). Tā iekļauta arī latviešu valodas vārdnīcā, tāpēc ir pamats šo lietuviešu tautas vēsturiskās reālijas nosaukumu uzskatīt par kultūraizgūvumu: ‘vēst. karavadonis, apgabala, novada valdnieks (feodālajā Lietuvā)’ (Ceplītis, Stengrevica 1980, 490). Retāk latviešu tekstos vienlaikus kā sinonīmi izmantoti abi – *kunigaitis* un *kņazs* [5] vai tikai

⁴ Visi vienas reālijas nosaukuma lietošanas piemēri sakārtoti vienā rindkopā un sanumurēti (atsevišķi katras tematiskās grupas ietvaros). Analizējot konkrēto atveides gadījumu, piemēra numurs norādīts kvadrātiekvāš.

⁵ *Latvijas padomju enciklopēdijā* (LPE) un citos avotos saīsinātie vārdi citātos papildināti [kvadrātiekvāš]. Ja dots tikai attiecīgā avota saīsinājums LPE, piemēri ņemti no 6. sējuma (1985), kurā ir šķirkļi *Lietuva*.

leksēma *kņazs* [5]. Šis vārds rada asociācijas ar slāvu kultūru (sal. ‘*vēst.* karaspēka vadonis un kādas teritorijas valdnieks (slāvu un dažās citās zemēs no 9. līdz 16. gadsimtam); šī valdnieka tituls’ (Ceplītis, Stengrevica 1980, 285), tāpēc tā izvēle cieši saistīta ar kontekstu, savukārt pārējie divi vārdnīcā iekļautie vārdi – *kunigs* un *firsts* – asociējas ar ģermāņu kultūru (sal. *firsts* ‘(vācu *Fürst*) – no ķeizara vai karaļa tieši atkarīgs lielākas teritorijas valdnieks viduslaiku Vācijā ..’ (Baldunčiks 1999, 225)). Citai kultūrvidei raksturīgas reālijas nosaukšanai „.. **var arī izlietot tehniskus nosaukumus, kultūras priekšmetu apzīmējumus**, kad latviešu valodā vēl nav atrasts derīgs vārds vai arī nav atronams. Tā, piem., *firsta* latviešiem nav bijis; tāpat šī jau diezgan parasta vārda vietā gan vislielākais valodnieks neizdomās derīgu latviešu nosaukumu. Daži gan domā kaut ko sevišķu izdomājuši, izlietodami *firsta* vietā vārdu *kņazs*: *kņazs Bismarks*. Bet tā jau, no vilka bēgdami, metamies lāča ķetnās” (Mīlenbahs 2009, 391). Kārļa Mīlenbaha apgalvojums pilnībā attiecas arī uz vārda *kņazs* lietošanu lietuviešu *kunigaitis* vietā.

Ar iepriekš aplūkoto personas nosaukumu saistīts vārdkopnosaukums *didysis kunigaikštis*. Mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā tas definēts kā ‘*vēst.* valdnieka tituls’ (Keinys 2012, 120), bet vēstures vārdnīcā terminam ir četras nozīmes, no kurām pirmā attiecināta uz Lietuvu (‘1. Lietuvas valsts valdnieka tituls ..’), savukārt pārējās trīs – uz senās Krievijas resp. slāvu kultūru (Asadauskienė et al. 2003, 101). Tas nozīmē, ka, tulkojot daudznazīmīgo nosaukumu un izvēloties piemērotāko atbilstmi mērķvalodā, ir jānovērtē kultūrvide (sal. *didysis kunigaikštis* – ‘*vēst.* dižkunigaitis, lielkunigaitis, lielkņazs’ (Balkevičs et al. 1995, 101), bet turpat arī ‘dižkunigaitis, lielkņazs’ (250)). Grūtības sagādā ne tikai pamatkomponents *kunigaikštis*, par ko jau bija runa iepriekš, bet arī apzīmētājkomponents *didysis* un lielā sākumburta lietojums:

- (2) *Šā uzskata [par viendievību] pamatā ir Lietuvas dižkunigaiša Ģedimīna vēstule pāvesta delegātiem, kas rakstīta 14. gadsimta pirmajā trešdaļā, un tajā viņš ir uzsvēris domu par vienu dievu, ko ikviena tauta pielūdz savā veidā* S 151; (2) *Tajā [katedrālē] svinīgi tika kronēti Lietuvas dižkunigaiši, sākot ar Vitautu un beidzot ar Žigimantu Augustu* AKL 5; (3) *Viļņa pirmo reizi vēsturiskajos avotos – Dižkunigaiša Ģedimīna vēstulēs – minēta 1323. gadā ..* AKL 2; (4) *Traku Salas pilī 1430. gada oktobrī nomira Lietuvas lielkunigaitis Vitauts* AKL 17; (5) *Leģenda vēsta par Viļņas dibinātāju dižo Lietuvas kunigaiti Ģedimīnu, kurš redzējis sapni – uz viena no uzkalniem stāv un gaudo dzelzs vilks* AKL 5; (6) *Galv[enais] lielkņaza varas balsts bija feod[ālās] zemes īpašnieki* LPE 157; (7) *Lielkņazs Jagailis noslēdza ar Poliju Krēvas ūniju (1385)* LPE 154; (8) *.. īpaša draudzība izveidojās ar Klaipēdas šauļiem (par šo leksēmu sk. tālāk) un Vitauta Lielā ģimnāzijas audzēkņiem un skolotājiem, pie kuriem Liepājas nodaļas sportisti un koris vairākkārt viesojās* LL 82.

Analizētie teksti liecina, ka latviešu valodā visbiežāk lieto salikteni, kas darināts vai nu ar poētiskas nokrāsas īpašības vārdu *dižs*, vai neitrālo *liels* (vārdkopās attiecīgi formas ar noteikto galotni *dižais, lielais*) pirmajā saliktena daļā, taču, kā redzams no iepriekš teiktā, arī vārdnīcā nav konsekvences, tāpēc grūti uz to cerēt

tekstos. Par iemeslu ir tas, ka lietuviešu valodas *didis* (tā forma ar noteikto galotni ir *didysis*) latviski tiek tulkota kā *liels*, *dižs*, *dižens*, arī *spēcīgs* (Balkevičs et al. 1995, 101). Iespējams, lai izceltu kādreizējās Lietuvas valsts varenību, izvēlēts neitrālā īpašības vārda *liels* sinonīms *dižs* (Rauhvargers 2002, 205–206) [1; 2; 3; 5]. Vienā no tekstiem konstatēta vārdkopa *dižais Lietuvas kunigaitis*, kas precīzi atbilst avotvalodas izteiksmei [5], taču nav tik ērta kā saliktenis, tāpēc netiek plaši lietota. Mērķvalodas tekstā vienā no avotiem (enciklopēdijā) konstatēts saliktenis ar pamatkomponentu *kņazs* lietojums [6; 7], kā arī mūsdienu kontekstā lietotais Lietuvas dižkunigaiša vārds ģimnāzijas nosaukumā [8]⁶ – apzīmētājs *Lielais* kopā ar personvārdu *Vitauts* (pareizi būtu *Vītauts*; sal. *Vytautas Didysis*). Gan lietojot sugasvārdu *dižkunigaitis*, gan paplašināto vārdkoku *Lietuvas dižkunigaitis*, kur identificēšanas funkciju veic īpašvārds *Lietuva*, lielais sākumburts nav nepieciešams, taču, saucot kunigaiti vārdā, tā pielikums (pievārds) – ar īpašības vārdu izteiktais apzīmētājs *Dižais* (vai *Lielais*) – jāraksta ar lielo sākumburtu [8] (sal. *Vytautas Didysis* (Dobelienē 1998, 57)).

Bezekvivalenta leksikas grupā ietilpst vēsturiskās reālijas nosaukums *kunigaikštystē* (arī tā derivatīvais sinonīms⁷ *kunigaikštija*). Abiem šiem atvasinājumiem lietuviešu valodā ir divas nozīmes: ‘*vēst.* 1. apgabals vai valsts, kur valda kunigaitis; 2. kunigaiša vara’ (Keinys 2012, 342), abi tie sastopami arī senās Lietuvas valsts nosaukumā. Par nosaukuma variantiem avotvalodā atzinumu ir sniegusi Valsts lietuviešu valodas komisija (liet. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija*): „No valodas viedokļa pareizi ir abi nomenklatūras vārda varianti – gan **kunigaikštija**, gan **kunigaikštystē**. Nevienš no tiem nevar tikt uzskatīts par nenormatīvu. Taču, runājot par Lietuvas valsts nosaukumu, ieteicamāks variants **Lietuvos Didžioji Kunigaikštystē**. .. šim nosaukumam lietuviešu avotos ir ilgāka lietošanas tradīcija, valodas skatījumā tas labāk atbilst arī mūsdienu valstu nosaukumu veidošanas modelim.” (Konsultācija) Tas, ka lietuviešu valodā lieto atvasinājumus ar izskaņām *-ystē* un *-ija*, redzams lietuviešu-latviešu vārdnīcā: *kunigaikštija* žt. *kunigaikštystē*; *kunigaikštystē* ‘1. kunigaitija; kņaziste; 2. kunigaiša (kuniga, kņaza, firsta) valdīšana’ (Balkevičs et al. 1995, 250). Taču arī latviešu valodā iespējams lietot divus atvasinājumus: bez tulkojošajā vārdnīcā iekļautā *kunigaitija*, arī ar *-iste* darināto *kunigaitiste* ‘*vēst.* teritorija, kurā valda kunigaitis’ (Ceplītis, Stengrevica 1980, 490) (sal. *kņaziste* ‘*vēst.* teritorija, kurā valda kņazs’ (Ceplītis, Stengrevica 1980, 285)). Lietuviešu-latviešu vārdnīcā īpašības vārda *didis* iekļautās atbilstmes nedaudz atšķiras: ‘**didžioji kunigaikštystē** *vēst.* – lielkņaziste, lielkunigaitiste’ (Balkevičs et al. 1995, 101). Izveidojusies situācija nepalīdz atrisināt radušos dilemmu, tāpēc izvēle paliek autoru ziņā:

- (3) *Tagadējās Lietuvas ģerbonis sakņojas tālajos viduslaikos un lietuviešiem atgādina par kādreizējo Lietuvas Dižkunigaitijas varenību*
AKL 2; (2) .. *paplašinoties Lietuvas Dižkunigaitijai,*

⁶ Salīdzinājumam universitātes nosaukums tradicionāli ir *Vītauta Dižā Universitāte* (liet. *Vytauto Didžiojo universitetas*) (NVK 117) (sal. *Vytautas Didysis* – *Vītauts Dižais* (Balkevičs et al. 1995, 101)).

⁷ „Sinonīms, darināts no tā paša pamatvārda ar atšķirīgiem vārdveidojošajiem afiksiem, kuriem ir tā pati vārdarināšanas nozīme un tā pati vai tuva leksiskā nozīme.” (Kvašyte 2005, 60)

par lietuviešiem sāka saukt visus šīs kunigaitijas iedzīvotājus, neņemot vērā viņu tautību MB 41; (3) *Tāpēc [ka viņiem nav impēriskā instinkta] arī lietuvieši kā etnoss un kā tauta nav spējuši saglabāt savu Dižkunigaitijas valsti* K 2009/11, 196; (4) *1605. gada septembrī pie Salaspils Lietuvas hetmaņa Jana Karola Hodkēviča komandētie 4000 Lietuvas lielkunigaitijas karavīri smagi sakāva 11 000 vīru lielo Zviedrijas karaļa armiju, kas bija ieradusies ieņemt Rīgu* LL 9; (5) *Jaunveidojamai Viļņas Universitātei jezuīti izvirzīja lielus mērķus – izplatīt zinātni un katolicismu ne tikai Lietuvas Lielkunigaitijā un tai tuvās zemēs ..* LV 84; (6) *Ap 1240 radās liet[uviešu] agrā feod[ālā] valsts – Lietuvas lielkņaziste* LPE 157 (enciklopēdijā ir arī atsevišķs šķirklis *Lietuvas lielkņaziste* LPE 155); (7) *1562. gada martā pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers Rīgas pilī svinīgi nolika savas pilnvaras un nodeva uzticības zvērestu Polijas karaļa pārstāvim – Lietuvas lielkņazistes (lielkunigaitijas) (tālāk tekstā autors abus variantus lieto atsevišķi) lielkancleram un Viļņas vojevodam Nikolajam Radzivilam Melnajam* LL 7; (8) *Lietuvas tatāri ir etnisko tatāru grupa, kas Lietuvas lielkņazistē uz dzīvi apmetās vairāk nekā pirms 600 gadiem* K 2009/10, 197; (9) *Dievnamu [Pažaislē] 17. gs. benediktiešu mūkiem uzcēla Lietuvas Dižās kunigaitijas kanclers Žīgimants Pacs, un tā ir viena no skaistākajām baroka arhitektūras celtnēm Lietuvā* AKL 10; (10) *Vēlāk Lietuva apvienojās ar Poliju, izveidojot Lietuvas lielhercogisti, kas savos ziedu laiko pletās no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai* S 125.

Latviešu valodas vārdnīcā iekļautā atvasinājuma *kunigaitiste* vietā teksts konstatēts tikai *kunigaitija* resp. tulkojošajā vārdnīcā fiksētais ekvivalents. Valsts nosaukumā tāpat kā iepriekš analizētajā personas nosaukumā lieto salikteņus ar atkarīgajiem komponentiem *liel-* un *diž-*, taču, atšķirībā no valdnieka kā personas nosaukuma, dominē neitrālais īpašības vārds [4–8; 10], savukārt stilistiski marķētais divos gadījumos ir saliktenī [1–3] un vienreiz vārdkopā [9]. Runājot par Lietuvas valsti, vienā piemērā konstatēts saliktenis ar pamatkomponentu *hercogiste* [10] (sal. ‘*vēst. hercoga valsts; atsevišķa feodālās valsts daļa*’ (Ceplītis, Stengrevica 1975, 194), bet trijos – *kņaziste* [6–8]. Konsekventa leksēmas ar *-ija* izvēle varētu būt saistīta ar vēlmi uzsvērt Lietuvas kultūras specifiku (sal. citi valstu vai valsts daļu nosaukumi darināti ar *-iste: hercogiste, kņaziste, cariste*). Jāpiebilst, ka latviešu valodā vārds *kunigaitija* konstatēts arī pārnestā nozīmē – grāmatas *Lietuvas vēsture* nodaļas nosaukumā *Bīskapa M. Valančus „garīgā kunigaitija”* LV 118.

Pie vēsturiskajām sabiedriski politiskās dzīves reālijām pieskaitāma arī Lietuvas administratīvi teritoriālā dalījuma vienība *apylinkė* ‘2. vēst. mazākā administratīvā vienība’ (Keinys 2012, 24)⁸. Atbilstošais lietuviešu nosaukums gan vienkārši pārrakstīts ar latviešu alfabēta burtiem, gan pārtulkots, taču izvēlētajam latviešu ekvivalentam ir cita nozīme, kas bez paskaidrojuma nebūs saprotama:

⁸ Sal. ‘*apylinkė* – 1. Mazākā administratīvi teritoriālā vienība, ko padomju vara ieviesa 1940. g. beigās seņūnijas vietā. Pastāvēja (ar pārtraukumu 1941–1944) līdz 1994 (kamēr tika atjaunotas seņūnijas)’ (Račis 2001, 647).

‘3. apīlīņķe; ciems (Lietuvas administratīvi teritoriālā iedalījuma pamatvienība)’ (Balkevičs et al. 1995, 36):

- (4) *Vietējie valsts varas orgāni rajonos, pils[ētās], pilsētu raj[onos], c[iema]tos un a p i l i n k o s ir tautas dep[utātu] padomes, ko ievēlē uz 5 gadiem* LPE 156; (2) *Seņūnijas tika ieviestas 1994. gada 7. jūlijā, aizvietojot a p i l i n k a s V.*

Raksta problemātikas kontekstā pārsteidzoši, ka lietuviešu valodas vārds *apylinkė*, kas ir sieviešu dzimtes un tika tulkots kā *apgabals*, šajā citātā sastopams tik neparastā formā – saglabājot lietuvisko sakni, tikai mainot dzimti. Mūsdienās vārdam *apylinkė* lietuviešu valodā ir vairākas nozīmes, bet visas tās latviešu valodā tiek tulkotas, jo nav bezekvivalenta leksika (sal. ‘1. apkārtnē, apkaime; 2. iecirknis ..’ (Balkevičs et al. 1995, 36). Savukārt gan *Latvijas padomju enciklopēdijā* [1], gan interneta enciklopēdijā [2] konstatētie varianti neatbilst vārdnīcā fiksētajam vārdam.

Vēsturiskās sabiedriskās dzīves reālijas ir arī dažādas naudas vienības, piem., senās Lietuvas valsts laikus atgādina nosaukums *auksinas* ‘1. zelta, vēlāk sudraba senās Lietuvas monēta; 2. 1919–1922. g. Lietuvas papīrnauda, atbilst Vācijas markai’ (Keinys 2012, 63). Tas iekļauts lietuviešu-latviešu vārdnīcā: ‘*vēst. auksins (naudas zīme dažos Lietuvas vēstures posmos)*’ (Balkevičs et al. 1995, 66):

Valstī vēl aizvien [1922. g.] apgrozībā bija ostmarkas, kuras Lietuvas vara nosauca par „z e l t ī t ā m” (liet. a u k s i n a s) LV 163.

Piemērā redzams, ka vispirms apspēlēta šī nosaukuma etimoloģija lietuviešu valodā (sal. *auksas* ‘zelts’), savukārt iekavās kā paskaidrojums minēts lietuviešu valodas vārds.

Par vēsturisko bezekvivalenta leksiku uzskatāmi arī naudas vienību nosaukumi *litas* un *centas*. Gan papīrnaudas, gan monētu (sīknaudas) nosaukumi ir iekļauti latviešu valodas svešvārdu vārdnīcā, taču tas darīts atšķirīgi. Lietuvai raksturīgais nosaukums *lits* ‘(liet. *litas*) Lietuvas naudas pamatvienība’ (Baldunčiks 1999, 440) minēts, nenorādot tā cilmī, taču definīcijā ir valsts nosaukums (sal. ‘*lits (naudas vienība)*’ (Balkevičs et al. 1995, 268)). Savukārt plašāk, ne tikai Lietuvā, izplatītais *cents* fiksēts ar precīzu cilmes norādi, taču bez attiecinājuma uz konkrētu valsti: ‘(ang. *cent* < lat. *centum* ‘simts’) naudas vienība (lielākas vienības simtdaļa) vairākās valstīs’ (Baldunčiks 1999, 122) (sal. ‘*cents (naudas vienība)*’ (Balkevičs et al. 1995, 86)). Šie nosaukumi ir populāri Latvijas preses izdevumos, kā arī dažādos citos tekstos, kur bieži tiek rakstīts par ekonomikas aktualitātēm:

- (5) *Satversmes seims 1922. gada 9. augustā pieņēma likumu par naudas vienību. Likums pasludināja, ka Lietuvā naudas vienība ir lits ar zelta segumu, lits sastāv no 100 centiem* LV 164; (2) *Lits – Lietuvas Republikas (1918.–1940. g.)⁹ nacionālā naudas vienība (saīsināti Lt), kas bāzējas uz zeltu (1 Lt = 100 centi)* NL 81; (3) *Dažkārt tirgošanā gan parādoties lētās desas no Polijas, kas maksā vienu vai divus litus.* N 20.04.2009., 34; (4) *Kioskos*

⁹ Par Lietuvas naudasvienību lits un cents atkal kļuva 1993. gadā resp. jau pēc citētā avota izdošanas.

izsniegtā viena aizdevuma maksimālais apjoms būs 2000 l i t i (408 lati) N 25.08.2008., 6; (5) *Šobrīd summa, kas jāmaksā par cūkgaļu un liellopa gaļu, nav mainījusies jau kopš pagājušā gada: par kilogramu (dzīvsvārā) govju gaļas maksājam trīs l i t u s (60 santīmu), par vērša gaļu – 4,50 (90 santīmu), cūkgaļu – 4,20 (aptuveni 87 santīmi)* N 20.04.2009., 34; (6) *Ārvalstu tiešās investīcijas Viļņas apgabalā šā gada sākumā sasniedza 20,27 miljardus l i t u (5,88 miljardi eiro) ..* N 02.06.2008., 6.

Lietuvas naudas vienību nosaukumu lietošana nesagādā grūtības, jo tie ir tradicionāli labi zināmi. Analizējot latviešu tekstus, redzams, ka praksē minētās summas publikāciju autori pārrēķina Latvijas naudas vienībās (tiesa gan, tas attiecas pārsvarā uz litiem, ne uz centiem) [4; 5] vai Eiropas Savienības naudas vienībās [6], kamēr Latvija un Lietuva nebija kļuvušas par vienotās valūtas zonas valstīm (attiecīgi 2014. un 2015. gadā). Līdz tam laikam nosaukums *lits* tiktu uzskatīts par aktualizēto resp. pēcpadomju laikposma Lietuvas Republikas oficiālās valūtas nosaukumu. Par Lietuvas valūtu kļūstot eiro, tas atkal atgriežas vēsturisko sabiedrisko reāliju nosaukumu statusā, savukārt leksēma *cents* joprojām nosauc mūsdienu Lietuvas valūtu, jo tā sauc arī Eiropas kopvalūtas sīknaudas vienību. Jāpiebilst, ka lietuvieši sarunvalodā nereti mēdz lietot salikteni *eurocentas*, tādējādi uzsverot notikušās izmaiņas.

Lietuviešu svešvārdu vārdnīcā četras nozīmes ir aizgūvumam no latīņu valodas *statutas* ‘lot. *statutum* – nustatymas’ (Kaulakienē et al. 2013, 772). Analizējot lietuviešu vēsturisko bezekvivalenta leksiku, jāpievērš uzmanība pirmajai nozīmei ‘1. vēst. likumu krājums, tiesas likumkrājums: *Lietuvos Statutas* ..’ (Keinys 2012, 731). Valsts pamatdokumenta nosaukums iekļauts lietuviešu-latviešu vārdnīcas šķirklī *statutas* – ‘2. vēst.: Lietuvos statutas – Lietuvas statūts’ (Balkevičs et al. 1995, 468), kuru mūsdienās lieto galvenokārt tekstos par Lietuvas vēsturi:

- (6) *Spēkā palika arī L i e t u v a s S t a t ū t s, bet poļu valodas lietošana tika atļauta pašvaldības institūcijās, aprīņa administrācijā, zemākajā tiesu sistēmas līmenī, izglītības sistēmā, savukārt Viļņas Universitātē tikai tajā laikā pārgāja no pasniegšanas latīņu valodā uz mācīšanu poļu valodā* LV 109; (2) *L i e t u v a s s t a t ū t i – Lietuvas lielkņazistes (par to sk. nosaukuma kunigaikštystē aprakstu) feodālo tiesību kodeksi 3 redakcijās (1529., 1566. un 1588.)* LPE 169.

Citētajos piemēros redzamas divas būtiskas atšķirības – lielo sākumburtu lietošana un skaitļa vārdformas izvēle. Kaut gan tulkojošajā vārdnīcā ar lielo sākumburtu rakstīts tikai valsts nosaukums, atbilstoši lietuviešu valodas pareizrakstības normām īpaši svarīgu dokumentu nosaukumos visi vārdi jāraksta ar lielajiem sākumburtiem (Dobeliene 1998, 59) (kā piemērs minēts arī nosaukums *Lietuvos Statutas*) [1]. Savukārt, izvēloties daudzskaitli *statūti* [2], šajā gadījumā autoru nolūks acīmredzot bijis apkopojoši nosaukt visas šī Lietuvas valstij svarīgā dokumenta redakcijas. Taču ārpus konteksta adresāts tādu lietojumu varētu pārprast, ņemot vērā, ka šim svešvārdam gan lietuviešu, gan latviešu valodā ir vairākas nozīmes (sal. *statūti* ‘[visdusl. lat. statutum < lat. statuere ‘noteikt’] – 1. jur. tiesību normu kopojums; 2. noteikumi, kas reglamentē kādas organizācijas

uzbūvi un darbību, kā arī visu organizācijas locekļu rīcību;¹⁰ 3. **ordeņa statūti** – ordeņa apraksts, kā arī priekšraksts par to, kādā kārtībā ar šo ordeni apbalvo un kā tas nēsājams’ (Baldunčiks 1999, 749)) (zināmu ietekmi var atstāt mazā sākumburta lietojums).

Lietuvas vēsturisko reāliju nosaukumu kopā iekļauta persona, kas nosaukta ar salikteni *knygnešys* ‘1. *vēst.* drukas aizlieguma laikos ārzemēs iespiesto lietuviešu grāmatu nesējs pāri robežai un to izplatītājs; 2. grāmatu iznēsātājs, izplatītājs’ (Keinys 2012, 319). Lietuviešu-latviešu vārdnīcā piedāvā šo leksēmu atveidot ar divām vārdkopām ‘*vēst.* grāmatu iznēsātājs; (aizliegto) grāmatu izplatītājs’ (turpat minēts arī atvasinājums *knygnešystē* ar plašāku komentāru ‘(*cara cenzūras aizliegto*) grāmatu iznēsāšana (izplatīšana)’ (Balkevičs et al. 1995, 235)), savukārt tekstos vēsturiskā reālija parasti tiek skaidrota aprakstoši:

- (7) *Pamudinājis nepieņemt cara varas piedāvātās grāmatas, bīskaps [Motiejus Valančus] Austrumprūsijā slepeni noorganizēja lietuviešu preses iespiešanu, izmantojot latīņu alfabēta burtus, kā arī nelegālu to izplatīšanu Lietuvā. Izveidojās spēcīga grāmatu kontrabandas jeb “grāmatu nesēju” [parindē: Grāmatu nesēji (knygnešiai) – cilvēki, kas drukas aizlieguma laikā (1864–1904) kontrabandas ceļā Krievijas pakļautībā esošajā Lietuvā ienesa ārzemēs iespiestas grāmatas un periodiskos izdevumus. (Tulk. piez.)] kustība LV 126; (2) Savus bērnīšus mācījām mājās slepenās skolās, bet lietuviešu grāmatas un mācību grāmatas aizliegto grāmatu izplatītāji (lietuviski knygnešiai* [parindē * lietuviešu knygnešys (burtiski „grāmatu nesējs” – šo vārdu citas tautas nezina)] nelegāli atgādāja no Prūsijas SKM 18; (3) Noteikti vērts apskatīt .. klēti Ustrones ciemā, kur iekārtots cara laika aizliegto grāmatu izplatītāja J. Tuma-Vaižganta muzejs AKL 15.*

Lai pēc iespējas labāk iepazīstinātu ar šo reāliju, autori (tulkotāji) reizēm sniedz papildu komentārus parindēs. Jāpievērš uzmanība šī vārda nozīmes maiņai lietuviešu valodā padomju laikposmā, kad „... daži vārdi ieguva jaunas leksiskās nozīmes vai nozīmju nokrāsas, kas ir saistītas ar citas nozīmes piešķiršanu ar tiem nosauktajiem priekšmetiem. Piem., *knygnešys* senāk nozīmēja „slepenu lietuviešu grāmatu nesēju pāri robežai”, bet pēckara gados sāks lietot „grāmatu izplatītāja” nozīmē (senākā nozīme jau kļuva par semantisko historismu)” (Palionis 1979, 301). Šī nozīme kā otrā fiksēta lietuviešu valodas vārdnīcā. Leksēmai *knygnešys* kā vienam no lietuviešu kultūrvides vēsturisko reāliju nosaukumiem pievērsta uzmanība sastatāmās stilistikas pētījumos (Kvašytė, Čepaitienė, Župerka 2006, 45). Savukārt mūsdienās šis vārds tiek lietots vēl citā nozīmē, kas daļēji atbilst Jona Paļoņa (*Jonas Palionis*) minētajam semantiskajam historismam – pārnestā nozīmē un/vai sarunvalodā tā sauc cilvēku, kurš piegādā vai sagādā kādam grāmatas, bet tas nav viņa darbs vai pienākums, drīzāk brīvprātīgs pakalpojums.

Visu aplūkoto vēsturisko sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumu lietojumgadījumi liecina, ka nav vienotas nostājas, kā atveidot cittaustu vēstures reāliju

¹⁰ Šajā nozīmē lietuviešu valodā lieto pašcilmes atvasinājumu *įstatai* (Keinys 2012, 731).

nosaukumus. Tas paliek adresantu resp. tekstu autoru un/vai redaktoru ziņā, savukārt katrs no viņiem acīmredzot balstās uz personīgo pieredzi un situācijas izpratni.

3. Aktualizēto reāliju nosaukumi

Svarīgāka nekā vēsturisko sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumu lietošana (tos biežāk lieto terminu funkcijā) ir savulaik vēsturisko, taču mūsdienu valsts dzīvē savu nozīmi atguvušo vārdu lietošana. Vēsturisko apstākļu dēļ līdz 1990. gadam liela daļa senajai Lietuvas valstij raksturīgo reāliju (valsts simbolikas u. tml.) nosaukumu funkcionēja tekstos par vēsturi, bet vārdnīcās bija fiksēti ar norādēm par to statusu, piem., *arh.*, *novec.*, *vēst.*, reizēm arī ar nozaru norādēm, bet tādos gadījumos leksēmas neaktualitāte uzsvērta definīcijās (plašāk par historismiem kā pasīvo leksiku sk. Vilkaitē, Kvašytė 2006).

Aktualizētas ir reālijas, kas raksturo oficiālo valsts tēlu un atšķir Lietuvu no citām valstīm, savukārt valodnieciskā skatījumā svarīgi ir gan šo reāliju nosaukumi avotvalodā, gan to lietošana mērķvalodā. Pie bezekvivalenta leksikas pieder nosaukums *Vītis* (1. LDK (1336–1795), Lietuvas valsts (1918–1940, nuo 1990) ģerbonis .. (Račis 2014, 321)). Lietuviešu valodas vārdnīcā šim vārdam fiksētas trīs nozīmes, taču tikai viena no tām ir aktualizēta: ‘1. *vēst.* sūtnis jāšus uz zirga; 2. *vēst.* senais varonis jāšus uz zirga; 3. Lietuvas valsts ģerbonis, kurš attēlo valdnieku jāšus uz zirga’¹¹ (Keinys 2012, 939) (sal. ‘*Vītis (Lietuvas valsts ģerbonis)*’ (Balkevičs et al. 1995, 583)). Pirmais šo nosaukumu lietuviešu valodā, tiesa gan, ne ģerboņa, bet tajā attēlotā jātnieka nosaukšanai 19. gadsimta vidū izmantojis Simons Daukants¹²; uz ģerboni to 1884. gada mēnešrakstā *Aušra*¹³ mēģinājis attiecināt Mikalojs Akelaitis¹⁴ (Račis 2007, 11):

- (8) *Vītis – tā lietuvieši sauc savu galveno heraldisko zīmi – ir jātnieks sudraba bruņās uz sarkana fona ar sudraba zobenu, paceltu virs galvas AKL 2; (2) Lietuvas valsts ģerbonis – Vītis, jātnieks sarkanā fonā, ir viens no vecākajiem valsts ģerboņiem Eiropā NVK 75; (3) Izvēloties valsts karoga krāsas (dzeltena, zaļa, sarkana), notika atteikšanās no LLK [Lietuvas Lielkunigaitijas – R. K.] valdnieku izmantotā karoga, bet ģerbonis – balts Vītis uz sarkana fona – palika tas pats LV 162; (4) .. Jelgavas lietuviešu kultūras biedrība „Vytiš” LL 117; (5) Plaša bija Latvijas lietuviešu sporta apvienība „Vytiš” („Jātnieks” – Lietuvas simbols) .. MVL 52.*

Lai nosauktu Lietuvas valsts ģerboni, gan vārdnīcās, gan tekstos gandrīz vienmēr lieto paskaidrojumus – parasti uzsver nosauktās reālijas funkcijas [1; 2] vai apraksta tās izskatu [3]. Īpašvārds *Vītis* ir populārs dažādos simboliskajos

¹¹ Definīcijā nosauktas dažādas personas: ‘1. *istor.* raitas pasiuntinys; 2. *istor.* raitas senovēs karžygys; 3. Lietuvos valstybės herbas, vaizduojantis raitą valdovą’.

¹² *Simonas Daukantas* (1793–1864) – vēsturnieks, apgaismības un tautas atmodas darbinieks (Račis 2003, 529).

¹³ „*Aušra*” – pirmais tautiskais lietuviešu mēnešraksts, saukts par laikrakstu, ko 1883.–1886. gadā izdeva Ragainē un Tilzītē (Račis 2002, 299–300).

¹⁴ *Mikalojus Akelaitis* (1829–1887) – sabiedriskais un kultūras darbinieks, rakstnieks, valodnieks (Račis 2001, 223).

nosaukumos Lietuvā un ārpus Lietuvas robežām: Latvijā ir kultūras biedrība un sporta apvienība [sal. 4; 5], Kanādā sporta klubs Toronto (tas iekļauts Kanādas lietuviešu organizāciju rokasgrāmatā (KLOŽ 2002)) u. tml. Simboliskajos nosaukumos visbiežāk lieto avotvalodas vārda formu (parasti pēdējās), taču reizēm papildus tiek dots vārda tulkojums [5].

Aktualizēts vārds *Vytis* ir ne tikai Lietuvas valsts ģerboņa nosaukumā, bet arī vārdkopnosaukumos, piem., vārdnīcā iekļauta vārdkopa *Vyčio kryžius*¹⁵ ar skaidrojumu 'Vīša (Vīta) krusts (*Lietuvas ordenis*)' (Balkevičs et al. 1995, 583). Samērā liela šī Lietuvas valsts apbalvojuma nosaukumu dažādība konstatēta tekstos:

- (9) *1920. gadā to [pirmo Lietuvas Republikas apbalvojumu] pārdēvēja par Jātnieka Krustu (Vyties Kryžius) ar un bez zobeniem ar trim šķirām, no kurām augstākā bija trešā LatV; (2) Kareivjiem šajā laikā nodibināja īpašu atsevišķu apbalvojumu – Jātnieka Krustu (Vyčio Kryžius) ar trim šķirām LatV; (3) 1930. gadā šī ordeņa variantam ar zobeniem (Vyčio Kryžiaus ordinas) noteica piecas šķiras, bet ar to apbalvoja tikai virsniekus LatV.*

Ordeņa nosaukumi tiek tulkoti, iekavās kursīvā minot avotvalodas formu [1; 2], bet tekstā lietojot tikai nomenklatūrvārdu *ordenis* [3]. Tāds atveidojums atšķiras no vārdnīcas atbildes, taču visi trīs piemēri ir no viena teksta. Lai pārliecinātos, vai to var uzskatīt par tendenci, vajadzētu izskatīt lielāku piemēru kopu (pagaidām tādu izveidot nav izdevies).

Mūsdienās augstākā Lietuvas valsts apbalvojuma nosaukumā lieto arī iepriekš aplūkoto vēsturisko bezekvivalenta vārdkopnosaukumu *didysis kunigaitis: Didžiojo Lietuvos kunigaiščio Gedimino ordinas* (lietuviešu valodā pieņemtā lielo sākumburtu lietošana (Dobelienē 1998, 59) atšķiras no latviešu valodas, kur ar lielo sākumburtu ir jāraksta visi vārdi ordeņa nosaukumos, izņemot vārdu *ordenis* (Laugale, Šulce 2012, 82)). Tas attiecas arī uz citvalstu apbalvojumu – gan vēsturiskajiem, gan mūsdienu – nosaukumiem (Laugale, Šulce 2012, 62), taču latviešu valodas tekstos šī Lietuvas ordeņa nosaukums, tāpat kā iepriekš aplūkotais personas nosaukums (vārdkopa), lietots dažādi:

- (10) *Lietuvas Dižkunigaiša Ģedimīna ordenis ir Lietuvas prezidenta apbalvojums, kas tika izveidots godinot Lietuvas pilsoņus par sasniegumiem sabiedriskā un valsts labā V; (2) 12. decembra vakarā sešdesmit sešu gadu vecumā no šās pasaules atvadījies Nacionālās kultūras un mākslas prēmijas laureāts, dzejnieks, eseists, dramaturgs, literatūras kritiķis un tulkotājs, Lietuvas Dižkunigaiša Ģedimīna ordeņa ceturtās pakāpes kavalieris Sīgits Ģeda (Sīgītas Ģeda) K 2009/1, 198; (3) Dzejnieks, kritiķis, Lietuvas kunigaiša Ģedimīna IV pakāpes ordeņa kavalieris Sīgits Ģeda atzīts par vainīgu meitai Uršulei nodarītajos miesas bojājumos .. K 2008/11, 187; (4) Sakarā ar Lietuvas Republikas 10 gadu jubileju 1928. gadā tika nodibināts vēl*

¹⁵ Tā saīsināti mēdz saukt vienu no augstākajiem Lietuvas valsts apbalvojumiem – *Vyčio kryžiaus ordinas* [Vyša krusta ordenis].

viens apbalvojums – Lielās Lietuvas kunigaiša Gedimina ordenis (Didžiojo Lietuvos Kunigaiščio Gedimino ordinas). *To piešķir par izcilu darbu valsts un sabiedrības labā. Ordenis nodēvēts par godu lielkunigaitim Gediminam, kas 1321. gadā ieņēma Kijevu un 1323. gadā nodibināja Viļņas pilsētu* LatV.

Avotvalodas forma atbilstoši prasībām atveidota tikai vienā piemērā [1], visos citos gadījumos lietojums variē: vārdkopas *didysis kunigaikštis* vietā lieto tikai *kunigaikštis*. Pārpratumus rada arī vārdu kārta, piem., īpašības vārda *lielais* sieviešu dzimtes ģenitīvs (ja vien tā nav korektūras kļūda) liek domāt, ka runa ir par Lielo Lietuvu, nevis par Lietuvas lielkunigaiti (pareizāk būtu *dīžkunigaitis* (Balkevičs et al. 1995, 101)); plašāk par to sk. nosaukuma *didysis kunigaikštis* atveides aprakstu [4], savukārt vārds *kavalieris* jāsaista ar ordeņa pakāpi – ar attiecīgās pakāpes ordeni apbalvotais kļūst par tā kavalieri [3].

Valsts sabiedrisko dzīves reāliju kopā uzmanība ir jāpievērš Lietuvas augstākās likumdevēja varas institūcijas (parlamenta) nosaukumam *seimas*, kura atbilstmi *seims* plaši lieto mutvārdu un rakstveida tekstos latviešu valodā. Tā ir viena no nedaudzajām pilnīgi saprotamām bezekvivalenta leksikas vienībām, īstiem kultūraizguvumiem, kurš nostiprinājies latviešu valodā. Acīmredzot šo kultūraizgūšanu ir ietekmējis fakts, ka vārdu attiecina ne tikai uz vienu valsti resp. Lietuvu. Tas ir aizguvums no poļu valodas (sal. *sejm* ‘augstākā valsts likumdevējvaras iestāde Polijā un Lietuvā’ (Baldunčiks 1999, 706)). Savukārt lietuviešu svešvārdu vārdnīcā nav norādes uz cilmi, doti tikai abu valstu parlamentu nosaukumi: **Seimas** ‘1. **Lietuvas Republikas** Δ. Lietuvas parlaments. 2. **Polijas Republikas** Δ. Polijas parlamenta apakšpalāta’ (Kaulakienē et al. 2013, 733), bet lietuviešu valodas vārdnīcā ‘2. Lietuvā un dažās citās valstīs – parlaments’¹⁶ (Keinys 2012, 683):

- (11) *Saskaņā ar Lietuvas Republikas Konstitūciju, parlamentu sauc par S e i m u (lietuviski – S e i m a s) V; (2) Nepieciešamie paraksti jau ir savākti, un saskaņā ar S e i m a noteikumiem komisija būs jāformē D 26.10.2005.; (3) Lietuvas politiķiem joprojām nav izdevies izveidot jauno valdību, jo S e i m s otrdien noraidīja kreiso spēku izvirzīto premjera amata kandidātu Zigmantu Balčīti D 21.06.2006.; (4) Vēl pēc pārsimt metriem atrodas Neatkarības laukums (Nepriklausomybės aikštė), kur atrodas Lietuvas S e i m a ēka AKL 6.*

Kaut gan lietuviešu-latviešu vārdnīcā iekļauts arī Latvijai raksturīgais nosaukums ‘*seimas – pol. seims; saeima (parlaments)*’ (Balkevičs et al. 1995, 439), praksē nav gadījies sastapt Lietuvas reālijas nosaukšanai latviešu valodā lietotu latvisko ekvivalentu *Saeima*. Savukārt par lietuviešu valodu un Lietuvas preses izdevumiem jāteic, ka tajos Latvijas parlamenta nosaukšanai ļoti reti lieto latvisko bezekvivalenta vārdu. Visbiežāk, piemērojot substitūciju kā vienu no bezekvivalenta leksikas atveides principiem, to aizstāj ar lietuviešiem pierasto ekvivalentu *Seims* (par to sk. Kvašytė 2012, 148–150). Reizēm, galvenokārt

¹⁶ Pirmā nozīme – ‘vēst. LDK kārtu, kā arī atsevišķu citu valstu varas orgāns; tā kongress’ (sal. *Steigiamasis seimas – Dibināšanas seims, reizēm arī Satversmes Seims*).

enciklopēdiskos izdevumos, blakus tiek minēts lietuviešu vārds [1], turklāt šis vārds nosauc ne tikai pašu institūciju, bet arī ēku, kur tā darbojas [7].

Aktualizēta pirmā no Lietuvas administratīvi teritoriālā dalījuma vienības nosaukuma **seniūnija** nozīmēm ‘1. mazākā administratīvā vienība – rajona daļa, ko pārvalda seņūns¹⁷’, savukārt otra šī vārda nozīme – ‘Lietuvas Dižkunigaitijas zemes īpašums, ko piešķir seņūnam bajāram’ (Keinys 2012, 686) – joprojām saglabājas kā historisms. Lietuviešu-latviešu vārdnīcā fiksētas divas nozīmes, bet abas atveidotas tāpat – latviskojot resp. ar mīkstinātā līdzskaņa burtu pārrakstot lietuviešu valodas vārdu: ‘1. vēst. seņūnija (*zemākā lauku administratīvā vienība*); 2. seņūnija (*Lietuvas pilsētu administratīvā vienība*)’ (Balkevičs et al. 1995, 441) (jāpievērš uzmanība arī personas nosaukumam **seniūnas**, ko atveido tāpat):

- (12) *Lietuva ir iedalīta 10 apriņķos (apskritis), kas ir iedalīti 60 rajonu un pilsētu pašvaldībās (savivaldybė), kas ir sīkāk sadalītas 546 s e ņ ū n i j ā s (seniūnija). Šāds administratīvi teritoriālais iedalījums tika radīts 2001. gadā V; (2) S e ņ ū n i j a (lietuviešu: seniūnija) vai stārstija ir mazākā Lietuvas administratīvi teritoriālā iedalījuma vienība .. (3) S e ņ ū n i j u vada vēlēts stārstis V; (4) Krekenavas reģionālā parka teritorija abpus Nevēžas ielejai aptver daļu Krekenavas, Upītes, Naujamiesta un Ramīgalas s e ņ ū n i j u Panevėžas rajonā un daļu Survilišku s e ņ ū n i j a s Kėdaiņu rajonā AKL 15.*

Neraugoties uz to, ka latviešu avotos dominē latviskots lietuviešu nosaukums *seņūnija*, interneta enciklopēdijā kā šo vārdu sinonīmi parādās vārdi *stārstis* un *stārstija*. Ar norādi *vēst. (vēsturisks, attiecas uz agrākiem laikiem)* tie gan atrodami latviešu valodas vārdnīcā (Ceplītis, Stengrevica 1991, 171), taču nešķiet piemēroti, runājot par Lietuvas vēstures reālijām.

Lietuvā pēdējā laikā ir radušies jaundarinājumi – **seniūnaitija**, **seniūnaitis**. Pagaidām nav konstatēts to lietojums latviešu tekstos, taču domājams, ka pēc analogijas ar iepriekš aplūkotajiem nosaukumiem tiktu saglabātas avotvalodai tuvas formas *seņūnaitija* un *seņūnaitis*.

Sabiedriskās leksikas grupā iekļauts aktualizētais nosaukums **šaulys** ‘1. kas prot šaut 2. mil. ar šauteni apbruņots karavīrs 3. brīvprātīgas militāras organizācijas (Lietuvas šauļu savienības) biedrs’ (Keinys 2012, 800). Lietuviešu-latviešu vārdnīcā šī vārda pirmo divu nozīmju latviskās atbildmes ir to tulkojumi, attiecīgi *šāvējs* un *strēlnieks* (ar norādi *mil.*) (Balkevičs et al. 1995, 504), savukārt trešās nozīmes ekvivalenta tajā nav. Tekstos tas parādās kā bezekvivalenta leksikas vārds *šaulis* (daudzskaitlī *šauļi*)¹⁸:

- (13) *.. īpaša draudzība izveidojās ar Klaipēdas š a u ļ i e m un Vitauta Lielā ģimnāzijas audzēkņiem un skolotājiem, pie kuriem Liepājas nodaļas sportisti un koris vairākkārt viesojās LL 82; (2) Tādējādi konservatīvo, reliģiozo katoļu zemnieku dēli – armijas leitnanti un “š a u ļ i” [parindē: Militarizēta*

¹⁷ Mērķvalodā lietots vārds *seņūns*, lai saglabātu saikni ar analizējamo vārdu *seņūnija*. Citās nozīmēs to var tulkot – *vecākais*.

¹⁸ Organizācijas biedru nosaukums mērķvalodā ir homonīms pilsētas *Šauļi* (liet. *Šiauliai*) nosaukumam – lietuviešu valodā tos šķir mīkstinājuma zīme, kura zūd, atveidojot abus nosaukumus latviešu valodā (rakstos par atšķirību var liecināt lielais sākumburts).

strēlnieku organizācija, analoga Latvijas aizsargiem un Igaunijas Kaitseleit (*Tulk. piez.*) *demokrātisko nacionālās valsts modeli uz neilgu laiku nomainīja pret diktatūru, atteicās no demokrātijas par labu prezidenta A[ntana] Smetonas autoritārajam režīmam starptautiskās politikas apsvērumu dēļ* LV 172–173.

Kā redzams piemēros, reizēm lieto bezekvivalenta leksēmu [1]. Ja autori nav pārliecināti par reālijas nosaukuma formu, izmanto pierakstu pēdējās, kas signalizē, ka tekstā ir latviešu valodai neraksturīgs vārds, kā arī pievieno plašākus komentārus [2].

Tekstos par Lietuvu konstatēti divi aktualizēti Lietuvas partiju nosaukumi. Nosaukuma **liaudininkai** ‘vēst. ļaudininki (*darba tautas partija Lietuvā*)’ (Balkevičs et al. 1995, 263), kurš cēlies no liet. *liaudis* – *tauta* (par vārda *tauta* atbilstēm lietuviešu un latviešu valodā sīkāk sk. Leonavičius 1997), norāde tulkojošajā vārdnīcā liecina, ka vārds jāuzskata par historismu. Taču arī mūsdienu Lietuvā ir partijas, kuru nosaukumā šis vārds tiek lietots (sal. *liaudininkas* ‘*polit. tautiski noskaņota sīktīpašnieku virziena vai partijas biedrs*’ (Keinys 2012, 364)) (arī vārdkopnosaukumos *valstiečiai liaudininkai*), tāpēc tas aplūkots kā aktualizēts:

- (14) *Maijā notika visu partiju un biedrību pārstāvju tikšanās (kreisos pārstāvēja biedrība „Giedra”, Rīgas lietuviešu savienība, sociālisti ļ a u d i n i n k i un sociāldemokrāti), kurā tika mēģināts vienoties par delegātu nosūtīšanu uz Lietuviešu Seimu Petrogradā* LL 49; (2) *Lietuvas KP izvērsa cīņu pret klerikāliem un ļ a u d i n i n k i e m* .. LPE 160; (3) .. *ļ a u d i n i n k i* – *Lietuvas liberāli burž[uāziska] partija (1922–36); ofic[iālais] nos[aukums]* – *Lietuvas Zemnieku ļ a u d i n i n k u savienība. Part[ijas] nos[aukums]* cēlies no liet. *liaudininkas* – *tautas partijas biedrs* LPE 279; (4) *Kreisais zemnieku ļ audininku [parindē: Ļ audininki (lietuviski liaudininkas nozīmē tautā populāru cilvēku) – liberālās Lietuvas Zemnieku ļ audininku savienības biedri. (Tulk. piez.)] bloks (vēlāk Lietuvas Zemnieku ļ audininku savienība – LZĻS) ieguva 29 vietas, trešā palika Lietuvas Sociāldemokrātu partija (LSDP)* LV 161; (5) *Valdībā dominēja zemnieki ļ a u d i n i n k i ar ministru priekšsēdētāju M[īkolu] Sleževiču priekšgalā* LV 169.

Otrs aktualizētais partijas nosaukums ir **tautininkai** – ‘*tautininki (politiska partija Lietuvā)*’ (Balkevičs et al. 1995, 522) (sal. *tautininkas* ‘*polit. partijas vai apvienības, kas uzsver tautiskumu, biedrs*’ (Keinys 2012, 835)). Partija, kuras nosaukumā ir šis vārds, pastāv arī mūsdienu Lietuvā – pēc 1990. gada *Lietuvių tautininkų sąjunga* [Lietuvas tautininku apvienība]:

- (15) *1926 17. XII t a u t i n i n k i kopā ar Kristīgo demokrātu part[iju] izdarīja valsts apvērsumu un nodibināja A. Smetonas faš[istisko] diktatūru* LPE 159; (2) *1927 atlaida seimu, 1936 aizliedza visas burž[uāziskas] partijas, izņemot t a u t i n i n k u s* LPE 159; (3) .. *t a u t i n i n k i* (liet. *tautininkas nacionālists*) *reakcionāras Lietuvas pilsētu un lauku buržuāzijas polit[iskas] partijas (T a u t i n i n k u s a v [i e n ī b a], dib[ināta] 1924 VIII) biedri* LPE 1987, 542; (4) *Kopā ar nākamajiem tautininkiem [parindē: Tautininki*

(liet. *tautininkai* – nacionālisti) – *labēji nacionālistiskās Tautininku savienības biedri*. (Tulk. piez.), *kas koncentrējās ap Antana Smetonas rediģēto žurnālā “Viltis” (“Cerība”), kristīgie demokrāti cīnījās par lietuviešu valodas tiesībām Viļņas bīskapijas baznīcām* LV 135.

Abu partiju nosaukumi latviešu valodā visos gadījumos nosaukti ar latviskotiem avotvalodas vārdiem – attiecīgi *laudīninki* un *tautininki*. Kā redzams, aplūkotajos piemēros saglabāta lietuviešu valodai raksturīgā izskaņa *-ininki*, kaut gan tās latviskā atbilde, lai darinātu personas nosaukumu, būtu *-inieki*.

Viena no nozīmīgām mūsdienu Lietuvas sabiedriskās dzīves reālijām ir kustības nosaukums *Sajūdis*. Lietuviešu valodas vārdnīcā šim vārdam fiksētas divas nozīmes: ‘1. sapulcināta sabiedriska kustība, 2. sakustēšanās’ (Keinys 2012, 670), bet lietuviešu-latviešu vārdnīcā tas latviskots, lietuviešu valodas garo patskani priedēklī aizstājot ar īso: ‘*pol. sajūdis (Lietuvas sabiedriski politiska kustība)*’ (Balkevičs et al. 1995, 432) (vārds *sajūdis* lietuviešu valodā ir veidots no prefiksālā darbības vārda *sujudėti* – ‘sakustēties’):

- (16) **“S a j ū d i s”** (liet. *sajūdis kustība*) *sabiedriski polit[iska] kustība cīņai par Lietuvas valstiskuma reālu atjaunošanu ārpus PSRS, visu sab[iedrības] dzīves sfēru demokratizāciju. S. izveidojās 1988. Pēc uzvaras Lietuvas AP vēlēšanās 1990 Lietuvas Republikā tiek realizēti S. programmā paredzētie pārkārtojumi* EV 1991, 158; (2) *Lietuvas Pārkārtošanās kustība (S a j ū d i s) 1988. –1990. gadā* [virsraksts] LV 260; (3) *Politiķi, kas pirms 15 gadiem parakstīja Neatkarības deklarāciju, ir pārliecināti, ka šajā laikā Lietuva ir sasniegusi visus mērķus, ko bija izvirzījusi nacionālā atbrīvošanās kustība S a j ū d i s* D 11.03.2005.; (4) *Viens no aktīvākajiem S a j ū d i s biedriem žurnālists Vītaļus Zaikauskis atceras, ka pirms 15 gadiem iedomājies moderno Lietuvu tieši tādu kā tagad* D 11.03.2005.; (5) *Sakiet, vai no kustības S a j ū d i s laikiem ir saglabājusies, teiksim tā, vecbiedru grupa, cilvēki, kas palaikam sanāk kopā? Jā, piedevām S a j ū d i s pastāv vēl tagad* D 20.08.2009.; (6) *Atmodas laikā [Arvīds Jozaitis] bijis S a j ū d i s z i ņ u redaktors, bet no 2004. līdz 2009. gadam – kultūras atašejs Lietuvas ģenerālkonsulatā Kaļiņingradā* K 2009/10, 198; (7) *Pēc pašas Ļ. Lolišvili teiktā, pēc ierašanās Lietuvā gaišreģei kāds parādījies A. Brazauskas un kādreizējā Lietuvas tautas frontes līdera Vītauta Landsberģa fotogrāfijas* NRA 21.03.2003.

Šis nosaukums tekstos parasti tiek latviskots tā, kā ieteikts lietuviešu-latviešu vārdnīcā, vai aizstāts ar plašāku organizāciju raksturojumu [2], reizēm pievienojot iekavās avotvalodas formu [1]. Kā redzams no piemēriem, nereti rodas grūtības ar tā locīšanu [4]. Vienā gadījumā konstatēta aizstāšana ar Latvijas analogu *Latvijas tautas fronte* [7]. Šāda nosaukuma burtiska pārceļšana Lietuvas kontekstā, neskatoties uz to, ka iepriekš minētais Lietuvas kustības nosaukums jau iekļauts tulkojošajā vārdnīcā, nav pamatots. Lietuvas nacionālās atbrīvošanās kustības *Sajūdis* nosaukums lietots arī simboliskajā – preses izdevuma – nosaukumā *Sajūdžio žinios*. Latviešu tekstā šis nosaukums tulkots, kaut gan tā nevajadzētu darīt, turklāt pierakstīts neprecīzi – būtu jābūt *Sajūža ziņas* [6].

Bezekvivalenta leksikas paraugs ir arī ar minēto sabiedrisko kustību saistītais nosaukums resp. šīs kustības dalībnieka un atbalstītāja nosaukums. Lietuviešu-latviešu vārdnīcā iekļauti derivatīvie sinonīmi ar izskaņām *-ietis* un *-ininkas* *sjūdietis* un *sjūdininkas* ‘*pol. sajūdietis (Lietuvas sabiedriski politiskās kustības dalībnieks, -ce)*’ (Balkevičs et al. 1995, 432).

Aktualizētās sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumus lieto latviskotā avotvalodas veidolā, piem., *seņūnija, seņūns, šauļi, tautininki, laudininki*, savukārt par kultūraizguvumu var uzskatīt Lietuvas parlamenta nosaukumu *seims*.

Secinājumi

Publikācijās latviešu valodā par Lietuvu un tās tautas vēsturi, pārsvarā enciklopēdijās, arī populārzinātniskajos, informatīvajos un preses izdevumos, visbiežāk sastopamas divas sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumu grupas: 1) vēsturiskā leksika (historismi) un 2) aktualizētā leksika. Gan vēsturiskā, gan aktualizētā leksika nosauc valsts simbolus, dažādas personas pēc to statusa vai nodarbošanās, administratīvi teritoriālās vienības, naudas vienības, partijas, sabiedriskās kustības u. tml. Izanalizējot Lietuvas kultūrvidē raksturīgos nosaukumus, sauktus par *bezekvivalenta leksiku*, reizēm – par *kultūraizguvumiem*, noskaidrotas atveides likumsakarības. Piederība vēsturiskajai vai aktualizētajai leksikai neietekmē atveides paņēmienu izvēli. Lielākā atšķirība saistīta ar to, ka aktualizēto leksiku lieto biežāk un dažādos tekstos, tāpēc tās atveide ir stabilāka. Ņemot vērā, ka sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumi bieži tiek lietoti kā vēstures termini, īpaši svarīgi korekti lietot (atveidot) šos reāliju nosaukumus, piem., citvalstu resp. Lietuvas vēstures, politikas, kultūrvēstures u. tml. tekstos vai ar tām saistītā kontekstā, lai adresātam būtu saprotams teksts, bet netiktu zaudēta kultūrspecifika. Šo reāliju nosaukumu lietošana latviešu valodā atkarīga no avota, kurā šīs leksikas vienības fiksētas, kā arī no autoru skatījuma uz to lietošanu. Pārsvarā minētie lietuviešu nosaukumi tiek latviskoti, kaut gan reizēm tekstā konstatēti arī paskaidrojoši komentāri, tulkojumi, retāk – kultūraizstāšana.

Sāsinājumi

AKL	<i>Apraugi kaimiņus lietuviešus!</i>
D	<i>Diena</i>
EV	Vilks, Andris (red.). <i>Enciklopēdiskā vārdnīca</i>
K	<i>Karogs</i>
KLOŽ	Mažeikaitē, Rasa (sast.). <i>Kanados lietuvīu organizaciju žinynas</i>
LatV	<i>Latvijas Vēstnesis</i> .
LL	Jēkabsons, Ēriks. <i>Lietuvieši Latvijā</i>
LPE	Jērāns, Pēteris (red.). <i>Latvijas padomju enciklopēdija</i>
LV	Eidints, Alfonss et al. <i>Lietuvas vēsture</i>
MB	Sabaļausks, Aļģirds. <i>Mēs – balti</i>
MitE	Iltneris, Astrīda (red.). <i>Mitoloģijas enciklopēdija</i>
MVL	Treija, Aldona, Dribins, Leo. <i>Mazākumtautību vēsture Latvijā</i>

N	<i>Nedēļa</i>
NL	Vēciņš, Ēvalds. <i>Naudas lietas</i>
NRA	<i>Neatkarīgā Rīta Avīze</i>
NVK	Šiukščienē, Virginija, Lukošūtē, Birutē (sast.). <i>Nepriklausomų valstybių – Lietuvos ir Latvijos – kūrėjai Mintaujos gimnazijoje</i>
S	Demakova, Helēna (sast.). <i>Sarunas IV</i>
SKM	Purons, Viļus. <i>Svētais krustu mežs</i>
V	<i>Vikipēdija</i>

Avoti

1. *Apraugi kaimiņus lietuviešus!* Projekts “Apraugi kaimiņus”. Idea media, 2003 (informatīvs izdevums).
2. Asadauskienē, Nelē et al. 2003. *Istorijos žodynas*. Vilnius: Vaga.
3. Baldunčiks, Juris (red.). 1999. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
4. Balkevičs et al. 1995. *Lietuviešu-latviešu valodu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
5. Ceplītis, Laimdots, Stengrevica, Melita (red.). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3. sēj. 1975; 4. sēj. 1980; 7₂. sēj. 1991. Rīga: Zinātne.
6. Demakova, Helēna (sast.). 2003. *Sarunas IV*. Lekcijas un diskusijas. Rīga: Jaunā akadēmija.
7. *Diena* (laikraksts).
8. Eidints, Alfons, Bumblausks, Alfreds, Kulakausks, Antans, Tamošaitis, Mindaugs. 2014. *Lietuvas vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC.
9. Iltner, Astrīda (red.). 1994. *Mitoloģijas enciklopēdija*. 2. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
10. Jēkabsons, Ēriks. 2003. *Lietuvieši Latvijā*. Rīga: Elpa.
11. Jērāns, Pēteris (red.). *Latvijas padomju enciklopēdija*. 6. sēj. 1985; 9. sēj. 1987. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
12. *Karogs* (literārs žurnāls).
13. Kaulakienē, Angelē et al. 2013. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.
14. Keinys, Stasys (red.). 2012. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Septintas pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
15. Kvašytė, Regina. 2005. *Mokomasis terminologijos žodynelis*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
16. *Latvijas Vēstnesis* (laikraksts). Pieejams <https://www.vestnesis.lv/ta/id/62403>
17. Mažeikaitē, Rasa (sast.). 2002. *Kanados lietuvių organizacijų žinynas*. Torontas: Kanados Lietuvių Bendruomenė.
18. *Neatkarīgā Rīta Avīze* (laikraksts).
19. *Nedēļa* (informatīvi analītisks nedēļas žurnāls).
20. Pažūsis, Lionginas et. al. [b. g.]. *Vertimo studijų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
21. Purons, Viļus. 2016. *Svētais krustu mežs*. Vilnius: Litera.
22. Račis, Antanas (red.). *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 1. sēj. 2001; 2. sēj. 2002; 4. sēj. 2003; 12. sēj. 2007; 25. sēj. 2014. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

23. Rauhvargers, Eižens (red.). 2002. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. 3. papild. un pārstr. izd. Rīga: Avots.
24. Sabaļausks, Alģirds. 2014. *Mēs – balti*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
25. Skljarevskaja, Galina (red.). 2000. *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka konca XX v. Jazykovye izmenenija*. Sankt-Peterburg: Folio-Press.
26. Skujiņa, Valentīna (red.). 2011. *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts.
27. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
28. Šiukščienė, Virginija, Lukošūtė, Birutė (sast.). 2016. *Nepriklausomų valstybių – Lietuvos ir Latvijos – kūrėjai Mintaujos gimnazijoje. Neatkarīgo valstu – Lietuvas un Latvijas – veidotāji Jelgavas ģimnāzijā*. Parodos knyga / Izstādes grāmata. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus.
29. Treija, Aldona, Dribins, Leo. 1998. Lietuvieši. *Mazākumtautību vēsture Latvijā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 43–61.
30. Vēciņš, Ēvalds. 1993. *Naudas lietas*. Rīga: Zvaigzne.
31. *Vikipēdija* (interneta enciklopēdija). Pieejams <https://lv.wikipedia.org/wiki/Lietuva>
32. Vilks, Andris (red.). 1991. *Enciklopēdiskā vārdnīca*. 2. Rīga: Latvijas enciklopēdiju redakcija.

Literatūra

1. Ambrasas-Sasnavā, Kazimieras. 1978. *Vertimo mokslas*. Vilnius: Mokslas.
2. Dobelienė, Regina (sast.). 1998. *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
3. Gudavičius, Aloyzas. 2009. *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
4. *Konsultācija. Valstybinė lietuvių kalbos komisija*. Pieejams: <http://www.vlkk.lt/konsultācijas/6691-kunigaikstystē-kunigaikstija-didžioji-raide>
5. Kvašīte, Regīna. 2003. „Latviešu literārās valodas vārdnīcas” leksikas aktualizācija. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 7. Liepāja: LiePA, 330–340.
6. Kvašīte, Regīna. 2005. Lietuviešu tautas reālijas latviešu avotos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 9. Liepāja: LiePA, 290–299.
7. Kvašytė, Regina. 2009. Tautinēs realijos: pavadinimai, terminai ir jų vartojimas. *Terminologija*. 16. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 56–67.
8. Kvašytė, Regina. 2012. Latvijos gyvenimo realijos lietuviškuose šaltiniuose. *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės. Starp Lietuvu un Latviju: lingvistiskās paralelės*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 139–155.
9. Kvašytė, Regina, Čepaitienė, Giedrė, Župerka, Kazimieras. 2006. Istorija kaip kalbos ir raštijos stilistinio savitumo veiksnys (lietuvių ir latvių paralelės). *Gretinamosios lietuvių ir latvių stilistikos klausimai*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 40–53.
10. Laugale, Velga, Šulce, Dzintra. 2012. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

11. Leonavičius, Vilius. 1997. Sociologinės pastabos apie latvių ir lietuvių kalbos žodžio tauta raidą. *Acta Baltica '94*. Kaunas: Aesti, 38–42.
12. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Par svešvārdiem. *Darbu izlase*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 375–394 (pirmizdev. *Rakstu krājums*. 13. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija, 1901, 23–46).
13. Palionis, Jonas. 1979. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas.
14. Vilkaitė, Irena, Kvašytė, Regina. 2006. Pasyvioji leksika lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių žodynuose. *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai. Lietuvių un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 225–243.

Summary

Each nation characterizes with realities, reflecting certain specifics, expressed by proper nouns (personal names, place-names) and appellatives. Scholars do not reach the agreement regarding the name of the layer of the spoken lexis – the terms, used in the article is equivalent-less lexis. The words, as the realities, denoted by them, are difficult to understand to representatives of other cultures. The article examines the lexis, collected from the scientific and publicist texts on Lithuania and Lithuanians, written or translated in the Latvian language. Such equivalent-less lexis is discussed classified according to semantics: the realities of folk history (randomly classified into historicisms and actualized lexis). During the study it was established that most frequently Lithuanian names are made Latvian, i. e. Latvian endings are attached to them. The meanings of the words are commented on (in brackets or comprehensively in the text or at the footnotes). However sometimes no comments are present, which shows that the addresser (the author of the article) is of the opinion that the addressee (the potential reader) understands the lexis. It is stated that there is a lack of theoretic provisions on how such equivalent-less lexis should be rendered, which, in part, depends on the style of the text, in which the lexis is used and also, to no lesser extent – on the perception of the author.

Latviešu un čehu politiskā diskursa pragmatiskais konteksts

The pragmatic context of Latvian and Czech political discourse

Nadežda Kopoloveca

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Rusistikas un slāvistikas nodaļa

Visvalža iela 4a-215a, Rīga, LV-1050

E-pasts: nadezda.kopoloveca@lu.lv

Rakstā aplūkoti ar politiskā diskursa analīzi saistīti jautājumi. Izmantojot runu stenogrammu tekstus, analizēts pazīstamu Latvijas un Čehijas politiķu runu pragmatiskais konteksts. Nozīmīgākie šāda konteksta elementi ir adresāta, vietas, laika, notikuma un parādības faktori. Lai iedarbotos uz runas adresātu un sasniegtu izvirzīto mērķi, politiķi dažādi apelē pie nācijas apziņā pazīstamiem vārdiem, notikumiem, parādībām, kas ļauj efektīvi ietekmēt auditoriju. Šo paņēmieni vidū ir informācijas aktualizēšana, izdevīgu faktu atlase, adresāta nominēšana, orientēšana laikā un telpā, apelēšana pie visiem zināmiem personvārdiem, notikumiem un parādībām. Stenogrammu analīzes gaitā noteikti biežāk izmantotie katram izvēlētajam politiķim raksturīgie faktori un paņēmieni.

Atslēgvārdi: politiskais diskurss; pragmatiskais konteksts; adresāts; intersubjektivitāte; intereventualitāte; intertekstualitāte.

Politiskā diskursa pētījumos, kas veikti pragmatiskā konteksta aspektā, šobrīd jau ir nostiprinājusies noteikta valodnieciskās izpētes tradīcija. Vispirms minams Tēns van Deiks (*Teun van Dijk*), kura darbos *konteksts* ir viens no centrālajiem terminiem. Van Deiks (1977) runā par visaptverošu dinamiska komunikatīvā ziņojuma konteksta jēdzienu, ar to saprotot arī plašu sociālpsiholoģisku kontekstu (sociālo un kultūras vērtību sistēma, normas, stratēģija utt.). Izteikuma pragmatisko interpretāciju, kas diskursa analīzes jomā ir galvenā izpētes vienība (Bakhtin 1981), kā arī runas akta iederīgumu un pieņemamību nosaka pragmatiskais konteksts. Tādēļ rodas jautājums – kādi komunikatīvās situācijas elementi jāuzskata par komunikatīvajam kontekstam relevantiem, kas tieši palīdz noteikt konkrētā runas akta iederīgumu. Tā kā šajā rakstā aplūkoti politiski teksti, tad vispirms nepieciešams noteikt elementus, kas attiecas konkrēti uz politiskās komunikācijas situāciju.

Politiskie teksti ir paredzēti plašai auditorijai, politiķim ar savu runu jāaptver pēc iespējas plašāks klausītāju loks, tāpēc jāizvēlas tādi valodas līdzekļi, kas viņam palīdzēs iedarboties uz noteiktu auditoriju un pēc iespējas ātrāk un efektīvāk sasniegt mērķi, kurš politiskajā diskursā vienmēr ir raksturojams kā cīņa par varu. Apelēšana pie iespējami plašākas auditorijas nozīmē, ka nepieciešams ņemt vērā ne vien ierobežotu runas teikšanas kontekstu, bet arī daudz plašāku kontekstu, kurā politiķi vairāk vai mazāk sekmīgi akumulē iepriekš zināmu informāciju par konkrētajai nācijai relevantajām situācijām vai notikumiem.

Tādējādi pragmatisko kontekstu iespējams aprakstīt kā komunikatīvās situācijas faktoru, kas nepastarpināti vai pastarpināti ietekmē valodiskās saziņas parametrus, kopumu, kas ietver konkrētā ziņojuma valodiskās sastāvdaļas struktūras un saturu, t. i., valodisko izteicienu, raksturojumu. Nozīmīgākie pragmatiskā konteksta faktori ir adresāts, vieta, laiks, notikums un parādība.

Protams, politiķim nav iespējams vienlaikus apelēt pie visa informācijas apjoma, kas glabājas nācijās atmiņā, savukārt viņa adresāts nevar atmiņā glabāt visu šo apjomu, tādēļ politiķi izmanto nozīmīguma piešķiršanas (*relevance assignment*) paņēmieni – t. i., viņi savā ziņojumā aktualizē to informāciju, kas, viņuprāt, iedarbosies uz noteiktām auditorijas jūtām un palīdzēs sasniegt vēlamo mērķi (Dijk 1980). Tas ir uzskatāms par t. s. parādības faktoru, kas ir atsauce uz kādu gadījumu, kas saziņā ir saprotama abām runas akta pusēm. Lai to panāktu, runātāji bieži izmanto dažādus stilistiskos un retoriskos līdzekļus, kas ļauj pastiprināt sacītā nozīmi.

Runājot par nozīmes piešķiršanas paņēmieni, jāpiemin arī politiķu iecienītais līdzeklis, ko Amerikas retorikas tradīcijā dēvē par *agenda setting* vai *agenda cutting* (burtiski – programmas veidošana, retorikā – runātājam izdevīgu faktu atlase; nevis realitātes atainošana plašsaziņas līdzekļos, bet gan tās filtrēšana un vienu un to pašu realitātes faktu akcentēšana, liekot adresātam domāt, ka šie fakti ir nozīmīgāki par pārējiem) (McCombs, Shaw 1972).

Ilustrācijai minēsim vienu šādu piemēru no čehu politiskā diskursa. Parasti Čehijas plašsaziņas līdzekļos tiek izmantots pārspīlēti „samtainš” Čehoslovākijas revolūcijas raksturojums. Čehi, lai parādītu un uzsvertu to, cik miermīlīga nācija viņi ir, lepojas ar valsts sadalīšanu bez asinsizliešanas. Tomēr ir precedenti, kad bijušais republikas prezidents Vāclavs Klauss (*Václav Klaus*), lai manipulētu un iebiedētu adresātu, ir izmantojis 1989. gada novembra un decembra notikumus revolūcijas kontekstā, kas emocionalitātes ziņā līdzinās franču revolūcijai vai 1917. gada revolūcijai Krievijā:

(1)¹ *Čehijas prezidents Vāclavs Klauss ceturtdien savā tradicionāli asajā antieuropeiskajā stilā sarunājās ar CNN pazīstamo raidījuma vadītāju Ričardu Kvestu. Galu galā viņš pat izteicās, ka pašreizējā situācija Eiropā viņam atgādina 1989. gadu Čehoslovākijā tieši pirms tam, kad revolūcijas vilnis aizskaloja „vecos laikus”. „Es uzskatu, ka Eiropa ir pieļāvusi traģisku kļūdu, metoties kopīgā monetārajā politikā,” Klaus sacīja intervijā CNN.*²

¹ Visu izteikumu piemēru no čehu politiskā diskursa tulkojumus latviešu valodā sagatavojuši šī raksta autore.

² Izteikuma oriģināls čehu valodā: *Tradičně ostře protievropsky vystoupil český prezident Václav Klaus ve čtrtečním rozhovoru se slavným moderátorem Richardem Questem pro CNN. Naznačil dokonce, že současná situace v Evropě mu připomíná období v Československu v roce 1989, tedy krátce před tím, než „staré pořádky” smetla revoluční vlna. „Myslím, že Evropa udělala tragickou chybu, když skočila do společné monetární politiky,” řekl Klaus v rozhovoru pro CNN. Pieejams: http://www.lidovky.cz/evropa-udelala-tragickou-chybu-rekl-klaus-v-cnn-fra-/zpravy-domov.aspx?c=A120504_174030_ln_domov_hm [skatīts 29.10.2017.]*

Tādējādi V. Klauss iedzīvotājiem liek saprast, ka Eiropas Savienība Čehijas Republikai vairs nav vajadzīga un ir pat bīstama, tādēļ tiek izmantota kognitīvā metafora PĀRMAIŅAS IR STIHIJA, kas palīdz radīt iespaidu par to, cik bezspēcīgs ir cilvēks procesa priekšā un ka tam pretoties nav iespējams, kā arī par to, ka nav nepieciešams pieņemt konkrēto lēmumu – iestāties eiro zonā.

Šajā izteikumā tiek pieminēti arī „vecie (labie) laiki”, ko iznīcinājusi revolūcija. Līdzīgas alūzijas attiecībā uz pagātnes skatījumu pozitīvā gaismā tiek sauktas par *nostalgijas retoriku* (Boym 2001; Lassan 2010). Nostalgija politiskajā diskursā ir saistīta ar pagātnes idealizēšanu, ideālo valdnieku tēlu veidošanu, mēģinājumiem (imagināriem un virtuāliem) atjaunot iepriekšējo kārtību. Tas var izpausties, piem., piedāvājot patēriņa preces ar novecojušu simboliku (piem., padomju kvalitātes zīme uz produktiem Krievijā un Baltkrievijā) vai ar nosaukumiem rakstībā, kas lietota pirms ortogrāfijas reformas (piem., *Emihla Gustava Šokolahde*, lai gan latviešu literārajā valodā būtu rakstāms *Emīla Gustava Šokolāde*), preču zīmes ar nosaukumiem, kuros ietvertas alūzijas par „vecajiem laikiem” (piem., „Ulmaņlaika kvass”, čehu tradicionālais biežpiena deserts „Termix”, kas atguvis „jaunu” noformējumu, kāds izmantots 20. gs. 60. gados). Politiskajā diskursā nostalgijas retorika vispirms ir diskusijas par tēmu, kādam jābūt ideālajam valdniekam (obligāti tiek norādīts „latviešu” vai „čehu”, vai citas nacionalitātes marķējums, lai izceltu īsta tautas valdnieka kultūras specifiku un raksturīgās nacionālās iezīmes), nosaucot obligātās rakstura īpašības, kas viņu padara par īstu tautas pārstāvi, vai salīdzinot mūsdienu politiķus ar „ideālajiem” pagātnes politiķiem (Latvijā – ar Kārli Ulmani vai Vairu Vīķi-Freibergu, Čehijā – ar Kārli IV (*Karel IV*), Tomāšu Gariku Masariku (*Tomáš Garrigue Masaryk*), Vāclavu Havelu (*Václav Havel*)). Politiķim un viņa tautai obligāti vajadzīgi vairāki kopīgi parametri, proti, jābūt kopīgām nozīmju un vērtību sistēmām, kopīgam pamatam ētisko normu noteikšanai, tam visam iekļaujoties kopīgas nacionālās pasaules ainā.

Latvijas politiskajam diskursam raksturīgi pagātnes traģiskas uztveršanas paņēmieni, kas saistīti ar refleksiju par Latvijas vēsturisko pieredzi – padomju varas okupācijas laiku, kā arī pārdzīvojumiem attiecībā uz Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) politisko tiesību mantinieces Krievijas Federācijas uzvedību. Kontekstā, kurā tiek aprakstīts padomju varas periods Latvijas teritorijā, tiek izmantoti šādi motīvi: pretošanās uz barikādēm, dzīvības apdraudējums un represiju draudi, centieni iegūt neatkarību, oficiālās varas un sacelšanās dalībnieku pretošanās, tautas nepakļaušanās negodīgai varai, okupācijas neatzīšanas politika, okupantu varas likvidēšana, Latvijas neatkarības atjaunošana, sveša vara.

Šajā rakstā izmantotais tekstu korpuss veidots no runām un intervijām, kuras pazīstami Latvijas (Laimdota Straujuma, Ivars Godmanis un Valdis Dombrovskis) un Čehijas (Miroslava Ņemcova (*Miroslava Němcová*), Karels Švarcenbergs (*Karel Schwarzenberg*) un Bohuslavs Sobotka (*Bohuslav Sobotka*)) mūsdienu politiķi sniedza savas aktīvās politiskās darbības laikā un kuras bijušas ievietotas politiķu oficiālajās vietnēs vai stenogrammu veidā abu valstu parlamentu vietnēs. Šo tekstu atlases laika posms – no 2007. gada 20. decembra līdz 2016. gada 30. jūnijam (pirmā un pēdējā analizētā stenogramma).

Pētījumam izvēlētie politiķi ne vien pārstāv noteiktu savas valsts diskursa nogriezni, bet arī korelē pāros – divas sievietes politiķes (L. Straujuma un

M. Ņemcova), divi pieredzējuši politiķi (I. Godmanis un K. Švarcenbergs) un divi jauni, aktīvi politiķi (V. Dombrovskis un B. Sobotka), kas sniedz iespēju politiķu tēlus savstarpēji salīdzināt un izdarīt secinājumus par viņu runu pragmatiskā konteksta līdzīgajām un atšķirīgajām īpatnībām.

Viens no vissvarīgākajiem aspektiem politiskās runas radīšanā ir auditorijas apzināšanās un teksta pasniegšanas veids. Adresāta faktors politiskajā diskursā ir ārkārtīgi svarīgs, jo politiskā vara zināmā mērā tiek īstenota ar tādu valodas līdzekļu palīdzību, kas ļauj politiķim iekļūt adresāta personīgajā telpā, izmantojot gan vienkāršus paņēmienus (biežs vietniekvārda „mēs” lietojums „es” vietā, valodas izvēle daudzvalodu vidē), gan sarežģītākus manipulēšanas līdzekļus (vārdu spēles u. c.). Jebkura politiķa runa vienmēr ir vērsta uz skaidri definētu adresātu, kuram piemīt noteiktas fona zināšanas un ir atbilstošās valodas vidē veidojusies un noteikta kultūrpasaules aina. Tādēļ prasmīgs politiķis izmanto tādus simbolus, atslēgvārdus un valstiskās vērtības, kas sasaucas ar sabiedrības apziņu. Ļoti nozīmīga loma ir nacionālajai valodai, jo tā ir viena no etnisko grupu pašidentifikācijas pamata pazīmēm. Īpaši tas raksturīgs t. s. „mazajām tautām”, kuru vidū ir arī latvieši un čehi.

Lai precīzāk aprakstītu to, kā politiķu runās tiek realizēts pragmatiskais konteksts, apskatīsim katru politiķi atsevišķi.

Laimdota Straujuma amatā stājās 2014. gada 22. janvārī pēc V. Dombrovskā demisijas saistībā ar Zolitūdes traģēdiju (2015. gada 21. novembrī). V. Dombrovskis bija ilggadējs (no 2009. gada 12. martam līdz 2014. gada 22. janvārim) un veiksmīgs ministru prezidents, kurš izpelnījās līdera godu un spējis izvest Latviju no krīzes. Balotēšanās amatam pēc tāda priekšgājēja agrāk plašai sabiedrībai nezināmajai L. Straujumai uzlika ļoti lielu atbildības slogu. Saistībā ar to viņa nemitīgi runā par savas valdības pēctecību, par iesāktā turpināšanu.

L. Straujuma nekad nenosauca savu amatu, parasti viņa piesaka Saeimas priekšsēdētājs. Uzstāšanās laikā viņa var sevi dēvēt par „valdības vadītāju”, bet dara to netieši, parasti izmantojot vārdu savienojumu „manis vadītā valdība”.

Attiecībā uz pozicionēšanos laikā un telpā viss ir atkarīgs no runas iemesla – kandidāta vai budžeta runas parasti notiek precīzi saplānotās Saeimas sēdēs, tāpēc bieži vien konkrēts runas iemesls netiek komentēts. Bet jāņem vērā, ka jebkura politiska runa nenotiek vakuumā un tajā būs atsaucies uz vienu vai otru nozīmīgu notikumu. Šādi pieminējumi L. Straujumas runās ir amatā stāšanās brīdī aktuālā Zolitūdes traģēdija; plānotā Latvijas prezidentūra Eiropas Padomē, uzsverot, ka Rīga 2014. gadā ir bijusi Eiropas Savienības kultūras galvaspilsēta; paziņojums par jaunā Ministru kabineta (ar L. Straujumu priekšgalā) darbu un paveicamajiem uzdevumiem – no Latvijas prezidentūras Eiropas Padomē līdz valsts simtgadei (tas nenotika, jo pati L. Straujuma demisionēja); Latvijas valsts 98. gadadiena; ir pieminēts arī 2015. gada terorakts Francijā, kas notika dienā, kad viņa uzstājās ar runu Latvijas prezidentūras noslēgumā Eiropas Padomē.

L. Straujuma tikpat kā neko un nevienu necitē, viens vienīgs gadījums – latviešu tautasdziesmas pieminēšana, kad viņa atkārtoti ievēl par premjerministri. Parasti gluži vienkārši tiek pieminēti latviešu politiķu vārdi (V. Dombrovskis, R. Kozlovskis), daži precedenti notikumi (Zolitūdes traģēdija, latviešu izsūtīšana uz Sibīriju, Latvijas prezidentūra Eiropas Padomē utt.), pasaulē pazīstami cilvēki

(Stīvs Džobss) vai reālījas (Silīcija ieleja), kaut kas, ar ko Latvija ir slavēna (remantadīns, mildronāts).

Ir arī divi gadījumi, kad L. Straujuma piemin ēkas nosaukumu, kurā norisinās konkrētais notikums – tā ir Gaismas pils un Nacionālā opera (apsveikuma runa par godu Latvijas prezidentūrai Eiropas Padomē).

Čehu politike **Miroslava Ņemcova** tika izraudzīta ar vienu mērķi – parādīt vismaz vienas čehu politikā esošas sievietes tēlu, jo materiāla atlases laikā tika konstatēta kāda Čehijas politikas īpatnība – valsts pārvaldē vadošos amatos ir ļoti maz sievietes. Gan Latvijā, gan Čehijā iepriekš ir veikti pētījumi par sievietes lomu politikā: tas ir 2015. gadā Latvijā veiktais pētījums „Dzimumu līdztiesības politika Latvijā”³, kurā iekļauta arī sadaļa par sievietes līdzdalību politikā, un 2013. gadā Čehijā veiktais pētījums „Sievietes politiskā angažētība Čehijas Republikā” (*Politická angažovanost žen v České republice*)⁴. Latviešu pētījuma autori min gan Latvijas politiskās vides pozitīvo pusi: sievietes valsts vadībā ieņēmušas augstākos amatus – prezidente, ministru prezidente, Saeimas priekšsēdētāja, gan negatīvo pusi: tikai piektā daļa (20%) Saeimas deputātu ir sievietes. Latvijas rādītājs gan nav sliktāks ES, drīzāk atspoguļo vidējo līmeni. Citāda situācija ir Čehijas politikā – augstākais amats valsts pārvaldē, ko līdz šim brīdim izdevies ieņemt sievietei, ir ministra amats. Maksimālais ministru sievietes skaits starp visām Čehijas mūsdienu valdībām ir bijis piecas sievietes vienā valdībā (citās valdībās sievietes skaits ir bijis no vienas līdz četrām), savukārt divās valdībās sievietes nav bijis vispār, četrās valdībās ministra amatu nav ieņēmusi neviena sieviete. Atsevišķos gadījumos, veidojot valdību, tajā sākotnēji nav bijušas sievietes, bet tās ienākušas vēlāk. Sievietes īpatsvars Čehijas politikā ir 6,7% (trīs reizes mazāks nekā Latvijas politikā), kas Čehiju šajā ziņā ierindo vienā no pēdējām vietām starp ES valstīm. Šī situācija, bez šaubām, atspoguļojas arī Čehijas politiskajā diskursā – tajā gandrīz nav neviena līderes tēla.

M. Ņemcova Čehijas politiskajā dzīvē aktīvi piedalās kopš 1993. gada un tādēļ jūtas tur ļoti pārliecināta un savā vietā – tas vienmēr redzams viņas runās, pat tajos gadījumos, kad viņu jau pieteikuši citi oratori. To viņa dara, izmantojot pašnomināciju, kas veidota kā konstrukcija „es kā... (priekšsēdētāja, kandidāte, pirmā persona, partijas līdere utt.)”.

Runas adresāts arī vienmēr ir maksimāli konkretizēts – M. Ņemcova savas auditorijas dalībnieku nominācijai vienmēr izmanto gan sievietes, gan vīriešu dzimtes formu, vēršas ne tikai pie deputātiem vai sanāksmes dalībniekiem, bet arī pie visiem Čehijas pilsoņiem. Tajos gadījumos, kad uzstāšanās norisinās kādā pilsētā, M. Ņemcova atsevišķi sveic arī šīs pilsētas iedzīvotājus. Ja runa ir par godu kāda notikuma gadadienai, tad tiek pieminēti arī šī notikuma dalībnieki. Minētais norāda uz to, ka viņa prot korekti un precīzi izmantot retorikas paņēmienus, kā arī veiksmīgi komunicēt ar jebkuru auditoriju.

M. Ņemcovas runai ir raksturīgs ļoti plašs konteksts, ko nosaka viņa pati. Tas tiek sasniegts, vēršoties pie kāda pagājušo gadu politiskā līdera un izmantojot

³ Pieejams: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/510008/IPOL_IDA\(2015\)510008_LV.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/510008/IPOL_IDA(2015)510008_LV.pdf) [skatīts 29.10.2017.]

⁴ Pieejams: http://aa.ecn.cz/img_upload/666f72756d35302d6669313030313139/politicka-angazovanost-zen-v-ceske-republice_forum_1.pdf [skatīts 29.10.2017.]

to fona informāciju, kas vislabāk kalpo politiķa mērķiem. Iemīļots M. Ņemcovas laika periods ir čehu valstiskuma veidošanās 20. gs. pirmajās divās desmitgadēs un salīdzināšana ar mūsdienu Čehiju. Tāpat var tikt izvēlēts kāds laika posms visā Čehijas neatkarības laikā kopš 1918. gada līdz mūsdienām. Vēršanās pie senāka laika posma vērojama runā par Deputātu palātas atlaišanu, kā arī runā, kas veltīta Prāgas sacelšanās 68. gadadienai un Otrā pasaules kara beigām.

Viens no visbiežāk pieminētajiem laika posmiem, kas izmantots divu laikmetu salīdzināšanai, ir ekonomiskās krīzes laiks 20. gs. 30. gados. Vērtības, kas tiek pieminētas dažādos citātos, var reducēt līdz pamata kompleksam – neatkarība, brīvība, kristietība, kustība uz priekšu, vienkāršo ļaužu loma un kā centrālā starp tām – demokrātija. Vairākas reizes M. Ņemcova pozitīvi vērtē tos politiķus, kas nebaidās nostāties pret vairākumu un aizstāvēt savu viedokli. Šīs īpašības viņa uzskata par līderiskām un piemītošām arī viņai pašai.

Tikpat bieži tiek pieminēta 1938. gada Mīnhenes vienošanās kā svarīgs precedents Čehoslovākijas vēsturē, kad valdība neko nedarīja un valsts likteni izšķīra citu valstu politiķi. Laika posms no 1945. līdz 1989. gadam, nošķirot 1968. gada notikumus, kā komunistiskās okupācijas laiks – politiskā, ekonomiskā un garīgā pagrimuma laiks Čehoslovākijai. 1989. gads ir nozīmīgs kā valstiskuma atjaunošanas laiks, un vienmēr tiek uzsvēta Vāclava Havela loma šajā procesā. Turpmāko Čehoslovākijas sadalīšanos M. Ņemcova savās runās parasti izvairās skart vai arī runā par to, ka čehi un slovāki izšķīrušies mierīgi un palikuši draugi, un pat citē Mihalu Kovaču (*Michal Kováč*) kā pierādījumu tam, ka starp divām nācijām nav valodas barjeras, lai gan katra runā savā valodā.

Pastāvīga konkrētu vārdu uzskaitīšana saistībā ar tiem vai citiem notikumiem ļauj M. Ņemcovai uzsvērt atsevišķas personības lomu politiskajā un vēsturiskajā procesā, tā ir viena no līdera izcelšanas pazīmēm viņas diskursā.

Runājot par orientāciju laikā un telpā, M. Ņemcova bieži uzskata par nepieciešamu kaut ko pateikt par pilsētu, kurā viņa ieradiesies, vai telpu, kurā viņa uztājas. No vienas puses, tas padara runu individualizētāku, bet, no otras puses, ļauj viņai vēlreiz parādīt savu erudīciju. Laiks tiek marķēts, izmantojot dažādas vietas un notikumus, kā arī valstu nominācijas vai pieminot dinastiju uzvārdus. Nereti uzstāšanās netiek atsevišķi marķēta, to var raksturot kā „šodienas svinīgo tikšanos”, īpaši tad, ja uzstāšanās nav piesaistīta kādam konkrētam notikumam (piem., uzstāšanās partijas KDU-ČSL kongresā⁵).

Ivara Godmaņa runās parādās dažādu viņa biogrāfijas faktu atspoguļojums – izglītība fizikas un matemātikas jomā, pasniedzēja pieredze Latvijas Valsts universitātē, cīņa par Latvijas neatkarības atjaunošanu Tautas frontes rindās, Krājbankas vadīšana, dalība partijā „Latvijas ceļš”, pieredze finanšu (1998–1999) un iekšlietu ministra (2006–2007) amatā, divkārtēja atrašanās Latvijas premjerministra amatā (no 1990. g. 7. maija līdz 1993. g. 3. augustam; 2007. g. 20. decembra līdz 2009. g. 12. martam), kā arī starptautiskā pieredze ekonomikas un politikas jautājumos.

⁵ Partijas KDU-ČSL pilns nosaukums čehiski – *Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová*. Partijas nosaukums latviski skanētu: Kristīgā un demokrātiskā ūnija – Čehoslovākijas tautas partija.

I. Godmanis vienmēr ļoti aktīvi pauž savu pozīciju, definē savu stāvokli konkrētā brīdī: „Es kā prezidenta uzaicināts kandidāts; es kā divreiz ievēlēts premjerministrs; es kā cilvēks, kas vada valsti pašā grūtākajā laikā; puča dalībnieks, politiķis, patriots, latvietis utt.” Sastopams arī latviešu politiskajam diskursam neraksturīgs izteikums „jūsu padevīgais kalps” un pat sava uzvārda pieminēšana trešajā personā tādās konstrukcijās kā „atkal Godmanis biedēs”. Jāteic, ka I. Godmanis piemin ne tikai savus oficiālos amatus, kuros viņš ievēlēts, bet pozicionē sevi arī no nacionalitātes, personisko nostādņu un pārliecību skatpunkta, kas raksturo viņu kā spēcīgu personību un par sevi pārliecinātu līderi. Vēršanās pie auditorijas ir divējāda – ja tā ir uzstāšanās Saeimā, tad adresāts parasti ir Saeimas priekšsēdētājs, prezidijs, deputāti un visi klātesošie, Jaungada uzrunās – visa Latvijas tauta (*Latvijas laudis*).

I. Godmanis dod priekšroku laiku skatīt kā nebeidzamu kontinuumu, kur pagātne cieši saistīta ar tagadni un ietekmē nākotni. Konkrēta mērķa sasniegšanai politiķis izmanto vairākus paņēmienus – tā var būt precedentu tekstu (sakāmvārdu un parunu) citēšana, valstij un sabiedrībai nozīmīgu laika posmu un datumu (1918., 1990., 1998., 2004. u. c. gads), personību, kas tā vai citādi saistītas ar notikumiem pasaulē vai Latvijā, pieminēšana (Lehs Valensa, Vaira Vīķe-Freiberga, Aigars Kalvītis).

Pagātne vienmēr tiek vērtēta negatīvi, tas ir pats grūtākais laiks, ko piedzīvojuši valsts; salīdzinājumā ar to, kas bijis pagātnē, tagadnē viss nemaz nav tik slikti. Pagātnes kļūdas, pieņemtie pareizie vai nepareizie lēmumi ietekmē visas valsts un tās sabiedrības attīstību, tāpēc no pagātnes nemitīgi ir jāmacās. Gandrīz katrā I. Godmaņa runā apelēts pie kādiem paša politiķa biogrāfijas pagātnes faktiem, pie notikumiem, kas iedzīvotājiem bijuši nozīmīgi. Šis informācijas daudzums parasti kļūst par runas ievadu, un tas var būt pat trešā daļa vai puse no visas runas. Galvenais, kas Latvijas iedzīvotājiem ir jāsaprot no šīs informācijas, – ir jāņem vērā pagātnes kļūdas un jāmacās ekonomēt.

Tā kā I. Godmanim ir liela politiskā pieredze, tas ļauj viņam runāt par daudziem notikumiem pirmajā personā, jo viņš tajos ir piedalījies pats. Kā lūzuma punktus Latvijas valsts attīstībā viņš min valstiskuma veidošanos 20. gs. 90. gados, PSRS sabrukumu 1991. gadā, krīzi Krievijā 1998. gadā, iestāšanos ES un NATO 2004. gadā.

Jebkuras neatkarīgas valsts attīstība, pēc I. Godmaņa domām, vispirmām kārtām raksturojama ar cikliskumu. No šā skatpunkta raugoties, pagātnes, tagadnes un nākotnes korelācija arī ir ļoti svarīga, jo jebkuru laika posmu var vērtēt kā pirmskrīzes, krīzes vai pēckrīzes posmu. I. Godmanis vairākkārt norāda uz to, ka viņš jau otro reizi vada valsti tai visgrūtākajā laikā (agrāk tas bija PSRS sabrukums un pāreja uz jaunu ekonomikas formu, tagad tās ir t. s. „trekno gadu” beigas un pāreja uz globālās krīzes laikmetu) un ir gatavs atbildīgi veikt šo darbu. Līdzās parunām divas reizes citētas rindiņas no valsts himnas („Dievs, svētī Latviju!”), tomēr I. Godmanis vispirms izvēlas citēt autoritātes politikā vai ekonomikā, jo viņš pats pēc izglītības ir fiziķis – eksakto zinātņu pārstāvis – un tādēļ vēlas apstiprināt savus vārdus ar faktiem un skaitļiem. Šādas citējamās autoritātes ir dažādu kapitālisma ekonomikā veltītu darbu autori, „100 valdības dienu” koncepts, ko Amerikas prezidentu darbības vērtējumam pirmo reizi piedāvāja F. D. Rūzvelts.

Jēdzienu „100 dienas” I. Godmanis izmanto aktīvi, viņš atzīmē simts dienu robežu savās runās, īpaši tajās, kas saistītas ar krīzes novēršanu valstī. Jāpiemin arī politika tendence citēt pašam sevi kā vēl viens veids, lai pievērstos pagātnei (*gadu atpakaļ es brīdināju*).

Karelam Švarcenbergam, tāpat kā Ivaram Godmanim Latvijas politikā, ir ievērojama loma Čehijas politikā jau kopš komunistiskā režīma krišanas Čehijā, kad viņš 1989. gadā kļuva par Čehoslovākijas prezidenta Vāclava Havela kancleru. Tomēr vēlāk, no 1992. līdz 2002. gadam, viņa politiskajā karjerā ir pārrāvums, pēc kura politikā K. Švarcenbergs atgriežas 2004. gadā, kļūstot par Prāgas 6. rajona senatoru. Savukārt viņa aktivitāte čehu politiskajā diskursā pamanāma kopš 2007. gada, kad politiķis kļuvis par ārlietu ministru, bet kulmināciju tā sasniedz 2013. gadā, kad K. Švarcenbergs piedalās priekšvēlēšanu cīņā par prezidenta amatu.

K. Švarcenbergs reti izmanto pašidentifikācijas paņēmieni saistībā ar dienesta stāvokli, parasti sēdēs viņu piesaka tās vadītājs, atklātajās vēstulēs vai intervijās to dara žurnālisti. Tomēr politiķis mēdz sevi identificēt atbilstoši īpašībām un biogrāfijas faktiem. Piem., elektorālajās runās sastopama nominācija „labākais kandidāts valsts prezidenta amatam, tipisks čehs, cilvēks ar lielu pieredzi un pazīšanos politikā, havelists, Vāclava Havela pēctecis, Vāclava Havela cilvēks”. Partijas TOP 09 priekšsēdētāja amatā K. Švarcenbergs definē sevi kā partijas līderi un priekšsēdētāju, kas beidz karjeru šajā amatā.

Čehu politiķis nosauc savu laiku par krīzes laiku. Tas ir ekonomiskās un politiskās krīzes laika posms. Čehijā notiek daudzi korupcijas skandāli, prezidenta, premjerministra, valdības, deputātu, partiju u. c. darbība nav saskaņota. Viss minētais noved pie sabiedrības sašķelšanās un tai sekojoša negatīva valsts iedzīvotāju vērtējuma visas Eiropas acīs. Tiek uzskatīts, ka zelta laikmets (no 1990. līdz 2005. gadam) Čehijai ir beidzies un tagad ir nepieciešami pasākumi, lai mainītu valsts tēlu un valsts vadības sistēmu, nepieciešami jauni paņēmieni, instrumenti, politiķi.

Ar kontekstu, uz kura fona tiek vērtēta Čehijas Republika un čehi, vispirms tiek saprasta Eiropa. Karels Švarcenbergs uzskata, ka Čehija vienmēr ir bijusi daļa no Eiropas un tas ir jāatceras vispirms. Viņš uzsver, ka katra paaudze pārdzīvo krīzes gadus un noteiktus pārbaudījumus (velk paralēles starp 1938., 1968. un 2015. gadu). Pašlaik ir jaunu izaicinājumu un jaunu pārbaudījumu laiks.

Intertekstualitātes⁶ un intersubjektivitātes⁷ parametrā jāakcentē daudzkārtēja atsaukšanās uz V. Havela, T. G. Masarika un citu čehu un pasaules politiķu teikto, parunas par patriotismu, zagšanu un meliem. Bieža autointertekstualitāte – politiķis citē pats sevi: *Jsem Čech jako poleno* (Esmu čehs kā celms), *Ve volebním boji neusinám* (Priekšvēlēšanu cīņā es neguļu).

Īpašu vietu Karela Švarcenberga publiskajās runās ieņem ideālā līdera tēls (tas neparādās I. Godmaņa runās) – visbiežāk viņš piemin Tomāša Garika Masarika

⁶ Termins *intertekstualitāte* rakstā tiek lietots šajā izpratnē: nācijas kultūrai svarīgu, ar teksta saturu kopumā tieši nesaistītu tekstu pieminēšana.

⁷ Termins *intersubjektivitāte* rakstā tiek lietots šajā izpratnē: nācijas kultūrai svarīgu, ar teksta saturu kopumā tieši nesaistītu subjektu pieminēšana.

vārdu (*mimořádný člověk* – nepārspējams vīrs) un Vāclavu Havelu – pirmo „pēcnovembra prezidentu” –, ko var uzskatīt par K. Švarcenberga apziņā esošo ideālo valdnieku. Sevis nosaukšanai viņš pat izmanto onīmu *havlovec* – havelists. Kā prezidenta amata kandidāts K. Švarcenbergs apsola atjaunot valsts ceļu uz Eiropu, kas atšķiras no eiroskeptiķa Vāclava Klausa ceļa. K. Švarcenberga runās Vāclavs Havels tiek pieminēts kā skolotājs un līdzgaitnieks, bet Vāclavs Klauss savukārt tiek minēts oponenta lomā, pret kuru turklāt K. Švarcenbergs attiecas ar nelielu ironiju: *Když prší shůry, vezmi si deřtník a nestěžuj si* (Ja līst – ņem lietussargu un nežēlojies), *Mě baví. Některými svými vystoupeními, komentáři a tak dále. Alespoň není nuda* (Man patīk. Dažas viņa runas, komentāri un tamlīdzīgi. Vismaz nav garlaicīgi).

Valdis Dombrovskis pozicionē sevi kā krīzes menedžeri, kā premjerministru, kas strādā ekonomikas kolapsa gados un palīdz izvest valsti no krīzes. Savam valdīšanas laikam viņš pretstata, kā viņš pats izsakās, „tā saucamos treknos gadus”, fenomenu, kas Latvijā bija izveidojies no 2006. līdz 2008. gadam, nominācijas autors bija tai laikā esošais premjerministrs Aigars Kalvītis. Tas bija Latvijas ekonomikas spēcīgas izaugsmes laiks un ar to saistītā kredītu un pārmērīgu tēriņu eiforija kā valdības, tā arī vienkārša iedzīvotāja līmenī.

V. Dombrovskis runām kopš pašas pirmās dienas raksturīgs īsums, skaidrība, strukturētība, kā arī noteikts vēstījuma askētisms. Viņš labi saprot, ka stājas amatā „krīzes pārvaldnieka” lomā un viņa ekonomista prasmes un starptautiskā pieredze ir tas, kas vispirms valstij vajadzīgs. Viņš pozicionē sevi kā politiķi, kas uzņemas valdības galvas amatu grūtā, nopietnā un nepateicīgā laikā, un pats premjerministra darbs ir smags, nesavtīgs darbs sabiedrības labā. Vārdi *valsts, Latvija, Eiropa* ir analizētajās runās visbiežāk lietotie atslēgvārdi.

Pats sevi V. Dombrovskis visbiežāk pozicionē kā ministru prezidentu, kā arī valdības priekšsēdētāju, triju valdību vadītāju. Auditorija, pie kuras visbiežāk vērsas V. Dombrovskis, – vai nu Saeima, vai Latvijas iedzīvotāji. Pirmajā gadījumā politiķis parasti izvēlas tādas nominācijas kā *cieņījamas deputātes un cieņījamie deputāti, Saeimas priekšsēdētajas kundze, dāmas un kungi, kolēģi, ministri*. Otrajā gadījumā valdības vadītājs vērsas pie Latvijas tautas, Latvijas iedzīvotājiem, kā arī pie tiem, kas dzīvo ārpus Latvijas, bet domā par to.

Iepriekšējo valdību un esošās valdības (V. Dombrovskis vadībā) darba salīdzinājums ir viens no galvenajiem aspektiem, kas saistīts ar precedentumu premjerministra runās. Piem., viņš atceras „lietussargu revolūciju” saistībā ar politiskās atbildības aktuālo problēmu esošajā grūtajā situācijā. V. Dombrovskis runā par to, ka pie varas atradās tādi politiķi, kuriem valsts bija tikai līdzeklis, bet ne mērķis. Šeit atkal parādās varas kā mērķa un varas kā valstiskuma iemiesojuma koncepts, kā arī valsts, kas vienmēr V. Dombrovskim ir pirmajā vietā, koncepts. Viņš uzskata, ka viņa vadītā valdība ir jaunas politiskās kultūras laikmets. Viņš norāda uz kļūdām, ko pieļāvuši iepriekšējie politiķi, bet uzskata, ka premjerministra darbs ir grūts, taču nav bezcerīgs.

Citi precedenti notikumi, kas pieminēti analizētajos tekstos, vienmēr ir saistīti ar latviešu nācijas izrādīto varonību – tā ir cīņa par nācijas neatkarību 1918. gadā, tie ir 20. gs. 90. gadu atmodas notikumi, Tautas fronte un barikādes. Jaungada

uzrunās sastopami arī pazīstamu cilvēku vārdi – Alvis Hermanis, Elīna Garanča, Latvijas sportisti, politiķi un rakstnieki.

V. Dombrovskis atšķiras arī ar to, ka gandrīz katru savu runu noslēdz ar rindiņu no Latvijas himnas – „Dievs, svētī Latviju!”

Bohuslavs Sobotka Čehijas valdības premjerministra posteni ieņēma no 2014. gada janvāra līdz 2017. gada decembrim. Šajā amatā B. Sobotka nomainīja Jirži Rusnoku, kurš bija t. s. „formālās valdības” priekšgalā, kas vadīja valsti kopš 2013. gada jūnija līdz 2014. gada janvārim; šī valdība nomainīja demisionējušo, ar skandalozo „Nadjevas lietu” saistīto Petra Nečasa valdību. Jirži Rusnoka valdība nesaņēma vairākuma atbalstu, un premjerministrs nodeva tās likteni valsts prezidenta Miloša Zemana rokās. Prezidents nolēma, ka Jirži Rusnoka kabinets vadīs valsti tik ilgi, kamēr to nenomainīs jauna ievēlēta valdība.

Bohuslavam Sobotkam raksturīgs strikts „es” uzrunu norobežojums no „mēs” uzrunām. Premjerministrs runā pirmajā personā tajos gadījumos, kad apsveic valsts iedzīvotājus kādos svētkos (Ziemassvētki, Neatkarības diena, Kārļa IV piemiņas diena utt.) vai tajos gadījumos, kad viņš uzstājas forumos vai konferencēs. Ja uzstāšanās notiek parlamentā vai skar tiešo valdības darbu, tad runā vienmēr tiek izmantota daudzskaitļa otrās personas forma. Pats sevi B. Sobotka pozicionē reti, parasti runā par sevi kā valdības vadītāju, bet dara to ne visās runās. Savās runās saskaņā ar etiķeti viņš parasti nosauc visas svarīgās personas, kuras piedalās kārtējā sēdē/pasākumā: *prezidenta kungs, priekšsēdētāja kungs (dažādu uzņēmumu), dāmas un kungi, cienījamās deputātes un godātie deputāti*; Ziemassvētku apsveikumos – *valsts iedzīvotāji vai valsts pilsoņi*.

Lielākajā daļā gadījumu B. Sobotkas runu pamatkonteksts ir eiropisks. Politiķis nespēj iedomāties Čehijas pastāvēšanu ārpus Eiropas politikas, visādā veidā cenšas uzsvērt tās priekšrocības, kas valstij ir, atrodoties Eiropas Savienības sastāvā. Premjerministrs runā par Čehijas dalību Eiropas politiskās dzīves kontekstā jau kopš Kārļa IV valdīšanas laika, kas veicināja Čehijas atpazīstamību. Tas ir vienīgais ideālā valdnieka tēls, kurš izmantots analizētajās B. Sobotkas runās un sastopams tikai tekstā, kas veltīts imperatora 700. dzimšanas dienai.

Otrs iecienīts konteksts – iepriekšējo valdību reformu kļūdas (var tikt nosauktas atsevišķi atbilstoši premjerministru uzvārdiem vai arī vienkārši kā kopums), politiskā nestabilitāte valstī, nepieciešamība ieviest pārmaiņas valsts sociālajā un ekonomiskajā politikā un turklāt izteikti pozitīvs paša vadītās valdības darba vērtējums, visu tās sasniegumu uzskaitījums, lai gan 2015. gada maijā bija iespējama B. Sobotkas valdības atļaišana saistībā ar apvainojumiem par atsevišķu uzņēmēju interešu atbalstīšanu.

No visiem intertekstualitātes paņēmieniem B. Sobotkam raksturīga intereventualitāte⁸ un intersubjektivitāte. Viņš kā jau visi čehu politiķi galvenokārt apelē pie laika posma no 20. gs. otrās puses līdz Čehijas (Čehoslovākijas) neatkarības atjaunošanai 1989. gadā. Par svarīgākajiem notikumiem uzskata 1938. gada Minhēnes vienošanos, kas noteica Eiropas likteni pirms Otrā pasaules kara, un ar šo vienošanos saistītos politiķus – Josifu Staļinu (*Josif Stalin*), Vinstonu Čērčilu

⁸ Termins *intereventualitāte* rakstā tiek lietots šādā izpratnē: nācijas kultūrai svarīgu, ar teksta saturu kopumā tieši nesaistītu notikumu pieminēšana.

(*Winston Churchill*), Franklinu Rūzveltu (*Franklin D. Roosevelt*). Tiek pieminēti arī komunistiskās okupācijas gadi, totalitārā režīma pieredze, demokrātijas neesamība daudzu gadu desmitu garumā. Minētie notikumi veido labu fonu pozitīvai Čehijas dalības Eiropas Savienībā uztverei. Tagad Čehijas Republikas pārstāvji sēž pie viena galda ar citiem Eiropas Parlamenta dalībniekiem un viņu likteni nedrīkst izlemēt bez viņu pašu piekrišanas (kā tas bija Minhenes vienošanās gadījumā). Turklāt kādas valsts izstāšanās no Eiropas Savienības vai dalība tajā var ietekmēt visu Eiropas Savienības nākotni politiskajā, ekonomiskajā un ģeopolitiskajā aspektā (no runas par *Brexit* – Apvienotās Karalistes izstāšanās no Eiropas Savienības).

Secinājumi

Veiktā analīze apliecina, ka Miroslava Ņemcova, Ivars Godmanis un daļēji arī Karels Švarcenbergs sekmīgi mijiedarbojas ar auditoriju un adresāta faktoru uzskata par vienu no nozīmīgākajiem, kas jāņem vērā runas sagatavošanas laikā. Šie politiķi vienmēr pozicionē sevi, skaidro, kādā statusā viņi uzstājas vienā vai otrā situācijā, cenšas pēc iespējas konkrētāk aprakstīt savas uzstāšanās vietu un laiku. Valdis Dombrovskis un Bohuslavs Sobotka vienmēr tieši izklāsta runas saturu un netērē laiku pašidentifikācijai vai savas auditorijas noteikšanai; no vienas puses, tas ļauj viņus uzskatīt par pārāk lietišķiem un mērķtiecīgiem līderiem, tomēr, no otras puses, to var dēvēt arī par nevērību pret auditoriju. Laika gaitā V. Dombrovskis maina taktiku un sāk konkretizēt savu auditoriju. No šāda aspekta raugoties, visvājākā oratore ir L. Straujuma, kura gandrīz nekad sevi nedefinē kā runu adresanti.

Precedentās informācijas izmantošanas ziņā Latvijas politiķus atšķir tas, ka gandrīz nekad netiek izmantots ideālā politiķa tēls, koncentrēšanās uz „šeit un tagad”, savukārt čehu politiķi, gluži otrādi, ļoti labprāt piemin Kārli IV, T. G. Masariku, kā arī no visai nenasas pagātnes – Vāclavu Havelu. Savukārt notikumi, uz kuriem runās atsaucas Latvijas un Čehijas politiķi, ir gandrīz vienādi – abu valstu neatkarības izveidošanās 20. gs. sākumā, notikumi pirms un pēc Otrā pasaules kara, neatkarības zaudēšana, komunistiskās okupācijas laiks un, visbeidzot, valsts neatkarības atjaunošana Čehijā 1989. gadā un Latvijā 1991. gadā.

No visām analizētajām runām visvairāk citātu ir Miroslavas Ņemcovas tekstā. Tas palīdz viņai veidot plašāku runas kultūrkontekstu, izmantot nepieciešamos citātus sava viedokļa argumentācijai, kā arī radīt pamatu divu dažādu valsts attīstības posmu salīdzinājumam.

Īpašu vietu politiskajās runās ieņem nostalgijas retorika. Politiķi salīdzina esošo stāvokli ar pagātni, lai gan ar dažādiem vērtējuma vektoriem. Latvijas politiķi, īpaši Ivars Godmanis, vērtē Latvijas valsts pagātni negatīvi, uzskata, ka sliktāk, kā ir bijis, vairs nevar būt. Čehijas politiķi, gluži otrādi, uzskata Čehijas valstiskuma veidošanos T. G. Masarika laikā par savas valsts zelta laikmetu. Daži politiķi (piem., K. Švarcenbergs) par zelta laikmetu dēvē arī to laiku, kad valsti vadījis Vāclavs Havelis.

Avoti

Laimdotas Straujumas runu stenogrammas

1. 20.01.2014. – Ministru prezidenta amata kandidātes Laimdotas Straujumas runa (<http://www.saeima.lv/en/transcripts/view/220>)
2. 15.11.2014. – Ministru prezidenta amata kandidātes Laimdotas Straujumas runa (<http://saeima.lv/lv/transcripts/view/266%3E>)
3. 11.12.2014. – Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas runa par valsts budžetu 2015. gadam (<http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/276>)
4. 31.12.2014. – Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas apsveikums Jaunajā 2015. gadā (<http://www.lvportals.lv/print.php?id=267672>)
5. 08.01.2015. – Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas uzruna Latvijas prezidentūras ES Padomē atklāšanā (<http://www.diena.lv/latvija/viedokli/premjeres-laimdotas-straujumas-uzruna-latvijas-prezidenturas-es-padome-atklasana-14083196>)
6. 26.06.2015. – Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas uzruna Eiropadomes noslēguma preses konferencē (<http://www.lvportals.lv/print.php?id=272337>)
7. 30.11.2015. – Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas uzruna Saeimā pirms 2016. gada Valsts budžeta 2. lasījuma (<http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/333>)
8. 07.12.2015. – Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas demisijas paziņojuma runa (<http://www.protesti.lv/laimdotas-straujumas-demisijas-pazinojuma-run/>)
9. 31.12.2015. – Ministru prezidentes Laimdotas Straujumas apsveikums Jaunajā 2016. gadā (http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/590208-ministru_prezidentes_uzruna_jaunaja_gada)

Mirolavas Ņemcovas runu stenogrammas

1. 30.06.2010. – Mirolavas Ņemcovas runa pēc ievēlēšanas Čehijas Republikas parlamenta Deputātu palātas priekšsēdētājas amatā (<http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/001schuz/s001013.htm>)
2. 23.11.2010. – Partijas ODS priekšsēdētāja pirmās vietnieces Mirolavas Ņemcovas runa KDU-ČSL kongresā (<http://nemcova.cz/projev/miroslava-nemcova-projev-1-mistopredsedkyne-ods-na-sjezdu-kdu-csl>)
3. 08.03.2011. – Deputātu palātas priekšsēdētājas Mirolavas Ņemcovas runa par godu Tomaša Garika Masarika 161. dzimšanas dienai (<http://www.psp.cz/en/sqw/cms.sqw?z=1063>)
4. 30.10.2012. – Deputātu palātas priekšsēdētājas Mirolavas Ņemcovas runa par godu Čehijas Republikas 94 gadu jubilejas svinībām (<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=401&o=6&z=4603>)
5. 09.05.2013. – Deputātu palātas priekšsēdētājas Mirolavas Ņemcovas runa par godu Prāgas sacelšanās 68. gadadienai un Otrā pasaules kara beigām (<http://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=401&o=6&z=5420>)
6. 20.08.2013. – Deputātu palātas priekšsēdētājas Mirolavas Ņemcovas runa sakarā ar Deputātu palātas atlaišanu (<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=401&o=6&z=5823>)
7. 01.10.2013. – Mirolavas Ņemcovas runa par godu vēlēšanu kampaņas uz premjerministra posteni sākumam Prāgā (<http://nemcova.cz/projev/projev-m-nemcove-pri-zahajeni-volebni-kampane-v-praze>)

- 18.01.2014. – Miroslavas Ņemcovas runa partijas ODS priekšsēdētāja amata nominācijai ODS 24. kongresā (<http://nemcova.cz/projevy/projev-miroslavy-nemcove-na-predsedy-ni-ods>)

Ivara Godmaņa runu stenogrammas

- 20.12.2007. – Ministru prezidenta amata kandidāta Ivara Godmaņa runa (<http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/071220a/st071220a.htm>)
- 31.12.2007. – Ministru prezidenta Ivara Godmaņa Jaungada uzruna (<http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ministru-prezidenta-ivara-godmana-uzruna-latvijas-televizija-2007gada-31decembri.d?id=19910980#ixzz3i8HizeJ5>)
- 11.06.2008. – Ministru prezidenta Ivara Godmaņa runa Saeimas sēdē „Par uzdevumiem Ministru kabinetam sasistībā ar ekonomiskās krīzes pārvarēšanu” (<http://saeima.lv/webroot/steno/Saeima9/080611/st080611.htm>)
- 30.10.2008. – Ministru prezidenta Ivara Godmaņa ziņojums „Par valsts budžetu 2009. gadam” (<http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/081030/st081030.htm>)
- 04.12.2008. – Ministru prezidenta Ivara Godmaņa ziņojums „Par finanšu situāciju Latvijā” (Parex problēma) (<http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/081204a/st081204a.htm>)
- 31.12.2008. – Ministru prezidenta Ivara Godmaņa Jaungada uzruna (<http://apollo.tvnet.lv/zinas/premjera-ivara-godmana-uzruna-tautai-jaunaja-gada/397512>)
- 04.02.2009. – Ministru prezidenta Ivara Godmaņa runa Saeimas sēdē, apspriežot lēmuma projektu „Par neuzticības izteikšanu ministru prezidentam” (<http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/090204/st090204.htm>)

Karela Švarcenberga runu stenogrammas

- 28.11.2009. – Karela Švarcenberga runa partijas TOP 09 sanāksmē (http://zpravy.idnes.cz/dokument-projev-karla-schwarzenberga-na-snemu-top-09-fy0-domaci.aspx?c=A091128_130434_domaci_klu)
- 16.11.2012. – Ministra Karela Švarcenberga atbilde uz jautājumu „Kāpēc tam jābūt man” (http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/archivy/clanky_a_projevy_ministru/clanky_a_projevy_ministra_schwarzenberga_5/x2012_11_09_proc_mam_byt.htm)
- 28.01.2013 – Ministra Karela Švarcenberga runa ČR parlamenta Deputātu palātas 50. tikšanās reizē (17.01.2013.) (http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/archivy/clanky_a_projevy_ministra_schwarzenberga_6/x2013_01_17_projev_ministra_karla_schwarzenberga.htm)
- 11.02.2013. – Ministra Karela Švarcenberga atklātā vēstule interneta portālā volimkarla.cz (24.01.2013) (<http://www.volimkarla.cz/jiz-za-par-hodin-rozhodneme-otevreny-dopis-karla-schwarzenberga/>)
- 02.05.2013. – Ministra Karela Švarcenberga runa konferencē „Eiropas Savienības nākotnes politiskais redzējums” (25.04.2013.) (http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/archivy/clanky_a_projevy_ministra_schwarzenberga_6/x2013_04_25_projev_ministra_schwarzenberga_na_konferenci_politicke_vize_budoucnosti.htm)
- 05.01.2014. – Partijas TOP 09 priekšsēdētāja Karela Švarcenberga Ziemassvētku uzruna (<http://www.parlamentnilisty.cz/politika/politici-volicum/Schwarzenberg-Reseni-nasi-budoucnosti-je-v-probuzeni-rozumu-a-moralni-obrode-298885>)

7. 28.11.2015. – Partijas TOP 09 priekšsēdētāja Karela Švarcenberga runa partijas sapulcē, atstājot amatu (<http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/dokument-projev-konciciho-predsedy-top-09-karla-schwarzenberga/1286735>)
8. 04.07.2012. – Es esmu havelists, un tas ir nāves grēks (http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/archivy/clanky_a_projevy_ministra_schwarzenberga_5/x2012_06_28_jsem_havlovec_coz_je_smrtelny_hrich.htm)
9. 03.12.2012. – Hradu es pievarēšu. Pēc tam būs mierīgāk (http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/archivy/clanky_a_projevy_ministra_schwarzenberga_5/x2012_11_27_hrad_zvladnu_tam_to_bude_klidnejsi.htm)

Valda Dombrovska runu stenogrammas

1. 12.03.2009. – Ministru prezidenta amata kandidāta Valda Dombrovska runa (<http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/090312a/st090312a.htm>)
2. 20.11.2009. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska uzruna Latvijas valsts svētku priekšvakarā (<https://www.vestnesis.lv/ta/id/200841>)
3. 31.12.2009. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska Jaungada uzruna (<https://www.vestnesis.lv/ta/id/203198>)
4. 03.11.2010. – Ministru prezidenta amata kandidāta Valda Dombrovska runa (<http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/18>)
5. 09.12.2010. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska runa par valsts budžetu 2011. gadam (<http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/32>)
6. 31.12.2010. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska Jaungada uzruna (<http://vienotiba.lv/jaunumi/zinas/ministru-prezidenta-valda-dombrovska-jaungada-uzruna/>)
7. 17.11.2011. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska apsveikums 18. novembrī – Latvijas neatkarības proklamēšanas 93. gadadienā (<http://www.lvportals.lv/visi/preses-relizes?id=239717>)
8. 31.12.2011. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska Jaungada uzruna (<http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ministru-prezidenta-valda-dombrovska-jauna-gada-uzruna.d?id=42021906>)
9. 18.11.2012. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska apsveikums 18. novembrī – Latvijas neatkarības proklamēšanas 94. gadadienā (<http://www.lvportals.lv/print.php?id=252275>)
10. 31.12.2012. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska Jaungada uzruna (<http://www.ntz.lv/dazadi/ministru-prezidenta-valda-dombrovska-uzruna-vecgada-vakara-sagaidot-jauno-2013-gadu/>)
11. 17.10.2013. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska runa par valsts budžetu 2014. gadam (<http://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/196>)
12. 27.11.2013. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska paziņojums par atkāpšanos no Ministru prezidenta amata (<https://www.youtube.com/watch?v=icJRnf3h3VQ>)
13. 31.12.2013. – Ministru prezidenta Valda Dombrovska Jaungada uzruna (http://lat.mixnews.lv/lv/politika/22232_valda-dombrovska-jaungada-uzruna-latvijas-iedzivotajiem)

Bohuslava Sobotkas runu stenogrammas

1. 11.04.2014. – Čehijas premjerministra Bohuslava Sobotkas runa konferencē „Čehija Eiropas acīm, Eiropa Čehijas acīm” (<http://www.vlada.cz/cz/media->

- centrum/aktualne/projev-ceskeho-premiera-bohuslava-sobotky-na-konferenci-cesko-ocima-evropy--evropa-ocima-ceska-118249/)
2. 30.04.2014. – Premjerministra Bohuslava Sobotkas runa uzņēmēju forumā, kas vēlīts Čehijas iestāšanās ES 10. gadadienai (<http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/projev-premiera-bohuslava-sobotky-na-podnikatelskem-foru-k-10-letum-cr-v-eu-118244/>)
 3. 13.05.2014. – Premjerministra Bohuslava Sobotkas runa Nacionālās komiteja svinīgajā pasākumā saistībā ar Kārļa IV 700. dzimšanas dienas svinībām (<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/premier/projevy/projev-predsedy-vlady-naslavnostnim-pripravnem-setkani-narodni-komise-k-oslavam-700--vyrocinarozeni-karla-iv--118725/>)
 4. 25.09.2014. – Premjerministra Bohuslava Sobotkas runa par 2015. gada valsts budžetu (<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/premier/projevy/bohuslav-sobotka-rozpocet-ktery-nase-zeme-potrebuje-122876/>)
 5. 31.12.2015. – Premjerministra Bohuslava Sobotkas apsveikums Jaunajā gadā (<http://www.bohuslavsobotka.cz/cs/premier-sobotka-preji-vsem-obcanum-uspesny-a-stastny-rok-2015/>)
 6. 26.05.2015. – Premjerministra Bohuslava Sobotkas runa Čehijas Republikas Parlamenta Deputātu palātas sēdē par balsojumu par neuzticības izteikšanu valdībai (<http://www.psp.cz/eknih/2013ps/stenprot/028schuz/s028006.htm>)
 7. 21.10.2015. – Premjerministra Bohuslava Sobotkas runa par 2016. gada valsts budžeta projektu (<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/premier/projevy/projev-predsedy-vlady-v-poslanecke-snemovne-k-navrhu-statniho-rozpoctu-narok-2016-136224/>)
 8. 30.12.2015. – Premjerministra Bohuslava Sobotkas ziņojums par panākumiem 15 parametros 2015. gadā (<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/premier/projevy/15-dulezitych-veci--ktere-se-vlade-v-koncicim-roce-2015-povedlo-zmenit-138499/>)
 9. 30.06.2016. – Premjerministra Bohuslava Sobotkas runa par Brexit un Čehijas Republikas nākotni Eiropas Savienībā (<http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/premier/projevy/projev-predsedy-vlady-v-poslanecke-snemovne-30--cervna-2016-k-brexitu-a-nasi-budoucnosti-v-eu-146527/>)

Literatūra

1. Bakhtin, Mikhail. 1981. *The dialogical imagination*. Austin: University of Texas Press.
2. Boym, Svetlana. 2001. *The future of nostalgia*. New York: Basic books.
3. Dijk, Teun A. van. 1977. *Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. London: Longman Linguistics Library.
4. Dijk, Teun A. van. 1980. Relevance assignment in discourse comprehension. *Macrostructures*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 249–252.
5. Lassan, Eleonora. 2010. O nekotoryh javljenijah v sovremennoj rossijskoj ritorike publichnoj komunikacii (ritorika nostalgii kak rezul'tat dialoga s proshlym). *Respectus Philologicus*. 18 (23). Vilnius: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas.
6. McCombs, Maxwell E., Shaw Donald L. 1972. The agenda-setting function of mass media. *Public opinion quarterly*. 36. Oxford: Oxford University Press, 176–187.

Summary

The paper is devoted to the issues related to the analysis of political discourse in terms of identifying the pragmatic context in the texts of the transcripts of the speeches of famous Latvian (Laimdota Straujuma, Ivars Godmanis, Valdis Dombrovskis) and Czech (Miroslava Němcová, Karel Schwarzenberg, Bohuslav Sobotka) politicians. As the most significant factors of the pragmatic context the addressee factor, the place factor, the time factor, the event factor and the factor of the phenomenon are identified. To influence its addressee and achieve the goal of the speech, the politicians use various appeals to names, events, phenomena that are significant for the nation's consciousness, and which allow to efficiently influence the audience. Politician's methods include the actualization of information, the selection of advantageous facts (also known as agenda setting/agenda cutting), the nomination of the addressee, orientation in time and space, appeal to precedent names, events, phenomena. In the course of the analysis of the transcripts, the most frequent and characteristic factors of pragmatic context and stylistic devices of each of the selected politicians were revealed.

Atbildes uz jautājumiem mutvārdu tekstā: pragmatiskais aspekts

Answers to questions in the spoken text: pragmatic aspect

Linda Lauze

Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte
Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3405
E-pasts: linda.lauze@liepu.lv

Sastatot jēdzienus *gramatika* un *pragmatika*, latviešu valodniecībā paveras plašs izpētes lauks, kurā ir nepieciešams pievērst vairāk uzmanības dialogam. Mutvārdu tekstā dialogs dominē gan tiešā nozīmē kā galvenā teksta izpausmes forma, gan pārnēstā – kā adresanta un adresāta mijiedarbe. Mūsdienās, kad saziņas norisi un efektivitāti ietekmē informācijas tehnoloģijas un sociālie tīkli, notiek nemanāmas pārmaiņas, kad netiek piepildītas sarunas partnera sociālās gaidas, t. i., runātāja prognozes par tipiskiem izteikumu pāriem, kad novēlējumam, piem., seko pateicība, bet jautājumam – atbilde. Tādējādi ir lietderīgi pievērst uzmanību, kādas atbildes tiek sniegtas – tiešas vai netiešas – uz dažādiem jautājumiem. Rakstā tiek analizētas atbildes uz vispārējiem un speciālajiem jautājumiem, balstoties uz praktisko materiālu, kas ir autentiski (dabiski veidoti) mutvārdu tekstu piemēri.

Atslēgvārdi: pragmatika; mutvārdu teksts; dialogs; izteikumu pāris; vispārējie jautājumi; speciālie jautājumi; atbildes.

Līdz šim latviešu valodniecībā jautājumi un atbildes uz tiem galvenokārt ir pētīti gramatiskā aspektā, apskatot šo konstrukciju sintaktisko izveidi, kam veltītas atsevišķas nodaļas par teikuma modalitāti vai izteikuma komunikatīvajiem tipiem latviešu valodas gramatikās (Endzelīns 1951, 1031–1032; Ahero et al. 1962, 133–156; Ceplīte, Ceplītis 1991, 171–172; Valkovska, Lokmane 2013, 778–780) un sintakses pētījumos (Mīlenbahs 2009, 240–245; Ceplītis, Rozenbergs, Valdmānis 1989, 229–234; Beitiņa 2009, 69–71), kur pamatā ir rakstveida piemēru analīze un kur lielāka uzmanība ir pievērsta jautājumiem, retos gadījumos pieminot arī atbildes.

„Latviešu valodas gramatikas” (2013) nodaļā „Teksta sintakse” (autore – Linda Lauze) ir atsevišķa apakšnodaļa par mutvārdu teksta sintaksi, kurā ir raksturots izteikuma komunikatīvo tipu lietojums mutvārdu tekstā, sniedzot arī jautājuma izteikumu apskatu (Lauze 2013a, 947–951). Var piebilst, ka mutvārdu teksta sintaksē ir analizētas arī atbildes uz jautājumiem; no gramatikas viedokļa tās ir izrādījušās gana daudzveidīgas. Piem., pastāv priekšstats, ka uz vispārējo jautājumu ir jāatbild ar *jā* vai *nē*, dažkārt vispārējos jautājumus pat sauc par *jā/nē jautājumiem* (angl. *yes-no questions*) un šo atzinumu izmanto valodu apgūvē. Taču atbilde var būt ne tikai izsacījums ar apgalvojuma vai nolieguma partikulu centrā.

Tā var būt izvērsta, ietverot kādu paskaidrojumu, tā var būt pretjautājums, kas atbilst pilnvērtīgam izteikumam (plašāk sk. Lauze 2008). Līdzīgi raksturojamas atbildes, kas sniegtas arī uz speciālo jautājumu, – ne vienmēr tās veido tikai viens vārds, kas ietver galveno informāciju, par kuru tiek vaicāts (plašāk sk. Lauze 2015).

Jautājumu un atbilžu gramatiskā analīze ir likusi nonākt arī pie dažiem secinājumiem attiecībā uz pragmatiku. Piem., jau Aina Blinkena (1958, 188) pētījumā par jautājuma modalitātes izteikšanas veidiem latviešu valodā ir secinājusi, ka jautājuma formā ir iespējams izteikt pamudinājumu: „Pēc savas uzbūves tie ir it kā jautājuma teikumi, bet šo izteikumu mērķis ir pamudināt uzrunāto personu izdarīt kādu darbību.” Sarunvalodas sintakses, kā arī ikdienas saziņas pētījumi apliecina, ka mutvārdu tekstā ir izplatīti gadījumi, kad jautājuma veidā tiek izteikts netiešs lūgums (Lauze 2004, 36; Politere 2009, 219; Lauze 2013a, 951; Lauze, Politere 2015, 61–62). Tieši pragmatikā tiek pētīta tādu teksta vienību funkcionēšana, kur pastāv neatbilstība starp to nozīmi, ko izsaka gramatiskā struktūra, un komunikatīvo nodomu, ko pauž runātājs konkrētajā konsituācijā.

Raksta mērķis ir pievērst uzmanību vienai no dialoga daļām – atbildēm uz jautājumiem – un tās analizēt pragmatiskā aspektā, balstoties uz tiešajiem novērojumiem un līdzdalīgo novērojumu mutvārdu saziņā. Praktiskais materiāls ir ap 300 dialogisku vienību, ko veido jautājumi un atbildes, kas fiksētas dažādās runas situācijās ikdienas saziņā, kā arī televīzijas un radioraidījumos, kur bijis dzirdams samērā spontāns, nevis iepriekš sagatavots runāts teksts (sk. sarakstu ar avotu saīsinājumiem). Pēc formālās izveides un arī funkcijas jeb gaidāmās atbildes apskatīti divi jautājumu pamatveidi: „vispārējie jautājuma izteikumi (pēc formālās izveides tradicionālajā klasifikācijā – partikulārie un intonatīvie jautājuma teikumi) un speciālie jautājuma izteikumi (pēc formālās izveides – pronomiņālie un adverbiālie jautājuma teikumi)” (Valkovska, Lokmane 2013, 778).

Atbildes uz jautājumiem ir nozīmīga dialogiskās vienības daļa, kas pragmatikā tiek traktēti kā reakcijas akti, jo „tie reaģē uz notiekošajām vai tikko veiktajām darbībām, proti, saistības runātāja turpmākai rīcībai izriet no iepriekšējās rīcības” (Fāters 2010, 193). Jautājums un atbilde ir viens no izteikumu pāru (angl. *adjacency pairs*) veidiem (Levinson 2000, 303). Tāpat kā uz sveicinājumu tiek sagaidīts atbildes sveiciens, uz novēlējumu – pateicība, uz atvainošanas – piedošanas apliecinājums, uz jautājumu ir jāsaņem atbilde. Ne vienmēr saziņā tas tiek ievērots, ka sarunas partneris piepilda runātāja, resp., izteikumu pāra pirmās daļas autora, sociālās gaidas. Ilustrācijai var minēt piemēru, kas attiecas uz cita veida izteikumu pāri, – ir novērotas runas situācijas, kurās tiek izteikta pateicība par palīdzību vai pakalpojumu, vai pieklājības normu ievērošanu, bet „pateicības saņēmēja reakcija līdzinās nullei” (Lauze 2011, 225). Piem., sieviete pasaka paldies nepazīstamam vīrietim, kurš ir viņu palāidis pa priekšu rindā vai ir atvēris durvis, pasažiere, kāpdama ārā no mikroautobusa, – šoferim, bet pateicības adresāts nereaģē ne verbāli ar atbildes frāzi, ne neverbāli ar galvas mājienu. Izteikumu pāru realizācija mutvārdu tekstā ir cieši saistīta ar runas uzvedību, kas atspoguļo arī valodas lietotāju savstarpējās attiecības, un viņu izpratni par lingvistisko pieklājību. Ilze Plauze (2004, 169) norāda, ka izteikumu pāra otrajā daļā ir sastopamas prioritāras un neprioritāras reakcijas, un min piemēru, kur atbildes vietā ir pretjautājums kā neprioritāra reakcija uz jautājumu. Tiek izteikts arī pretējs viedoklis, apšaubot, vai

sarunas analīzē izvirzītais izteikumu pāris būtu atzīstams par universālu sarunas partneru mijiedarbības pamatvienību (Linell 1998, 233). Latviešu valodniecībā dialogu izpēte mutvārdu tekstā noteikti ir turpināma – ir raksturotas dialogā sastopamās valodas parādības, ir analizēti izteikumu pāri, taču dialoga struktūra būtu jāpatver arī kopumā, piem., sarunas analīzes aspektā (par līdz šim paveikto latviešu valodniecībā sk. Lauze 2014).

Atbildes kā uz vispārējiem jautājumiem, tā uz speciālajiem jautājumiem var būt tiešas un netiešas. Tieša atbilde iederas dialogiskajā vienībā no semantiskā un strukturālā viedokļa un arī saturiski atbilst tam, ko sarunas partneris vēlas pateikt. Ja atbilde tiek formulēta netieši, izteikuma nozīme konkrētajā konsituācijā ietver vairāk informācijas nekā tā, kas izriet no vārdos pateiktā atbilstoši gramatiskajiem un semantiskajiem rādītājiem, jo sarunas partneris atbildē ir pievienojis papildu saturu, ko jautātājam interpretēt. Tādējādi netiešās atbildes uz vispārējiem un speciālajiem jautājumiem pieder pie implikatūrām (angl. *implicature*), ar ko apzīmē valodas parādību, ka runātājs ar izteikuma kopējo nozīmi atbilstoši konsituācijai ir domājis vairāk nekā izteicis vārdos (pārskatu par implikatūrām un to izpratni pragmatikā sk., piem., Yule 2003, 40–46; Plaude 2004, 77–111). Kā norāda Džordžs Jūls (*George Yule* 2003, 46), daudzi valodnieki uzskata, ka implikatūra ir viens no centrālajiem pragmatikas konceptiem. Cēloņi divu veidu atbilžu iespējamībai kā sarunas partnera reakcijai uz vienu un to pašu jautājumu varētu būt saistāmi ar runas uzvedības aspektiem. Var pievienoties atzinumam, kas izteikts pētījumā par krievu sarunvalodas dialogu: runas uzvedības laikā valodas lietotājam ir jāizdara divu veidu izvēle – pragmatiskā izvēle, kas atspoguļo viņa komunikatīvo nodomu, piem., informācijas pieprasījumu, un stilistiskā izvēle, kas nozīmē runas aktam piemērotu valodas līdzekļu atlasīšanu (Borisova 2007, 144).

Vispirms apskatīsim dialogus, ko veido vispārējie jautājumi. Tiešo atbilžu gadījumā tiek izmantota partikula *jā* vai *nē*.

- (1) a. Runas situācija mājās. Sarunājas divas radnieces A un B. A redz, ka uz galdiņa stāv zāļu kastīte: *Tu dzer tās tabletes?* B: *Jā, jā.* (LL 21.12.2017.)
- b. Runas situācija veikalā, kur pārdevēja vēlas palīdzēt pircējam izvēlēties torti. Pārdevēja: *Kādiem svētkiem?* Pircējs: *Jā.* (LL 02.02.2018.)
- c. Runas situācija mācītbspēku sanāksmē, kur tiek pārrunāti darba uzskaites jautājumi. Docētāja: *Ar slodzi varēs iet uz mājām?* Dekāne: *Nē, lūdzu.* (LL 29.08.2014.)

(1c) gadījumā var konstatēt, ka atbildē vārds *lūdzu* ir samērā netipiski izmantots blakus nolieguma, nevis apgalvojuma partikulai, iespējams, tāpēc, ka tas drīzāk semantiski varētu būt piesaistīts noliegtam predikātam, kas atbildē ir izlaists. Latviešu sarunvalodas sintaksē ir raksturīgs kāda semantiski un strukturāli nozīmīga komponenta izlaidums jeb lietojums tā sintaktiskajā nullformā, un šajā gadījumā tas neietekmē to, ka atbilde uzskatāma par tiešu. Ir nepieciešams arī norādīt, ka mutvārdu saziņā, īpaši sarunvalodā, dominē vispārējie jautājuma izteikumi, kuros nav izmantots formālais rādītājs – jautājamā partikula *vai*. Kā redzams piemēros, runas intonācija attiecīgajā runas situācijā ir nodrošinājusi efektīvu komunikāciju, un pat (1b) gadījumā, kur izteikuma struktūra līdzinās speciālajam jautājumam, pārpratumi nav radušies.

Jāpiebilst, ka sarunvalodā runātājiem ir raksturīga tendence jautāt ar noliegumu, t. i., vispārējā jautājuma gramatiskajā centrā izmantot noliegtu darbības vārdu. No loģikas viedokļa nav iespējams uz šādu jautājumu atbildēt tikai ar apgalvojuma vai nolieguma partikulu, kā to jau ir uzsvērusi A. Blinkena (1958, 186). Taču analizētajā materiālā ir sastopami piemēri, kur atbildēs uz šādiem jautājumiem ir lietota nolieguma partikula *nē* (plašāk sk. Lauze 2008, 111–113). Ironiskā nozīmē noliegums var būt izteikts ar partikulas *jā* atkārtojumu, kā (2c) gadījumā.

- (2) a. Runas situācija autobusā, kur sarunājas pasažieres C un D. C: *Jūs nesēdēsiet?* D: *Nē.* (LL 17.11.2017.)
- b. Runas situācija augstskolā, kur sarunājas studentes E un F par vakara pasākumu. E: *Šodien neiesi vakarā?* F: *Nē.* (LL 04.09.2017.)
- c. Runas situācija tālsatiksmes autobusā, kurš uz īsu brīdi ir apstājies autoostā. Pasažieris nav apmierināts ar šofera lēmumu, jo nevarēs pagūt nopirkt ko dzeramu: *Viņš nevar piecas minūtes pagaidīt?* Viņa paziņa neticīgi atbild: *Jā, jā, jā.* (LL 08.05.2012.)

Mutvārdu saziņas specifikas dēļ pie tiešajām atbildēm pieder gadījumi, kad reakcija uz vispārējo jautājumu tiek sniegta nepārprotamā žesta (parasti – ar galvas mājieni vai papurināšanu) vai neartikulētu skaņu veidā (sk. arī Lauze 2008, 116).

- (3) a. Runas situācija šūšanas ateljē, kur sarunājas kolēģes G un H. G: *Es tev iedošu lapiņu?* H apstiprina: *Mhm.* (LL 02.02.2018.)
- b. Runas situācija autobusā, kur viena pasažiere, kas ir apsēdusies pretī otrai, jautā par viņas bērniem. I: *Dvīņi?* J noraidoši papurina galvu. (LL 02.02.2018.)

Kā jau minēts iepriekš, arī uz speciālajiem jautājumiem tiek sniegtas tiešas atbildes, kurās ietverta informācija, ko sarunas partneris ir vēlējis noskaidrot.

- (4) a. Radoraidījuma vadītājs pa telefonu zvina diriģentei koncerta starpbrīdi: *Kā tur iet vispār tagad?* Diriģente: *Tur iet fantastiski.* (LR 5 18.12.2016.)
- b. Runas situācija saldumu veikalā. Pārdevējas paziņa izbrīnā norāda uz neparasti iesaiņotu dāvanu, jautājot: *Kas tas tāds?* Pārdevēja: *Tā ir zelta kaste, kuru neviens nepērk.* (LL 10.05.2012.)

Mutvārdu saziņā pastāv vairāki varianti, ar kādiem valodiskās izteiksmes līdzekļiem netieši tiek sniegtas atbildes uz vispārējo jautājumu. Sarunvalodā ir raksturīgi, ka netiešs apstiprinājums tiek izteikts, atbildē atkārtojot vienu vai vairākus vārdus, kas ir gramatiskā centra pamatā, vai pat visu izteikumu, kas ir lietots vispārējā jautājuma izveidē (plašāk sk. Lauze 2008, 111). Dialoga atbildes vienībā var būt pievienoti arī citi vārdi, kuru jautājuma daļā nav, kā (5c) piemērā. Retāk ir novērots, ka apstiprinājums atbildē tiek izteikts ar kāda cita teikuma komponenta atkārtojumu – tādos gadījumos kā (5d–e) gramatiskais centrs ir reducēts. Vērtējot no runas stratēģijas viedokļa, apstiprinājums ir viena no atkārtojuma funkcijām, kas tiek īstenota arī citu valodu mutvārdu tekstā (Lauze 2013b, 928).

- (5) a. Runas situācija uz ielas, kur satikušās kaimiņienes K un L. K zina, ka L no rīta devās iegādāties autobusa mēneškarti, tāpēc jautā: *Nu dabūjāt kartiņu?* L: *Dabūju.* (LL 30.07.2017.)
- b. Radioraidījuma vadītājs intervē politiķi: *Vai ir kāda cerība, ka politiķi iemācīsies?* Politiķis: *Cerība ir.* (LR 1 20.09.2011.)
- c. Cita radioraidījuma vadītāja jautā viesim: *Ieklausīties?* Viesis: *Ieklausīties noteikti.* (LR 1 „Monopola viesis” 04.10.2011.)
- d. Runas situācija poliklīnikas uzgaidāmajā telpā, kur sarunājas pacienti M un N, kuri gaida rindā pie ārsta. M: *Sen iegāja?* N: *Sen.* (LL 11.05.2017.)
- e. Runas situācija pasākumā, kur vadītāja vēršas pie viena no viesiem: *Tu esi Arturs ar īso?* Viesis: *Ar īso.* (LL 05.11.2016.)

Netiešs apstiprinājums vai noliegums atbildēs uz vispārējiem jautājumiem var būt izteikts citiem vārdiem, no kuriem jautātājam pašam ir jāsecina, kāda veida atbilde ir saņemta – pozitīva vai negatīva. Par šo lingvistiskās pragmatikas parādību jau 1958. gadā ir rakstījusi A. Blinkena (1958, 177), atzīstot, ka „atbilde var būt ne tiešs apstiprinājums, ne noliegums, bet kāds paskaidrojums, kas ļauj jautātājam izlobīt gaidīto apstiprinājumu vai noliegumu”. Vispirms minēsim piemērus ar netiešu apstiprinājumu atbildē.

- (6) a. Televīzijas raidījuma ierakstā runas situācija pie galda, kur sieva piedāvā vīram ēdienu. Sieva: *Tu vēlētos kādu?* Vīrs: *Es labprāt pusīti paņemtu.* (LTV 1 „100 g kultūras” 20.12.2016.)
- b. Runas situācija kafējnīcā, kur pusdienu piedāvājums ir no pulksten 12.00, bet klients ir atnācis pusstundu agrāk. Klients: *Jums pusdienas ir gatavas?* Pārdevēja: *Ir rīsi un griķi, un Boloņas mērce.* (LL 08.12.2017.)
- c. Runas situācija tirdzniecības centrā, kur pastāvīgā pircēja ir pamanījusi pazīstamu pārdevēju, kurš parasti pārdod ābolus tirgū. Pircēja: *Te ir labāka tirgošanās nekā tirgū?* Pārdevējs: *Vismaz zem jumta.* (LL 23.09.2017.)

Netiešo atbilžu gadījumā ir vērts pievērst uzmanību dialoga vienībai kopumā, resp., vai jautājuma semantika saziņas situācijā ir tāda, kas ne tikai pēc formas, bet arī pēc ilokutīvā spēka jeb runātāja komunikatīvā nodoma realizācijas atbilst vispārējā jautājuma būtībai un prognozē apstipriņošu atbildi, kā (6b) piemērā, kur jautājums apliecina klienta vēlmi dabūt pusdienas. Ir sastopami arī tādi jautājuma un atbildes pāri, kas nav uzskatāmi par parastiem, jo pašā jautājumā ir izteikts netiešs lūgums pēc informācijas, tāpēc tikai *jā* vai *nē* vien būtu informatīvi nepietiekama atbilde. Džeikobs Mejs (*Jacob Mey* 2001, 159), kurš ir pētījis angļu valodas dialogu pragmatiskā aspektā, ilustrācijai ir minējis jautājumu, kura gramatiskā struktūra ir veidota tā, ka tiek vaicāts, vai kolēģis atrodas savā darba kabinetā, taču jautājuma semantika izsaka runātāja vēlmi viņu satikt, atstāt zīmīti vai citādi nokārtot nepieciešamo vajadzību.

- (7) a. Runas situācija dekanātā. Kolēģe: *Maija ir?* Sekretāre: *Viņa ir radošajā atvaļinājumā, bet dokumentus ienāk parakstīt.* (LL 10.04.2018.)

Tālāk apskatīsim piemērus ar netiešu noliegumu atbildē uz vispārējo jautājumu, kur noliegums ir izsecināms no kopējā atbildes satura gan saistībā ar abu sarunas partneru kopīgajām zināšanām, gan priekšstatiem par sociālo dzīvi.

- (8) a. Runas situācija autobusā, kur sarunājas divas sievietes O un P. O: *Pavāc mazbērnus?* P: *Nav jau ko vākt, lieli.* (LL 05.10.2012.)
- b. Runas situācija lielveikalā, kur satikušās divas paziņas R un S. S ir pensionāre. R: *Vēl strādājat?* S: *Ko nu vairs! Tādā vecumā... Tik vecus nemaz neņem.* (LL 08.11.2016.)
- c. Telefonsarunā draudzene vēlas noskaidrot, vai draugam ir laiks runāt: *Tu vēl brauc?* Draugs: *Es krāmēju aparatūru.* (LL 09.12.2017.)

Daļā gadījumu netiešs noliegums atbildē uz vispārējo jautājumu ir saistāms ar takta izjūtu, lai no pieklājības viedokļa runātājs varētu mazināt negatīvās atbildes spēku, kas var ietekmēt runas partneru līdzsvaru saziņā (netiek apstiprinātas jautātāja sociālās gaidas) un psiholoģisko komfortu. Aprakstot nolieguma lietojumu angļu valodā, tiek uzsvērts, ka „visās kultūrās nolieguma izteikumi ir vērsti uz to, lai tie tiktu uzskatīti par draudīgākiem (vai vismaz mazāk pieklājīgiem) nekā apgalvojuma izteikumi” (Bennett 2004, 158).

- (9) a. Runas situācija kafejnīcā, kur kliente jau ir pasūtījusi kafiju un salātus. Pārdevējs piedāvā arī desertu: *Vēl kūciņas?* Kliente: *Pietiks.* (LL 23.12.2016.)
- b. Runas situācija augstskolā, kur jaunā gada sākumā sarunājas kolēģi Š un T. Š rāda T savu jauno grāmatu, tāpēc T jautā: *Tā ir pārķama grāmata?* Š: *Tas ir tev sveiciens.* (LL 04.01.2018.)
- c. Runas situācija veikalā, kur darbiniece kārtro banānu kastes. Ir redzams, ka augļi vēl nav nogatavojušies. Pircēja: *Jums kādā kastē ir arī dzeltenī?* Veikala darbiniece: *Viņi jau ātri nogatavojas.* (LL 06.02.2018.)
- d. Runas situācija autobusā, kur sieviete ievēro, ka viņas soma, iespējams, traucē citai pasažierei. Sieviete: *Jums tā mana soma traucē?* Pasažiere: *Gar kājām sitas.* (LL 11.09.2007.)

Pētot mutvārdu dialogu, ir fiksētas runas situācijas, kurās tiek reaģēts netieši arī uz speciālo jautājumu. Šādos gadījumos sarunas partneris parasti izvairās no tiešas atbildes, ko nevēlas sniegt, vai joko par kādu neveiksmi vai nepatīkamu faktu.

- (10) a. Runas situācija tirgū. Pārdevējs jautā paziņai, kas ir bijusi ar draugu maksšķerēt: *Cik tad zivis noķērāt?* Paziņa atbild smaidot: *Mēs abi ķērām un ķērām...* (LL 07.01.2017.)
- b. Runas situācija dzīvoklī, kur sarunājas meita, kas dēlam ir nopirkusi jaunu mobilo telefonu, un māte, kas ir pensijā un kas uzskata, ka bērnam tāds telefons ir par dārgu. Māte: *Cik tad maksāja tas telefons?* Meita: *Bija laba atlaide! 20 eiro mazāk nekā parasti.* (LL 23.06.2016.)
- c. Runas situācija ciemos, kur sarunājas divu ģimeņu vecāki U un V par Ziemassvētku paciņu saturu. U: *Laba paciņa? Kāda jums bija šogad?* V: *Tāda pati kā pagājšgad. Joks, bet nebija laba.* (LL 26.12.2016.)

- d. Runas situācija virtuvē, kur pieaugusi meita ir pierunājusi, lai tēvs pagaršo olīvas. Meita: *Nu kā garšoja?* Tēvs: *Sajūsmā neesmu.* (LL 03.09.2017.)

Interesanti, ka (10d) piemērā atbilde ir veidota ar noliegumu, tomēr tas ir izteikts netieši un pēc nozīmes mazāk negatīvā veidā nekā iespējamais tiešais atbildes variants *Negaršoja* vai *Nemaz negaršoja*, ja tajā būtu lietots tas pats darbības vārds, kas izmantots jautājumā, – tikai noliegumā. Tomēr netiešās atbildes ir vairāk raksturīgas vispārējiem, nevis speciālajiem jautājumiem.

Gadījumos, kad atbildes semantika netieši ir izsecināma no saiknes *ja–tad*, ir vērojama semantiskā implikācija¹, kas pastāv starp divām propozīcijām. Šī saikne ir labi pazīstama ikdienā un var būt izteikta sarunvalodā (Mey 2001, 45). Plašākā izpratnē implikācija tiek traktēta kā „izteikuma slēptais saturs, kas netiek tieši apgalvots, bet loģiski izriet no izteikuma saturā” (Skujiņa 2007, 153). Tādā gadījumā tiek tuvināts terminu *implikācija* un *implikatūra* saturs, kas ietver tādu izteikuma semantiku, kas tieši nav izsecināma no valodiskās izteiksmes līdzekļu izmantojuma.

- (11) a. Runas situācija dzīvoklī, kur māte pārliecinās, ar ko dēls pavadīs vakaru, jo no ārzemēm ir atbraucis bērnības draugs Andis: *Tad tu ar Tomu šodien?* Dēls: *Andis ciemos aizgāja.* (LL 29.12.2016.)
- b. Runas situācija pirms pasākuma. Paziņa, redzēdama, ka tiek nesti mūzikas instrumenti un apskaņošanas aparatūra, piedāvā palīdzību: *Kaut kādus statīvus nevajadzēja līdzēt uznest?* Mūziķis: *Katra roka te noderēs.* (LL 16.12.2016.)
- c. Runas situācija autobusā, kur sarunājas divas jaunietes V un Z. V: *Atnāksi pie manis?* Z: *Man jānācās.* (LL 15.04.2015.)

Minētajās atbildēs uz vispārējiem jautājumiem ir ietvertas šādas nozīmes:

- (11a) ‘Ja Andis nebūtu aizgājis ciemos, es pavadītu vakaru ar viņu’; (11b) ‘Ja ir jāsanes mūzikas instrumenti un apskaņošanas aparatūra, tad noder katra palīdzība’; (11c) ‘Ja man nebūtu jānācās, es varētu aiziet pie tevis’.

Jānis Rozenbergs (1989, 197–198), aprakstot semantisko implikāciju latviešu valodas sintaksē, ir atzinis, ka tā ir tipiska atbildēs uz vispārējiem jautājumiem. Rakstā analizētais materiāls rāda, ka mutvārdu saziņā semantiskā implikācija ir sastopama arī atbildēs uz speciālajiem jautājumiem.

- (12) a. Runas situācija veikalā, kur ģimenes sievietes izvēlas somu. Sievasmāte: *Ko tu saki, Ērik? Znots: Manu viedokli tāpat neņem vērā.* (LL 30.01.2017.)
- b. Runas situācija dzīvoklī, kur divas sievietes Ž un A skatās video, kurā Ž uzstājas ar runu, bet A pievērš uzmanību viņas kleitai. A: *To apakšu nevar izlaist?* Ž: *Uz ko tu skaties?* A: *Man traucē.* (LL 25.01.2017.)
- c. Runas situācija virtuvē, kur ciemiņi gatavojas dzert kafiju. Namatēvs jautā namamātei: *Ko tu dzersi? Tēju vai sulu?* Namamāte: *Es tagad saldējumu ēdīšu.* (LL 25.12.2017.)

¹ Propozicionālajā loģikā uz implikāciju norāda junktors *ja–tad* (Apsalons 2011, 173).

Minētajās atbildēs uz speciālajiem jautājumiem ir ietvertas šādas nozīmes: (12) a. ‘Ja manu viedokli neņem vērā, tad man nav vērts atbildēt’; b. ‘Ja man traucē runātāja ārējais izskats, tad es nevaru klausīties viņa runu’; c. ‘Ja es tagad ēdīšu saldējumu, tad es neko nedzeršu’.

Praktiskajā materiālā ir konstatēti arī daži interesanti piemēri, kur jautātājs pats atbild uz savu jautājumu.

- (13) a. Runas situācija autobusā, kur divi paziņas B un C runā par radnieku.
B: *Ko viņš man var uzdāvināt? Neko.* (LL 28.12.2016.)
b. Runas situācija autobusā, kur divas paziņas D un E runā par vīriešiem.
D: *Kas man vajag? Man nav vajadzīgs svešs cilvēks.* (LL 27.01.2016.)

(13a) atbildē tiek dots apstiprinājums retoriskā jautājuma semantikā ‘viņš man neko nevar uzdāvināt’. (13b) piemērā ir saglabāts autentiskums ar gramatiski neprecīzi noformētu izteikuma struktūru. Jautājuma *Ko man vajag?* semantika skaidri nenorāda uz retorisko jautājumu, kas izteikts speciālā jautājuma formā, jo, piem., runas situācijā veikalā uz to ir iespējams sniegt konkrētu atbildi. Minētās situācijas kontekstā, iespējams, tas iegūst retoriskā jautājuma nozīmi ‘man neko nevajag’, ko apliecina domas precizējums, kas ir sniegts atbildē. Var pievienoties I. Plaudes (2004, 102) atzinumam, ka „ar konversacionālo implikatūru palīdzību var vienu un to pašu izteikumu lietot tā, ka tiek sniegtas dažādas, kontekstam atbilstošas interpretācijas iespējas”.

Raksta nobeigumā var secināt, ka mutvārdu tekstā atbildes uz vispārējiem un speciālajiem jautājumiem ir gana daudzveidīgas ne tikai sintaktiskā ziņā, kā tas ir raksturots iepriekšējās publikācijās, bet arī no lingvistiskās pragmatikas viedokļa. Dialogā uz abiem analizētajiem jautājumu veidiem ir iespējams sniegt gan tiešu, gan netiešu atbildi atkarībā no runas situācijas un sarunas partnera vēlmes precīzi izteikt domāto vai aplinkus, to pakļaujot jautātāja interpretācijai. Tomēr var konstatēt, ka netiešās atbildes ir vairāk raksturīgas vispārējiem, nevis speciālajiem jautājumiem. Semantiskā implikācija mutvārdu tekstā ir fiksēta ne tikai atbildēs uz vispārējiem jautājumiem, bet arī dialogiskajās vienībās ar speciālajiem jautājumiem. Turpmākajos pētījumos būtu nepieciešams analizēt atbildes, kurās runātājs izvairās no atbildēšanas uz jautājumu, kas parasti ir raksturīgs politiķiem, kuri sniedz intervijas plašsaziņas līdzekļos.

Avoti un to saīsinājumi

- LL Lindas Lauzes mutvārdu tekstu kartotēka
LR 1 radiostacija „Latvijas Radio 1”
LR 5 radiostacija „Latvijas Radio 5”
LTV 1 Latvijas Televīzijas 1. kanāls

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. II. Sintakse*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
2. Apsalons, Edmunds. 2011. *Valodas lietojuma loģika. Ievads loģikā un zinātniskajā argumentācijā. Kultūras zinātnes un filozofija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
3. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
4. Bennett, Paul. 2004. *Semantics: an introduction to non-lexical aspects of meaning*. Muenchen: LINCOM EUROPA.
5. Blinkena, Aina. 1958. Jautājuma modalitāte un tās izteikšanas veidi latviešu valodā. *Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti*. VII. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 159–207.
6. Borisova, Irina. 2007. *Russkij razgovornyj dialog: Struktura i dinamika*. Moskva: Izdatel'stvo LKI.
7. Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. 1991. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne.
8. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
9. Fāters, Heincs. 2010. *Ievads valodniecībā*. Rīga: Zinātne.
10. Lauze, Linda. 2004. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja: LiePA.
11. Lauze, Linda. 2008. Atbildes uz vispārējiem jautājumiem latviešu sarunvalodas sintaksē. *Letonikas otrais kongress. Kurzemes novada kultūrvēsturiskais mantojums, tā izpēte un saglabāšana*. Ozola, Ieva (red.). Liepāja: Liepājas Universitāte, 106–118.
12. Lauze, Linda. 2011. Pateicības frāzes mutvārdu saziņā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15(2). Lauze, Linda (red.). Liepāja: LiePA, 223–231.
13. Lauze, Linda. 2013a. Izteikuma komunikatīvo tipu lietojums mutvārdu tekstā. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 946–955.
14. Lauze, Linda. 2013b. Mutvārdu teksta un tā sintaktiskās izveides vispārīgs raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–931.
15. Lauze, Linda. 2015. Speciālie jautājumi un to atbildes mutvārdu tekstā: sintaktiskais aspekts. *Filologija*. 20. Gudavičius, Aloyzas (red.). Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2015, 79–88.
16. Lauze, Linda. 2014. Dialogu izpēte mutvārdu tekstā. *Valoda: nozīme un forma*. 5. *Opozīcijas sintaksē un semantikā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 88–96.
17. Lauze, Linda, Politere, Kristīne. 2015. Pieklājības frāzes mutvārdu saziņā: dzimtes aspekts. *Scriptus Manet*. 1. Laiveniece, Diāna (red.). Liepāja: LiePA, 60–71.
18. Levinson, C. Stephen. 2000. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Linell, Per. 1998. *Approaching dialogue: talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
20. Mey, Jacob L. 2001. *Pragmatics. An introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

21. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Teikums. *Darbu izlase*. 1. Druvieta, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–296.
22. Plaude, Ilze. 2004. *Pragmatika*. Rīga: SIA JUMI.
23. Politere, Kristīne. 2009. Lūgumu veidošana dažādās tirdzniecības vietās: dzimtes aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(2). Laumane, Benita (red.). Liepāja: LiePA, 217–224.
24. Rozenbergs, Jānis. 1989. Teksts. *Latviešu valodas sintakse*. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. Rīga: Zvaigzne, 142–224.
25. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
26. Valkovska, Baiba, Lokmane, Ilze. 2013. Izteikuma komunikatīvais tips un runas akts. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 774–785.
27. Yule, George. 2003. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Summary

Nowadays, when the communication process and its effectiveness are influenced by information technologies and social networks, there is an invisible change when the social expectations of the partner are not fulfilled. Thus, it is necessary to pay more attention to the dialogue which is the main form of expression in the spoken text.

The present article deals with answers to yes-no questions and wh-questions from the point of view of pragmatics. The research is based on the analysis of spoken dialogue that have been fixed in different speech situations in everyday communication as well as taken from television and radio broadcasts where fairly spontaneous speech has been used.

The question and answer are one of the types of adjacency pairs. It should be mentioned that an answer to a yes-no question can be a particle *jā* 'yes' or *nē* 'no' or to a wh-question – one word expressing the information necessary for the conversation partner. However, in many cases in the spoken text answers can be expanded when the conversation partner wants to give some more information in their answer. From the point of view of pragmatics answers to yes-no questions and wh-questions can be direct and indirect. Indirect answers belong to implicatures. The author's attention has been focused on semantic implication too that is implemented not only in answers to yes-no questions but also in answers to wh-questions. However, indirect answers are more characteristic to yes-no questions rather than wh-questions in the spoken text.

Passive constructions in Lithuanian and Latvian

Pasīva konstrukcijas lietuviešu un latviešu valodā

Kristīne Levāne-Petrova

Latvijas Universitātes
Matemātikas un informātikas institūts
Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050
E-pasts: kristine.levane-petrova@lumii.lv

The aim of this article is to analyze passive constructions in Latvian and Lithuanian. The correspondences of the Lithuanian past passive and present passive participles as the predicates (that together with the auxiliary constitute the passive forms in Lithuanian) in Latvian were analyzed in the *Lithuanian-Latvian-Lithuanian parallel corpus* (LiLa). This research is limited to the analysis of the correspondences of Lithuanian passive constructions in the passive voice in Latvian.

The analyzed data show that the compound tense forms of the passive in Latvian are the first correspondence of the Lithuanian passive constructions with the past passive participle as a predicate. These constructions are in the passive voice in both languages, and both have resultative meaning (stative passive).

The simple tense forms of the passive in Latvian are the second correspondence of the Lithuanian passive constructions with the present passive participle as a predicate. These constructions are also in the passive voice in both languages, and both have process meaning (dynamic passive).

This study proved that the passive voice constructions are more often used in Lithuanian in comparison with Latvian, as many correspondences of Lithuanian passive voice constructions were identified in the active voice in Latvian.

Keywords: passive voice; past and present passive participle; parallel corpus.

Introduction

In comparison with other languages, the passive voice is not commonly used in Latvian (e.g. Ahero et al. 1959, 553; Endzelīns, Mīlenbahs 1993, 111). To elucidate it, this article will analyze what passive constructions are in both Baltic languages and what the correspondences of the Lithuanian passive voice constructions in Latvian are. The correspondences of the Lithuanian past passive and present passive participles¹ as predicates (that together with the auxiliary constitute the passive forms in Lithuanian) in Latvian were analyzed in the *Lithuanian-Latvian-Lithuanian parallel corpus* (LiLa) (*Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpuss* (LiLa)). The present research was carried out using the LiLa's Lithuanian-Latvian subcorpus of different genres (e.g., fiction, journalism, legal texts) (Levāne-Petrova 2012; Utkā, et al. 2012, Rimkute, et al. 2013) that contains

¹ Henceforth the correspondences of the Lithuanian past and present passive participles as predicates will be referred to as 'the Lithuanian past or present participle'. Other Lithuanian participles in other functions will not be discussed in this paper.

more than 3.5 million running words. Thus, it means that the research was done using the texts originally written in Lithuanian and their respective translations in Latvian. Although the subcorpus contains different genres, the research was conducted in the subcorpus as a whole, not paying attention to the specific genres. As this article is dedicated to the passive voice constructions of both Baltic languages, the correspondences of the Lithuanian passive voice constructions that are not in the passive voice in Latvian are not analyzed in this paper.

The first part of this article will give a brief overview of the passive constructions both in Lithuanian and Latvian, and the second one will analyze the Lithuanian past and present participles as predicates and their respective correspondences in the passive voice in Latvian.

1. Passive constructions in Lithuanian

The present and past passive participles and the auxiliary *būti* ‘to be’, for instance, *esu/buvau/būdavau/būsiu nešamas/neštas* ‘(I) am/was/used to be/shall be carried’, constitute the passive forms in Lithuanian (Ambrasas 1997, 273). The auxiliary *būti* ‘to be’ together with the past passive participle with the suffix *-t-* and endings *-as* (M), *-a* (F); and the auxiliary *būti* together with the present passive participle with the suffix *-m-* and endings *-as* (M), *-a* (F) constitute the passive forms in Lithuanian (see Table 1).

An auxiliary + the present passive participle	An auxiliary + the past passive participle
<i>būti</i> ‘to be’ + <i>-m-as(-a)</i>	<i>būti</i> ‘to be’ + <i>-t-as(-a)</i>
<i>Knyga</i> book.NOM.F <i>yra</i> be.AUX.PRS.3 <i>skaitoma.</i> read.PTCP.PASS.PRS.NOM.F ‘The book is being read. ’	<i>Knyga</i> book.NOM.F <i>yra</i> <i>perskaityta.</i> be.AUX.PRS.3 read.PTCP.PASS.PST.NOM.F ‘The book has been read. ’

Table 1. Passive constructions in Lithuanian (Ambrasas 1997, 273).

According to the Lithuanian grammars, the passive forms with the past passive participle have the resultative, relative meaning, while the passive forms with the present passive participle have been used in the concrete and generalized meaning and are focused on the process (Ambrasas 1997, 251, 253).

2. Passive constructions in Latvian

The past passive participle and the auxiliary finite forms constitute the passive forms in Latvian. The suffix *-t-* of the Latvian past passive participle is the same

as in Lithuanian + the endings *-s* (M), *-a* (F). The participle agrees in gender and number with the subject, and the auxiliary agrees in person. The passive can be formed both from transitive and intransitive verbs (Nau 1998, 37). Unlike Lithuanian, there are two different auxiliaries in Latvian:

- the auxiliary *tikt* ‘to get, to become’, which together with the past passive participle forms simple tense forms of the passive and has the process meaning;
- the auxiliary *būt* ‘to be’, which together with the past passive participle forms the compound tense forms of the passive and has the resultative meaning (see Table 2) (Ahero et al. 1959, 552, 553; Nau 1998, 37; Nītiņa 2001, 81; Kalnača 2013, 505) (See Table 2).

An auxiliary + the past passive participle	
<i>tikt</i> ‘to get’ + <i>-t-s(-a)</i> <i>simple tense forms</i>	<i>būt</i> ‘to be’ + <i>-t-s(-a)</i> <i>compound tense forms</i>
<i>Grāmata</i> book.NOM.F <i>tiek</i> get.AUX.PRS.3 <i>lasīta.</i> read.PTCP.PASS.PST.NOM.F ‘The book is being read. ’	<i>Grāmata</i> book.NOM.F <i>ir</i> be.AUX.PRS.3 <i>lasīta.</i> read.PTCP.PASS.PST.NOM.F ‘The book has been read. ’

Table 2. Passive constructions in Latvian (Ahero et al. 1959, 552, 553; Nau 1998, 37; Nītiņa 2001, 81; Kalnača 2013, 505).

Usually, in Latvian and Lithuanian the agent is suppressed in the passive voice, because it is unknown, unrecoverable, generally-predictable and stereotypical, not important (Givón 2001, 125–126). However, in Latvian and also in Lithuanian as in the other languages the agent in the passive constructions is possible, but it is more often used in Lithuanian.

There is also a present passive participle with the suffix *-am/-ām-* in Latvian; however, according Latvian grammar descriptions these participles together with the auxiliary *būt* ‘to be’ (14) does not constitute the paradigm of the passive voice in Latvian (Kalnača 2013, 504–505; Nau 1998, 37; Nītiņa 2001, 100); therefore, these constructions are not covered by this article.

3. Correspondences of Lithuanian past passive participles as predicates in Latvian

1131 examples with the Lithuanian past and present participles and their respective correspondences in Latvian have been analyzed in the LiLa’s subcorpus.

The correspondences of Lithuanian past passive participles as predicates in Latvian are:

- 1) the past passive participle
- (1) a. *Tad Vyriausybė sudaryta!*
so government.NOM.F **formed.PTCP.PASS.PST.NOM.F**
- b. *Tātad valdība ir izveidota!*
so government.NOM.F **be.AUX.PRS.3 formed.PTCP.PASS.PST.NOM.F**
‘So, the government **have been formed.**’
- 2) the verb in the active voice (Levāne-Petrova 2016)
- (2) a. *Princesē nusidējēle buvo uždaryta. Ji kalėjimą.*
princess.NOM.F sinful.NOM.F **be.AUX.PST.3 lock.PTCP.PASS.PST.NOM.F** in prison.LOC.M
- b. *Nogrēkojušos princesi ieslodzīja cietumā.*
sinful.ACC.F princess.ACC.F **lock.PST.3** prison.LOC.M
‘The sinful princess **locked up** in a prison.’

The correspondence of the Lithuanian past passive participle in Latvian is a verbal predicate in both cases. The first correspondence (1) constitutes the compound tense forms and is in the passive voice in Latvian, while the second corresponding construction (2) constitutes the simple tense forms and is in the active voice in Latvian and, therefore, will not be analyzed further in this article ((see Levāne-Petrova 2016 for the second correspondence). Please see also statistics of the correspondences of Lithuanian past passive participles as predicates in Latvian in the Table 3.

The past passive participle	The verb in the active voice
399 (86.6%)	62 (13.4%)

Table 3. The statistics of the correspondences of Lithuanian past passive participles as predicates in Latvian.

3.1. The past passive participle

The past passive participle in Latvian is the first correspondence of the Lithuanian past passive participle as the predicate. This correspondence has been found in the subcorpus data more often (86.6%) than a verb in the active voice (13.4%). Such constructions both in Latvian and in Lithuanian are in the passive voice. The correspondences have been found in different tenses – in the past (3), the present (4) and the future (5), – for example:

- (3) a. *Karas buvo suplanuotas.*
war.NOM.M **be.AUX.PST.3 plan.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
- b. *Karš bija ieplānots.*
war.NOM.M **be.AUX.PST.3 plan.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
‘The war **had been planned...**’

- (4) a. *..kiek* *ponas* *Milvaras* *yra*
 how_far mister.NOM.M Milwar.NOM.M **be.AUX.PRS.3**
informuotas *apie jūsu rūpesčius.*
inform.PTCP.PASS.PST.NOM.M about your.GEN.PL worries.GEN.PL.M
- b. *..cik* *Milvara* *kungs* *ir*
 how_far Milwar.GEN.M mister.NOM.M **be.AUX.PRS.3**
informēts *par jūsu raizēm.*
inform.PTCP.PASS.PST.NOM.M about your.GEN worries.DAT.PL.M
 ‘.how far Mr. Milwar **has been informed** of your worries.’
- (5) a. *Taigi pirmākart* *bus* *sudaryta* *išties*
 so first_time **be.AUX.FUT.3** **form.PTCP.PASS.PST.NOM.F** truly
koalicinē *Vyriausybė.*
 coalition.GEN.F government.NOM.F
- b. *Tā tad pirmoreiz* *būs* *izveidota* *patiešām*
 so first_time **be.AUX.FUT.3** **form.PTCP.PASS.PST.NOM.F** truly
koalīcijas *valdība.*
 coalition.GEN.F government.NOM.F
 ‘For the first time a truly coalition government **will have been formed.**’

As the passive voice forms might not be just in the indicative mood, but also in the other moods in Latvian, the correspondences of the Lithuanian past passive participle as a predicate have been also found in the other moods; however, they are not often present in the analyzed data. An example in the conditional mood can be mentioned:

- (6) a. *Prezidentūros* *prestižui*
 presidency.GEN.F prestige.DAT.M
būtu *suđuotas* *smūgis,*
be.AUX.COND **get.PTCP.PASS.PST.NOM.M** hit.NOM.M
jei žmonės būtų ėmę kalbėti:
- b. *Prezidenta* *prestižs*
 president.GEN.M prestige.NOM.M
būtu *iedragāts,*
be.AUX.COND **undermine.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
ja cilvēki sāktu runāt:
 ‘President’s prestige **would be undermined**, if people start talking: [..]’

The auxiliary verb might be omitted from the predicate in both languages, but this is more often observed in Lithuanian (1), (7), (8), (10), (12), (13), (14), (16), (19). For instance,

- (7) a. *Pranešimas* *autentikuotas..*
 message.NOM.M **authenticate.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
- b. *Paziņojums* *ir* *autenticēts..*
 message.NOM.M **be.AUX.PRS.3** **authenticate.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
 ‘The message **has been authenticated..**’

- (8) a. *..ženklas duotas..*
 Hint.NOM.M [is] **give.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
- b. *..mājiens dots..*
 hint.NOM.M [ir] **give.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
 ‘..a hint **has been given**..’

Usually, the compound tense forms of the passive in Latvian with the resultative meaning are the corresponding forms of the Lithuanian past passive participles as predicates; although, there are some examples (9), (10), (11) with the corresponding simple tense forms of the passive in Latvian. The statistics of the stative and dynamic passive forms in Latvian as correspondences of the Lithuanian past passive participles as predicates can be found in the Table 4, for example:

- (9) a. *..tuoļ pat buvau įsodintas*
 immediately **be.AUX.PST.1** **seat.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
į automobilį
 in car.ACC.M
ir išvežtas *į ligoninę.*
 and **take.PTCP.PASS.PST.NOM.M** to hospital.ACC.F
- b. *..uzreiz tiku iesēdināts automašīnā*
 immediately **get.AUX.PST.1** **seat.PTCP.PASS.PST.NOM.M** car.LOC.M
un aizvests *uz slimnīcu.*
 and **take.PTCP.PASS.PST.NOM.M** to hospital.ACC.F
 ‘I **was** immediately **seated** in a car and **taken** to hospital.’
- (10) a. *Jis karūnuotas*
 he.NOM **crown.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
1990 metais..
 1990 year.INS.PL.M
- b. *Viņš tika kronēts*
 he.NOM **get.AUX.PST.3** **crown.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
 1990. gadā..
 1990 year.LOC.M
 ‘He **was** **crowned** in 1990..’
- (11) a. *..laiškas bus perduotas*
 letter.NOM.M **be.AUX.FUT.3** **give.PTCP.PASS.PST.NOM.F**
jam nedelsiant..
 he.DAT immediately
- b. *..vēstule viņam tiks nodota*
 letter.NOM.F he.DAT **get.AUX.FUT.3** **give.PTCP.PASS.PST.NOM.F**
nevilcinoties..
 immediately
 ‘..the letter **will be** **given** to him immediately..’

The compound tense forms of the passive (stative passive)	The simple tense forms of the passive (dynamic passive)
335 (84%) ²	64 (16%)

Table 4. The statistics of the stative and dynamic passive forms in Latvian as correspondences of the Lithuanian past passive participles as predicates.

It is possible to conclude that the compound tense forms of the passive in Latvian are the corresponding forms of the Lithuanian passive constructions with the past passive participle as a predicate, and these constructions have the resultative meaning in both languages. Thus, this passive might also be referred as the stative passive (Kalnača 2013, 505) in both languages. There are also some examples of the correspondences with the simple tense forms of the passive in Latvian, but these are more exceptions from the general tendency.

4. Correspondences of Lithuanian present passive participles as predicates in Latvian

The correspondences of the Lithuanian present passive participles as the predicates in Latvian are:

1) the past passive participle

- (12) a. *O toji nelemta ugnis vis labiau kurstoma.*
 but this.NOM.F fatal.NOM.F fire.NOM.F ever
 stronger **fire.PTCP.PASS.PRS.NOM.F**

- b. *Bet šī liktenīgā uguns tiek uzkurināta.*
 but this.NOM.F fatal.NOM.F fire.NOM.F
get.AUX.PRS.3 fire.PTCP.PASS.PST.NOM.F
aizvien spēcīgāka.
 ever stronger.NOM.F
 ‘But this fatal fire is **fired up** ever stronger.’

2) the verb in the active voice (Levāne-Petrova 2016)

- (13) a. *Antroji baltų kalba tradiciškai dėstoma.*
 second.NOM.F Baltic.GEN.PL.F language.NOM.F
 traditionally **teach.PTCP.PASS.PRS.NOM.F**
abiejų šalių universitetuose.
 both.GEN.PL.F country.GEN.PL.F university.LOC.PL.F

² The 84% of the compound tense forms of the passive (stative passive) also includes the passive forms with the omitted auxiliary verb in a predicate. More research is required on these constructions in the future.

- b. *Otro* *baltu* *valodu*
 second.ACC.F Baltic.GEN.PL.F language.ACC.F
tradicionāli *māca*
 traditionally **teach.PRS.3**
abu *valstu* *universitātēs.*
 both.GEN.PL.F country.GEN.PL.F university.LOC.PL.F
 ‘The second Baltic language **is** traditionally **taught** in universities of both countries.’

3) the present passive participle (Levāne-Petrova 2013, 2014)

- (14) a. *Mano liga* *nepagydoma.*
 my illness.NOM.F **incurable.PTCP.PASS.PRS.NOM.F**
- b. *Mana slimība*
 my.NOM.F illness.NOM.F
ir *nedziedināma.*
be.AUX.PRS.3 **incurable.PTCP.PASS.PRS.NOM.F**
 ‘My illness **is incurable.**’

The correspondence of the Lithuanian present passive participle in Latvian is a verbal predicate in the first two cases (12) (13). The first correspondence (12) constitutes the compound tense forms and is in the passive voice in Latvian, while the second corresponding construction (13) constitutes the simple tense forms and is in the active voice in Latvian. The third correspondence of the Lithuanian present participle (14) is a compound predicate. As the second and the third correspondences do not form the passive forms in Latvian, these correspondences will not be analyzed further in this article (see Levāne-Petrova 2013, 2014, 2016 for the second and the third correspondence). Please see also statistics of the correspondences of Lithuanian present passive participles as predicates in Latvian in the Table 5.

The past passive participle	The verb in the active voice	The present passive participle
244 (36.4%)	304 (45.4%)	122 (18.2%)

Table 5. The statistics of the correspondences of Lithuanian present passive participles as predicates in Latvian.

4.1. The past passive participle

The first correspondence of the Lithuanian present passive participle as the predicate is the past passive participle in Latvian. This correspondence has been found in the subcorpus data very often (36.4%), but not so often as the correspondences of the Lithuanian past passive participle (84%). Such constructions both in Latvian and in Lithuanian are in the passive voice. The correspondences have been found in different tenses – in the past (17), the present (16) and the future (15), – for example:

- (15) a. *..jis [interviū]* **bus** *rodomas*
 it.NOM.M **be.AUX.FUT.3** **show.PTCP.PASS.PRS.NOM.M**
rytoj..
 tomorrow
- b. *..tā [intervija]* **tiks** *rādīta* *rīt..*
 it.NOM.F **get.AUX.FUT.3** **show.PTCP.PASS.PST.NOM.F** tomorrow
 ‘..it [interview] **will be shown** tomorrow..’
- (16) a. *Tai* **daroma**
 this.NOM.M **do.PTCP.PASS.PRS.NOM.F**
saugumo *sumetimais.*
 safety.GEN.M reason.INS.PL.M
- b. *Tas* **tiek** *darīts*
 this.NOM.M **get.AUX.PRS.3** **do.PTCP.PASS.PST.NOM.F**
aiz drošības apsvērumiem.
 PREP safety.GEN.F reasons.DAT.PL.M
 ‘This **is being done** for safety reasons.’
- (17) a. *Kalbos* *īrašas* **buvo** *daromas*
 speech.GEN.F record.NOM.M **be.AUX.PST.3** **make.PTCP.PASS.PRS.NOM.M**
trečią *valandą* *po pietų..*
 three.GEN.F hour.GEN.F after afternoon.GEN.PL.M
- b. *Runa* **tika** *ierakstīta*
 speech.NOM.F **get.AUX.FUT.3** **record.PTCP.PASS.PRS.NOM.M**
trijos *pēcpusdienā..*
 three.LOC.PL.M afternoon.LOC.F
 ‘The speech **was recorded** at 3 pm.’

The correspondences have been found not just in the indicative mood, but also in the other moods – for instance, in the conditional mood (18).

- (18) a. *Būtu idealu,*
jei ir Pietų *Latvijos* *mokyklose*
 if also south.GEN.PL.M Latvia.GEN.F school.LOC.PL.F
būtu **dēstoma**
be.AUX.COND **teech.PTCP.PASS.PRS.NOM.F**
lietuvių *kalba.*
 Lithuanian.GEN.PL.M language.NOM.F
- b. *Būtu ideāli,*
ja arī Dienvidlatvijas *vidusskolās*
 if also south_Latvia.GEN.F secondary_school.LOC.PL.F
tīktu **mācīta**
get.AUX.COND **teech.PTCP.PASS.PST.NOM.F**
leišu *valoda.*
 Lithuanian.GEN.PL.M language.NOM.F
 ‘It would be perfect if the Lithuanian language **was taught** at southern Latvian schools as well.’

Almost all correspondences found for this Lithuanian participle are in the simple tense forms of the passive that denote processes in both languages, but, of course, the same as with the previous correspondence, there are some examples (19), (20) with the corresponding compound tense forms of the passive in Latvian. The statistics of the stative and dynamic passive forms in Latvian as correspondences of the Lithuanian present passive participles as predicates can be found in the Table 6. For example:

- (19) a. *..sadhanoje* ***aprašomas***
 sādhanā.LOC.F **describe.PTCP.PASS.PRS.NOM.M**
 “*ištirpimo*” *procesas..*
 melting.GEN.M *process.NOM.M*
- b. *..sadanā* *ir* ***aprakstīts***
 sādhanā.LOC.F **be.AUX.PRS.3** **describe.PTCP.PASS.PST.NOM.M**
 izkušanas *process..*
 melting.GEN.M *process.NOM.M*
 ‘..the melting process **is described** in *sādhanā..*’
- (20) a. *..schema* *Lietuvoje* *iki* *šiol* *dar*
 shēma.NOM.F *Lithuania.LOC.F* *until* *nowdays* *yet*
 nebuvo ***taikoma.***
 not_be.AUX.PST.3 **use.PTCP.PASS.PRS.NOM.F**
- b. *..shēma* *Lietuvā* *līdz* *mūsdienām* *vēl*
 shēma.NOM.F *Lithuania.LOC.F* *until* *nowday.DAT.PL.F* *yet*
 nebija ***lietota..***
 not_be.AUX.PST.3 **use.PTCP.PASS.PST.NOM.F**
 ‘..until nowadays this scheme **has not been used** in Lithuania yet..’

The compound tense forms of the passive (stative passive)	The simple tense forms of the passive (dynamic passive)
21 (8.6%)	223 (91.4%) ³

Table 6. The statistics of the stative and dynamic passive forms in Latvian as correspondences of the Lithuanian present passive participles as predicates.

It is possible to conclude that the simple tense forms of the passive in Latvian are the corresponding forms of the Lithuanian passive constructions with the present passive participle as a predicate, and these constructions have the process meaning in both languages. This passive might be also referred to as the dynamic passive (Kalnača 2013, 505) in both languages.

³ The 94.4% of the simple tense forms of the passive (dynamic passive) also includes the passive forms with the omitted auxiliary verb in a predicate. More research is required on these constructions in the future.

Conclusion

This study has identified that the compound tense forms of the passive in Latvian are the corresponding constructions of Lithuanian passive constructions with the past passive participle as a predicate. These constructions have the resultative meaning in both languages (stative passive) (see the grey part of Table 7). The simple tense forms of the passive in Latvian are the corresponding constructions of the Lithuanian passive constructions with the present passive participle as a predicate. These constructions have the process meaning in both languages (dynamic passive) (see the white part of Table 7). Therefore, the participle indicates the process or resultative meaning in Lithuanian, while it is the auxiliary verb in Latvian.

LT	LT
<p><i>būti</i> ‘to be’ + the past passive participle</p> <p><i>Knyga</i> book.NOM.F <i>yra</i> be.AUX.PRS.3 <i>perskaityta.</i> read.PTCP.PASS.PST.NOM.F ‘The book has been read.’</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p><i>būti</i> ‘to be’ + the present passive participle</p> <p><i>Knyga</i> book.NOM.F <i>yra</i> be.AUX.PRS.3 <i>skaitoma.</i> read.PTCP.PASS.PRS.NOM.F ‘The book is being read.’</p> <p style="text-align: center;">↓</p>
LV	LV
<p><i>būt</i> ‘to be’ + the past passive participle</p> <p><i>Grāmata</i> book.NOM.F <i>ir</i> be.AUX.PRS.3 <i>lasīta.</i> read.PTCP.PASS.PST.NOM.F ‘The book has been read.’</p>	<p><i>tikt</i> ‘to get’ + the past passive participle</p> <p><i>Grāmata</i> book.NOM.F <i>tiek</i> get.AUX.PRS.3 <i>lasīta.</i> read.PTCP.PASS.PST.NOM.F ‘The book is being read.’</p>

Table 7. The correspondences of Lithuanian passive constructions in Latvian.

The study also approved that the passive voice constructions are more often used in Lithuanian than in Latvian because many correspondences of the Lithuanian passive constructions are in the active voice in Latvian. To find out more correspondences of the Lithuanian passive constructions and the reasons for their use in the active voice in Latvian, further research is required.

Sources

Lietuviešu-Latviešu-Lietuviešu paralēlo tekstu korpus (LiLa) (“The Lithuanian-Latvian-Lithuanian parallel corpus”). Available at: www.korpuss.lv/lila.

Abbreviations

1, 3	person
ACC	accusative
AUX	auxiliary verb
COND	conditional mood
DAT	dative
F	feminine
FUT	future
GEN	genitive
LOC	locative
M	masculine
NEG	negative
NOM	nominative
PASS	passive voice
PL	plural
PRS	present
PST	past
PTCP	particle
SG	singular

References

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Ambrazas, Vytautas (red.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
3. Givón, Talmy. 2011. *Syntax*. 2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
4. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–564.
5. Levāne-Petrova, Kristīne. 2012. Latviešu-lietuviešu-latviešu paralēlo tekstu korpusa izveide. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 16 (II). Liepāja: Liepājas Universitāte, 180–189.
6. Levāne-Petrova, Kristīne. 2013. Lietuviešu valodas ciešamās kārtas tagadnes divdabju atbilstes latviešu valodā: Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpusa dati. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 17 (II). Liepāja: Liepājas Universitāte, 180–188.
7. Levāne-Petrova, Kristīne. 2014. Izteicēja funkcijā lietoti lietuviešu valodas ciešamās kārtas tagadnes divdabji un to atbilstes latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 18 (1). Liepāja: Liepājas Universitāte, 179–189.

8. Levāne-Petrova, Kristīne. 2016. Izteicēja funkcijā lietoti lietuviešu valodas ciešamās kārtas pagātnes un tagadnes divdabji un to atbilstes latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 7. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Horiguchi, Daiki (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 104–116.
9. Nau, Nicole. 1998. *Latvian. Languages of the World*. Materials 217. München: Lincom Europa.
10. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats)*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
11. Nītiņa, Daina. 2013. Divdabji (participi). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 564–595.
12. Rimkutė, Erika, Utka, Andrius, Levāne-Petrova, Kristīne. 2013. Lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių kalbų lygiagretusis tekstynas LILA. *Kalbų studijos*. 23. Kaunas: Kauno Technologijos Universitetas, 70–77.
13. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
14. Utka, Andrius, Levāne-Petrova, Kristīne, Bielinskienė, Agnė, Kovalevskaitė, Jolanta, Rimkutė, Erika, Vėvere, Daira. 2012. Lithuanian-Latvian-Lithuanian parallel corpus. *Human language technologies – the Baltic perspective: the fifth international conference Baltic HLT, Tartu, Estonia, October 4–5, 2012: proceedings*. Amsterdam: IOS Press, 260–264.

Kopsavilkums

Rakstā analizēts, kādas pasīva konstrukcijas ir lietuviešu un latviešu valodā un kādas lietuviešu valodas pasīva konstrukciju atbilstes ir atrodamas latviešu valodā. Izteicēja funkcijā lietoti lietuviešu valodas ciešamās kārtas pagātnes un tagadnes divdabji, kas kopā ar palīgdarbības vārdu *būt* veido ciešamās kārtas formas lietuviešu valodā, un to atbilstes latviešu valodā analizētas *Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpusa* (Lila) lietuviešu-latviešu tulkojumu apakškorpusā. Lietuviešu valodas pasīva konstrukciju atbilstes, kas latviešu valodā nav ciešamajā kārtā, resp., ir darāmajā kartā, rakstā nav aplūkotas.

Raksta pirmajā daļā ir dots īss apskats, kādas ir pasīva konstrukcijas un kā tās tiek veidotas abās baltu valodās, savukārt raksta otrajā daļā ir analizētas lietuviešu valodas ciešamās kārtas pagātnes un tagadnes divdabju atbilstes latviešu valodā.

Analizētie dati uzrāda, ka lietuviešu valodas pasīva konstrukcijām ar lietuviešu valodas ciešamās kārtas pagātnes divdabi atbilst latviešu valodas pasīva salikto laiku formas. Abās valodās šīs konstrukcijas ir pasīvā, un abās valodās tām ir rezultāta nozīme (statiskais pasīvs).

Savukārt lietuviešu valodas pasīva konstrukcijām ar lietuviešu valodas ciešamās kārtas tagadnes divdabi atbilst latviešu valodas pasīva vienkāršo laiku formas. Abās valodās šīs konstrukcijas ir pasīvā, un abās valodās tām ir procesa nozīme (dinamiskais pasīvs).

Pētījums arī pierāda, ka lietuviešu valodā pasīva konstrukcijas salīdzinājumā ar latviešu valodu ir lietotas daudz biežāk, jo latviešu valodā tika fiksēts daudz lietuviešu valodas pasīva konstrukciju atbilstmju darāmajā kārtā.

Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja

Demonstrative pronouns as definite articles in Latvian and Finnish online press: pragmatic approach

Emīlija Mežale

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: emilija.mezale@gmail.com

Rakstā aplūkoti norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā un to lietojums latviešu un somu tiešsaistes presē. Pirmajā daļā uzmanība pievērsta teorētiskajiem jautājumiem, salīdzinot to, kā vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā tiek skatīts Somijas un Latvijas lingvistiskajā literatūrā. Lai gan ne latviešu, ne somu valodas gramatiskajā sistēmā nav artikulu, sarunvalodā norādāmie vietniekvārdi nereti tiek lietoti artikula funkcijā. Katrā no valodām atšķiras noteiktības izteikšanas līdzekļi, kas ietelmē arī to, ka latviešu valodā par artikula gramatizēšanos netiek diskutēts, kamēr somu valodā šāda ideja pastāv. Raksta otrajā daļā aprakstīta piemēru analizē izmantotā pragmatiskā pieeja. Tā ir devusi iespēju atturēties no valodas līdzekļu vērtēšanas kategorijās labs – slikts, tā vietā pievēršot uzmanību tam, kā kontekstā atklājas artikula funkcijā lietotu vietniekvārdu motivācija un nozīme. Raksta trešajā daļā analizēti dažādi publicistikas tekstos atrasti piemēri – izklāstīta lietojuma iespējamā motivācija un derīgums. Rezultātā izšķirtas četras artikula funkcijā lietotu vietniekvārdu lietojuma kategorijas, no kurām divas atzītas par pieļaujamām. Iegūtie rezultāti tiks izmantoti, lai turpinātu padziļināti pētīt un analizēt vietniekvārdu lietojumu artikula funkcijā latviešu un somu valodā.

Atslēgvārdi: norādāmie vietniekvārdi; noteiktais artikuls; preses valoda; pragmatiskā pieeja; latviešu valoda; somu valoda.

Ievads

Rakstā aplūkots norādāmo vietniekvārdu lietojums noteiktā artikula funkcijā gan teorētiskā skatījumā, gan analizējot valodas piemērus latviešu un somu tiešsaistes presē.

Pētījuma mērķis ir novērtēt noteiktā vietniekvārda lietojumu artikula funkcijā latviešu un somu valodā, pievēršot uzmanību lietojuma motivācijai un lietderīgumam. Tajā izmantots valodas materiāls, kas iegūts no četriem avotiem – izvēlēti no satura un uzbūves viedokļa līdzīgi laikraksti un ziņu portāli latviešu un somu valodā, lai abās valodās analīzi varētu veikt pēc vienādiem kritērijiem (sk. avotus). Kopumā analizēts ap 160 vienību, kas iegūtas no 502 rakstiem.

Visus somu piemērus tulkojusi raksta autore.

1. Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu valodā

Lai gan ne latviešu, ne somu valodā nav noteikto vai nenoteikto artikulu, kā tas ir, piem., angļu valodā, sarunvalodā nereti tiek izmantoti paņēmiens, lai to „kompensētu” (sk. Hakulinen et al. 2004, §569¹ Ozola 2006; Kalnača 2011a; Kalnača 2011b; Tiittula, Nuolijärvi 2013, 82; Nītiņa 2013). Visbiežāk šajā funkcijā sastopami norādāmie vietniekvārdi, kas lietoti noteiktā artikula nozīmē. Šādā lietojumā vietniekvārdiem zūd to parastā funkcija, proti, atsaukties uz kādu tekstā iepriekš minētu parādību, priekšmetu vai būtni (Hakulinen et al. 2004, §569, §1413; Nītiņa 2013, 429). Lietojot norādāmo vietniekvārdu noteiktā artikula funkcijā, tas tiek novietots pozīcijā pirms lietvārda un to neaizstāj. Kā norāda somu valodnieki, šādā funkcijā izmantoti norādāmie vietniekvārdi tekstā rada sarunvalodas nokrāsu (Larjavaara 2001; Alho, Kauppinen 2015, 67).

Daina Nītiņa norāda (2013, 441), ka latviešu valodā visbiežāk tuvināšanās artikula nozīmei novērojama vietniekvārdiem *tas*, tā, lai gan šādos gadījumos nereti ar tiem pārī lietoti arī vietniekvārdi *šis*, *šī*. Arī somu valodā visbiežāk ar noteiktā artikula nozīmi tiek lietots vietniekvārds *se* ‘tas, tā’ (Hakulinen et al. 2004, §1418). Reizēm šo funkciju veic arī vietniekvārdi *tämä* ‘šis, šī’ un *tuo* ‘tas tur’ (Hakulinen et al. 2004, §569). Līsa Tiitula (*Liisa Tiittula*) un Pirko Nuolijärvi (*Pirkko Nuolijärvi*) min, ka atšķiras tēmas aktualizācija, lietojot katru no vietniekvārdiem. *Se* ‘tas, tā’ norāda uz jau zināmu tēmu vai priekšmetu, savukārt *tuo* ‘tas tur, tā tur’ norāda uz jaunu tēmu vai skatījumu (Tiittula, Nuolijärvi 2013, 82).

Kā raksta Darbe Narajana Šankara Bhats (*Darbhe Narayana Shankara Bhat* 2004, 202–203), noteikto artikulu galvenokārt lieto gadījumos, kad runa ir par kādu priekšmetu vai parādību, kas ir unikāls, vai gadījumos, ja runātājs piemin priekšmetu vai parādību, par ko ir bijusi runa iepriekš tekstā un par ko klausītājs ir informēts. D. N. Š. Bhats (2004, 203) min, ka pirmais gadījums pēc būtības artikula lietošanu nepieprasa, jo atkarībā no konteksta konkrētās parādības unikalitāte var būt mainīga. Tas sasaucas ar D. Nītiņas (2013, 431) minēto, ka latviešu valodā vietniekvārdus artikula kategorijai tuvina tāds semantiskās sistēmas pretstats kā noteiktības un nenoteiktības nojēgumi.

Latviešu valodā par vietniekvārda gramatizēšanos, resp., kļūšanu par artikulu, pagaidām netiek runāts. Vietniekvārdiem sarunvalodā tiek piešķirta artikula funkcija, taču gramatiskajā sistēmā artikuli nepastāv. Somu gramatikā savukārt par artikulu gramatizēšanos ir domāts, lai gan pagaidām šādas kategorijas nav arī somu valodā (sīkāk sk. Hakulinen et al. 2004, §1418). Tas ir saistīts ar noteiktības un nenoteiktības kategoriju latviešu un somu valodā – somu valodā īpašības vārdiem nav noteikto galotņu, kas palīdzētu piešķirt noteiktību teikuma objektam, līdz ar to šim nolūkam nereti tiek izmantoti vietniekvārdi artikula funkcijā.

¹ Šeit un turpmāk izmantota „Lielās somu valodas gramatikas” elektroniskā versija (Hakulinen, Auli et al. 2004. *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), kas pieejama tīmekļa lapā <http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=15>. Elektroniskajā versijā nav lappušu numuru, tādēļ atsaucēs norādīti paragrāfi.

Viens no iemesliem tam, kādēļ somu valodas gramatiskajā sistēmā nav iekļauts artikuls, ir tas, ka nav vēl noteikti gadījumi, kuros vietniekvārdu lietošana artikula funkcijā būtu obligāta – šādu noteikumu izstrādāšana būtu viens no soļiem, lai tos somu valodas gramatiskajā sistēmā iekļautu (Hakulinen et al. 2004, §1418). Spriežot pēc D. N. Š. Bhata (2004, 203–204) rakstītā, šāds nosacījums artikula lietošanai būtu iepriekš minēta priekšmeta vai parādības konkretizēšana, uz to atsaucoties atkārtoti. Kā viņš norāda, piem., angļu valodā nebūtu iespējama tāda situācija, ka vienā teikumā būtu pieminēts *a student* ‘students’ un tālākā tekstā, runājot par to pašu studentu, joprojām tiktu lietots nenoteiktais artikuls. Pēc raksta autore domām, šis nosacījums būtu jāpapildina ar papildnosacījumu, ka lietai vai parādībai jābūt ne tikai iepriekš tekstā nosauktai, bet tai arī jābūt piešķirtai noteiktai referencēi. Gadījumos, ja runa ir par vispārzināmām, abstraktām parādībām, artikuls nebūtu nepieciešams.

Vietniekvārdu *tas, tā* lietojumu noteiktā artikula funkcijā no morfostilistikas un sintagmatikas viedokļa publicistikas tekstos pētījusi A. Kalnača (2011a). Viņa raksta, ka „norādāmais vietniekvārds artikula funkcijā parasti lietots blakus lietvārdam vai lietvārda nozīmē lietotam vārdam, tādējādi apliecinot, ka nosauktā parādība ir teksta autoram ļoti svarīga – vai nu pozitīvā, vai arī negatīvā ziņā. Parasti norādāmā vietniekvārda lietojums noteiktā artikula nozīmē vērojams ne pārāk formālās intervijās, kur publicistikas valoda tuvinās sarunvalodai” (Kalnača 2011a, 108). Tādējādi līdzās sarunvalodā sastopamajai jau zināmu vai iepriekš pieminētu vārdu marķēšanai parādās arī tāda funkcija kā autora attieksmes parādīšana pret aprakstīto parādību. Kā A. Kalnača (2011a, 108) norāda, publicistikas tekstos norādāmie vietniekvārdi *tas, tā* artikula funkcijā sastopami blakus ne tikai lietvārdiem, bet arī īpašības vārdiem pārākajā pakāpē. Lai gan to varētu uzskatīt par paralēlu variantu konstrukcijai „pats + īpašības vārds pārākajā pakāpē” (Kalnača 2011a, 109), kā raksta A. Kalnača (ibid.), variants ar vietniekvārdiem *tas, tā* nav tik lielā mērā gramatizējies, lai būtu uzskatāms par konkurentu, taču „uzlūkojams par stilistiski marķētu sintagmatisku norādāmā vietniekvārda lietojumu artikula funkcijā, kas izpaužas noteiktā konsituācijā”. Līdzīga parādība vērojama arī somu valodā (Larjavaara 2001).

A. Kalnača norāda (2011a, 109), ka „latviešu valodniecībā par minētajiem norādāmā vietniekvārda lietojuma gadījumiem bijuši dažādi viedokļi. No valodas kultūras un nevēlamu aizguvumu viedokļa uzsvērts, ka vietniekvārds artikula funkcijā ir ieviesies no vācu valodas, ka tas ir svešs latviešu valodai un no tā vajadzētu vairīties”. Šāds viedoklis ir arī Ārijai Ozolai (2006, 84), kura raksta, ka „vietniekvārda *tas* lietošana īpašības vārda nozīmē, lai pastiprinātu, uzsvērtu sekojošu nojēgumu, kas izteikts ar lietvārdu, līdz pat šai dienai tiek uzskatīta par nevēlamu, acīmredzot tāpēc, ka šī pastiprinājuma nozīme ir ļoti tuva artikula nozīmei, kas vietniekvārdam *tas* savulaik tika piešķirta vācu valodas ietekmē”.

Minētā pastiprinājuma funkcija tomēr gan lietojumā, gan līdzšinējā vērtējumā atšķiras no artikula funkcija. A. Kalnača raksta, ka „vietniekvārds *tas* nozīmes pastiprinājuma funkcijā kļuvis par svarīgu latviešu sarunvalodas elementu un stilistisku pazīmi” (Kalnača 2011a, 109–110). To papildina Ā. Ozolas rakstītais, ka „latviešu valodniecībā [...] līdz pat šim laikam vietniekvārda *tas* artikulam līdzīgā resp. pastiprinājuma nozīme terminoloģiski netiek konsekventi šķirta no

tīrās artikula nozīmes. Arī tas varētu būt par iemeslu piesardzīgai attieksmei pret vietniekvārda *tas* lietojumu pastiprinājuma nozīmē latviešu literārajā valodā” (Ozola 2006, 85). Pēc tā var spriest, ka abas nozīmes nav formāli viegli nošķiramas, līdz ar to arī to vērtējums nav bijis viennozīmīgs.

Kā min A. Kalnača (2011a, 110), „mūsdienu latviešu valodā vietniekvārda *tas* vēlams un nevēlams lietojums vairs nav tik skaidri norobežojams – to apliecina arī publicistikas tekstos fiksējamie gadījumi, kas robežojas ar sarunvalodu”. Viņa gan norāda arī to, ka sarunvalodai un pat vienkāršrunai raksturīgais norādāmo vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā sastopams lielākoties intervijās, izklaidējošos aprakstos un interneta komentāros, savukārt citos plašsaziņas tekstos vietniekvārdu *tas*, *tā* lietojums atbilst literārās valodas normām (Kalnača 2011b, 33). Par to, pētot publicistikas tekstus, pārliecinājusies arī raksta autore. Lai arī A. Kalnača atzīmē (2011b, 35–36) to, ka rakstītā tekstā norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā ir uzskatāmi par liekiem, viņa norāda, ka tos iespējams lietot „intervijās u. c. tekstos, lai panāktu brīvas, nepiespiestas runas iespaidu [...], tomēr kopumā teksta autoram vai literārajam redaktoram būtu jāvērtē šāda lietojuma biežums un nepieciešamība”.

Šī raksta autore piekrīt viedoklim, ka vietniekvārdu lietojums artikulu funkcijā var padarīt dabiskākas, piem., intervijas, un tādos tekstos norādāmie vietniekvārdi artikulu funkcijā ir pieļaujami. Tāpat to lietojums varētu būt derīgs blogu ierakstos un viedokļu rakstos, lai padarītu tekstu atraisītāku. Turklāt tas, ka sarunvalodas lietotāji nereti kompensē noteiktā gramatiskā artikula neesamību latviešu un somu valodā, tā funkcijā lietojot norādāmos vietniekvārdus, iespējams, varētu norādīt uz to, ka noteiktās situācijās, kas latviešu un somu valodā var atšķirties, gramatiskajā sistēmā šāda elementa trūkst.

Tomēr arī šī sarunvalodas līdzekļa lietojums nenoliedzami ir jāvērtē pēc iepriekš minētajiem pragmatikas kritērijiem, kā to uzskata arī Ā. Ozola (2006, 87), kura raksta, ka „vietniekvārda *tas* lietojums latviešu literārajā valodā kā rakstveida, tā mutvārdu tekstos ir vērtējams pēc iederīguma situācijā un kontekstā (gan jēdzieniskā, gan stilistiskā aspektā), nevis pēc paša vietniekvārda nozīmes”.

2. Pragmatiskā pieeja tekstu analīzē

Lai analizētu sarunvalodas izmantojumu presē, vērtējot tā atbilstību tekstem un iekļaušanos kontekstā, lietderīga ir pragmatiskā pieeja.

Stīvens Kērtiss Levinsons (*Stephen Curtis Levinson* 1983, 101–102) min četrus sadarbības principus, kas jāievēro runas aktā, lai būtu iespējama pilnīga sadarbība starp runātāju un klausītāju:

- 1) kvalitātes princips: izteikumam jābūt tādām, ko pats runātājs uzskata par patiesu un kam ir pietiekami daudz pierādījumu;
- 2) kvantitātes princips: izteikumam jāsaturs tik daudz informācijas, cik konkrētajā situācijā nepieciešams, ne vairāk;
- 3) piederības princips: izteikumam jābūt saistītam ar visu runas aktu;
- 4) runas etiķetes princips: veidojot izteikumu, runātājam jāizvairās no neskaidrības, divdomības, jāizsakās kodolīgi un precīzi.

Uz šo principu pamata autore ir izvirzījusi divus kritērijus, pēc kuriem var vērtēt sarunvalodas parādības preses tekstos:

- 1) sarunvalodas līdzeklis tekstā palīdz sniegt nepieciešamo informāciju;
- 2) sarunvalodas līdzeklis palīdz saturu izteikt skaidrāk un kodolīgāk.

Līdz ar šiem jautājumiem tiek pievērsta uzmanība arī tam, vai sarunvalodas līdzeklis ir saistīts ar teksta kopējo stilu, vai katrā konkrētajā gadījumā sarunvalodas līdzeklis ir skaidri motivēts, vai motivācija ir nolasāma un kā sarunvalodas līdzekļa lietojums maina konkrētā teksta jēgu. Primāri tiek pētīts lietojuma aspekts, proti, tas, kādi līdzekļi tiek izvēlēti un kādas motivācijas vadīts ir to izmantojums. Vērtējuma aspekts ir sekundārs un izriet no noskaidrotās motivācijas, kā arī tās nolasāmības.

Vērtējot slenga lietojumu, Dite Liepa (2002, 186) norāda, ka, „analizējot presē izmantoto slengu, jāvērtē slenga veids, auditorijas specifika, izmantotais leksiskais materiāls un tā ģenēze. Ir reizes, kad trāpīgi lietots slengs piešķir tekstam emocionālu ekspresiju un oriģinalitāti, noskaņu un savdabīgumu, taču, ja katrā teikumā atkārtojas vārdi *foršs, kruts, stilīgs, kičīgs* vai *kūlīgs*, diez vai tas lasītājam sniegs ko oriģinālu un emocionāli ekspresīvu”. Šis spriedums sasauca ar minēto S. K. Levinsona kvantitātes maksimu. Tam pievērs uzmanību arī Džoana Katinga (*Joan Cutting* 2008, 9), kura raksta, ka „atkārtojumi nereti padara tekstu pārāk skaidri izteiktu; rodas iespaids, it kā autors pieņemtu to, ka lasītājs nesapratīs uzrakstīto, ja vien tas nebūs skaidri izburtots. Tiek sniegts vairāk informācijas nekā nepieciešams; galu galā visi lasītāji var saskatīt saistību, piem., starp vietniekvārdu un ar to saistīto frāzi, ja viņu īslaicīgā atmiņa funkcionē normāli”.

Pragmatiskā pieeja sarunvalodas elementu analīzē izvēlēta, lai abstrahētos no pašu stilu kvalitatīvās vērtēšanas opozīcijā *labs – slikts* un vērtētu stila izvēles mērķtiecīgumu. Arī Inta Freimane (1993, 34) pievienojas uzskatam, ka stili ir savstarpēji vienlīdzīgi un tie būtu jāvērtē pēc tā, ar kādu mērķi tie lietoti, jo arī it kā nevietā lietots stils var būt izvēlēts ar nolūku. Vienlaikus ir jāspēj izvērtēt izteikuma atbilstmi pārējam tekstam, jo, kā norāda Jānis Rozenbergs (1995, 212), „ir daudzi gadījumi, kad vārds izsaka citu saturu, nekā to prasa konteksts”. Arī I. Freimane (1993, 320) raksta, ka „valodas līdzekļiem jāiederās valodā gan stilistiski, gan emocionāli, gan arī pēc situatīviem rādītājiem”. To, ka jāņem vērā lietojuma konteksts, ne tikai konkrētā valodas līdzekļa stils, min arī Ina Druviete (1989, 110), kura raksta, ka „valodas līdzekļi tiek izvēlēti atbilstoši saturam un adresātam, tātad nebūtu analizējami atrautībā no konteksta”. Tātad tekstā, gan runātā, gan rakstītā, visiem valodas līdzekļiem ir jābūt iederīgiem un motivētiem.

Izteikumu un vārdu izvēles pragmatiskajam aspektam ir pievērsusies arī D. Nītiņa. Viņa rakstā „Vārdu izvēles pragmatika” norāda, ka to izvēli „nosaka dažādi faktori. Pragmatiskā aspektā svarīgi ir tas, ko vēlamies panākt, kā vēlamies noskaņot savu sarunu partneri, uzrunāto auditoriju vai lasītājus. [...] vienmēr ir svarīgi teikt pareizos, īstos vārdus īstā vietā un laikā” (Nītiņa 2014, 320). Viņa arī piemin to, ka „pragmatiskā funkcija ir valodas konkrētais, individuālais izmantojums, ko nosaka runātāja vai rakstītāja nolūki, viņa garastāvoklis, nepieciešamība spēlēt kādu lomu, vēlēšanās kaut ko panākt vai izteikt savu attieksmi. [...] Tātad konkrēts cilvēks konkrētā situācijā, viņa vēlme, pat untums nosaka vai vismaz ietekmē noteikta vārda vai formas izvēli” (Nītiņa 2014, 334).

Lai arī autora vēlmes un individuālais izteiksmes stils ir jāņem vērā, tomēr viņa pienākums ir veidot tekstu, kurā izmantotie līdzekļi atbilst kontekstam un veido vienotu stilu. Tas nebūt nenozīmē, ka sarunvalodas līdzekļus nedrīkst izmantot, taču, kā darbā vairākkārt minēts, lietojumam jābūt mērķtiecīgam un jāatbilst runas akta sadarbības principiem. Autoram ir arī jārespektē mērķauditorija, ko min arī D. Nītiņa (2014, 335), rakstot, ka „nozīmīgs faktors ir tas, kā runātājs novērtē adresāta sociālo un politisko statusu, viņa zināšanu līmeni, uzskatus, īpašības. Ja runas partnera vērtējums ir zems, runātājs var nebūt vārdos izvēlīgs”. Tādējādi, izvēloties neatbilstošos valodas līdzekļus, autors riskē ne tikai padarīt tekstu nekvalitatīvu, bet arī aizvainot lasītāju.

Dž. Katinga (2008, 2) apraksta trīs kontekstu tipus, kuri jāņem vērā un jāanalizē:

- 1) tās nozīmes daļas, ko var izskaidrot, balstoties uz zināšanām par fizisko un sociālo pasauli;
- 2) sociopsiholoģiskie faktori, kas ietekmē saziņu;
- 3) zināšanas par laiku un vietu, kurā vārdi ir izteikti vai uzrakstīti.

Pirmais ir situatīvais konteksts, kas nosaka, ko runas aktā iesaistītie zina par to, ko var redzēt ap sevi. Tā ir tūlītēja vairāku lietu vai parādību fiziska klātesamība, situācija, kurā savstarpējā iedarbība norisinās runas mirklī (Cutting 2008, 5). Otrais ir (pieņemtu) pamatzināšanu konteksts, kas izsaka, ko runas aktā iesaistītie zina viens par otru un par pasauli (Cutting 2008, 5). Tās var būt vai nu kultūras zināšanas jeb vispārīgas zināšanas par dzīves jomām, kas piemīt lielākajai daļai cilvēku, vai interpersonālas zināšanas jeb specifiskas un, iespējams, personīgas zināšanas par pašu runas akta dalībnieku vēsturi (Cutting 2008, 6). Trešais ir valodiskais konteksts, kas nosaka, ko runas aktā iesaistītie zina par to, ko viņi ir pateikuši (Cutting 2008, 5).

Ilze Lokmane (2009, 10) savukārt piemin sintagmatisko aspektu, kurā „tiek pētīta valodas līdzekļu mijiedarbe runā jeb tekstā. Proti, valodas vienība, kurai pašai par sevi nav stilistiskas ekspresijas valodas sistēmā, šādu ekspresiju var iegūt, mijiedarbojoties ar citiem valodas līdzekļiem tekstā. Interesanta sintagmatiskā aspekta izpausme ir tā, ka „savā” funkcionālajā paveidā valodas līdzeklis patiesībā ir neekspresīvs, ekspresija parādās, to lietojot „svešā” paveidā. Piem., sarunvalodas vārds vai slengisms publiskā runā ir daudz ekspresīvāks nekā neformālā saziņā”. Tādējādi sarunvalodas līdzeklis, lietots publicistikas tekstā, var panākt daudz lielāku ekspresivitāti nekā autors, iespējams, iecerējis.

Raksta autore, analizējot sarunvalodas elementu iederīgumu tekstā, ir ņēmusi vērā Dž. Katingas aplūkotos kontekstu tipus. Ir pievērsta uzmanība tam, kā sarunvalodas līdzeklis mijiedarbojas ar citiem tekstā esošajiem valodas līdzekļiem, kā tas sasauca ar mērķauditoriju un tās zināšanām un vai autors, veidojot tekstu, ir apzinājies konkrētā valodas līdzekļa lomu tajā.

3. Vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tekstos

Kā novērojusi raksta autore, gan latviešu, gan somu valodā norādāmie vietniekvārdi artikula funkcijā tiek lietoti tad, ja runa ir par visiem runas

dalībniekiem zināmām vai tekstā iepriekš minētām parādībām. Gadījumos, ja tekstā minētas vispārzināmas un unikālas parādības, norādāmie vietniekvārdi artikula funkcijā šķiet lieki. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka parādības ir vērtējamas kontekstā, kurā arī vispārzināmi jēdzieni var iegūt konkrētu referenci.

- (1) *Tämä* *sosialismi* *ei* *ole* *lopullinen asia,*
 šis.NOM sociālisms.NOM NEG būt.PRS.3SG
joka yhtenä päivänä toteutuu ja sitten on.
 ‘Šis sociālisms nav (tāda) galīga lieta, kas vienā dienā piepildīsies un tad būs.’
 (HS)

Piemērā (1) artikula funkcijā lietotais *tämä* ‘šis’ sākotnēji šķiet lieks, jo sociālisms ir zināma parādība. Taču, vērtējot lietojumu kontekstā, kļūst skaidrs, ka runa ir par konkrētajā valstī eksistējošu demokrātisko sociālismu, līdz ar to teikumā lietotais vietniekvārds artikula funkcijā kļūst lietderīgs, lai radītu skaidru norādi, ka runa ir tieši par konkrēto gadījumu, nevis sociālismu vispār. Tādējādi artikuls ne tikai marķē vārdu, kas ir iepriekš minēts tekstā, bet vienlaikus arī kalpo konkrētas references piešķiršanai.

Arī citos gadījumos atrodami artikula funkcijā lietoti norādāmie vietniekvārdi, kas attiecināti uz kaut ko tekstā iepriekš minētu:

- (2) *Tarkoituis olisi saada peli ulos tammikuussa ja sitten* *ryhdytään*
 sākt.PRS.PASS
jatkokehittämään *tätä* *peliiä,* *tekemään lisää sisältöä,*
 turpināt_attīstīt.3INF.ILL šis.PART spēle.PART
mikä on saatavissa kaikille, ketkä hankkivat ensimmäisen osan pelistä.
 ‘Doma ir palaist spēli janvārī, un tad sāktu turpināt attīstīt šo spēli, veidot vairāk satura, kas būs pieejams visiem, kas nopirks pirmo spēles daļu.’ (YLE)

Kā piemērā (2) labi redzams, vietniekvārds blakus lietvārdam ir lietots, tikai to otrreiz atkārtojot. Šajā gadījumā ir skaidrs, ka otrajā teikuma daļā ir runa nevis par jebkuru spēli, bet gan par konkrēto, teikuma sākuma daļā minēto. Līdz ar to tiek marķēts iepriekš minēts vārds. Tomēr, atšķirībā no piemēra (1), vārdam *spēle* netiek piešķirta konkrēta reference, tas gluži vienkārši tiek atkārtots. Tādējādi izteikums nezaudētu nozīmi, ja vārdu salikumu *tätä peliiä* ‘šo spēli’ aizstātu ar vietniekvārdu *se* ‘tā’ tā pamatfunkcijā. Šajā gadījumā vietniekvārda lietojums artikula funkcijā skaidrojams kā ieradums, jo teksts sākotnēji ir runāts, vai arī kā emocionāla saiknes marķieris, jo runātājs stāsta par spēli, ko pats ir radījis un kas pašam ir nozīmīga.

Atrodami arī tādi gadījumi, kad vietniekvārds artikula funkcijā lietots, piešķirot kādai vispārīgai lietai vai parādībai konkrētu referenci. Šādā gadījumā, pēc raksta autore domām, lietotais vietniekvārds ir lieks.

- (3) *„Tietokoneen logikan hahmottaminen ja ymmärtäminen auttaa heitä sitten, kun*
se *koodaus* *tulee* *kouluun,”*
 tas.NOM kodēšana.NOM ienākt. PRS.3SG skola.ILL
arvioi Hämäläinen.
 ‘„Datora loģikas apjaušana un izprašana viņiem palīdzēs tad, kad **tā** kodēšana ienāks skolās,” spriež Hemeleinens.’ (YLE)

Piemērā (3) runa ir par kodēšanu kā mācību priekšmetu, ko nākotnē plāno iekļaut izglītības programmā. Tā kā tekstā kodēšana netiek specifikēta, tai pievienojot konkrētu referenci, kā tas bija redzams iepriekš minētajā piemērā par demokrātisko sociālismu, tad ir lieki to marķēt ar norādāmo vietniekvārdu. Šajā gadījumā doma nemainītos, ja, otrreiz atkārtojot vārdu kodēšana, artikuls netiktu lietots. Tāpat, pēc autores domām, vērtējams arī piemērs (4).

- (4) *Tā kā mans atklājums notika tieši tajā brīdī, kad šis postmodernisms bija kaut kas jauns.* (LSM)

Tekstā minēts postmodernisms kā mākslas virziens, un tam nav pievienota konkrēta reference, kuras dēļ to vajadzētu marķēt ar artikulu. Arī šajā gadījumā, tāpat kā piemērā (2), vietniekvārds lietots artikula funkcijā vai nu aiz ieraduma, vai arī lai norādītu uz vārda nozīmīgumu runātajam.

Ir gadījumi, kuros nepārprotami parādās A. Kalnačas (2011a) un Ā. Ozolas (2006) pieminētā teksta veidotāja attieksme, kādu vārdu marķējot. Tas lielākoties vērojams intervijās, kurās tiek runāts par kādu sarunas biedriem svarīgu vai sāpīgu tēmu.

- (5) *Tas bija briedis, taču rakstniekos bija iedzīts mazvērtības komplekss – tu taču pieder pie **tūs** nožēlojamās latviešu literatūras, kurā nekā nav, kamēr viena „žaga” citās valodās tiek nesalīdzināmi apjūsmota i no lasītājiem, i kritiķiem. Tā bija klaja netaisnība, un rakstnieki bija nedaudz nospiesti no **tūs** sajūtas, ka atrodas **tajā** nelaiimes dīķī.* (D)

Piemērā (5) gan izvēlēta leksika, gan artikula funkcijā izmantotais vietniekvārds *tas* liecina par to, ka intervējamajam minētās parādības šķiet svarīgas, un liek to izjust arī klausītājiem un lasītājiem. Kā novērojusi raksta autore, tieši aizrautīgās un emocionālās intervijās šī sarunvalodas iezīme gluži likumsakarīgi parādās visbiežāk. Šādos gadījumos vietniekvārds artikula funkcijā pastiprina izteikto domu, tādēļ uzskatāms par motivētu parādību. Tas tieši sasaucas ar Ā. Ozolas (2006, 85) minēto, ka norādāmajam vietniekvārdam nereti piemīt pastiprinājuma nozīme.

Savdabīga vietniekvārda lietojuma motivācija redzama piemērā (6).

- (6) *Tajā ir visas šīs parūkas, visa šī greznība, šis skaistums, kas sen aizgājis.* (LSM)

No vienas puses, tajā parādās runātāja attieksme pret minētajām lietām un parādībām kā svarīgām procesa sastāvdaļām (tekstā ir runa par teātra uzvedumu). No otras puses, tā ir atsauce uz tekstā iepriekš minēto – pirms minētā teikuma lasāms, ka „... ģērbsim viņas baroka stilā”. Līdz ar to ir saprotams, ka runātājs parūkas, greznību un skaistumu min kā iepriekš minētas parādības neatņemamu sastāvdaļu. Lietojums var šķist lieks, jo, pasakot „Tajā ir parūkas, greznība, skaistums, kas sen aizgājis”, saturs nemainītos, tomēr, pēc raksta autores domām, artikula funkcijā lietotie vietniekvārdi šajā gadījumā piešķir teiktajam lielāku ekspresiju un uzskatāmi par marķieriem ar pastiprinājuma nozīmi.

Dažos gadījumos rodas iespaids, ka vietniekvārds tiek lietots artikula funkcijā ieraduma dēļ, piem., marķējot vārdus, kas neatsaucas uz neko tekstā iepriekš

minētu. Protams, šādos gadījumos ir iespējams diskutēt par to, vai minētās parādības runātājam ir īpaši svarīgas, taču nereti lietojums nešķiet pārliecinošs.

- (7) *Olen* *saanut* *sen* *kuvan,*
 būt. PRS.1SG dabūjis.PTCP tas.ACC bilde.ACC
että se on kunniapaikka.
 ‘Man radies **tas** iespaids, ka tā ir goda vieta.’ (HS)

Piemērā (7) artikula funkcijā lietotais *se* ‘tas’ ir lieks, jo nepiešķir ne papildu nozīmi, ne konkrētu referenci uz ko tekstā iepriekš minētu. Iespējams, citētā persona ir vēlējusies uzsvērt konkrēto vārdu, tam piešķirot lielāku nozīmi, taču, tā kā tekstā ir citēti tikai atsevišķi izteikumi, nevis visa saruna, tas nav droši nosakāms. Kā liecina raksta autore novērojumi, šāds izteikums somu valodā ir visai ierasts, tomēr biežāk šajā frāzē vietniekvārds *se* ‘tas’ tiek aizstāts ar iespaida radītāju, kā redzams piemērā (8).

- (8) *Olen* *saanut* *äidiltä* *kuvan,* *että...*
 būt. PRS.1SG dabūjis.PTCP mamma.ABL bilde.ACC ka
 ‘**Mamma** man ir radījusi iespaidu, ka...’ (E. Mežales piemērs)

Šajā gadījumā, kad paralēli pastāv divi varianti, būtu jāvērtē, vai lietojuma biežums un ieradums būtu pietiekams iemesls, lai to atzītu par normētu artikula lietojumu. Autore tomēr sliecas par labu tam, ka šāds artikula lietojums nav nepieciešams.

Interesants ir gadījums, kad vietniekvārds *tas* tiek lietots, tulkojot tekstu no svešvalodas, kurā pastāv artikulu sistēma, kā tas ir piemērā (9).

- (9) *Eirovīzijas dalībniece Dami Ima no Austrālijas ieņēma 2. vietu, bet Krievijas pārstāvis Sergejs Lazarevs ar dziesmu You Are the Only One (Tu esi tā vienīgā), kuram bukmeikeri pirms konkursa prognozēja pārliecinošu uzvaru, ierindojās 3. vietā.* (D)

Šajā gadījumā, pēc raksta autore domām, nav viennozīmīgi vērtējams tas, vai artikula funkcijā lietotais vietniekvārds patiešām ir lieks kalkēts tulkojums no angļu valodas. No vienas puses, dziesmas nosaukuma tulkojuma autors visdrīzāk ir vēlējis uzsvērt vārda vienīgā emocionālo slodzi. No otras puses, runājot par tulkojuma kvalitāti, varētu spriest, ka šajā gadījumā būtu labāk izvēlēties kādu latviešu valodā ierastāku frāzi, pat ja tas nebūtu tiešs tulkojums, piem. „Tu esi mana vienīgā” vai „Tu esi viena vienīgā”, kas neizmainītu teiktā jēgu. No aplūkotajiem piemēriem šis ir vienīgais, kad vietniekvārds artikula funkcijā izmantots tulkojuma avotvalodā pastāvošās artikulu sistēmas dēļ. Tomēr novērojams, ka reizēm arī oriģināltekstā parādās kalkēts artikula lietojums, kā redzams piemērā (10).

- (10) *Komponēdams tās „80 minūtes”, ļoti ievingrināju roku.* (D)

Šajā gadījumā pirms skaņdarba nosaukuma gluži lieki piekabināts vietniekvārds *tas*. Tas vērtējams kā aizguvums no angļu valodas vai kādas citas valodas ar artikulu sistēmu, jo nekādas citas motivācijas tam tekstā nav. Varētu iebilst, ka nosaukums minēts iepriekš un autors vēlas to tādā veidā uzsvērt, taču tam nav ticama pamatojuma.

Līdzīgs ir (11) piemērs.

(11) *Näyttäisi siltä, että palkka ei ole se ykkösjuttu*
 alga.NOM NEG būt. PRS.3SG tas.NOM

Y- sukupolvelle.

‘Izskatās, ka alga nav **tā** galvenā lieta Y paaudzei.’ (YLE)

Lai gan šajā gadījumā teksts jau sākotnēji ir rakstīts somu valodā un nav tulkojums, teikumā izmantotā konstrukcija ir tipiska valodām ar artikulu sistēmu, kurās tādi vārdi kā *galvenais, pirmais, pēdējais* u. tml. tiek marķēti ar noteikto artikulu. Šajā gadījumā vietniekvārda lietojums artikula funkcijā ir lieks un visdrīzāk lietots ieraduma dēļ kā ietekme no angļu vai zviedru valodas.

Secinājumi

Vērtējot lietojuma motivāciju visos piemēros kopumā, raksta autore šķir četras artikulu funkcijā lietotu vietniekvārdu grupas:

- 1) vietniekvārdi, kas norāda uz kādu tekstā iepriekš minētu lietu vai parādību, kam piešķirta konkrēta reference;
- 2) vietniekvārdi, kas norāda uz kādu tekstā iepriekš minētu lietu vai parādību bez konkrētas references;
- 3) vietniekvārdi, kas uzsver runātāja vai teksta autora attieksmi pret konkrēto parādību;
- 4) vietniekvārdi, kas ir lietoti ieraduma dēļ vai citu valodu iespaidā.

Ir arī sastopami gadījumi, kad vienlaikus īstenojas vairāki motivācijas aspekti. Pēc autore domām, no šīm grupām pirmā un trešā būtu tās, kurās vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā būtu pieļaujams un reizēm pat vēlams, jo palīdz lietu vai parādību konkretizēt un uzsvērt. Līdz ar to autore pievienojas Ā. Ozolas (2006, 87) teiktajam, ka „arī faktiskā vai šķietamā artikula nozīmē lietotais *tas* ne vienmēr ir lieks”.

Kā var secināt, apkopojot pētījuma gaitā analizētos piemērus, latviešu valodā norādāmie vietniekvārdi *tas, tā* un *šis, šī* artikula funkcijā tiek lietoti galvenokārt intervijās, kurās tie fiksēti kā intervējamā runas daļa. Arī somu valodā šī pazīme fiksējama lielākoties intervijās, turklāt visbiežāk tādos tekstos, kuros bagātīgi sastopamas arī citas sarunvalodas pazīmes, piem., slengismi. Taču somu valodā norādāmais vietniekvārds artikula funkcijā nereti atrodams arī dažādos apcerējumos, piem., blogu ierakstos, viedokļu rakstos u. tml.

Visbiežāk norādāmais vietniekvārds artikula funkcijā lietots, lai atsauktos uz kādu tekstā iepriekš minētu lietu vai parādību, to atkārtojot. Krietni retāk artikuls lietots bez redzamas motivācijas; šādos gadījumos tā lietojums lielākoties šķiet kalkēts no angļu vai zviedru valodas.

Kopumā vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā no motivācijas latviešu un somu preses tekstos neatšķiras.

Apgūstot apjomīgāku piemēru korpusu, būtu iespējams izprast, vai abas pieļaujāmās norādāmo vietniekvārdu motivācijas grupas somu un latviešu valodā

tik tiešām ir sastopamas vienlīdz bieži. Tāpat būtu jāturpina analizēt, vai abu grupu lietojuma motivācija ir līdzīga un vai tā katrā valodā būtu atšķirīgi vērtējama.

Saīsinājumi

1, 3	persona
3INF	3. nenoteiksmes forma
ABL	ablatīvs
D	<i>www.diena.lv</i>
HS	<i>www.hs.fi</i>
ILL	illatīvs
LSM	<i>www.lsm.lv</i>
NEG	noliegums
NOM	nominatīvs
PART	partitīvs
PASS	pasīvs
PRS	tagadne
PTCP	divdabis
SG	vienskaitlis
YLE	<i>www.yle.fi</i>

Avoti

1. *www.diena.lv* (Latvijas dienas laikraksta „Diena” elektroniskā versija)
2. *www.hs.fi* (Somijas dienas laikraksta *Helsingin sanomat* elektroniskā versija)
3. *www.lsm.lv* (Latvijas sabiedrisko mediju ziņu portāls)
4. *www.yle.fi* (Somijas sabiedrisko mediju *Yleisradio Oy* ziņu portāls)

Literatūra

1. Alho, Irja, Kauppinen, Anneli. 2015. *Käyttökelioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
2. Bhat, Darbe N. Š. 2004. *Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
3. Cutting, Joan. 2008. *Pragmatics and discourse. A resource book for students*. 2nd ed. London: Routledge.
4. Druviete, Ina. 1989. Sarunvalodas elementi jaunākajā publicistikā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 25. Rīga: Avots, 110–121.
5. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
6. Hakulinen, Auli et al. 2004. *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Pieejams: <http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=15> [skatīts 05.10.2017.]
7. Kalnača, Andra. 2011a. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
8. Kalnača, Andra. 2011b. Norādāmo vietniekvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 33–40.

9. Larjavaara, Matti. 2001. Määräinen artikkeli – suomessa? *Kielikello* 4/2001. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1298> [skatīts 10.09.2017.]
10. Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Liepa, Dite. 2002. Demokratizācijas procesi valodā – leksiskie jauninājumi publicistikas stilā. *Latvijas Universitātes raksti*. 648. *Komunikācija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 180–195.
12. Lokmane, Ilze. 2009. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 5–13.
13. Nītiņa, Daina. 2013. Vietniekvārds (pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 428–455.
14. Nītiņa, Daina. 2014. *Ne tikai gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
15. Ozola, Ārija. 2006. „Liekais” tas ne vienmēr ir lieks. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 2. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 84–87.
16. Rozenbergs, Jānis. 1995. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
17. Tiittula, Liisa, Nuolijärvi, Pirkko. 2013. *Puheen illuusio suomalaisessa kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Summary

The article provides an insight into demonstrative pronouns that function as definite articles in Latvian and Finnish online press. In the first section, the emphasis is put on theoretical issues, and Latvian and Finnish linguistic material on demonstrative pronouns that function as definite articles is studied and compared. Although there are no articles in either Latvian or Finnish grammatical system, they are common in colloquial language. Ways of expressing definiteness vary in both languages; that is one of the reasons, why the grammaticalization of article is not considered as an option in Latvian, while in Finnish it is recognized as a possibility. In the second section, the pragmatic approach used in analysis is described. This approach helps to avoid judging the language features within categories good/bad. Instead, the emphasis is put on motivation and function of demonstrative pronouns used as definite articles. In the third section, several examples from press texts are analysed by noting possible motivation and suitability of definite articles. As a result, four categories of demonstrative pronouns used as definite articles are distinguished. Acquired results will be used for in-depth future studies and analysis of the use of demonstrative pronouns as definite articles.

Epistemic modality in professional communication

Epistēmiskā modalitāte profesionālajā saziņā

Gunta Roziņa, Indra Karapetjana

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Anglistikas nodaļa

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-mail: gunta.rozina@lu.lv, indra.karapetjana@lu.lv

The study is concerned with the use of epistemic modality in professional communication. M.A.K. Halliday's seminal theory of Systemic Functional Linguistics laid the theoretical foundation of the present study, which focuses on the language use in the social context. It analyses various aspects of modality and explores the use of language functions in professional communication. The empirical part of the paper is devoted to the analysis of selected instances of the use of modality in banking discourse from the perspective of the qualitative study. The conclusion has been drawn that epistemic modality in professional communication in banking discourse is used to characterise the interactants' opinion expressed within a range of a positive and negative polarity. Consequently, it can be confirmed that the discourse of banking represents a well-established written communication model. It includes the following components: a) factual information (message), b) the discourse-relevant communication means (the language used for instrumental purposes), c) situational context, d) communicative effect created to achieve the communicative goal.

Keywords: communication; professional communication; modality; epistemic modality; language functions.

1. Modality and language functions

Halliday, being the developer of an approach to linguistics known as Systemic functional linguistics, considers that 'language is an integral part of human experience' (Jewitt et al. 2016, 30). His theoretical views are based on the idea that language being a social semiotic system 'is a resource for making meaning' (ibid.). The scholar holds the view that Systemic functional linguistics can be 'applied to any field of activity that involves human interaction' (ibid. 54), as it deals with the analysis of language-in-use from the perspective of ideational, interpersonal and textual language functions. Regarding the social context of language use and its functional register parameters, Halliday (1978) explores the application of three variables: *field*, *tenor* and *mode*, where the *field* reveals the subject matter, or processes, participants and circumstances, the *tenor* shows social relations, and the *mode* deals with the resources for organizing texts. Considering Halliday's (1978) theoretical contributions, it can be stated that there exists a wide variation of the linguistic resources that can be employed in different social contexts.

The present study is limited to focusing on the analysis of the fulfilment of the interpersonal function in communicative discourse, which can be manifested through *modality* and *mood* (Halliday 1985). *Mood* expresses the *speech function*, for example, offering, ordering, requesting, recommending, advising and many

others (Simpson 1990). The author asserts that ‘modality refers to a speaker’s attitude toward opinion about the truth of a proposition expressed by a sentence’ (Simpson 1990, 64). Halliday notes that *modality* refers to the area of expressing the *meaning* that indicates the polarities of statements between *yes* and *no* (Halliday 1985, 335).

With this idea in mind, the research interest of this paper concerns the analysis of modality in profession-bound communication, that is the banking discourse, and it concentrates on the application of the outstanding Hallidayan (1985) theoretical contribution that relates to the subtypes, categories, orientations, values and the polarities of modality.

Modality is used as a linguistic representation of expressing the meaning of probability and usuality, and it is realized as an indication of the language user’s opinion expressed within a range of a positive and negative polarity (Halliday 1985). The scholar (ibid.) contends that modality in the clause can be manifested via the categories of *subjectivity* and *objectivity*, but the ‘distinction that determines how the subjective and objective modality will be expressed’ depends on ‘four possible orientations’, such as a) explicit or implicit subjective orientation and, b) explicit or implicit objective orientation (Halliday 1985, 332–336), where the explicit objective orientation expresses something clearly and directly, while the implicit one means that something is not being openly stated.

The scholar (ibid. 335) specifies that modality has two subtypes: *modalization*, which concerns the *probability* and *usuality* (i.e. frequency) distinctions, and *modulation*, which involves the *obligation* and *inclination* distinctions. Both subtypes can have the explicit and implicit orientations.

Within the subtype of modalization, the *probability* distinction can be expressed through the orientation of the subjective explicitness, that is, a probability statement that is clearly and directly made to mark a personal opinion. It is communicated with the help of the linguistic expressions, such as *I think, I am certain, in my opinion*; e.g.:

- (1) *In my opinion, the employees are paid by direct money transfer to their bank account.*

In addition, the *probability* distinction can be expressed through the orientation of the subjective implicitness; it can express interactants’ attitude to the degree of obligation (i.e. a probability statement that is indirectly made to mark a personal opinion), and it is manifested through the modal auxiliaries *must* and *may*; e.g.:

- (2) *The employees may be paid by direct money transfer to their bank account.*

Besides, the *probability* distinction can be indicated through the orientation of the objective implicitness, that is, a statement that is indirectly made and is not influenced by a personal opinion. In general, it can be expressed by the adverbs *probably* and *certainly*; e.g.:

- (3) *The employees are probably paid by direct money transfer to their bank account.*

The objective implicit probability (i.e. a probability statement that is clearly and directly made and is not influenced by a personal opinion) can be communicated using such linguistic expressions as *it is likely, it is certain*; e.g:

(4) *It is likely that the employees are paid by direct money transfer to their bank account.*

As regards the *usuality* distinction, it does not manifest the orientation of the subjective explicitness at all. It can be revealed through the orientation of the subjective implicitness (e.g. by means of the modal auxiliary *will*), through the orientation of the objective implicitness (e.g. by means of the frequency adverbs *usually, always, sometimes*), or through the orientation of the objective explicitness (e.g. by means of the expression *it is usual for*). Besides, it should be marked that it is the polarity that establishes an integral constituent of modality in a variety of discourses. In general, Halliday and Matthiessen (2004, 146–147) state that there exist ‘intermediate degrees’ [...] that fall in between *sometimes* and *maybe*, and ‘these intermediate degrees, between negative and positive poles, are known collectively as modality’. They have the three ‘values’ that are based on the modal judgement: high, median and low. Thus, a high level modality value can be realized by the modal auxiliaries *must, ought to, need, has to, is to*; a median level modality value can be realized by the modal auxiliaries *will, would, shall, should*; a low level modality value can be realized by the modal auxiliaries *may, might, can, could* (Halliday 1985, 337–339). Besides, it has to be emphasized that modulation refers to the modality of proposals, such as commands and offers, whereas modalization deals with the description of information and refers to the modality of propositions, such as statements and questions. Thus, modality applies to speech functional components of propositions and proposals.

In view of this and considering the conventional commonalities of modalization in the banking discourse, the present study limits itself to analysing the probability meaning area within the interpersonal language function of propositions that can be communicated through:

- 1) the modal auxiliary verb *must* (high level probability, high level certainty; e.g. *that must be my new bank account number; that certainly is my new bank account number*);
- 2) the modal auxiliary verb *may* (low level probability, e.g. *that may be my new bank account number; that possibly is my new bank account number*);
- 3) the modal auxiliary verb *cannot* (high level negative probability, e.g. *that cannot be the latest money transfer; that certainly is not the latest money transfer; it is not possible that it is the latest money transfer*);
- 4) the modal auxiliary verb *may not* (low level negative probability, e.g. *that may not be the latest money transfer; that possibly is not the latest money transfer*).

2. Approaches to the study of modality

Different approaches to the study of modality are known in linguistics, e.g.:

- 1) the traditional deontism vs epistemism dichotomy (e.g. Palmer 1990; Simpson 2005);
- 2) extrinsic (i.e. epistemic modality) vs intrinsic modality (i.e. deontic modality) (e.g. Biber et al. 1999);
- 3) dynamic (i.e. epistemic modality) vs root modality (i.e. deontic modality) (e.g. Palmer 2003);
- 4) root vs epistemic modality, where epistemic modality is concerned with a speaker's assumptions or assessment of possibilities (e.g. Coates 1983, 1992; Heine 1992), and root or non-epistemic modality is concerned with the necessity, or the possibility 'of acts performed by morally responsible person' (Lyons 1977, 823). According to Coates (1992), root modality covers a range of meanings, such as permission, obligation, possibility and necessity (Coates 1992, 55).

It is important to note that philosophical semantics (e.g. Swanson 2008) uses the term *epistemic modality* to refer to the case of modalization and the term *deontic modality* to describe modulation.

Palmer (1990) remarks that deontic modality is concerned with 'influencing actions, states or events'. Many linguists (among others, Palmer 1986; Stubbs 1986) have considerably contributed to the research of modal auxiliaries, and they contend that modal auxiliaries constitute 'the central organizing principle of the language' (Stubbs 1986, 2). They work together in a systematic way (Palmer 1990, 6). To demonstrate his idea of 'a systematic way' of interaction of modal auxiliaries, Palmer (1990) offers an example for further consideration; for instance, to turn down an invitation in a polite way, native speakers of English often use the phrase *I would if I could, but I can't so I won't* (Palmer 1990, 7). It may be evident that the presented example reveals the systematic nature of modal auxiliaries, and it demonstrates that the situational context determines the selection of modal auxiliaries in a relevant communicative event. Besides, it seems important to note that the meanings of modal auxiliaries can vary across contexts of language use, or even they can change the meanings of utterances depending on cultural values that determine the communicative event the interactants are involved in.

It is essential to note that modality plays a significant role in the study of communication. So far, considerable research has been conducted to reveal the complex nature of modality in order acknowledge that modality is an important constituent of the communicative event.

Coates (1983a, 1992b) and Heine (1992) state that when we use a modal auxiliary for the purposes of epistemic modality, we express:

- a) the state of our *belief* or *knowledge*, or degree of *certainty/uncertainty* about a specific subject matter,
- b) the degree of *likelihood*.

At this point, some examples should be offered to support the above-given statement:

- (5) *It might be pork, but it might be beef as well* (a lack of certainty is expressed by the modal auxiliary *might*).
- (6) *Well, it must be pork, I'm sure* (certainty is expressed by the modal auxiliary *must*).
- (7) *You can take the course "International communication" at the University of Latvia* (the modal auxiliary *can* implies proposal in this case).
- (8) *You should never take more than two international communication courses in one academic year* (the modal auxiliary *should* implies a degree of *stronger* advice in this case).
- (9) *You have to take at least two international communication courses during one academic year to write your term paper in this subject* (the modal auxiliary *has to* implies *strong* advice in this case).
- (10) *You must take at least two international communication courses if you intend to write your graduation paper in the area of applied linguistics* (the modal verb *must* implies *very strong* advice in this case).

Judging from the examples presented, it is obvious that epistemic modality can reveal either the speaker's confidence or lack of confidence in the truth-value of a proposition expressed and the speaker's degree of knowledge, belief or likelihood about the proposition expressed.

Within the context of this paper, it should be stated that a variety of discourses employ epistemic modality for fulfilling the interactional function, and the grammatical category related to epistemic modality is modal auxiliaries (Coates, 1983). Thus, one modal auxiliary can be employed in different meanings depending on the situational contexts:

- (11) *You may make arrangements about putting off our meeting with your clients* (epistemic modality: tentativeness of the speaker is expressed).
- (12) *When the choice is between expression and repression, we may need to speak for those who have no voice* (epistemic modality: the speaker's lack of confidence is expressed).

On a practical level, Westney (1986) has surveyed the major forms of expressions employed for the purposes of epistemic modality. Claiming that modals vary in epistemic scalar levels, Westney (1986) concentrates on a relatively small set of high-frequency items, such as *I know, I think, may, might, must, should, will, would, perhaps, probably, certainly, possible, likely, certain, sure*. Further, he proposes to value epistemic modals at three levels (Westney 1986, 315):

- A) **Strong value epistemic modals**, such as *I know, I'm sure/certain, it's certain, must, will* and *should/would* as 'conditional' items; e.g.:
- (13) A: *It's certain; you must have had someone to rely on.*
B: *Well, I'm not sure, actually.*
 - (14) A: *The climate in Latvia must be astonishing in winter.*
B: *Yeah, it must be completely invariable, too.*

B) **Intermediate value epistemic modals**, such as *I think, probably, likely, presumably*; e.g.:

- (15) “*For the year, corn and soy-bean meal increases are likely to approach \$ 600 million*”, said President and CEO Richard Bond.
- (16) *This down-and-diaper-pail-dirty celebration of motherhood probably would not suit the ‘saccharine sentiments’ of Mother’s Day.*

C) **Weak value epistemic modals**, such as *possible that, perhaps, may, might*; e.g.:

- (17) *Angry firefighters from the partnership countries say indecision and delay by superiors may have cost the asylum seekers their lives in the fire on the streets of the town.*
- (18) *A professor at the Bremen Center of Justice said that poll workers might ask for unrequired ID and that some citizens might mistakenly think they perhaps could not vote.*

In addition, Hinkel’s research (1995) on the use of epistemic modality in various communicative discourses by native and non-native speakers of English discovered that the use of modality depends on the cultural and contextual constraints of interactants. Thus, when studying the use of the modal auxiliaries *must, have to, should* and *need*, Hinkel (1995) found out that native speakers prioritize *need* to convey an intrinsically imposed responsibility or necessity. In the same situations, non-native speakers of English employ the modal auxiliary *must*. As a result, it can be presupposed that the divergence in the use of epistemic modality may lie in both the native speakers’ and non-native speakers’ culturally-bound understanding of the nature of obligation and in the adherence to the socio-cultural norms and codes being fundamental to Anglo-American and other cultures, for instance, the Latvian culture. Besides, epistemic modality plays a significant role in mediating interpersonal meaning. It fulfils the following interactional functions: a) it reduces the force of an utterance and, thus, protects the interactants’ face where the topic is sensitive, or where the topic of interaction/transaction focuses on controversial issues, b) it conveys the interactant’s attitude to the proposition being expressed.

In sum, epistemic modality can be characterized as the use of linguistic means to reveal the speaker’s/writer’s assumptions or assessment of possibilities. In most cases, it indicates the speaker’s/writer’s ideas relating to doubt, potentiality, judgment, confidence or lack of confidence in the truth of the proposition expressed. Lyons argues that ‘epistemic modality is concerned with opinion rather than fact’ (Lyons 1977, 14). In the English language, epistemic modality can be indicated grammatically through: a) the modal auxiliaries that express possibility, permission, necessity and obligation, such as *may, might, must, can, could*; b) adverbs, such as *quite, necessarily, possibly, probably*; c) adjectives, such as *necessary, possible, probable*, d) linguistic forms, such as: a) *I think, I know, I suppose, I presume*, which function to express a speaker’s/ writer’s subjective confidence, uncertainty, e) *tag questions*, which qualify the truth of a proposition by making it relative to a speaker’s/ writer’s level of uncertainty, f) lexical units, such as *sort of, kind of, so called, so to speak*, which encode a speaker’s/writer’s lack of confidence in the perception of the word or phrase.

3. Research methodology design

Due to a limited volume of this paper, further analysis is concerned with the examination of only selected instances of epistemic modality use that fulfills the interpersonal language function in the banking discourse. As the theoretical background of the paper was designed considering Systemic functional linguistics' perspective, the empirical part of the paper is narrowed, and it employs Simpson's (2005) modalization and modulation dichotomy in the analysis of the discourse, specifically focusing on the role of modalization in communication.

Annual reports drawn by several national banks within the period from 2001 to 2011, such as the Bank of Latvia (BL), the European Central Bank (ECB), and the Bank of France (BF) have been selected as the corpus for analysis. The research corpus contains approximately 5000 words. Besides, it should be marked that the contextual factuality and the informative neutrality were viewed as the underlying features that characterise the discourse of annual report. Thus, the Hallidayan dichotomy served as a valuable source for interpreting and understanding the communicative effect created by information senders to information recipients.

4. Research findings: epistemic modality and interpersonal language function in the banking discourse

As it was stated above, to analyse the cases of modality in the banking discourse, the study considers the functional use of modality from the perspective of modalization. The use of modalization is viewed via the language function of proposition. Besides, it should be stated that only the instances with the most frequent occurrences of the uses of *propositions expressed as probability* in the reports have been considered.

The research results of the empirical data show that *high level probability propositions* being manifested through the modal auxiliary verb *must* are expressed in an exceptionally few instances. In the majority of cases, it is used when strong, wide-ranging and far-reaching recommendations to the sector, society or community are put forward, e.g.:

- (19) *Turning to fiscal challenges, Latvia certainly must bring its budget deficit below the 3% reference value by 2012 in the line with the EDP commitments and fulfil the commitments agreed in the context of the financial assistance programme led by the EU and the IMF (ECB 2010, 115).*

However, it should be admitted that the modal auxiliary *must* being applied to *denote high level obligation proposals* are commonly and conventionally used in the discourse. Further, *median level probability propositions* being displayed by the modal auxiliary verb *will* exhibit comparatively frequent occurrence instances. In the majority of instances, it was observed when the prediction for habitual, constant or typically characteristic banking area related cases was made, e.g.:

- (20) *With the normalization of global and financial market conditions, reaching and maintaining a sustainable long-term external position will depend on implementation of the appropriate domestic economic policies (ECB 2010, 95).*

- (21) *Those probably are the developing countries that will be presenting surpluses in current accounts as an instrument of growth strategy and the policies to sustain them (BF 2010, 88).*
- (22) *Making room for an autonomous policy therefore, implies introducing controls on at least short-term capital movements that will help with avoiding floating exchange rates (BF 2010, 91).*
- (23) *In 2010, the Bank of Latvia earned 23. 8 million lats in profit; 15.4 million lats will be transferred to the state budget (BL 2010, 67).*
- (24) *It could be predicted that the drafters of the budget will run out of time after the parliament elections in autumn and, in the absence of timely preparation we will not run out of time and we will not face economically beneficial and well-thought cuts in expenditure (BL 2010, 6).*
- (25) *The still high budget deficit will mean a growing public debt, which will inevitably amount to about 270-300 million lats (BL 2010, 6).*

Besides, the research data reveal that *low level probability propositions* being manifested through the modal auxiliary verb *may* appear to be commonly used in the instances when predictable prospects, chances of banking and finance-related events, situations and/or circumstances happening or being true are presented; in some instances, the foreseen financial risks are presented via the use of the modal auxiliary verb *may*, e.g.:

- (26) *Four thousand banks and the economic area comprising 490 million inhabitants may suffer financial losses (BL 2010, 49).*
- (27) *While high current account deficits may be partly associated with the catching-up process of an economy like Estonia's, deficits of such magnitude have raised concerns about their sustainability (ECB 2010, 95).*
- (28) *Raising savings-investment imbalances in surplus countries may be driven primarily by fluctuating incomes rather than by decreased investment (BF 2010, 75).*

So far, the analysis has demonstrated that the specialist-language discourse (e.g. annual reports in banking) mostly reveal the positive polarity of the implicit subjectivity proposition. It is revealed via the application of the degrees of the modal auxiliary verbs *must*, *will*, *may* in the relevant situational contexts. Thus, in the majority of cases, positive subjective implicit propositions have been conventionally manifested using the modal auxiliaries *must*, *will*, *may*, and a limited number of the negative polarity of the implicit subjectivity was manifested through the use of the modal auxiliary *will not*.

Further, the study has identified a limited number of cases when positive objective explicit propositions were manifested via the use of *it is likely* (or *with a likelihood of*) in the reports under analysis, e.g.:

- (29) *A drop in unemployment rate and improving consumer confidence suggest, however, that private consumption is likely to strengthen (BL 2010, 12).*
- (30) *The buoyant economic growth was also driven by ever growing lending to households and stronger market activity which was likely to give rise to the risk of surging inflation (BL *ibid.*).*

- (31) *The base rates of many major world central banks were at their lows, with a limited likelihood of further lowering (ECB 2010, 13).*
- (32) *The economic activity is likely to be held down by massive fiscal consolidation in the near future as well (BF 2010, 15).*
- (33) *As market lending conditions are improving and economic recovery is on an upward trend, the employment of quantitative easing measures is likely to be limited further (BL 2010, 13).*

To sum up the discussion held so far, it should be stated that the cases under analysis have demonstrated that in the banking discourse,

- a) interactants are supposed to use inferencing as a cognitive process to create their understanding of the specialist discourse-related meaning established in the context;
- b) epistemic modality should be treated as a linguistic tool of communication.

Conclusions

The present study was approached from the *functional* perspective of language use, and it focused on the examination of selected aspects of modality used in specialist discourse. In particular, it examined selected instances of how the interpersonal language function was fulfilled for the purpose of creating appropriate banking discourse. Further, the study attempted to reveal how factual information flow, such as financial data, the analysis of activities and events, is characterised through the interpersonal language function and how modality as a linguistic instrument is employed for this purpose.

As a result of the above discussion, the paper has drawn several conclusions.

In specialist discourse, such as banking discourse, modality is employed as a representation of expressing the meaning of probability or usability, and modality functions as a linguistic instrument to indicate the interactants' opinion expressed within a range of a positive and negative polarity.

The use of modalization (known also as epistemic modality), which concerns the *probability* and *usuality* distinctions, characterises how modalization as a subtype of modality contributes to fulfilling the interpersonal language function in the specialist discourse-related communication. In the communicative event, modalization is used to carry out the *explicit* (i.e. stated very clearly and directly) subjective orientation.

Modalization being communicated by the language function of proposition is expressed via the meaning area of probability in the discourse under analysis. The meaning area of probability is communicated through a positive and negative polarity.

Consequently, it can be confirmed that the discourse of banking represents a well-established model of written communication. It includes the following components:

- a) factual information (message);
- b) the discourse-relevant communication means (the language used for instrumental purposes);
- c) situational context;
- d) communicative effect created to achieve the communicative goal.

Sources for texts: corpus data journals

1. Bank of France. 2011. *Annual Report 2010*. Paris: Banque de France.
2. Bank of Latvia. 2011. *Annual Report 2010*. Riga: Latvijas Banka.
3. Bank of Latvia. 2006. *Annual Report 2005*. Riga: Latvijas Banka.
4. European Central Bank. 2002. *Annual Report 2002*. Frankfurt am Main: European Central Bank.
5. Bank of Latvia. 2001. *Annual Report 2001*. Riga: Latvijas Banka.
6. European Central Bank. 2011. *Annual Report 2010*. Frankfurt am Main: European Central Bank.
7. European Central Bank. 2007. *Annual Report 2006*. Frankfurt am Main: European Central Bank.

References

1. Biber, Douglas, Conrad, Susan, Leech, Geoffrey. 1999. *Longman grammar of spoken and written English*. London: Longman.
2. Coates, Jennifer. 1983. *The semantics of modal auxiliaries*. London: Croom Helm.
3. Coates, Jennifer. 1992. The expression of root and epistemic possibility in English. *Modality in grammar and discourse*. Bybee, Joan, Fleischman, Suzanne (eds). Amsterdam: John Benjamins Publishing House, 55–66.
4. Halliday, Michael A. K. 1970. Functional diversity in language as seen from a consideration of modality and mood in English. *Foundations of language*. 6, 327–351.
5. Halliday, Michael A. K. 1978. *Language as a social semiotics: The social interpretation of language and meaning*. London and Boston: Edward Arnold.
6. Halliday, Michael A. K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
7. Halliday, Michael A. K., Matthiessen, Christian. 2004. *An introduction to functional grammar*. 3rd ed. London: Hodder Arnold.
8. Heine, Barbara. 1992. Agent oriented vs. epistemic modality: some observations on German modals. *Modality in grammar and discourse*. Bybee, Joan, Fleischmann, Suzanne (eds). Amsterdam: John Benjamins Publishing House, 17–53.
9. Hinkel, Eli. 1995. The use of modal verbs as reflection of cultural values. *TESOL Quarterly*. 29 (2), 325–341.
10. Jewitt, Carey, Bezmer, Jeff, O'Halloran, Kay. 2016. *Introducing multimodality*. London and New York: Routledge
11. Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Palmer, Frank. 1986 (1987). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Palmer, Frank. 1990. *Modality and the English modals*. London: Longman.
14. Palmer, Frank. 2003. Modality in English: theoretical, descriptive and typological issues. *Modality in contemporary English*. Facchinetti, Roberta, Krug, Manfred, Plamer, Frank (eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 1–20.
15. Simpson, Paul. 1990. Modality in literary-critical discourse. *The writing scholar: studies in academic discourse*. Nash, Walter (ed.). Newbury Park: Sage, 63–94.
16. Simpson, Paul. 2005. *Language, ideology and point of view*. London: Longman.

17. Stubbs, Michael. 1986. A Matter of prolonged field work: notes toward a modal grammar of English. *Applied Linguistics*. 7(1), 1–25.
18. Swanson, Edward. 2008. Modality in language. *Philosophy compass*. 3(6), 1193–1207.
19. Westney, Paul. 1986. How to be more or less certain in English: scalarity in epistemic modality. *International Review of Applied Linguistics*. 24 (4), 311–32.

Kopsavilkums

Pētījumā iztirzāts epistēmiskās modalitātes lietojums profesionālajā saziņā. Tā teorētiskais pamatojums veidots, ņemot vērā Maikla A. K. Halideja (*Michael A. K. Halliday*) sistēmiski funkcionālās teorijas pamatnostādnes valodniecībā. Pētījums akcentē valodas lietojumu sociālajā kontekstā. Pētījumā analizēti vairāki modalitātes aspekti un apskatīts valodas funkciju lietojums profesionālajā saziņā. Raksta empīriskā daļa ir veltīta modalitātes lietojuma analīzei profesionālās saziņas diskursā banku jomā. Pētījumā izvēlēta metodoloģija balstās uz valodniecības kvalitatīvā pētījuma pamatnostādnēm. Pētījums apstiprina to, ka epistēmiskās modalitātes lietojums banku jomā tiek izmantots, lai raksturotu komunikācijā iesaistīto speciālistu viedokļu un to nostādņu pozitīvos un negatīvos aspektus. Tādējādi tiek secināts, ka banku jomas diskursus ir precīzi izveidots rakstiskās saziņas modelis, kuru raksturo: a) faktu materiāla izklāsts, b) profesionālam diskursam atbilstošu valodas līdzekļu lietojums, c) situācijas konteksts, d) izvirzītā komunikatīvā mērķa sasniegšana.

VALODA: NOZĪME UN FORMA

Šo rakstu krājumu materiāli atbilst Publikāciju ētikas komitejas Uzvedības kodeksā un vadlīnijās noteiktajiem zinātnisko publikāciju ētikas standartiem attiecībā uz visām publikāciju veidošanā iesaistītajām pusēm – autoriem, redaktoriem, recenzentiem un izdevēju; sk. <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

IZDOŠANAS PRICIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkoto starptautisko konferenču un semināru materiāli. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u. c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.
2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek divkārt anonīmi recenzēti.
4. Raksta ieteicamais apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
 - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
 - b) raksta nosaukums latviski – vidū, Bold, 14;
 - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, kursīvā, Bold 14;
 - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, Bold, 12;
 - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
 - f) kopsavilkums latviešu valodā līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10;
 - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
 - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);

- i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
- j) citāti tekstā pēdiņās (nekursivēti).
6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums latviešu valodā (līdz 250 vārdiem).
7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami ar (1), (2), (3) utt.;
 - kursivējami* un, ja iespējams, nošķirami jaunā rindkopā;
 - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdiņās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
 - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem
(<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u. c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru/redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsauces tekstā);
 - grāmatas:
Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
Gramatiku, vārdnīcu u. c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsauces pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; nosaukumu abreviatūras **nav izmantojamas**):
Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
Ja gramatikā u. tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:
Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.
 - raksti:
Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietīšķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.
 - literatūra (arī teksti/piemēri/atsauces) kirilicā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>).

10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *Pdf* versiju.
12. Redakcijas adrese:

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža 4a
Rīga LV-1050
LATVIJA
E-pasts: *kalnaca@latnet.lv*; *andra.kalnaca@lu.lv*
ilokmane@latnet.lv; *ilze.lokmane@lu.lv*

LANGUAGE: MEANING AND FORM

These conference proceedings follow best practices in the ethics of scholarly publishing stated in the COPE's (Committee on Publication Ethics) Code of Conduct and Guidelines for all parties involved: Authors, Editors, Reviewers, and the Publisher; see <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings „Language: Meaning and Form” are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume the various research results and theoretical developments that are presented each year at the international conferences and workshops organised by the Department of Latvian and General Linguistics of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: meaning and form* includes researchers, university lecturers, doctoral students and students at other stages of their training.
2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are double-blind peer-reviewed.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
 - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
 - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
 - c) Author's (authors') name and last name – centred, bold, 12pt.
 - d) Author's (authors') affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
 - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
 - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
 - g) Article's main text.

- h) A summary of no more than 250 words in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.
 - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
 - j) References.
6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
 7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
 8. Language material in the text:
 - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
 - b) All examples are italicised.
 - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas ūpetajaks* 'became a teacher' (Estonian);
 - d) Examples from languages other than Latvian are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
 9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced if applicable.
 10. Sources of language material etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only works mentioned in the text must be included in the references.

a) Books

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.

Grammars, dictionaries and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; book title abbreviations are to be avoided):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

In order to cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.

b) Articles

Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.

c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).

11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in *Word*. An additional *Pdf* copy may be attached if necessary.
12. Contact details of the editorial board:

The Department of Latvian and General Linguistics

Faculty of Humanities

University of Latvia

4a Visvalža Street

Riga, LV-1050

LATVIA

E-mail: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv

ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

Valoda: nozīme un forma 9.
Gramatika un pragmatika, 2018

Sastādītājas un redaktores Andra Kalnača un Ilze Lokmane

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīgā, LV-1050
www.lu.lv/apgads